

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

**ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ ΚΑΙ ΔΕΙΚΤΕΣ ΣΥΚΡΟΤΗΣΗΣ ΤΟΥ «ΑΛΛΟΥ»
ΣΤΟΝ ΛΟΓΟ ΠΑΙΔΙΩΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΝΔΡΟΥΛΑ ΑΡΙΣΤΟΔΗΜΟΥ

2023

Πανεπιστήμιο
Κύπρου

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ ΚΑΙ ΔΕΙΚΤΕΣ ΣΥΚΡΟΤΗΣΗΣ ΤΟΥ «ΑΛΛΟΥ» ΣΤΟΝ ΛΟΓΟ ΠΑΙΔΙΩΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση μεταπτυχιακού
τίτλου σπουδών στο Πανεπιστήμιο Κύπρου

ΑΝΔΡΟΥΛΑ ΑΡΙΣΤΟΔΗΜΟΥ

Μάιος, 2023

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια: Ανδρούλα Αριστοδήμου

Τίτλος Διατριβής: Στερεότυπα και δείκτες συγκρότησης του «άλλου» στον λόγο παιδιών προσχολικής ηλικίας

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος στο Τμήμα Επιστημών της Αγωγής και εγκρίθηκε στις 16 Μαΐου 2023, από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Ερευνητικός Σύμβουλος: _____

Έλενα Ιωαννίδου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Επιστημών της Αγωγής Πανεπιστημίου Κύπρου.

Μέλος Επιτροπής: _____

Σταυρούλα Κοντοβούρκη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Επιστημών της Αγωγής Πανεπιστημίου Κύπρου.

Μέλος Επιτροπής: _____

Μιράντα Χρίστου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Επιστημών της Αγωγής Πανεπιστημίου Κύπρου.

Υπεύθυνη Δήλωση Μεταπτυχιακής Φοιτήτριας

Η παρούσα διατριβή υποβάλλεται προς συμπλήρωση των απαιτήσεων για απονομή Μεταπτυχιακού Τίτλου του Πανεπιστημίου Κύπρου. Είναι προϊόν πρωτότυπης εργασίας αποκλειστικά δικής μου, εκτός των περιπτώσεων που αναγράφονται ρητώς μέσω βιβλιογραφικών παραπομπών, σημειώσεων ή και άλλων δηλώσεων.

Ανδρούλα Αριστοδήμου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διατριβή διερευνά την πιθανή ύπαρξη στερεοτύπων και προκαταλήψεων στον λόγο έντεκα παιδιών προσχολικής ηλικίας, που φοιτούν στην προδημοτική τάξη δημόσιου νηπιαγωγείου στη Λευκωσία. Συγκεκριμένα εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο τα παιδιά συγκροτούν τον «άλλο» μέσα από τον λόγο τους, και διερευνώνται και περιγράφονται οι δείκτες με τους οποίους κατηγοριοποιούν τα άτομα εκτός της δικής τους ομάδας. Παράλληλα εξετάζεται η πιθανή ύπαρξη στερεοτύπων σε αυτή την κατηγοριοποίηση, και οι αξιολογικές και συναισθηματικές στάσεις των παιδιών σε σχέση με τα στερεότυπα αυτά. Η διατριβή εξετάζει αυτά τα ερευνητικά ερωτήματα τόσο μέσα από τον λόγο, όσο και μέσα από τις πρακτικές των συμμετεχόντων/ουσών. Για τη συλλογή δεδομένων ακολουθήθηκε ο σχεδιασμός ποιοτικής νατουραλιστικής έρευνας. Το κύριο εργαλείο συλλογής δεδομένων ήταν οι ημι-δομημένες πολυμεσικές συνεντεύξεις οι οποίες ήταν και ατομικές και σε ομάδες εστίασης. Συμπληρωματικά, χρησιμοποιήθηκαν επίσης, οι σημειώσεις πεδίου σε μορφή ημερολογίου τάξης. Οι συμμετέχοντες/ουσες επιλέγηκαν με τη μορφή βολικής δειγματοληψίας, αφού αποτελούσαν μέρος της τάξης, όπου η ερευνήτρια εργαζόταν ως υπεύθυνη εκπαιδευτικός. Η ερευνητική διαδικασία διήρκησε ένα χρόνο, όλη τη σχολική χρονιά 2020-2021.

Η έρευνα κατέδειξε ότι τα παιδιά προσχολικής ηλικίας έχουν ήδη κατασκευάσει κατά την ηλικία 5-6 χρόνων, στερεότυπα στη συγκρότηση του «άλλου» μέσα από τον λόγο τους. Οι δείκτες με τους οποίους τα παιδιά συγκροτούν τον «άλλο» μέσα από τον λόγο τους διακρίνονται σε χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης και σε κοινωνικά χαρακτηριστικά. Στα χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης εντοπίστηκαν συγκεκριμένα το χρώμα στο δέρμα, το σχήμα ματιών και η ενδυμασία των ανθρώπων. Στα κοινωνικά χαρακτηριστικά συγκαταλέχθηκαν ο γλωσσικός κώδικας επικοινωνίας, το μορφωτικό επίπεδο, η επαγγελματική δραστηριοποίηση και οι λόγοι που οδηγούν τους ανθρώπους σε μετανάστευση. Όσον αφορά το στάδιο συναισθηματικής φόρτισης ή αξιολόγησης, τα στερεότυπα στη συγκρότηση του «άλλου» από τα παιδιά λαμβάνουν ως επί τω πλείστο αρνητική αξιολόγηση. Ο «άλλος» αναπαρίσταται με διαφορετικό χρώμα δέρματος και σχήμα ματιών από τη συλλογική ομάδα, η ενδυμασία του χαρακτηρίζεται φτωχική, παρουσιάζει συχνά παραβατική συμπεριφορά, προέρχεται από χαμηλό μορφωτικό και κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο και κατάγεται από χώρες όπου επικρατεί φτώχεια, μιζέρια και κακουχία. Αυτοί είναι και οι λόγοι που οι «άλλοι» συχνά αναγκάζονται να

μετακινηθούν στη χώρα της συλλογικής ομάδας που φέρει άκρως αντίθετη και θετικά κατασκευασμένη εικόνα. Ιδιαίτερη σημασία παρατηρείται στην αναπαράσταση της τουρκικής ταυτότητας, η οποία συνοδεύεται από εχθρικές αναπαραστάσεις και αισθήματα από τα παιδιά.

ABSTRACT

The current thesis investigates possible ethnic and racial stereotypes among preschool children, in a pre-primary class of a public kindergarten in Nicosia, Cyprus. Specifically, it examines, the way in which children construct the "other", in their discourse and communicative daily practices along with the markers with which this process of categorization and stereotyping takes place. A special focus is placed on the way these markers construct a sense of in-group and out-group categorization. At the same time, the children's emotional and evaluative stance is examined, towards the constructed "other".

The methodology adopted is qualitative naturalistic research. The main data collection method is the semi-structured multimedia interview which was conducted on a one-to-one and on a focus group basis. In addition, naturalistic observations from the children's daily practices in and out of class were noted, in the researcher's diary. The participants of the study were 11 preschool children and they were chosen based on the idea of convenience sampling, since they were students in the class where the researcher worked as a teacher. The research process lasted one year (2020-2021), during which the researcher conducted the interviews, supported by photos from the local and global context, which represent scenes of everyday people of racial diversity. At the same time, critical incidents were noted in the researcher's diary from the day-to-day practices and interaction of the children.

The results showed that preschool children (5-6 years) have already shaped stereotypes in the construction of the "other" in their discourse and practices. The markers with which the children constitute the "other" are grouped into external characteristics and social characteristics. In the external characteristics, the color of the skin, the shape of the eyes and their clothing were specifically identified. The social characteristics included the language code of communication, the educational level, the professional activity and the reasons that lead people to immigrate. Regarding emotional evaluation, the "other" is represented with a different skin color and eye shape from the collective group, their clothing is characterized as poor, they often exhibit delinquent behavior, they come from a low educational and socio-economic level and lived in countries where poverty, misery and hardship prevail. These are also the reasons that the "others" are often forced to move to the country of the collective group, which carries an extremely opposite and positively constructed image. Particular importance is observed in the representation of the Turkish identity, which is accompanied by hostile representations and feelings from the children.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η υλοποίηση της συγκεκριμένης διατριβής είναι το αποτέλεσμα μιας μεγάλης προσπάθειας και αφοσίωσης. Σε αυτή την προσπάθεια συνέβαλαν πολλοί και σημαντικοί άνθρωποι, χωρίς τη συμβολή των οποίων αυτό θα ήταν ανέφικτο.

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου, Δρ. Έλενα Ιωαννίδου για την αμέριστη υποστήριξη, καθοδήγηση και ανατροφοδότηση που μου παρείχε καθ' όλη τη διάρκεια υλοποίησης και συγγραφής της έρευνας μου.

Παράλληλα ευχαριστώ θερμά και τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής για τον χρόνο που αφιέρωσαν να μελετήσουν και να εισηγηθούν βελτίωση της εργασίας μου. Ειδικότερα ευχαριστώ τη Δρ. Σταυρούλα Κοντοβούρκη, αναπληρώτρια καθηγήτρια του Τμήματος Επιστημών της Αγωγής και τη Δρ. Μιράντα Χρίστου, επίσης αναπληρώτρια καθηγήτρια του Τμήματος Επιστημών της Αγωγής.

Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τα παιδιά που συμμετείχαν στη διεξαγωγή της παρούσας ερευνητικής διαδικασίας για την πρόθυμη συνεργασία τους και τις εμπειρίες και βιώματα που μοιραστήκαμε καθ' όλη τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς που διήρκησε η έρευνα. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τις συναδέλφους στο σχολείο, για την κατανόηση και την υποστήριξη που μου παρείχαν σε κάθε περίπτωση που χρειάστηκε.

Τέλος, θα ήταν παράλειψη μου να μην ευχαριστήσω την οικογένεια μου και τους φίλους μου, για την αμέριστη συμπαράσταση και εμπιστοσύνη που μου έδειξαν.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Κατάλογος πινάκων στη έρευνα	xι
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	
1. Εισαγωγή	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 : ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	
2.1. Εισαγωγή	10
2.2. Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα	10
2.3. Η έννοια της ταυτότητας : Ατομική, Κοινωνική, Πολιτισμική	13
2.4. Στερεότυπα και προκαταλήψεις	15
2.5. Η έννοια της φυλής	19
2.6. Ρατσισμός : ορισμός και εκφάνσεις του φαινομένου	21
2.7. Ρατσισμός στα παιδιά	26
2.8. Πρακτικές συμπερίληψης και αποκλεισμού στον λόγο	30
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ	
3.1. Εισαγωγή	39
3.2. Φιλοσοφία Έρευνας	39
3.3. Μέθοδοι συλλογής δεδομένων και μεθοδολογικά εργαλεία	41
3.3.1. Συνέντευξη	42
3.3.2. Συνέντευξη σε παιδιά	44
3.3.3. Η συνέντευξη στην παρούσα ερευνητική διαδικασία	45
3.3.4. Συμμετοχική Παρατήρηση	53
3.4. Συμμετέχοντες/ουσες	55
3.5. Ανάλυση δεδομένων έρευνας	58
3.5.1. Θεματική Ανάλυση – Ανάλυση Περιεχομένου	58
3.5.2. Κριτική Ανάλυση Λόγου	60
3.6. Ζητήματα δεοντολογίας της Έρευνας	66
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ «ΑΛΛΟΥ/ΞΕΝΟΥ» ΜΕ ΒΑΣΗ ΦΥΣΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	
4.1. Εισαγωγή	69
4.2. Ανάλυση δεδομένων σε επίπεδο λέξης	70
4.2.1. Ο ρόλος των αντωνυμιών στον λόγο	72
4.2.2. Ο ρόλος των επιθέτων στον λόγο	72
4.2.3. Ο ρόλος των ρημάτων στον λόγο	73
4.2.4. Ο ρόλος των αιτιολογικών συνδέσμων στον λόγο	74
4.3. Χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης ως κριτήριο ταξινόμησης ανθρώπων σε ομάδες	75
4.3.1. Χρώμα δέρματος	75
4.3.2. Χαρακτηριστικά προσώπου - σχήμα ματιών	89

4.3.3. Ενδυμασία ως χαρακτηριστικό εξωτερικής εμφάνισης	94
4.4. Κοινωνικά χαρακτηριστικά ταξινόμησης ανθρώπων σε ομάδες	98
4.4.1. Γλωσσικός κώδικας επικοινωνίας	99
4.4.2. Επαγγελματική Δραστηριότητα	103
4.4.3. Μορφωτικό Επίπεδο	110
4.4.4. Λόγοι που οδηγούν σε Μετανάστευση	114
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ, ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΣΤΗΝ	
ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ «ΑΛΛΟΥ»	
5.1. Εισαγωγή	120
5.2. Εθνική κατηγοριοποίηση – Εχθρότητα προς την Τουρκική εθνικότητα	122
5.3. Συμπεριφορές που προσδίδονται στον άλλο	131
5.4. Αντικειμενικοποίηση των ανθρώπων: Άνθρωποι ως αντικείμενα	138
5.5. Στάσεις και αντιλήψεις για τον «άλλο»	141
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΣΥΖΗΤΗΣΗ	
6.1. Εισαγωγή	147
6.2. Οι στερεοτυπικές αντιλήψεις των παιδιών και οι δείκτες συγκρότησης του «άλλου»	147
6.3. Συναισθήματα, στάσεις και αντιλήψεις των παιδιών για τον «άλλο»	155
6.4. Συζήτηση αποτελεσμάτων	159
6.5. Η συμβολή της παρούσας έρευνας	160
6.6. Περιορισμοί της έρευνας	162
6.7. Εισηγήσεις για περαιτέρω έρευνα	163
Βιβλιογραφία	164
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	
Παράρτημα I	169
Απομαγνητοφωνημένη ατομική συνέντευξη	169
Απομαγνητοφωνημένη ομαδική συνέντευξη	180
Παράρτημα II	
Χειρόγραφο καταγραφή στο ημερολόγιο κατά τη διάρκεια της συμμετοχικής παρατήρησης	196
Παράρτημα III	
Έντυπο συγκατάθεσης στην έρευνα από γονείς των παιδιών	197

Κατάλογος πινάκων έρευνας

1. Πίνακας 1: Φωτογραφίες από το κυπριακό συγκείμενο με σκηνές φυλετικής πολυμορφίας	50
2. Πίνακας 2: Φωτογραφίες από το διαδίκτυο με σκηνές από τη σχολική πραγματικότητα πολυπολιτισμικών σχολείων	51
3. Πίνακας 3: Φωτογραφίες από το διαδίκτυο που αφορά στη διαμαρτυρία που έλαβε χώρα στις Ηνωμένες Πολιτείες με σύνθημα «Black Lives Matter»	52
4. Πίνακας 4: Φωτογραφίες από το διαδίκτυο με μετανάστες σε βάρκα	53
5. Πίνακας 5: Προφίλ συμμετεχόντων/ουσών	57
6. Πίνακας 6: Χειρόγραφη κατάρτιση θεματικών κατηγοριών κατά την αρχική φάση ανάλυσης των ερευνητικών δεδομένων	59
7. Πίνακας 7: Χαρακτηριστικά ταξινόμησης των ανθρώπων σε ομάδες.....	60
8. Πίνακας 8: Χειρόγραφη ανάλυση των κειμένων με βάση τις Γλωσσικές στρατηγικές.....	65
9. Πίνακας 9: Χειρόγραφη ανάλυση των κειμένων με βάση τις γλωσσικές στρατηγικές	65
10. Πίνακας 10: Χειρόγραφη ανάλυση των κειμένων με βάση τις γλωσσικές στρατηγικές	66
11. Πίνακας 11: Χειρόγραφες σημειώσεις ανάλυσης περιεχομένου	66
12. Πίνακας 12: Συνοπτικός Πίνακας αναπαράστασης «εαυτός/άλλος» σε επίπεδο λέξης.....	70
13. Πίνακας 13: Θεματικοί άξονες: Φυσικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά ταξινόμησης των ανθρώπων σε ομάδες	75
14. Πίνακας 14 : Στάσεις και αντιλήψεις για τον «άλλο»	121

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ιδέας της παρούσας ερευνητικής εργασίας διαδραμάτισαν οι προσωπικές μου εμπειρίες ως εκπαιδευτικός προσχολικής αγωγής τα τελευταία είκοσι χρόνια σε δημόσια σχολεία της Κύπρου. Ο μαθητικός πληθυσμός της τάξης σε κάθε σχολική χρονιά παρουσιάζεται να συγκροτείται από πλειοψηφία μαθητών ελληνοκυπριακής καταγωγής και ένα πολύ μικρό ποσοστό από μαθητές με μεταναστευτικό βιογραφικό. Τα τελευταία χρόνια η φοίτηση μαθητών με μεταναστευτικό βιογραφικό, παρουσιάζει αυξητική τάση στις σχολικές μονάδες. Η αλληλεπίδραση των παιδιών στην τάξη, καθώς και η δυναμική των σχέσεων που δημιουργείται μεταξύ παιδιών γηγενούς πληθυσμού με παιδιά μεταναστών, χρήζει ιδιαίτερης προσοχής τόσο από απόψεως εκπαιδευτικού ενδιαφέροντος, όσο και από την οπτική της κοινωνικής συνοχής και παροχής σε όλα τα παιδιά ίσων ευκαιριών στο σχολικό και κοινωνικό πλαίσιο. Ως εκπαιδευτικός ασπάζομαι την ανθρωπιστική φιλοσοφία στην εκπαίδευση και παρουσιάζω ιδιαίτερη ευαισθησία σε θέματα ίσων ευκαιριών, σεβασμού προς όλες τις πολιτισμικές αξίες και ανάπτυξη συνθηκών μάθησης σε ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον χωρίς αποκλεισμούς απέναντι σε κανένα παιδί.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια αυξητική τάση στην εισροή μεταναστών από μη ευρωπαϊκές χώρες στην ευρύτερη κοινωνία, με αποτέλεσμα την παρουσία παιδιών στις σχολικές τάξεις διαφορετικής φυλετικής και πολιτισμικής κουλτούρας. Σύμφωνα με τους Στεργίου & Σιμόπουλο (2019), το μεταναστευτικό αποτελεί θέμα που προβάλλεται έντονα από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης προκαλώντας τον δημόσιο λόγο σε πολιτικό, κοινωνικό αλλά και οικογενειακό επίπεδο, προσδίδοντας σε αυτό διάσταση μείζονος κοινωνικού προβλήματος με αρνητικές διαστάσεις. Πρόκειται για ένα θέμα που λαμβάνει τη μορφή κρίσης στην αρμονική κοινωνική ζωή και στη βάση του οποίου διασταυρώνονται αντιμαχόμενοι πολιτικοί και ιδεολογικά φορτισμένοι λόγοι.

Σύμφωνα με τους Τσάκωνα, Καραχάλιου & Αρχάκη (2019), το σχολικό πλαίσιο δε θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστο από τον λόγο που αναπτύσσεται στην κοινωνία με τη σύγκρουση αφενός ρατσιστικών λόγων που εναντιώνονται στην πρόσμιξη πληθυσμών, αλλά και αφετέρου λόγων αλληλεγγύης προς τις ομάδες των μειονοτικών και περιθωριοποιημένων πληθυσμών που επηρεάζονται, με σκοπό την

καταπολέμηση του ρατσισμού και την ευαισθητοποίηση του κοινού. Τα παιδιά ερχόμενα στο σχολικό πλαίσιο κουβαλούν μαζί τους απόψεις, στάσεις και αντιλήψεις που αναπτύσσονται στο οικογενειακό τους συγκείμενο και επηρεάζουν άμεσα, τόσο τη συμπεριφορά όσο και τον λόγο τους αναφορικά με το πιο πάνω θέμα. Ο Van Dijk (1990) αναφέρει πως οι προκαταλήψεις μεταδίδονται μέσα από την κοινωνικοποίηση του ατόμου και αποτελούν κοινωνικές αντιλήψεις και συμπεριφορές που κατακτούνται μέσω κοινωνικής μάθησης, πρωταρχικά μέσα από το πλαίσιο της οικογένειας αλλά και του σχολείου όπου το παιδί σχηματοποιεί τις αρχικές δομές νοητικών σχημάτων στη μνήμη του. Ο Jenkins (2000), τονίζει πως το παιδί μέσα από την πρώιμη κοινωνικοποίηση του πραγματοποιεί τις αρχικές του κατηγοριοποιήσεις, αυτοπροσδιορίζεται και οικοδομεί ταυτότητα. Οι σχέσεις του νεαρού ατόμου με τον ευρύτερο κόσμο εδράζονται στη βάση οικοδόμησης πρακτικών συμπερίληψης και αποκλεισμού.

Ώθηση για τη διεξαγωγή της παρούσας ερευνητικής εργασίας αποτέλεσαν περιστατικά που παρατηρήθηκαν στη σχολική τάξη όπου εργαζόμουν ως υπεύθυνη εκπαιδευτικός και αφορούσαν σε πρακτικές αποκλεισμού συμμαθητών με μεταναστευτικό βιογραφικό, αλλά και ατόμων από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον πλησίον του σχολείου που διαφοροποιούνταν φυλετικά και πολιτισμικά από τα παιδιά της κυρίαρχης ομάδας μαθητών/τριών. Οι πρακτικές αποκλεισμού ενεργοποιούνταν από τα παιδιά μέσα από τον λόγο αλλά και τη συμπεριφορά τους και άφηναν ερωτηματικό όσον αφορά στην ύπαρξη γενικευμένων στερεοτύπων και προκαταλήψεων σε ευρύτερο επίπεδο κοινωνικής αντίληψης από τα παιδιά. Στη βάση αυτή τέθηκε ο σκοπός της έρευνας που θέλει να ανιχνεύσει την ύπαρξη στερεοτύπων και προκαταλήψεων στην πρώιμη σχολική ηλικία.

Οι σύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα τους, την πολυφωνία και την ποικιλομορφία των ανθρώπων που τις συγκροτούν. Οι μεταναστευτικές ροές από τις διάφορες λεγόμενες τριτοκοσμικές χώρες προς δυτικές κοινωνίες έχουν ενταθεί. Οι λόγοι που οδηγούν τους ανθρώπους στη μετανάστευση ποικίλουν ανάλογα σε κάθε περίπτωση. Ο Bail (2008), αναφέρεται χονδρικά σε τρεις ευρύτερες κατηγορίες λόγων μετανάστευσης και αφορούν πολιτικούς, οικονομικούς και μετά-αποικιακούς παράγοντες. Οι προνομιούχες ομάδες εκμεταλλευόμενες τη δύναμη που τους παρέχει η εξουσία ως πλειοψηφική ομάδα να κυβερνούν, καταδυναστεύουν τις λιγότερο προνομιούχες ομάδες στην κοινωνική διαστρωμάτωση προκαλώντας αστάθεια στο όλο σκηνικό. Όπως ο Van

Dijk (2008) αναφέρει η έννοια του ρατσισμού περιλαμβάνει κοινωνικές πρακτικές διάκρισης και σχέσεις κατάχρησης της εξουσίας από κυρίαρχες ομάδες και θεσμούς, μέσα από κοινωνικά διαδεδομένες και αρνητικά διαμορφωμένες αναπαραστάσεις για τους «Άλλους», ενισχύοντας παράλληλα ένα θετικά κατασκευασμένο συλλογικό εαυτό. Σύμφωνα με την Lentin (2004), οι αναπαραστάσεις αυτές είναι έντονες στις ευρωπαϊκές κοινωνίες και στην ιδέα του έθνους-κράτους, όπου κυριαρχούσε το ιδεώδες του ομογενοποιημένου, μονόγλωσσου και μονοπολιτισμικού. Συνέπεια αυτής της ιδέας ήταν σύμφωνα με τον Billing (1995) όπως αναφέρεται στο Τσάκωνα, Καραχάλιου & Αρχάκη (2019), η μη ανοχή της διαφοράς ως βασική αρχή στη γένεση των σύγχρονων κρατών.

Στη σύγχρονη κυπριακή πραγματικότητα, όπως και στο ευρύτερο ευρωπαϊκό σκηνικό, παρουσιάζεται έντονα το μεταναστευτικό θέμα. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία που δόθηκαν στη δημοσιότητα από τη Eurostat (2019), ο αριθμός των νόμιμων μεταναστών στην Κύπρο από χώρες του τρίτου κόσμου, ανέρχεται σε 94,389 δημιουργώντας έτσι ένα πολυπολιτισμικό φάσμα πολιτών. Αν συνυπολογιστεί και η εισροή μεταναστών από δυτικές κοινωνίες, ο φυλετικός και εθνικός πλουραλισμός στην κυπριακή κοινωνία παρουσιάζει ιδιαίτερη ένταση και ενδιαφέρον, τόσο από την οπτική πολιτικής και θεσμικής αντιμετώπισης σε θέματα που αφορούν την ομαλή ένταξη των μεταναστών στην κοινωνία, όσο και από την οπτική της κοινωνικής συνοχής στη βάση του αμοιβαίου σεβασμού μεταξύ των πολιτών.

Όπως αναφέρει η επιτροπή εξάλειψης ρατσισμού των Ηνωμένων Εθνών (United Nations Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 2020) και σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία της εικοστής πέμπτης περιοδικής έκθεσης κατά το έτος 2019 (25th periodic report submitted by Cyprus under article 9 of the Convention, 2020), που κατατίθεται επίσημα από την Κυπριακή δημοκρατία προς τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών κάθε 5 χρόνια, η Κύπρος αποτελεί την πρώτη ευρωπαϊκή χώρα αιτητών ασύλου αναλογικά με τον πληθυσμό της. Οι εισροές παρατηρούνται κυρίως από χώρες όπως η Συρία, Γεωργία, Ινδία, Βιετνάμ, Μπαγκλαντές, Αίγυπτο, Καμερούν και Πακιστάν. Το υπουργείο εσωτερικών κατέθεσε πλάνο ομαλής ένταξης των δικαιούχων προσφύγων κατά το έτος 2020 που αφορά στη στέγαση, εργασία, εξάλειψη κακοποίησης, ιατρικής περίθαλψης, αναγνώριση δεξιοτήτων των προσφύγων καθώς και προστασία στην ενσωμάτωση των γυναικών προσφύγων και άλλων ευάλωτων ομάδων, όπως των ασυνόδευτων προσφύγων και μελών της

κοινότητας ΛΟΑΤΚΙ. Νέοι μηχανισμοί αναμένεται να εφαρμοστούν με σκοπό την ομαλή ένταξη των δικαιούχων προσφύγων στην ευρύτερη κοινωνία, στη διαμονή τους σε χώρους υποδοχής καθώς και στις διαδικασίες επαναπροώθησης των αιτητών που δε δικαιούνται άσυλο προς νέες χώρες υποδοχής. Παράλληλα αναφέρονται στρατηγικές ομαλής ένταξης των προσφύγων στην ευρύτερη κοινωνία μέσα από ενσωμάτωση αντιρατσιστικών προγραμμάτων εκπαίδευσης, προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής καθώς και προγραμμάτων εκμάθησης των επίσημων γλωσσών στα σχολεία της Κυπριακής επικράτειας (United Nations, 2020).

Οι σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ των γηγενών κυρίαρχων πληθυσμών και μεταναστευτικών ομάδων απασχολούν τις κυβερνήσεις σε πολιτικό αλλά και εκπαιδευτικό επίπεδο, αναζητώντας πρακτικές αντιμετώπισης τους. Ο Van Dijk (1990), αναφέρεται στη χρήση στρατηγικών κεκαλυμμένης ανοχής από την κυρίαρχη ομάδα προς τις μειονοτικές, με τις οποίες εξυπηρετείται η αναπαραγωγή της ανισότητας, και η διατήρηση των προνομίων που πηγάζουν από την εξουσία. Μέσα από τον λόγο είναι δυνατό, τα άτομα να ομαδοποιούνται και να κατηγοριοποιούνται, στη βάση υπεργενικευμένων πεπιοθήσεων, δημιουργώντας στερεότυπα. Τα στερεότυπα αναπαράγονται ευκολότερα σε βάρος των αδύναμων μειονοτικών ομάδων, λαμβάνουν συχνά αρνητικό πρόσημο και ανάγονται σε προκαταλήψεις και ρατσιστικές συμπεριφορές. Ο ρατσισμός εδράζεται στις προκαταλήψεις και ορμώμενος από αυτές βρίσκει πρόσφορο έδαφος ειδικά σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες (Van Dijk, 1990).

Τα στερεότυπα αυτά και οι προκαταλήψεις συνήθως έχουν ως επίκεντρο την έννοια της δόμησης εθνικής ταυτότητας, μια ταυτότητα η οποία συγκροτείται έχοντας συγκεκριμένες κατευθύνσεις αποκλεισμού και αποκτά διευρυμένο νόημα, διαφοροποιημένο από τις άλλες μορφές συλλογικής ταυτότητας. Σύμφωνα με τους Wodak, De Cilia, Reisigl & Liebhart (2009), αυτή η διαδικασία δόμησης εθνικής ταυτότητας προϋποθέτει την αναγνώριση στοιχείων ομοιότητας μεταξύ των μελών ομάδας που τρέπονται σε δεσμούς που διατηρούν το αίσθημα ενότητας μεταξύ των μελών. Η εθνική ταυτότητα στηρίζεται σε έννοιες συναισθηματικής σχέσης προς το έθνος και την εθνική νοοτροπία, παρακαταθήκες συμπεριφοράς και βιογραφικά χαρακτηριστικά γένεσης. Η δόμηση της εθνικής ταυτότητας στηρίζεται στις κοινές αφηγήσεις και μύθους του παρελθόντος των μελών της ομάδας άρρηκτα συνδεδεμένες με την ιστορία που αφορούν στις επιτυχίες και κρίσεις που βίωσε το

έθνος, την κουλτούρα και τον πολιτισμό. Παράλληλα η δόμηση της εθνικής ταυτότητας προϋποθέτει και την αναγνώριση και του «διαφορετικού άλλου», την ύπαρξη άλλων ονοματισμένων εθνοτήτων, στα οποία τα άτομα μιας συγκεκριμένης εθνικής ομάδας αναζητούν στοιχεία που τους διαφοροποιούν και τους απομακρύνουν από τις ομάδες αυτές. Η εθνική ταυτότητα ορίζει τα άτομα που κατηγοριοποιούνται εντός αλλά και εκτός ομάδας στη βάση πολλαπλών δεικτών (Τριανταφυλλίδου, 1998).

Οι Στεργίου & Σιμόπουλος (2019), αναφέρουν πως στη σύγχρονη εποχή, παρόλο που θεσμικά και συλλογικά, γίνονται προσπάθειες εκ μέρους των κρατών για διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την ισότητα ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες, στερεότυπα, προκαταλήψεις και εκφάνσεις ρατσισμού φαίνεται να παρουσιάζουν αυξητική τάση. Οι Αρχάκης & Τσάκωνα (2011), αναφέρουν πως στερεότυπα, προκαταλήψεις και ρατσιστικοί λόγοι πιο σπάνια δηλώνονται απροκάλυπτα, ενώ συχνότερη είναι η εμφάνιση τους μέσα από καμουφλαρισμένη και «μεταμφιεσμένη» έκφραση τους. Όπως ο Nesdale (1999) αναφέρει, η διάχυση προκαταλήψεων και ρατσιστικών τάσεων στα σχολικά χρόνια, περίοδο κατά την οποία τα παιδιά κατακτούν κοινωνική γνώση και συμπεριφορά, είναι δυνατό να οδηγήσουν σε τραυματικές επιπτώσεις, τόσο στα παιδιά της κυρίαρχης ομάδας και σε παιδιά μειονοτικών ομάδων. Επιπτώσεις στην ψυχολογία και τη συμπεριφορά των παιδιών, που θα τα συνοδεύουν στην ενήλικη τους ζωή. Οι έρευνες που αφορούν τον παιδικό ρατσισμό ποικίλουν και συγκρούονται σε καίρια θέματα. Υπάρχουν ή όχι προκαθορισμένες ηλικιακές φάσεις ανάπτυξης προκαταλήψεων και ρατσισμού, και ποιοι οι μηχανισμοί που διέπουν την κατάκτηση του; Ποιος είναι ο αντίκτυπος στις αναδυόμενες γλωσσικές και γνωστικές ικανότητες των παιδιών από προκαταλήψεις και ρατσισμό;

Η παρούσα ερευνητική εργασία στηρίζεται στις αρχές της ποιοτικής έρευνας και έχει σκοπό να διερευνήσει την πιθανή ύπαρξη στερεοτύπων και τους δείκτες συγκρότησης του «άλλου» σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Ο Bergman (2001), αναφέρει πως οι προκαταλήψεις διέρχονται μέσα από τα διαδοχικά στάδια της κατηγοριοποίησης, της στερεοτυποποίησης και της αξιολόγησης. Κατά το στάδιο της κατηγοριοποίησης τα άτομα ομαδοποιούνται στη βάση διακριτών χαρακτηριστικών. Στο στάδιο της στερεοτυποποίησης προσδίδονται γενικευμένες ιδιότητες στις ομάδες που κατασκευάζονται, ενώ στο στάδιο της αξιολόγησης ή συναισθηματικής φόρτισης, τα στερεότυπα λαμβάνουν πρόσημο. Οι αξιολογήσεις

που φέρουν αρνητικό πρόσημο, άγονται σε προκαταλήψεις προκαλώντας προβληματικές επιπτώσεις στην κοινωνική συνοχή. Ο Πανταζής (2015), τονίζει πως η κοινωνική τάση θέλει τους ανθρώπους να αξιολογούν τη δική τους ομάδα θετικά, ενώ τη ξένη ομάδα ως επί τω πλείστο αρνητικά, γεγονός που οδηγεί σε ανισορροπία και όξυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, δίνοντας ώθηση στη γένεση προκαταλήψεων.

Λαμβάνοντας υπόψη τα πιο πάνω, σκοπός της παρούσας ερευνητικής εργασίας είναι η διερεύνηση των αντιλήψεων των παιδιών για άτομα εκτός της δικής τους ομάδας. Συγκεκριμένα εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο τα παιδιά συγκροτούν τον «άλλο» μέσα από τον λόγο τους, και διερευνώνται και περιγράφονται οι δείκτες με τους οποίους κατηγοριοποιούν τα άτομα εκτός της δικής τους ομάδας. Παράλληλα εξετάζεται η πιθανή ύπαρξη στερεοτύπων σε αυτή την κατηγοριοποίηση, καθώς και ο βαθμός που προσδίδεται σε αυτά κατά τη φάση της συναισθηματικής φόρτισης ή αξιολόγησης τους.

Τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας ερευνητικής διατριβής είναι τα εξής:

- Εντοπίζονται σε παιδιά προσχολικής ηλικίας (5-6 χρονών) στερεοτυπικές αντιλήψεις για ομάδες διαφορετικής εθνικής καταγωγής και ποιοι είναι οι δείκτες με τους οποίους τα παιδιά συγκροτούν τον πιθανό «άλλο/ξένο» μέσα από τον λόγο και τις πρακτικές τους ;
- Ποια αξιολόγηση λαμβάνουν οι δείκτες με τους οποίους συγκροτείται μέσα από τον λόγο ο πιθανός «Άλλος/ξένος», από τα παιδιά;

Με βάση τον σκοπό και τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στην παρούσα ερευνητική εργασία η ποιοτική έρευνα κρίθηκε ως η καταλληλότερη μέθοδος. Σύμφωνα με τους Marshall & Rossman (1993), η ποιοτική έρευνα έχει σκοπό να περιγράψει, να διερευνήσει και να εξηγήσει ένα φαινόμενο στο φυσικό του πλαίσιο. Πρόκειται για το είδος εκείνο έρευνας που δίνει έμφαση σε λέξεις, εστιάζει στη μοναδικότητα και στη λεπτομέρεια των ερευνητικών δεδομένων που παράγονται, χωρίς να τα ποσοτικοποιεί. Οι μέθοδοι συλλογής δεδομένων που αξιοποιήθηκαν είναι η πολυμεσική συνέντευξη, ατομική και σε ομάδες εστίασης και η συμμετοχική παρατήρηση. Σύμφωνα με τον Μαντζούκα (2007), η συνέντευξη και η παρατήρηση αποτελούν τις δύο συχνότερες και πιο διαδεδομένες ερευνητικές μεθόδους συλλογής δεδομένων στην ποιοτική έρευνα. Η φωτογραφία, ως οπτική αναπαράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας, επιλέγηκε ως το βασικό εργαλείο

συλλογής δεδομένων κατά τη διαδικασία διεξαγωγής των ερευνητικών συνεντεύξεων. Ο Douglas, όπως αναφέρεται στο Denzil & Lincoln (2008), αναφέρει ότι οι οπτικές αναπαραστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας βοηθούν να αποκαλυφθούν τοποθετήσεις που δύσκολο θα γίνονταν λεκτικά, αφού διευρύνουν την κριτική τοποθέτηση και την κοινωνική συνείδηση. Η επιλογή του δείγματος στην παρούσα ερευνητική εργασία, πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της βολικής δειγματοληψίας. Η εκπαιδευτικός και ερευνήτρια, αξιοποίησε τον διπλό ρόλο που κατείχε επιλέγοντας ως δείγμα, παιδιά από τη σχολική τάξη όπου εργάζεται ως υπεύθυνη νηπιαγωγός. Ο Μαντζούκας (2007), αναφέρει πως το δείγμα στην ποιοτική έρευνα είναι δυνατό να επιλεγεί σκόπιμα, αφού φέρει τη γνώση, τα χαρακτηριστικά και τη θέληση ώστε να παρέχει πλούσια ερευνητικά δεδομένα. Η ανάλυση των δεδομένων της παρούσης ερευνητικής εργασίας έγινε με βάση τη θεματική ανάλυση δεδομένων και ταυτόχρονη εφαρμογή της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου. Όπως οι Ίσαρη & Πούρκος (2015), τονίζουν κατά τη θεματική ανάλυση εντοπίζονται, μεταφέρονται και θεματοποιούνται νοηματικά μοτίβα που επαναλαμβάνονται στα ερευνητικά δεδομένα, ώστε να επιτευχθεί και η καλύτερη ερμηνεία τους. Επιπρόσθετα ο Fairclough (2015), τονίζει τη σημασία της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, ώστε να αναδυθούν στην επιφάνεια υπόρρητα νοήματα του λόγου.

Η σημαντικότητα της παρούσας έρευνας έγκειται στην ανάγκη διερεύνησης και καταγραφής πιθανών στερεοτύπων και προκαταλήψεων στον λόγο παιδιών ηλικίας 5-6 χρονών, τα οποία ανήκουν στην πλειοψηφική ομάδα. Η έλλειψη σχετικών ερευνητικών δεδομένων στο τοπικό συγκείμενο, παράλληλα με την καταγραφή περιστατικών στην κυπριακή κοινωνία που περιέχουν έντονα στοιχεία προκατάληψης και ρατσιστικής συμπεριφοράς έναντι μειονοτικών ομάδων, εγείρουν έντονα ερωτήματα αναφορικά με την ηλικία γένεσης του φαινομένου αυτού. Τα αποτελέσματα της παρούσας ερευνητικής εργασίας κρίνονται σημαντικά για την εκπαιδευτική πολιτική που ακολουθείται σχετικά με θέματα διαπολιτισμικής και ανθρωπιστικής παιδείας, αλλά και για τη δημιουργία προγραμμάτων έγκαιρης εκπαιδευτικής παρέμβασης και πρόληψης αρνητικών κοινωνικών φαινομένων προκατάληψης και ρατσισμού.

Η παρούσα ερευνητική εργασία αποτελείται από πέντε κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο παρατίθεται η εισαγωγή της ερευνητικής εργασίας και μεταπτυχιακής διατριβής. Στο δεύτερο κεφάλαιο καταγράφεται το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο

στηρίζεται η έρευνα, και το οποίο περιλαμβάνει έννοιες όπως το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα και η οικοδόμηση ταυτότητας. Επίσης προσεγγίζονται θεωρητικά έννοιες όπως στερεότυπα, προκαταλήψεις, φυλή και ρατσισμός. Τέλος, στο θεωρητικό πλαίσιο, εξετάζονται οι όροι συμπερίληψης και αποκλεισμού, που προτείνονται έναντι αυτής του ρατσισμού λόγω της περίπλοκης και στιγματισμένης διάστασης που έλαβε ο όρος στην ιστορική του πορεία. Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογία της παρούσας ερευνητικής εργασίας, μέσω της περιγραφής της φιλοσοφίας της έρευνας, των μεθοδολογικών εργαλείων που αξιοποιήθηκαν για τη συλλογή και ανάλυση των δεδομένων, καθώς και τα προφίλ των συμμετεχόντων/ουσών. Παράλληλα, γίνεται αναφορά σε ζητήματα δεοντολογίας της έρευνας.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, παρατίθεται η ανάλυση των δεδομένων που αφορά στη φυλετική ταξινόμηση υποκειμένων στη βάση δύο θεματικών αξόνων. Οι θεματικοί άξονες αναφέρονται αφενός σε εξωτερικά σωματικοποιημένα χαρακτηριστικά και αφετέρου σε κοινωνικά χαρακτηριστικά φυλετικής ταξινόμησης. Συγκεκριμένα, ο άξονας που αναφέρεται σε φυσικοποιημένα χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης, αναλύεται στις θεματικές κατηγορίες που σχετίζονται με το χρώμα δέρματος, το σχήμα ματιών, την ενδυμασία και τη δημιουργία υπερκείμενης γενικευμένης ομάδας στη βάση της βιωμένης σχολικής τους εμπειρίας που εκπροσωπείται από συμμαθητή των παιδιών με μεταναστευτικό βιογραφικό. Ο άξονας που αναφέρεται σε κοινωνικά χαρακτηριστικά των υποκειμένων αναλύεται στις θεματικές κατηγορίες που αφορούν στο γλωσσικό κώδικα επικοινωνίας των υποκειμένων, στο μορφωτικό τους επίπεδο, στην επαγγελματική τους δραστηριότητα και στις ανάγκες που ώθησαν τα άτομα στη μετανάστευση.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, εξετάζονται τα συναισθήματα, οι στάσεις και αντιλήψεις των παιδιών απέναντι στον «άλλο», όπως αυτός συγκροτείται μέσα από τον λόγο τους. Πρόκειται για μια πιο βαθιά ανάλυση των δεδομένων που σκοπό έχει να αποκαλύψει κρυμμένα νοήματα στον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά αναπαριστούν/συγκροτούν τον «άλλο» μέσα από τον λόγο τους και τη διερεύνηση πιθανών στερεοτύπων στο στάδιο συναισθηματικής αξιολόγησης.

Στο τελευταίο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, θα παρατεθεί η σύνοψη των ερευνητικών αποτελεσμάτων, στη βάση των θεματικών αξόνων και των υποκατηγοριών τους, όπως προέκυψαν από την ανάλυση των δεδομένων, με σκοπό την απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων που θεμελιώνουν την παρούσα

ερευνητική εργασία. Στη συνέχεια θα συζητηθούν οι προεκτάσεις της παρούσας έρευνας, καθώς και η συνεισφορά της στο ερευνητικό πεδίο. Τέλος θα γίνει αναφορά σε περιορισμούς που προέκυψαν κατά τη διεξαγωγή της έρευνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

2.1. Εισαγωγή

Η παρούσα ερευνητική εργασία πραγματεύεται βασικές έννοιες που σχετίζονται με το φαινόμενο του ρατσισμού σε ποικίλες εκφάνσεις στην κοινωνία, με ιδιαίτερη έμφαση στην προσχολική ηλικία. Αρχικά εξετάζεται το μεταναστευτικό ζήτημα ως θέμα που παρουσιάζεται στις σύγχρονες κοινωνίες με τη μορφή κοινωνικής κρίσης και τείνει να λαμβάνει τη μορφή μείζονος προβλήματος με αρνητικές προεκτάσεις στην κοινωνία. Στη συνέχεια εξετάζονται θεωρίες που έχουν να κάνουν με την οικοδόμηση της ταυτότητας των ατόμων, την έννοια της φυλής ως βασικής παραμέτρου του ρατσισμού και ο ρατσισμός ως φαινόμενο των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών, που χαρακτηρίζονται από την άνοδο ακροδεξιών ιδεολογιών. Παράλληλα γίνεται προσπάθεια εννοιολογικής επεξήγησης βασικών θεωρητικών όρων, όπως τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις, έννοιες που ευνοούν την ανάπτυξη και εδραίωση ρατσιστικών συμπεριφορών. Τέλος γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στον λόγο μέσα από τον οποίο ενεργοποιούνται πρακτικές συμπερίληψης και αποκλεισμού κοινωνικών ομάδων. Επιπλέον, αξιοποιείται και η θεωρία Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, ως εργαλείο αποκάλυψης, αναπαραγωγής και εδραίωσης της κοινωνικής ανισότητας από κοινωνικά σύνολα που φέρουν θέση ισχύος στην κοινωνική διαστρωμάτωση έναντι μειονοτικών ομάδων που περιθωριοποιούνται και αποδυναμώνονται.

2.2. Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα

Η αυξημένη ροή προσφύγων και μεταναστών αποτελεί ένα φαινόμενο στη σύγχρονη ευρωπαϊκή πραγματικότητα. Οι Στεργίου & Σιμόπουλος (2019), αναφέρουν ότι ο δημόσιος λόγος παρουσιάζεται ιδεολογικοπολιτικά φορτισμένος όσον αφορά τις αναπαραστάσεις των ανθρώπων που αναγκάζονται να μετακινηθούν από τη χώρα τους σε μια νέα κατάσταση πραγμάτων. Στη δημόσια συζήτηση εμπλέκονται και οι πολιτικές αντιμετώπισης από τις εκάστοτε κυβερνήσεις, που αφορούν στην απόδοση ασύλου ή απελάσεις και οι συνθήκες που επικρατούν στα κέντρα φιλοξενίας. Παράλληλα, στις χώρες υποδοχής των μεταναστευτικών πληθυσμών, κατασκευάζεται μέσα από τον δημόσιο λόγο, η πρόκληση μιας προβληματικής κρίσης που προκύπτει από τη συνύπαρξη του γηγενούς πληθυσμού με μειονοτικούς πληθυσμούς προσφύγων και μεταναστών.

Όπως ο Αρχάκης (2019) τονίζει, συχνά οι πρόσφυγες και οι μετανάστες αναπαρίστανται στον δημόσιο λόγο με αρνητικό πρόσημο, κάποιες φορές με ρητό και άμεσο τρόπο, ενώ άλλες φορές με τη μορφή ενός ρευστού ρατσισμού, φέροντας ένα κεκαλυμμένο μανδύα αλληλεγγύης και συμπόνοιας.

Ειδικά όσον αφορά το κυπριακό συγκείμενο οι λέξεις «πρόσφυγας» και «μετανάστης», περικλείουν έντονη συναισθηματική βαρύτητα. Το ιστορικοπολιτικό παρελθόν κατέγραψε ανάλογες εμπειρίες διασποράς πλαισιωμένες με αφηγήσεις υπερηφάνειας για την εργατικότητα, τον πόνο του αποχωρισμού και τις διακρίσεις που βίωσαν οι ελληνοκύπριοι μετανάστες στις χώρες υποδοχής. Αντίφαση παρουσιάζεται στη σύγχρονη πραγματικότητα, όπου πρόσφυγες και μετανάστες, που δε φέρουν την Ελληνική ταυτότητα, ταυτίζονται με άτομα ασθενέστερων οικονομικά και πολιτισμικά ομάδων, περιθωριοποιούνται, στιγματίζονται και γίνονται δέκτες εχθρικής και αρνητικής αντιμετώπισης (Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019).

Η σύμβαση της Γενεύης 1951, όπως αναφέρεται στην Ελευθεριάδου (2017), ορίζει ως πρόσφυγα το άτομο εκείνο που βρίσκεται σε χώρα διαφορετική από αυτήν της καταγωγής ή διαμονής του, με δικαιολογημένο φόβο δίωξης αναφορικά με ζητήματα φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, πολιτικών πεποιθήσεων και ως εκ τούτου, αδυνατεί ή δεν επιθυμεί να απολαμβάνει την προστασία της χώρας αυτής ή να επιστρέψει σε αυτήν. Με βάση τη σύμβαση της Γενεύης, οι χώρες υποδοχής οφείλουν να σεβαστούν την αρχή της μη επαναπροώθησης των προσφύγων σε χώρες όπου υπάρχει φόβος δίωξης τους και ελλοχεύει ο κίνδυνος της ανθρώπινης ζωής. Οι πρόσφυγες διατηρούν δικαιώματα ίσης μεταχείρισης χωρίς διάκριση σε θέματα θρησκείας, φυλής ή καταγωγής. Διατηρούν το δικαίωμα δημόσιας εκπαίδευσης, της εργασίας, της προσφυγής και ίσης μεταχείρισης σε δικαστήρια, της στέγασης και της εξασφάλισης κατοχής ταυτότητας και ταξιδιωτικών εγγράφων. Η Ελευθεριάδου (2017), εντοπίζει το παράδοξο πως στο πλαίσιο αυτό, δε μπορεί να συμπεριληφθούν άτομα που εμπίπτουν στην κατηγορία οικονομικής μετανάστευσης, όπου η αναζήτηση αφορά στο καλύτερο βιοτικό επίπεδο. Σύμφωνα με τους Στεργίου & Σιμόπουλο (2019), αναδύονται έτσι φαινόμενα κατηγοριοποίησης των προσφύγων σε πραγματικούς πρόσφυγες, που υπό το φόβο κινδύνου της ζωής τους αναζητούν μια ευκαιρία σε μια άλλη χώρα, και τους ψευδοπρόσφυγες ή λαθρομετανάστες που αναπαρίστανται να αδημονούν να καταχραστούν δημόσια προνόμια στις χώρες στις οποίες εισέρχονται. Η αυξητική τάση που παρατηρείται στις αναπαραστάσεις των αριθμών των μεταναστευτικών

πληθυσμών και προσφύγων, το φαινόμενο πολιτισμικής ετερότητας των σύγχρονων κοινωνιών και η απειλή της ομοιομορφίας του πολιτισμικού σκηνικού των ευρωπαϊκών χωρών, φαίνεται να καθορίζουν τα θεσμικά πλαίσια όσον αφορά στις κρατικές πολιτικές αποφάσεις.

Η Φραγκουδάκη (2015), τονίζει τη συσχέτιση ανάμεσα στην άνοδο των ακροδεξιών κομμάτων στα ευρωπαϊκά κοινοβούλια με το μεταναστευτικό ζήτημα. Τα ακροδεξιά κόμματα στην Ευρώπη, προέβησαν και εκμεταλλεύτηκαν κατά προτεραιότητα το φαινόμενο της μετανάστευσης πληθυσμών και προσφύγων που παρατηρείται κατά τις τελευταίες δεκαετίες, ως βασικό στοιχείο πρόκλησης πολυπολιτισμικού χαρακτήρα στις σύγχρονες κοινωνίες. Λαμβάνοντας υπόψη πως οι ιδεολογίες που απορρέουν από τα ακροδεξιά πολιτικά κόμματα στηρίζονται στον εθνικισμό, τον κρατισμό, τη ξеноφοβία, τον αντισημιτισμό, τον αυταρχισμό και τον μιλιταρισμό, είναι λογικό το φαινόμενο του ρατσισμού να παρουσιάζει ανοδική τάση στις σύγχρονες κοινωνίες, στοχεύοντας συχνά στην εχθρότητα απέναντι στους πρόσφυγες, στους μετανάστες και στα άτομα που αιτούνται ασύλου. Τα άτομα αυτά αναπαρίστανται μέσα από τον λόγο, στη βάση αποκλεισμού ως οι «άλλοι», οι «ξένοι», που απειλούν το δόγμα που θέλει τις έννοιες κράτος και έθνος να ταυτίζονται. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα η κουλτούρα, που περιλαμβάνει τη γλώσσα, τη θρησκεία, τα ήθη και έθιμα, να ταυτίζεται με την πολιτική δομή εντός συνόρων του κράτους. Με τον τρόπο αυτό, ο εθνικισμός στοχεύει στην απαίτηση το κράτος να κατοικείται αποκλειστικά από μέλη του έθνους και οτιδήποτε ξένο προς αυτό, να θεωρείται απειλή που θα πρέπει να αφομοιωθεί ή να εκδιωχθεί. Αυτές οι πρακτικές αποκλεισμού ξεπερνούν τη βιολογική διάσταση του ρατσισμού που παρατηρείτο κατά την βιομηχανική και Αποικιακή περίοδο, και εστίαζε τότε αποκλειστικά στο χρώμα ή στη φυλή. Στη σύγχρονη εποχή προωθούνται πολιτικά προγράμματα υπό το πρίσμα μιας εθνικιστικής ρουμπρίκας, υιοθετώντας ανάλογα σλόγκαν μιας καθαρής εθνικοπολιτισμικής κουλτούρας. Οι Denalty, Wodak & Jones (2008) αναφέρουν πως η τάση αυτή οδήγησε και στην ένταση του ρατσισμού, με το παράδοξο να εστιάζει σε ρατσιστικό λόγο που ενώ νομιμοποιεί ταυτόχρονα επικαλείται περίτεχνα την άρνηση του.

Στο σημείο αυτό κρίνεται απαραίτητη η διασαφήνιση του όρου ταυτότητας τόσο σε ατομικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο συλλογικής εθνικής ταυτότητας οικοδομώντας την αίσθηση του «ανήκειν» σε ένα συλλογικό εθνικό σύνολο. Οι Hall & Du Gay (1996), αναφέρουν ότι υπάρχουν σημαντικοί δεσμοί ανάμεσα στην ατομική

ταυτότητα και στην ανάγκη του ανθρώπου να ανήκει σε ομάδα με κοινά γνωρίσματα, χαρακτηριστικά και διαθέσεις. Ο Joseph (2004), τονίζει πως η ατομική ταυτότητα καθορίζεται εν μέρη και σε κάποιο βαθμό σε σχέση με τους άλλους της ίδιας ομάδας με τους οποίους μοιράζονται κοινές αξίες και ιδανικά ως προς το θρησκευτικό, ιστορικό και πολιτισμικό παρελθόν. Η οικοδόμηση ατομικής και συλλογικής ταυτότητας, κάποιες φορές μπορεί να προκαλέσουν τη συμπερίληψη ή αποκλεισμό ατόμων και ομάδων, οξύνοντας κοινωνικά φαινόμενα που σχετίζονται με την εμφάνιση στερεοτύπων, εδραίωση προκαταλήψεων και ανάδυση ρατσιστικών συμπεριφορών.

2.3. Η έννοια της ταυτότητας: Ατομική, Κοινωνική, Πολιτισμική

Ο Edwards (1998), αναφέρει πως ο όρος ταυτότητα αναφέρεται σε μια υποκειμενική αίσθηση του εαυτού ενός ατόμου, σε δείκτες ταξινόμησης του εαυτού που αξιολογούνται ως σημαντικοί για τον ίδιο ή τους άλλους, καθώς και στους δείκτες εκείνους που οριοθετούν τη συμμετοχή και συμπερίληψη του σε μια ομάδα. Οι Hall & Du Gay (1996), επεκτείνουν τον όρο αναφέροντας πως πρόκειται για το σημείο συνάντησης των λόγων και των πρακτικών που επιχειρούν να παρέμβουν και να κατασκευάσουν υποκείμενα συγκεκριμένων λόγων. Παράλληλα συνυπολογίζονται και οι διαδικασίες που παράγουν υποκειμενικότητες οι οποίες κατασκευάζουν τα άτομα ως υποκείμενα που μπορούν να ειπωθούν. Η οικοδόμηση της ατομικής ταυτότητας στηρίζεται στη μοναδικότητα της προσωπικότητας και στηρίζεται στα χαρακτηριστικά και διαθέσεις που συνθέτουν τη συνεχή ακεραιότητα του ατόμου. Η ταυτότητα του ατόμου είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ταυτότητα της ομάδας στην οποία ανήκει, και η συνδεσιμότητα τους γεννιέται στην ιστορία και μεταφέρεται μέσα από τις παραδόσεις. Η επιτομή της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας βρίσκεται σε μια ακατάπαυστη συνέχεια στο χρόνο. Οι De Cillia, Reisigl & Wodak (1999), αναφέρουν πως ο όρος «ταυτότητα» δεν είναι στατικός, τοποθετείται στη ροή του χρόνου και ορίζεται από παράγοντες φυσικούς, ψυχολογικούς και κοινωνικούς. Το άτομο μέσα από αυτό το συνεχές οικοδομεί και διαπραγματεύεται πολλαπλές ταυτότητες μέσα από τον λόγο και τις περιστάσεις επικοινωνίας. Κάθε ταυτότητα περιέχει τον όρο της συμπερίληψης και του αποκλεισμού, της έννοιας του «εγώ» και του «άλλου», στον τρόπο με τον οποίο το άτομο αντιλαμβάνεται και συντάσσει την ταυτότητα του «άλλου», αλλά παράλληλα και τις μεταξύ τους σχέσεις.

Οι Αρχάκης & Τσάκωνα (2011), αναφέρουν ότι η οπτική μιας ομοιογενοποιημένης ταυτότητας ομάδας, αποσιωπεί τις διαφορές ανάμεσα στα άτομα ίδιας ομάδας,

οξύνει τη διαφορετικότητα του «άλλου» και παράγει στερεότυπα και προκαταλήψεις. Η στείρα προσκόλληση στις απαιτήσεις μιας ομάδας στην οποία εντάσσεται το άτομο, το καθιστά υποχείριο κοινωνικών θεσμών εξουσίας όπως η Θρησκεία, η Εκπαίδευση και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και κατευθύνει γλωσσικές πρακτικές και συμπεριφορές του. Ουσιαστικός είναι ο ρόλος των ατόμων ίδιας ομάδας στην οικοδόμηση της ταυτότητας του ατόμου, αφού μεταξύ των ατόμων ενυπάρχουν σιωπηροί δεσμοί κοινών αξιών και ιδανικών. Ο Bail (2008), προσθέτει ότι η εθνική ταυτότητα οικοδομείται στη βάση κοινής ιστορίας του παρελθόντος και ριζώνει σε συλλογικές αναμνήσεις γεγονότων εξαιρετικής σημασίας για τα άτομα μιας συγκεκριμένης ομάδας. Η εθνική ταυτότητα εδράζεται στην κουλτούρα, τη γλώσσα, τη θρησκεία, τη φυλή δημιουργώντας συλλογικές πρακτικές, άρρηκτα συνδεδεμένα με το γλωσσικό κώδικα. Ο Bartlett (2001), υποστηρίζει πως από την οπτική των κοινωνικών επιστημών, ο όρος «εθνική ταυτότητα» δεν αποτελεί ουδέτερη δήλωση, αλλά πρόκειται για ιστορικό και πολιτικό ισχυρισμό με επιπτώσεις για τα δικαιώματα και τις σχέσεις των ατόμων.

Σύμφωνα με τον Σπύρου (2006), τις τελευταίες δεκαετίες οι ερευνητές εστίασαν συστηματικά στη ζωή και τις εμπειρίες των παιδιών ως κοινωνικούς δρώντες που οικοδομούν τη δική τους ταυτότητα μέσα από μια προσωπική τους προοπτική και στον παιδικό κόσμο ως κοινωνικό φαινόμενο. Η οικοδόμηση εθνικής ταυτότητας καθώς και πολιτικές που αφορούν σε κουλτούρα και πολιτισμό, αναδύονται ως νέα πεδία πρόκλησης στην παιδική ηλικία, αφού προηγουμένως τύγχαναν μελέτης μέσα από την πολιτική ζωή των ενηλίκων. Τα παιδιά οικοδομούν την ατομική τους ταυτότητα σε συνάρτηση με το πλαίσιο που διάγουν την κοινωνικοποίηση τους, και αυτό πραγματώνεται μέσα από τις εμπειρίες που συλλέγουν από το οικογενειακό, σχολικό και ευρύτερο πολιτισμικό συγκείμενο που βιώνουν.

Ο Hall (1992), εντοπίζει την κρίση στην οποία διέρχεται η έννοια της ταυτότητας στον σύγχρονο κόσμο, ξεπερνώντας την παραδοσιακή αντίληψη περί στατικότητας και ενοποιημένης σύστασης της, με αποτέλεσμα την αποκέντρωση του υποκειμένου. Ο κατακερματισμός του πολιτισμικού σκηνικού σε πολλαπλές εκφάνσεις που περιλαμβάνουν κοινωνικές τάξεις, σεξουαλικότητα, εθνικότητα και φυλή, μετακινούν το υποκείμενο από το στείρο ατομικό σε μια ολοκληρωμένη αντίληψη αίσθησης ενός κοινωνικού εαυτού. Η ταυτότητα διαμορφώνεται διαρκώς σε σχέση με τους τρόπους που το υποκείμενο επιλέγει να αναπαριστά τον εαυτό του στα πολιτισμικά συστήματα που ιστορικά τον περικυκλώνουν. Το υποκείμενο

διαπραγματεύεται διαφορετικού τύπου ταυτότητες, σε διαφορετικές χρονικές στιγμές οι οποίες συγκρούονται, διαπραγματεύονται και μετακινούνται. Ο σύγχρονος νεοτερισμός αναγκάζει τα υποκείμενα σε ένα ξέφρενο ρυθμό ζωής στον οποίο οι κοινωνικές πρακτικές διαρκώς εξετάζονται και μετασχηματίζονται υπό το φως ενός διαρκούς καταιγισμού νέων πληροφοριών.

Η σύγχρονη πραγματικότητα που θέλει τη συνύπαρξη ομάδων που φέρουν διαφορετικές ατομικές αλλά και συλλογικές ταυτότητες, ευνοεί φαινόμενα συμπερίληψης και αποκλεισμού ανάμεσα στα κοινωνικά σύνολα. Τα άτομα αξιολογούνται στη βάση των κοινών χαρακτηριστικών και αξιών που απαιτούνται ώστε να συμπεριληφθούν στη συλλογική ομάδα. Τα άτομα και οι ομάδες που δεν πληρούν τις προϋποθέσεις συμπερίληψης στη συλλογική αναπαράσταση μιας ταυτότητας που στηρίζεται στις ομοιότητες που τρέπονται σε δεσμούς ανάμεσα στα άτομα, αποκλείονται και περιθωριοποιούνται. Ο αποκλεισμός των διαφορετικών «άλλων», ευνοεί την ανάπτυξη στερεοτύπων και προκαταλήψεων που δικαιολογούν τη μη συμπερίληψη στην ομάδα, οξύνουν τις διακρίσεις και εντείνουν τη δημιουργία συλλογικών ομάδων που φέρουν δεσμούς που ενδυναμώνουν μια εθνική ομοιομορφία υπεροχής (Αρχάκης & Τσάκωνα, 2011).

2.4. Στερεότυπα και προκαταλήψεις

Ο Stangor, όπως αναφέρεται στο Nelson (2009), θεωρεί προβληματικό τον ορισμό του στερεότυπου, αφού στη βιβλιογραφία καταγράφονται δεκάδες διαφορετικές προσπάθειες. Σε γενικές γραμμές, όλοι οι ορισμοί συμφωνούν στην ιδέα πως τα στερεότυπα αποτελούν δομές γνώσης που χρησιμεύουν ως διανοητικές εικόνες των ομάδων στις οποίες αναφέρονται. Τα στερεότυπα αντιπροσωπεύουν τα στοιχεία που θεωρείται να χαρακτηρίζουν τις κοινωνικές ομάδες ή τα μεμονωμένα μέλη τους, τα οποία και τις διαφοροποιούν από άλλες ομάδες. Πρόκειται για χαρακτηριστικά που αυθόρμητα εμφανίζονται στη σκέψη των ανθρώπων όταν αναφέρονται στις ομάδες αυτές. Η απόδοση στερεοτύπων είναι αρνητική, ανακριβής και άδικη. Παρόλο που τα στερεότυπα μπορούν να έχουν θετική διάσταση, λαμβάνουν κυρίως αρνητικό πρόσημο. Οι άνθρωποι οδηγούνται σε αρνητικά στερεότυπα, αφού ακόμα κι αν η διάθεση είναι η θετική έκφραση τους, υπονοούνται αρνητικά στοιχεία τα οποία δεν αναφέρονται. Η διαδικασία υπερ-γενίκευσης που χαρακτηρίζει τα στερεότυπα αποτελεί το κυρίως πρόβλημα, παρά η απόδοση τους, αφού στο σημείο αυτό εδράζεται η αδικία. Όσο ακριβής κι αν είναι η πεποίθηση, είναι αδύνατο να περιγράψει το κάθε άτομο της ομάδας. Κλειδί αποτελεί η ιδέα πως

η κατηγοριοποίηση είναι πιο άδικη από την εξατομίκευση στην προκειμένη. Η ανάγκη κατηγοριοποίησης των ανθρώπων στηρίζεται στην ιδέα της απλοποίησης, κατά την οποία τα άτομα διαφέρουν από αυτά διαφορετικών κατηγοριών και προσομοιάζουν με τα άτομα της ομάδας στην οποία ανήκουν. Τέτοιες επιθυμίες δυνατό να παραμορφώσουν αντιλήψεις και να δημιουργήσουν προκαταλήψεις, ιδιαίτερα όταν η κατηγοριοποίηση συνεπάγεται διαφοροποίηση των ατόμων εντός ομάδας, από τα άτομα εκτός ομάδας, υπό το φόβο της διατήρησης της κοινωνικής ταυτότητας σε ανταγωνιστικά πλαίσια (Nelson, 2009). Οι Bigler & Liben (2006), επιλέγουν για ορισμό του στερεότυπου τη γνωστική εκείνη δομή που περιέχει τις γνώσεις, τις πεποιθήσεις και προσδοκίες στο άτομο προς μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα.

Η βιβλιογραφία αναφέρεται στην προκατάληψη ως αρνητική στάση και αντίληψη έναντι ατόμων ή ομάδας ατόμων, αποκλειστικά βάση ιδιότητας που αποδίδεται στα μέλη της ομάδας στην οποία ανήκουν. Ο Πανταζής (2015), υποστηρίζει ότι το άτομο δεν κατακρίνεται βάση των ατομικών του χαρακτηριστικών αλλά επειδή κατηγοριοποιήθηκε ως μέλος μιας συγκεκριμένης ξένης ομάδας. Ελάχιστη σημασία προσδίδεται αν το άτομο θεωρεί ότι ανήκει στην ομάδα ή αν η ιδιότητα που του προσδίδεται ως μέλος της ομάδας αυτής στηρίζεται σε πραγματικά δεδομένα. Ο Allport (1954), όπως αναφέρεται στον Πανταζή (2015), ορίζει την προκατάληψη ως «μια σταθερή και ενιαία γενικευμένη στάση αντίδρασης με αρνητικό τρόπο προς τα μέλη μιας συγκεκριμένης εθνοτικής ομάδας, βασιζόμενη αποκλειστικά στο γεγονός ότι η ομάδα αυτή θεωρείται «ξένη». Ο Van Dijk (1990), αναφέρει πως οι προκαταλήψεις ως κοινωνικές στάσεις δύναται να έχουν γνωστική, συναισθηματική και αρκετές φορές συμπεριφοριστική διάσταση. Δε βασίζονται συνήθως στην εμπειρία ή στην οπτική ενός μεμονωμένου ατόμου, αλλά μεταδίδονται διαμέσου της κοινωνικοποίησης του και αποτελούν συλλογικά νοητικά σχήματα. Η οικογένεια, η θρησκεία, το σχολείο, τα διάφορα περιβάλλοντα στα οποία εντάσσεται το άτομο, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης ως φορείς επιβολής από τους έχοντες τη δύναμη να εξουσιάζουν, διαμορφώνουν την αντίληψη και τροχοδρομούν τη σκέψη των ανθρώπων. Εδραιώνονται στη δομή της σκέψης και της μάθησης των ανθρώπων και παρασύρουν αδιαμαρτύρητα τις αδύναμες προσωπικότητες. Ο Van Dijk (1992), αναφέρει επίσης, ότι η προκατάληψη μετασχηματίζεται και θεσπίζεται διαμέσω της επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης των κοινωνικών υποκειμένων. Ως εκ τούτου, οι εθνικές συμπεριφορές φέρουν κοινωνικές λειτουργίες όπως για παράδειγμα την προστασία των συμφερόντων της συλλογικής ομάδας.

Οι προκαταλήψεις αποτελούν αντικείμενο κοινωνικής μάθησης και είναι δύσκολο να τροποποιηθούν, αφού είναι συνήθως βαθιά ριζωμένες στάσεις. Ο Bergman (2001), αναφέρει πως οι προκαταλήψεις καθορίζονται από την κανονιστική και ηθική τους διάσταση και αποτελούν κοινωνικό ανεπιθύμητο, που παραβιάζει ανθρώπινα δικαιώματα που άπτονται των αξιών του ορθολογισμού, της δικαιοσύνης και του ανθρωπισμού. Οι αβάσιμες γενικεύσεις, η δογματική προσήλωση σε απόψεις χωρίς τεκμηρίωση με επιχειρήματα, η ανισότητα στην αντιμετώπιση των ομάδων με διαφορετικούς κανόνες και η απουσία ενσυναίσθησης αποτελούν μερικά παραδείγματα παραβίασης των ανθρώπινων αξιών. Οι προκαταλήψεις διέρχονται μέσα από τρία στάδια, της κατηγοριοποίησης, της στερεοτυποποίησης και της αξιολόγησης ή συναισθηματικής φόρτισης.

Στο στάδιο της κατηγοριοποίησης οι άνθρωποι κατατάσσουν τον περιβάλλοντα κόσμο τους σε ομάδες. Η κατηγοριοποίηση που αφορά τους ανθρώπους ορίζεται με κριτήριο την ομάδα στην οποία θεωρούν να ανήκουν, τη δική τους ομάδα (*ingroup*) ή σε μια ξένη (*outgroup*), και χρησιμοποιούνται χαρακτηριστικά διαθέσιμα και εμφανή. Στο στάδιο της στερεοτυποποίησης, αποδίδονται στην ομάδα ιδιότητες ανάλογα με την ιδιότητα μέλους της, επιτελούνται γενικεύσεις και εγκαθίστανται στην ανθρώπινη μνήμη ως σταθερές εικόνες. Στο στάδιο της αξιολόγησης, οι άνθρωποι μέλη των ομάδων αξιολογούνται τελικά βάση των στερεοτύπων που τους αποδίδονται. Η κοινωνική τάση θέλει τους ανθρώπους να αξιολογούν τη δική τους ομάδα θετικά παρουσιάζοντας μια θετική κοινωνική ταυτότητα και τη ξένη ομάδα ως επί τω πλείστο αρνητικά. Η υπερτίμηση της ομάδας στην οποία ανήκουν τα άτομα και παράλληλα η υποτίμηση της ξένης ομάδας γεννά προβληματικές κοινωνικές ανισότητες (Πανταζής, 2015).

Ο Jenkins (2000), αποδεχόμενος την αρχή πως η κοινωνία αποτελείται από αυτόνομα άτομα που αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους, αναφέρεται σε τρεις μορφές κατηγοριοποίησης που πραγματώνονται στη ζωή του ατόμου. Το ατομικό επίπεδο, αναφέρεται στον κόσμο ενσωματωμένων ατόμων και στο τι συμβαίνει μέσα στο μυαλό τους. Το επίπεδο αλληλεπίδρασης αφορά τις σχέσεις μεταξύ των ατόμων, ενώ το θεσμικό επίπεδο καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο τα γεγονότα συμβαίνουν σε μια κοινωνία. Στα πρώτα στάδια της ζωής του το παιδί, αναπτύσσει εγωκεντρισμό που εδράζει σε μια ενσωματωμένη ενδοχώρα και δομείται στη βάση γλωσσικής και μη αλληλεπίδρασης με τους σημαντικούς «άλλους» στη ζωή του. Πρώτιστα οι γονείς, σχηματίζουν το είναι του ατόμου, λέγοντας του ουσιαστικά ποιο είναι,

οδηγώντας το νεαρό άτομο μέσα από την πρώιμη κοινωνικοποίηση του, να πραγματοποιήσει τις αρχικές του κατηγοριοποιήσεις, να αυτοπροσδιοριστεί και να οικοδομήσει ταυτότητα. Οι σχέσεις του ατόμου με τον ευρύτερο κόσμο, στηρίζονται σε ένα συνεχές μιας διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στον εσωτερικό και εξωτερικό κόσμο του, στην κατηγοριοποίηση του και στην οικοδόμηση πρακτικών συμπερίληψης και αποκλεισμού.

Η Αναπτυξιακή θεωρία μεταξύ των ομάδων (Developmental Intergroup Theory), προβλέπει πως η ψυχολογική ανωτερότητα παιδιών συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων αναπτύσσεται όταν η κοινωνικοποίηση τους πραγματώνεται σε περιβάλλοντα που υπερβάλλουν την αντιληπτική διάκριση κοινωνικών ομάδων, όταν ενθαρρύνεται η αριθμητική τους ανισορροπία σε πολλαπλούς τομείς και όταν η ταυτότητα των μελών της ομάδας αποτελεί την αφετηρία δράσης και προωθεί τον κοινωνικό διαχωρισμό (Bigler & Liben, 2007).

Ο Bourdieu, όπως αναφέρεται στο Conolly (2011), βασίζεται στην έννοια της προδιάθεσης ή στην αριστοτελική χρήση του όρου «έξις» (notion of habitus), για να ερμηνεύσει εσωτερικευμένα σχήματα αντίληψης, περίσκεψης και δράσης που απορρέουν από εμπειρίες του παρελθόντος ενεργοποιημένες στο παρόν, και που εμπνέουν ατομικές και συλλογικές πρακτικές. Ο άνθρωπος από τα πρώτα χρόνια μαθαίνει τον κόσμο στοχευμένα ή άτυπα, μέσα από την καθημερινότητα, στα πλαίσια της οικογένειας του. Βασικά στοιχεία και η δόμηση του εξωτερικού κόσμου πραγματώνονται μέσα από την κοινωνικοποίηση του, εγκαθιστώντας αυτοματοποιημένες προδιαθέσεις, που απορρέουν από το άμεσο περιβάλλον και αποτελούν ιστορικές και γενετικές παρακαταθήκες σκέψης. Ουσιαστικός είναι ο ρόλος της εκπαίδευσης, αναφορικά στο βαθμό και την ένταση με την οποία «εντυπώνονται» οι προδιαθέσεις στο άτομο. Οι άνθρωποι δρουν και συμπεριφέρονται ανάλογα με τη δομική σύσταση του άμεσα κοινωνικού τους κόσμου. Αυτή η ανθρώπινη προδιάθεση, δεν εκδηλώνεται μόνο μέσα από στάσεις, αξίες και προσεγγίσεις αλλά και από την άποψη παραγωγής ενός «διανοούμενου» σώματος, που εκδηλώνει επιλογές που αφορούν στη σχέση του ανθρώπινου σώματος με τον φυσικό κόσμο, μέσα από κινήσεις, εκφράσεις και προτιμήσεις που τείνουν σε επιλογές συμβατές με το πολιτισμικό κεφάλαιο της κουλτούρας τους. Το σύνολο αυτών των προδιαθέσεων αποτελούν τη βάση με την οποία τα άτομα ενεργούν και αντιδρούν στις κοινωνικές περιστάσεις, ενεργοποιώντας πρακτικές

στάσεις και αντιλήψεις χωρίς να ρυθμίζονται συνειδητά από κάποιον κανόνα (Παναγιωτόπουλος, 1991).

Οι Dovidio, Samuel & Pearson (2005), αναφέρουν ότι προκαταλήψεις, όπως και ανάλογες συμπεριφορές, αποτελούνται από παράγοντες επηρεασμού, γνωστικούς και συμπεριφοριστικούς. Γνωστικοί παράγοντες περιλαμβάνουν συγκεκριμένες σκέψεις και πεποιθήσεις για τα άτομα. Οι παράγοντες επηρεασμού αναφέρονται σε συναισθήματα και αισθήματα συνδεδεμένα με τα υποκείμενα, ενώ οι συμπεριφοριστικοί παράγοντες αντανακλούν συνδέσμους με το παρελθόν και την προβλεπόμενη δράση προς τα άτομα. Οι συναισθηματικές αντιδράσεις που αφορούν προκαταλήψεις κυμαίνονται από ήπια δυσφορία, αηδία, φόβο, θυμό και σε ακραίο ανοιχτό μίσος, ενώ οι αντιδράσεις προς τα άτομα των ομάδων ποικίλουν ανάλογα.

Τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις αποτελούν τη βάση στην οποία φαινόμενα ρατσιστικών λόγων και συμπεριφορών βρίσκουν πρόσφορο έδαφος σε μια κοινωνία να εδραιωθούν και να οξυνθούν. Στο σημείο αυτό κρίνεται απαραίτητη η αναφορά στην έννοια της φυλής, ως βασική παράμετρος γένεσης του ρατσισμού ως κοινωνικό φαινόμενο, αφού η φυλετική ταξινόμηση των ανθρώπων αποτέλεσε την απαρχή στην εμφάνιση και εδραίωση του όρου στην ιστορικοπολιτική του πορεία.

2.5. Η έννοια της φυλής

Ο όρος «φυλή» είναι ιστορικά και κοινωνικά φορτισμένος. Όπως ο Πανταζής (2015) αναφέρει, η περίοδος της Αποικιοκρατίας οδηγεί στην εμφάνιση του όρου «φυλή» από τους ευρωπαίους κατακτητές, ώστε να τεκμηριωθεί ψευδο-επιστημονικά η ιδεολογία υπεροχής και ανωτερότητας τους σε όλο τον κόσμο. Με τον τρόπο αυτό εμφανίζεται στην ανθρωπότητα η πρόθεση απόδειξης μιας φυσιολογικής διάστασης στην κατηγοριοποίηση αφενός και κατάταξη στη βάση της ανισότητας αφετέρου, των ανθρώπων. Ο Ναζισμός καθιέρωσε την αντισημιτική χρήση της «φυλής» στη Γερμανία, στιγματίζοντας αρνητικά κάθε έκφανση στη διάκριση που φέρει ανάμεσα στις ομάδες ανθρώπων, θυματοποιώντας τα άτομα που κατηγοριοποιήθηκαν ως κατώτερα. Δανείστηκαν από τις φυσικές επιστήμες κοινά στοιχεία βιολογικού και γενετικού υλικού ώστε να νομιμοποιηθεί η γενετική ενότητα και ανωτερότητα των Γερμανών πολιτών. Η Rittershofer (2007), όπως αναφέρεται στον Πανταζή (2015), αναφέρει ότι η φυλετική συνειδητοποίηση και η συνακολουθούμενη αίσθηση ανωτερότητας μιας ομάδας έναντι άλλων, αποτελούν την απαρχή γένεσης του

ρατσισμού στη βάση μορφόφυσιολογικών, γενετικών, κοινωνικών συμβολικών και πνευματικών διαφορών. Κατά τον Guillaumin (1991), όπως αναφέρεται στον Πανταζή (2015), διάφορα φαντασιακά κοινωνικά, βιολογικά, πολιτισμικά, θρησκευτικά ή ειδικά χαρακτηριστικά καταγωγής συνενώθηκαν στον όρο «φυλή» αυθαίρετα. Στο πλαίσιο της ρατσιστικής ιδεολογίας, η θρησκεία, η εθνική καταγωγή και η γλώσσα συνδέονται με βιολογικές ιδιότητες, όπως συγκεκριμένα πρότυπα κληρονομικότητας, αντιλήψεις ή γνωστικές δεξιότητες. Ο Marten (1983), όπως αναφέρεται στον Πανταζή (2015), εστιάζει στην εσφαλμένη μεταφορά από τις φυσικές επιστήμες μιας βιολογικής ταξινόμησης των οργανισμών στο κοινωνικό επίπεδο των ανθρώπων, που οδήγησε στο φαινόμενο του ιδεολογικού ρατσισμού και στον αναπτυξιακό προσανατολισμό του κοινωνικό-βιολογισμού. Σύμφωνα με τον Bartlett (2001), η οντολογική κατάσταση του όρου «φυλή» θα πρέπει να απορριφθεί ως κοινωνικό κατασκεύασμα. Ο Bartlett (2001), θεωρεί πως ίσως η έννοια «εθνότητα» μπορεί να αντιπροσωπεύσει καλύτερα έναν πιθανό τρόπο εννοιολόγησης των κοινωνικών διαιρέσεων, παρόλο που αναγνωρίζει πως η εθνότητα ως έννοια δε μπορεί να υπόκειται σε στατική κατηγοριοποίηση λόγω της πολυπλοκότητάς της.

Οι Reisigl & Wodak (2001), αναφέρουν πως στον 20ο αιώνα η έννοια της φυλής αντιμετωπίζεται στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες πέραν της κατηγοριοποίησης των ανθρώπων στη βάση βιολογικών και γενετικών χαρακτηριστικών, ως κοινωνικό κατασκεύασμα. Φαίνεται να χρησιμοποιείται ο όρος, ως εργαλείο αντιπαράθεσης και αποκλεισμού συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων από υλικές, πολιτισμικές και πολιτικές δομές που αφορούν στην εργασία, υπηρεσίες πρόνοιας, εστίας και πολιτικών δικαιωμάτων. Αντίθετα, οι κοινωνικές ομάδες που επηρεάζονται, παρουσιάζονται να αντιστρέφουν μια τέτοια οπτική ώστε να οικοδομήσουν μια εναλλακτική θετική αυτό-αναπαράσταση ταυτότητας που θα αποτελέσει τη βάση για πολιτική αντίσταση, αυτονομία, ανεξαρτησία και συμμετοχή.

Από σημασιολογικής άποψης η λέξη «φυλή» αναφέρεται σε τρία επίπεδα. Αρχικά αναφέρεται στο πεδίο ταξινόμησης που περιλαμβάνει όρους όπως γένος, είδος και ποικιλία, στο πεδίο που ονομάζει κοινωνικές και πολιτικές ομάδες, όπως έθνος και ομάδες ανθρώπων καθώς και στο πεδίο που αναφέρεται σε γλωσσικές ομάδες. Η ιδέα της «φυλής» μετουσιώθηκε σταδιακά και διασυνδέθηκε με πολιτικό-ιστορικά στοιχεία στην ανθρωπότητα. Οι θεωρητικοί που υποστήριξαν την ύπαρξη «φυλής» στη βάση διάκρισης ανθρώπινων ομάδων μετέτρεψαν την ιδέα αυτή σε φυλετική

πάλη, αναδύοντας φαινόμενα στερεοτύπων και προκαταλήψεων (Reisigl & Wodak, 2001).

Σύμφωνα με τους Denalty, Wodak & Jones (2008), η θεωρία της φυλής, συνέδεσε θρησκευτικά, εθνικιστικά, οικονομικά, πολιτισμικά και βιολογικά ρατσιστικά και αντισημιτικά χαρακτηριστικά που οδήγησαν στην ιδεολογική εξυπηρέτηση μιας συστηματικής και βιομηχανοποιημένης νομιμοποίησης του Ολοκαυτώματος. Ήταν αυτό το ιστορικό κομβικό σημείο όπου στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική εγέρθηκε η κριτική προσέγγιση της έννοιας της φυλής και η ευαισθησία στην ιδέα του ρατσισμού. Οι Reisigl & Wodak (2001), υποστηρίζουν ότι σύγχρονες δυτικές κοινωνίες παραπαίουν σε μια ιδεολογία ανοχής, έτσι που η ρητή εφαρμογή πολιτικών αποκλεισμού συγκρούεται με τις κοινώς αποδεκτές νεοφιλελεύθερες ιδέες. Οι άνθρωποι τείνουν να αρνούνται τυχόν πεποιθήσεις που δηλώνουν διακρίσεις και προκαταλήψεις έναντι μειονοτικών ομάδων, καμουφλάροντας τις με ένα θετικό και κοινωνικά αποδεκτό τρόπο. Με τον τρόπο αυτό η κοινωνική ανισότητα διαιωνίζεται και ο κοινωνικός αποκλεισμός θεσμοθετείται μέσα από αντίστοιχες αόρατες ρητορικές λόγου. Ο Cohen-Amalgor (2011), αναφέρει πως η ρητορική μίσους ενυπάρχει στον λόγο, παρακινείται από προκατάληψη, εχθρότητα και κακόβουλη πρόθεση και στοχεύει σε άτομα ή ομάδες ατόμων στη βάση κάποιων αντιληπτών ή πραγματικών χαρακτηριστικών τους. Τα χαρακτηριστικά αυτά αφορούν στη φυλή, στην εθνικότητα, σε πολιτισμικές συνήθειες κουλτούρας και θρησκείας, στο φύλο και τη σεξουαλικότητα ή και σε αναπηρίες. Ο Van Dijk (2008), όπως αναφέρεται στον Αρχάκη (2019), τονίζει πως «ο ρατσισμός περιλαμβάνει κοινωνικές πρακτικές διάκρισης και κατάχρησης εξουσίας από κυρίαρχες ομάδες, οργανισμούς και θεσμούς, οι οποίες βασίζονται σε κοινωνικά διαδεδομένες και αρνητικά προσανατολισμένες από «Εμάς» για «Αυτούς/ές».

2.6. Ρατσισμός: ορισμός και εκφάνσεις του φαινομένου

Η UNESCO ορίζει για πρώτη φορά, στην ανακήρυξη της περί φυλής και φυλετικού ρατσισμού το 1978 την έννοια του ρατσισμού, δίνοντας έμφαση στις αρνητικές επιπτώσεις που φέρει στα στοχοποιημένα άτομα καθώς και στις εντάσεις που προκαλούνται ανάμεσα στα έθνη και τους πολίτες τους. Όπως αναφέρει η UNESCO (1978), στο άρθρο 2.2 της Διακήρυξης για τη φυλή και τις φυλετικές προκαταλήψεις:

«Ο ρατσισμός περιλαμβάνει ρατσιστικές ιδεολογίες, προκατειλημμένες συμπεριφορές, μεροληπτικές συμπεριφορές, δομικές ρυθμίσεις και θεσμοθετημένες

πρακτικές που έχουν ως αποτέλεσμα τη φυλετική ανισότητα ως την εσφαλμένη αντίληψη ότι οι σχέσεις διακρίσεων μεταξύ ομάδων είναι και επιστημονικά δικαιολογημένες. Αντανακλάται σε διατάξεις που εισάγουν διακρίσεις στη νομοθεσία ή τους κανονισμούς και σε πρακτικές που εισάγουν διακρίσεις, καθώς και σε αντικοινωνικές πεποιθήσεις και πράξεις. Εμποδίζει την ανάπτυξη των θυμάτων του, διαστρέφει αυτούς που το ασκούν, διχάζει εσωτερικά τα έθνη, εμποδίζει τη διεθνή συνεργασία και προκαλεί πολιτικές εντάσεις μεταξύ των λαών. Είναι αντίθετο με τις θεμελιώδεις αρχές του διεθνούς δικαίου και, κατά συνέπεια, διαταράσσει σοβαρά [60] τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια.»

Ο ρατσισμός σύμφωνα με τον Memmi (1992), όπως αναφέρεται στο Reisigl & Wodak (2001), δηλώνει τη μεροληπτική κρίση που περιλαμβάνει τόσο βιολογικά όσο και πλασματικά χαρακτηριστικά. Με βάση τον πιο πάνω ορισμό, ο ρατσισμός εκλαμβάνεται ως μορφή φοβίας έναντι του «άλλου». Μια τέτοια οπτική καθιστά προβληματικό τον ορισμό, αφού αγνοεί την πιθανή επιθετική μορφή που δύναται να λάβει και προσδίδει σε αυτόν μια παθητικότητα. Για τους Guillaumin (1991) και Claussen (1994), όπως αναφέρονται στο Reisigl & Wodak (2001), ο ρατσισμός αποτελεί μια ιδεολογική σύγχυση διαφόρων ψευδο-επιστημονικών δογμάτων, θρησκευτικών πεποιθήσεων και στερεοτυπικών απόψεων που συνθέτουν μια ψευδο αιτιακή σχέση μεταξύ φαινοτυπικών, κοινωνικών, διανοητικών, συμβολικών και πλασματικών χαρακτηριστικών. Το οικοδόμημα της «φυλής» χαρακτηρίζεται από μορφοφυσιολογικά, κοινωνικά, συμβολικά και πλασματικά χαρακτηριστικά. Ως εκ τούτου ο ρατσισμός αναφέρεται ταυτόχρονα σε πρακτικές συμπεριφορές, σε πολιτικά προγράμματα, σε νομικές δομές και πρακτικούς ορίζοντες ενός κράτους. Παρομοίως η Essed (1991), εξηγεί πως ο ρατσισμός θα πρέπει να γίνει κατανοητός ως ιδεολογία, δομή και διαδικασία κατά την οποία ανισότητες διαρρέουν στην ευρύτερη κοινωνία και συνδέονται με βιολογικούς και πολιτισμικούς παράγοντες, που γίνονται αντιληπτοί ως διαφορετικοί ως προς τη φυλή και την εθνικότητα. Πρόκειται για διαδικασία, αφού δομές και ιδεολογίες ενυπάρχουν στις πρακτικές της καθημερινότητας μέσα από τις οποίες δημιουργούνται και επιβεβαιώνονται. Οι πρακτικές αυτές στηρίζονται στην κοινωνική ανισότητα ως αποτέλεσμα της άνισης ισχύς στις κοινωνικές ομάδες και μπορούν να διανεμηθούν σε τρεις ευρύτερες κατηγορίες, οι οποίες διαπλέκονται μεταξύ τους ως αμοιβαία εξαρτώμενες διαδικασίες. Συγκεκριμένα η Essed, όπως αναφέρεται στο Goldberg & Solomos (2002), ο ρατσισμός ερμηνεύεται ως η περιθωριοποίηση των ατόμων που διαφοροποιούνται φυλετικά ή εθνικά, και εκδηλώνεται με την αναπαράσταση των

διαφορετικών κουλτουρών ως πρόβλημα και στην καταστολή κάθε πιθανής αντίστασης μέσω εξουτελισμού ή βίας. Οι πρακτικές αυτές προσαρμόζονται αλλά και συνεισφέρουν στην αλλαγή κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών συνθηκών σε μια κοινωνία.

Συνεχίζοντας η Essed (1991) όπως αναφέρεται στο Denalty, Wodak & Jones (2008), τονίζει ότι ο ρατσισμός στη διάσταση της καθημερινότητας θα πρέπει να γίνει κατανοητός μέσα από έννοιες που εδραιώθηκαν κοινωνικά, καθιστώντας τις πρακτικές ως προσδοκώμενες και αδιαμφισβήτητες στο πολιτισμικό πλαίσιο τους, έτσι ώστε να αποτελούν μέρος μιας επαναλαμβανόμενης επιτελεστικότητας. Ο φυλετικός ρατσισμός περικλείει κάθε δράση, λεκτική, μη λεκτική και παραλεκτική, σκόπιμη ή ακούσια, με αρνητικές ή δυσμενείς συνέπειες από φυλετικές ή εθνικές κυρίαρχες ομάδες. Η σκοπιμότητα δεν αποτελεί απαραίτητο συστατικό του ρατσισμού, οι διακρίσεις δηλώνονται σε όλα τα γλωσσικά επίπεδα, συνδέονται με την εξουσία και κυριαρχία, και καταδυναστεύουν τις περιθωριοποιημένες ομάδες.

Σε παρόμοιο τόνο ο Miles (1993) όπως αναφέρεται στο Reisigl & Wodak (2001), τονίζει πως δεν υπάρχει στην ουσία η έννοια της φυλής, παρά μόνο η πεποίθηση η οποία χρησιμοποιείται από κάποιες κοινωνικές ομάδες ώστε να οικοδομήσουν την ιδέα του «άλλου» καθώς και του εαυτού, στη βάση του αποκλεισμού και κατ' επέκταση της κυριαρχίας. Η ιδέα του Miles στηρίζεται σε βασικές ιδέες κλειδιά. Αρχικά αφορά στη δυναμική και αναπαραστατική διαδικασία κατηγοριοποίησης, κατά την οποία συγκεκριμένα νοήματα προσδίδονται σε πραγματικά ή πλασματικά σωματικά χαρακτηριστικά. Κατά τον Miles ο ρατσισμός αποτελεί ιδεολογικό και αναπαραστατικό φαινόμενο, το οποίο διακρίνεται από πρακτικές αποκλεισμού που αποτελούνται από συγκεκριμένες σκόπιμες πράξεις αλλά και ακούσιες υλικές συνέπειες, οι οποίες οδηγούν στην άνιση μεταχείριση και πρόσβαση σε υπηρεσίες και αγαθά για συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες. Επιπρόσθετα στηρίζεται ιδεολογικά στη βάση της συμπερίληψης και προϋποθέτει την αποδοχή της διάκρισης των ανθρώπων στη βάση της φυλής τους, με τα χαρακτηριστικά που προσδίδονται σε αυτούς να είναι βιολογικά ή πολιτισμικά. Ο Miles, συνεχίζοντας αναφέρει πως ενυπάρχει ο θεσμοθετημένος ρατσισμός που διακρίνεται από πρακτικές αποκλεισμού και στηρίζεται σε ρατσιστικό λόγο. Ο λόγος αυτός αποσιωπάται ως μη αποδεκτός λόγος νομιμοποίησης πρακτικών αποκλεισμού ή αντικαθίσταται από νέο λόγο ως αποτέλεσμα ταμπού. Στην περίπτωση αυτή ελλοχεύει ο κίνδυνος απόκρυψης των δρώντων, προβάλλοντας τους θεσμούς ως

υπαίτιους ρατσιστικών διακρίσεων, και αποσιωπώντας τα άτομα που μεμονωμένα δρουν υπό την κάλυψη τους. Το τελευταίο κλειδί του Miles, αφορά στην συνένωση και ανάμειξη ιδεολογιών, όπως ο ρατσισμός, ο εθνικισμός και ο σεξισμός και πως αυτές αλληλοεπηρεάζονται, επικαλύπτονται και διασυνδέονται.

Σε μια άλλη οπτική ο Rattansi (1994), όπως εντοπίζεται στο Reisigl & Wodak, (2001), αρνείται τη διάκριση μεταξύ νέου και παλαιού ρατσισμού στη βάση διακριτών χαρακτηριστικών σε βιολογικά ή πολιτισμικά, τονίζοντας πως αυτά διαπλέκονταν ανέκαθεν από την εμφάνιση ρατσιστικών συμπεριφορών. Προτείνει λοιπόν τους όρους «ανισοκρατικός ρατσισμός» (Inegalitarian racism) και «ανισοτικός ρατσισμός» (Inegalitarian racism). Ο όρος ανισοκρατικός ρατσισμός χρησιμοποιείται για να οριστεί η νομιμοποίηση της κυριαρχίας, της διάκρισης και της κατηγοριοποίησης στη βάση φανερών δογμάτων που στηρίζονται σε κατωτερότητα λόγω γενετικών ή βιολογικών χαρακτηριστικών. Εναλλακτικά ο «διαφοριστικός ρατσισμός» (differentialist racism) εστιάζει σε πολιτισμικές διαφορές που αφορούν στον τρόπο ζωής, στις συνήθειες, στα ήθη και έθιμα σκιαγραφώντας ένα σκηνικό απειλής μιας εθνικής και πολιτισμικής καθαρότητας. Υπονοείται στην περίπτωση αυτή οικονομική, κοινωνική και πολιτική ανισότητα μεταξύ των μελών της ίδιας και διαφορετικής κουλτούρας, καθώς και η πεποίθηση κατωτερότητας της κουλτούρας «του άλλου». Επίσης ο Wieniorcka (1994), όπως αναφέρεται στο Reisigl & Wodak (2001), εισαγάγει τον όρο «εθνοπλουραλιστικός ρατσισμός» (ethnopluralist racism), με τον οποίο δηλώνεται η απειλή της εθνικής καθαρότητας κάποιας ομάδας, ως μόλυνση, εκφυλισμός και παρακμή από την πολιτισμική επαφή με «κατώτερες κουλτούρες».

Οι Reisigl & Wodak (2001), αναφέρουν πως ο όρος «ρατσισμός», στιγματισμένη και κραυγαλέα πολιτική λέξη, χρησιμοποιείται ευρέως στη σύγχρονη εποχή με διευρυμένο νόημα, λαμβάνοντας διαφοροποιημένο από την ιστορική του σύσταση. Προσπαθώντας να ορίσουν την έννοια του ρατσισμού, βασίζονται στη σχέση συμπερίληψης και αποκλεισμού και ρατσιστικών πεπτοιθήσεων. Σύμφωνα με τους Reisigl & Wodak (2001), ο ρατσισμός αποτελεί ταυτόχρονα ιδεολογία συγκριτικού είδους και μεροληπτικής κοινωνικής πρακτικής, συμπεριλαμβανομένου και του λόγου, που νομιμοποιείται και στηρίζεται από ηγεμονικές κοινωνικές ομάδες. Στηρίζεται σε ιεραρχική δόμηση των ανθρωπίνων ομάδων που παρουσιάζονται ως κοινότητες καταγωγής και στις οποίες αποδίδονται συλλογικά, φυσικοποιημένα, βιολογικά χαρακτηριστικά, που θεωρούνται τις πλείστες φορές αμετάβλητα. Ο νέος

ρατσισμός υπερβαίνει βιολογικά χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης των ατόμων και στρέφεται και προς πολιτισμικά και εθνικά χαρακτηριστικά, συμπεριλαμβάνοντας έθιμα, παραδόσεις, γλώσσα, θρησκεία ή κοινωνικά στιγματισμένους προγόνους, βάση των οποίων τα άτομα κατηγοριοποιούνται. Τα χαρακτηριστικά αυτά φιλτράρονται μέσα από αρνητική κρίση και προσομοιάζουν σε ηγεμονικές απόψεις. Οι Reisiigl & Wodak όπως αναφέρονται στο Denalty, Wodak & Jones (2008), αναφέρουν πως ο σύγχρονος ρατσισμός δεν εκφράζεται απροκάλυπτα με νεοφασιστικό λόγο, αλλά χρησιμοποιεί για τη νομιμοποίηση του κοινωνικά χαρακτηριστικά και πολιτισμικές ασυμβατότητες ή διαφορές. Εκμεταλλεύεται καθιερωμένα πλαίσια ξеноφοβίας, εθνοκεντρισμού, αρρενωπότητας και συνηθισμένες προκαταλήψεις, δημιουργώντας μια μορφή ξενορατσισμού, μείγμα ξеноφοβίας και ρατσισμού. Με το φακό αυτό η πολυπολιτισμικότητα αποτελεί απειλή για την εθνική κουλτούρα και η ανοχή απέναντι σε πρόσφυγες, μετανάστες και άλλες μειονοτικές ομάδες, τρέπεται σε επιχείρημα ώστε να διατηρείται ο αποκλεισμός.

Ο ρατσισμός ως κοινωνικό φαινόμενο διαφοροποιείται ανάλογα με την έκφραση και τη διάσταση την οποία λαμβάνει, παραμένοντας ωστόσο μια προβληματικά αρνητική κατάσταση στις ανθρώπινες σχέσεις. Ο Allport (1954), αναγνώρισε στα πρώτα στάδια διερεύνησης του φαινομένου, το ακραίο μίσος ως τον βασικό συντελεστή που οδηγεί στον ρατσισμό και που παράγει επιθετικές παρορμήσεις. Ο Kovel (1970) όπως αναφέρεται στο Dovidio, Samuel & Pearson (2005), χαρακτήρισε την κραυγαλέα μορφή προκατάληψης που καθόρισε ιστορικά ρατσιστικές συμπεριφορές πολλών λευκών Αμερικάνων ως «κυρίαρχο ρατσισμό». Με το χαρακτηρισμό αυτό αναφέρεται στα άτομα που δρουν στη βάση φανατικών πεποιθήσεων και τρέφουν φυλετικό μίσος. Οι εκφάνσεις του ρατσισμού δομούνται στις συνειδητές πεποιθήσεις που επιτρέπουν την έκφραση διακρίσεων προς τα άτομα. Ο «αποτρεπτικός ρατσισμός» στηρίζεται σε θετική βάση ενός πολιτικού και κοινωνικού νεοφιλελευθερισμού. Η θεωρία του «συμβολικού ρατσισμού» τονίζει αισθήματα ατομικισμού και αξιοκρατίας που εναντιώνονται σε πολιτικές που ευνοούν φυλετικές και εθνικές μειονότητες. Ο «σύγχρονος ρατσισμός» συνδέει τις πεποιθήσεις των συντηρητικών ιδεολογιών που νομιμοποιούν τις διακρίσεις και εμφατικά αιτιολογούν αρνητικές αντιδράσεις προς μειονότητες. Η About (2003), αναφέρεται στον ρατσισμό ως η δυσμενής αντίδραση προς κάποια φυλή μέσα από υποτίμηση και που εκφράζεται με συμπεριφορές και έκφραση πεποιθήσεων, μέσα από αρνητικές επιδράσεις και μέσα από εχθρότητες και διακρίσεις.

Ο ρατσισμός ως κοινωνικό φαινόμενο εκτείνεται σε κάθε ηλικιακό επίπεδο των ατόμων που απαρτίζουν το κοινωνικό σύνολο και η παιδική ηλικία δε θα μπορούσε να αποτελεί εξαίρεση. Τα παιδιά λειτουργούν ως μικρογραφία της ευρύτερης κοινωνίας και φέρουν μαζί τους την κοινωνικοποίηση που δέχθηκαν από τους ενήλικες στο οικογενειακό και σχολικό τους περιβάλλον. Κρίνεται σημαντική η διερεύνηση του φαινομένου του ρατσισμού στα παιδιά, ώστε να γίνει κατανοητή η ηλικία στην οποία στερεότυπα και προκαταλήψεις που αιωρούνται στην ευρύτερη κοινωνία, αφομοιώνονται από τα άτομα, σκληραίνουν ώστε να τρέπονται σε ρατσιστικές συμπεριφορές.

2.7. Ρατσισμός στα παιδιά

Η About (1988), αναφέρεται σε διάφορες θεωρίες που εστιάζουν στη γένεση του ρατσισμού στην παιδική ηλικία. Η θεωρία της Κοινωνικής σκέψης (Social Reflection Theory), αναγνωρίζει πως οι συμπεριφορές των παιδιών αντανakλούν τις αξίες των γονέων τους ως μέλη συγκεκριμένης εθνοτικής ομάδας. Βασική αρχή της θεωρίας αυτής είναι πως οι κοινωνικές συμπεριφορές αποκτούνται μέσω κοινωνικής μάθησης, μέσα από παρατήρηση ή εκπαίδευση αρχικά από την οικογένεια και πως η προκατάληψη αυξάνεται ανάλογα με την ηλικία. Κάτι τέτοιο δεν επιβεβαιώνεται βιβλιογραφικά, αφού έρευνες δείχνουν αντιφατικά αποτελέσματα, θέλοντας μέχρι την ηλικία των 7-8 χρονών τα παιδιά να παρουσιάζουν θετική στάση έναντι άλλων εθνικών ομάδων. Η Απολυταρχική θεωρία (Authoritarian Theory), στηρίζεται στον απολυταρχικό τρόπο ανατροφής του παιδιού από την οικογένεια του, οδηγώντας το στην ανάπτυξη μηχανισμού άμυνας που χρησιμοποιεί όταν οι εσωτερικές επιθυμίες του συγκρούονται με τις πεποιθήσεις και στάσεις της οικογένειάς του. Ο θυμός προς τους γονείς λόγω κακής συναισθηματικής προσαρμογής, μετατοπίζεται σταδιακά σε λιγότερα ισχυρά γκρουπ. Η Κοινωνιογνωστική θεωρία (Sociocognitive Theory), στηρίζεται στη βάση κατά την οποία η παρουσία προκαταλήψεων και ρατσισμού στα παιδιά είναι αναπόφευκτη λόγω γνωστικών περιορισμών. Η προκατάληψη στα διάφορα αναπτυξιακά στάδια μορφοποιείται λόγω διαφορετικής αντιληπτικής κατανόησης του κόσμου (Karen & Biila, 1992). Η About (1988), όπως αναφέρεται στο Winkler (2009), τονίζει πως είναι κρίσιμος ο εντοπισμός των παραγόντων αλλά και της ηλικίας που αποτελεί την απαρχή της κατανόησης των εθνοτικών και φυλετικών διαφορών από το παιδί, αφού στο σημείο αυτό εδράζεται ο σχηματισμός φυλετικής στάσης που στη συνέχεια διαμορφώνουν αντιλήψεις και συμπεριφορές ενήλικων πολιτών.

Η About (2003), αναφέρει πως έρευνες σχετικά με το ρατσισμό αποδεικνύουν υψηλά επίπεδα εθνοκεντρικής προκατάληψης. Η έντονη προσκόλληση των ατόμων στην ομάδα που ανήκουν υπονοεί αρνητική στάση προς τα άτομα εκτός ομάδας. Αν λοιπόν η προσκόλληση στην ομάδα είναι απαραίτητη για την επιβίωση, πιθανό να συνδέεται με το γνωστικό υπόβαθρο των παιδιών και αναπτύσσεται εντονότερα από το αίσθημα για ρατσιστική διάθεση προς άτομα εκτός ομάδας. Από αναπτυξιακή οπτική, η προσκόλληση στην ιδέα του «ανήκειν» σε ομάδα, συνδέεται με επικρατούσες γνωστικές αναπαραστάσεις που έχουν να κάνουν με εθνική ταυτοποίηση και κατηγοριοποίηση των ατόμων. Ο Tajfel (1978), όπως αναφέρεται στο About (2003), τονίζει πως ο ρατσισμός έχει την αφετηρία του ακριβώς στο χρονικό σημείο που το παιδί αρχίζει να πραγματοποιεί εθνοτικές κατηγοριοποιήσεις και να αυτοπροσδιορίζεται ως προς το κριτήριο αυτό. Αυτό απαιτεί μια απλή γνωστική διαδικασία γενίκευσης από τον εαυτό του προς τους άλλους με τους οποίους προσομοιάζει.

Όσον αφορά τον εκτός ομάδας ρατσισμό, απαιτείται μια δυσκολότερη συγκριτική διαδικασία στην οποία ο βαθμός διαφορετικότητας μεταφράζεται σε αξιολόγηση και εμφανίζεται μεταξύ των ηλικιών 3-6 χρόνων, όταν το παιδί σύμφωνα με τον Piaget (1951), όπως αναφέρεται στο About (2003), βρίσκεται ακόμα στο εγωκεντρικό στάδιο ανάπτυξης. Είναι πιθανό σε μια προσπάθεια υπεραπλούστευσης, το παιδί να αντιλαμβάνεται την ομοιότητα ως θετικό στοιχείο και τη διαφορετικότητα ως αρνητικό. Τα παιδιά στο προλειτουργικό στάδιο εστιάζουν σε ένα κυρίαρχο χαρακτηριστικό, αδυνατώντας να συνυπολογίσουν πολλαπλά κριτήρια ταξινόμησης. Ο Nesdale (1999), προσθέτει πως η προτίμηση στην ομάδα με την οποία προσομοιάζει και η απόρριψη του διαφορετικού, καθορίζεται στο προλειτουργικό στάδιο (2-6 χρόνων) από φυσικά εξωτερικά χαρακτηριστικά και το φόβο του παιδιού προς το άγνωστο και διαφορετικό. Κατά την επίσημη λειτουργική σκέψη (7-12 χρόνων), γίνεται σταδιακή μετατόπιση της εστίασης από το παιδί προς την ποιότητα του ατόμου παρά στα ομαδικά χαρακτηριστικά.

Όπως η Winkler (2009), αναφέρει τα παιδιά αρχίζουν να κατηγοριοποιούν ανθρώπους εθνικά και φυλετικά, πολύ νωρίτερα από ότι καταγράφεται στη βιβλιογραφία. Σύγχρονες έρευνες (Katz & Kofkin, 1997), καταδεικνύουν πως τα βρέφη από την πρώιμη ηλικία των 6 μηνών είναι σε θέση να διακρίνουν τη φυλετική διαφορετικότητα, κάνοντας χρήση μη λεκτικών διαθέσιμων πόρων που διαθέτουν στο επικοινωνιακό τους ρεπερτόριο, κοιτάζοντας επίμονα ένα άγνωστο πρόσωπο

διαφορετικής φυλετικής καταβολής για μεγαλύτερη διάρκεια συγκριτικά με ένα μη οικείο πρόσωπο της ίδιας με αυτό φυλής. Όπως ο Hirschfeld (2008) αναφέρει, τα παιδιά από τα 2 μόλις χρόνια κάνουν χρήση φυλετικής κατηγοριοποίησης για να αιτιολογήσουν συμπεριφορές, ενώ κατά την ηλικία 3-5 χρόνων εκφέρουν προκαταλήψεις έναντι διαφορετικών φυλετικών και εθνικών ομάδων. Η χρήση φυλετικής κατηγοριοποίησης από τα παιδιά έχει στόχο τον αυτοπροσδιορισμό τους αλλά και τη διάκριση του «άλλου», της συμπερίληψης και του αποκλεισμού από την ομάδα, αλλά και τη διαπραγμάτευση ισχύος στο κοινωνικό δίκτυο του παιχνιδιού. Η φυλετική κατηγοριοποίηση στηρίζεται σε ένα χαρακτηριστικό και συχνά αφορά στο χρώμα δέρματος, υποθέτοντας πως επεκτείνεται σε κάθε διάσταση του ατόμου (Quintana & McKown, 2008 ; Patterson & Bigler, 2006). Η κοινωνία διδάσκει τα παιδιά πως η φυλή είναι σημαντική κατηγορία καθώς και τη διάκριση σε βαθμό ανωτερότητας. Συνειδητά ή υπόρρητα, η λευκή φυλή υποβάλλει την ανωτερότητα της. Αν οι ενήλικες αποφεύγουν τη συζήτηση περί φυλετικής ισότητας δεν αποφεύγουν την εγκαθίδρυση προκατάληψης αλλά απλά την αποσιωπούν.

Οι Augustinos & Rosewarne (2001), προσπαθούν να εντοπίσουν τη διάκριση ανάμεσα στη γνώση στερεοτύπων και προσωπικών πεποιθήσεων αναφορικά με τη φυλετική προκατάληψη σε μικρά παιδιά. Τα ευρήματα τους αναφέρουν πως τα παιδιά ηλικίας 5-6 χρόνων είναι γνώστες φυλετικών στερεοτύπων και πως στη φάση αυτή στερεότυπα και προσωπικές πεποιθήσεις συμφωνούν. Αυτό φαίνεται να οφείλεται στις συγκεκριμένες γνωστικές λειτουργίες των παιδιών κατά το ηλικιακό αυτό στάδιο. Αργότερα, κάπου στα 7 χρόνια, τα παιδιά αποκτούν ευαισθησία προς συμπεριφορές κοινωνικά καθορισμένες, διευρύνοντας τις γνωστικές τους δεξιότητες.

Η θεωρία της Κοινωνικής Ταυτότητας τοποθετεί σε κεντρικό σημείο την έννοια της ταυτότητας ως κοινωνικό κατασκεύασμα καθώς και την κατηγοριοποίηση των ανθρώπων. Οι κοινωνικές δομές και σχέσεις, σχηματοποιούν την ατομική αντίληψη, ταυτότητα και δράση. Η κατηγοριοποίηση μειώνει την περιπλοκότητα του κοινωνικού κόσμου. Η ατομική αντίληψη σχηματίζεται από μοτίβα ευθυγραμμισμένα με την ιδιότητα μέλους κοινωνικής ομάδας ή μη (Wodak, 2005). Έχοντας ως βάση τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, εξηγείται σε κάποιο βαθμό πως ο ρατσισμός και οι διακρίσεις είναι δυνατό πηγάζουν από την ανάγκη του ατόμου να κατασκευάσει κοινωνικές ταυτότητες, που να ταυίζονται με κοινωνικά σύνολα που κατέχουν διάκριση ή θεωρούνται ανώτερα από άλλα, ενισχύοντας έτσι την

αυτοεκτίμησή τους. Με τον τρόπο αυτό τα άτομα εκτός ομάδας, είναι διαφορετικά, κατέχουν λιγότερο ευνοϊκές αξίες ελκύνοντας έτσι ρατσισμό και προκατάληψη. Ωστόσο, όσον αφορά τα παιδιά, η θεωρία παραμένει σιωπηλή πέραν του ότι αναγνωρίζει σχετικές αλλαγές στα παιδιά, οι οποίες διέρχονται από διάφορες φάσεις με κριτήριο μετάβασης την ηλικία. Αρχικά, στην αδιαφοροποίητη φάση (2-3 χρονών) τα παιδιά ανταποκρίνονται στο ερέθισμα που τραβάει την προσοχή τους, αναγνωρίζουν τα χρώματα και άλλα χαρακτηριστικά άψυχων αντικειμένων. Στη φάση αυτή δεν υπάρχουν ενδείξεις φυλετικού ρατσισμού. Η φάση της εθνικής ευαισθητοποίησης (3-6 χρονών) έχει την αφετηρία της στην ταυτοποίηση με ενήλικες που χαρακτηρίζουν άτομα εκτός ομάδας. Οι κοινωνικές τους ομάδες δε συγκροτούνται βάση ιδιοσυγκρασίας, αλλά εισέρχονται σε ομάδες ήδη συγκροτημένες. Η εθνική συνειδητοποίηση ξεκινά μόλις αναγνωρίσει το παιδί τις διαφορετικές εθνικές ομάδες και εκτείνεται σε όλα τα παιδιά της κυρίαρχης ομάδας πολυεθνικών κοινωνιών μέχρι τα 7 περίπου χρόνια. Στη φάση της εθνικής προτίμησης το παιδί συνειδητοποιεί ότι ανήκει σε συγκεκριμένη ομάδα, εστιάζει εντός της ομάδας, επικεντρώνεται στις ομοιότητες παρά στη διαφορετικότητα, στη σχετική ανωτερότητα τους. Τα παιδιά στη φάση αυτή παρουσιάζουν προτίμηση και μεροληψία εντός ομάδας παρά υποκίνηση ρατσισμού εκτός ομάδας (Nesdale, 1999). Τίθεται λοιπόν εύστοχα το ερώτημα, πως η προτίμηση σκληραίνει και μετατρέπεται σε ρατσισμό;

Ο ρατσισμός συνεπάγεται μια ενεργή διαδικασία μετατόπισης συναισθηματικής, γνωστικής και συμπεριφοριστικής από μια κατάσταση εθνικής προτίμησης. Κάτι τέτοιο υπονοεί τουλάχιστο ισότιμη εστίαση στα άτομα εντός και εκτός ομάδας, αν όχι εμμονή στα όσα διαφοροποιούνται από τη δική του φυλετική και εθνική ομάδα. Το παιδί τότε είναι δυνατό να εξευτελίζει και κάνει διακρίσεις έναντι των μειονοτικά αδύναμων ομάδων. Παράγοντες όπως η απόκτηση εθνοτικής σταθερότητας και του αμετάβλητου χαρακτήρα της, η απόκτηση κοινωνικών γνωστικών δεξιοτήτων (ενσυναίσθηση), έκφραση συναισθημάτων, εμπλοκή σε ηθικούς συλλογισμούς και η διαδικασία κοινωνικής ταυτότητας, δύναται να αποτελέσουν παράγοντες ανάπτυξης ρατσιστικών στάσεων στα παιδιά. Καθώς ο ρατσισμός αυξάνεται κανονιστικά στην κοινότητα και εκφράζεται ξεκάθαρα, τίθενται ανάλογες απαιτήσεις προς κάθε μέλος της, ανεξαρτήτου ηλικίας. Η τάση του παιδιού να αναπτύξει ρατσισμό αυξάνεται καθώς η ένταση και η σύγκρουση μεταξύ κυρίαρχης και μειονοτικών ομάδων υφίσταται. Τότε ενισχύεται η προσκόλληση εντός ομάδας και συνεπάγεται η ανάλογη απόρριψη, απαρésκεια και έχθρα στα άτομα εκτός ομάδας.

Όταν το πιο πάνω ενισχύεται με την αίσθηση απειλής από τη μειονοτική φυλετική ή εθνοτική ομάδα τα επίπεδα ρατσισμού ενισχύονται (About, 1988 στο Winkler 2009).

Το σχολείο και η εκπαίδευση έχουν ενεργό ρόλο να διαδραματίσουν στην καταπολέμηση στερεοτύπων και προκαταλήψεων και στη δημιουργία συνοχής ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες, χωρίς αποκλεισμούς. Η προώθηση διαπολιτισμικών αξιών, πλουραλισμού και αποδοχής, αλλά και καλλιέργεια της κριτικής σκέψης από την πρώιμη σχολική ηλικία, αποτελούν αξίες αδιαπραγμάτευτες στο σύγχρονο κόσμο, και λειτουργούν ως βέλη στην φαρέτρα των ανθρώπων ενάντια στη συνεχιζόμενη φυλετική ανισότητα που μαστίζει την ανθρωπότητα. Οι ρατσιστικές διακρίσεις δεν ανήκουν στο παρελθόν, δεν έχουν ξεπεραστεί και δε διαπράχθηκαν από μειοψηφία κακών ανθρώπων. Μια τέτοια οπτική αντίθετα ενδυναμώνει τις φυλετικές διακρίσεις αφού υπονοεί τη φυσικότητα των υφιστάμενων κοινωνικών ανισοτήτων ή μετατοπίζει την ευθύνη στα υποκείμενα που υποφέρουν από αυτές. Η επιστήμη της ψυχολογίας υποστηρίζει πως είναι σημαντικό ο ρατσισμός και άλλες κοινωνικές ανισότητες να παρουσιάζονται στα παιδιά με ακρίβεια, ώστε να γίνουν κατανοητοί οι μηχανισμοί λειτουργίας του και να αντιληφθούν ότι αποτελεί συλλογικό και όχι ατομικό πρόβλημα που λαμβάνει καθημερινές διαστάσεις. Πέραν τούτου η ικανότητα κριτικής θεώρησης του κόσμου, υποβοηθά το παιδί να σκέφτεται με πιο σύνθετο τρόπο, λαμβάνοντας υπόψη πέραν της μίας διάστασης. Η απλή και στείρα μετάδοση πληροφοριών από τους ενήλικες πέφτει στο κενό, αφού ο δέκτης απορρίπτει κάθε εισερχόμενο στοιχείο που εναντιώνεται στην κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει, αν η σκέψη του είναι μονοδιάστατη (About:2008 ; Tatum:1997 στο Winkler,2009).

2.8. Πρακτικές συμπερίληψης και αποκλεισμού στον λόγο

Η Wodak (2015), υποστηρίζει τη χρήση των όρων συμπερίληψης και αποκλεισμού, αντί του ρατσισμού, λόγω της περίπλοκης και στιγματισμένης διάστασης που έλαβε ο όρος μέσα από την ιστορική του πορεία. Η οικοδόμηση πρακτικών συμπερίληψης ή αποκλεισμού, του «ανήκειν» σε μια ομάδα ή όχι, υπονοεί τη χρήση στρατηγικών που αναπαριστούν θετικά το άτομο και την ομάδα στην οποία ανήκει και αρνητικά τους άλλους. Τέτοιες στρατηγικές υποστηρίζουν την αιτιολόγηση και νομιμοποίηση συμπερίληψης και αποκλεισμού, αλλά και τη δημιουργία συλλογικής ταυτότητας. Οι στρατηγικές αυτές υιοθετούνται από τα άτομα ώστε να επιτύχουν συγκεκριμένους κοινωνικούς, πολιτικούς, ψυχολογικούς και γλωσσικούς σκοπούς. Οι Wodak & Reisigl (2001), εστιάζουν σε πέντε βασικές στρατηγικές λόγου που αφορούν στη

συμπερίληψη ή αποκλεισμό ατόμων και στηρίζονται σε απλές ερωτήσεις οι οποίες προσανατολίζουν τη θετική εκτίμηση στον εαυτό και οριοθετούν τους τρόπους με τους οποίους οι «άλλοι» τρέπονται σε θύματα ρατσιστικών διακρίσεων :

- **Πως οι άνθρωποι αναφέρονται και ονομάζονται γλωσσικά;**

Οι στρατηγικές αναφοράς (Referential Strategies) οικοδομούν και αναπαριστούν τα άτομα ως κοινωνικούς ηθοποιούς εντός ή εκτός ομάδας και πραγματώνονται μέσα από μηχανισμούς κατηγοριοποίησης, στη βάση ιδιότητας μέλους, με τη χρήση μεταφορών και μετωνυμιών, και μέσα από συνεκδοχές όπως «το μερικό να υποστηρίζει το όλο» και αντίστροφα. Απλά ανθρωπονύμια χρησιμοποιούνται για να ονομάσουν γλωσσικά τα άτομα με υποτιμητικό τρόπο, μεταφέροντας υπόρρητα εθνικιστικά ή ρατσιστικά δυσφημιστικά και προσβλητικά νοήματα.

- **Ποια γνωρίσματα, χαρακτηριστικά και ιδιότητες προσδίδονται σε αυτούς;**

Το άτομο, τα μέλη της ομάδας ή η ομάδα ως ολότητα γλωσσικά χαρακτηρίζονται μέσω στρατηγικών προβλέψεων/κατηγορήσης (Predicational Strategies) που λειτουργούν αξιολογικά ως θετικά και αρνητικά χαρακτηριστικά γλωσσικών δομών, σιωπηρών ή ρητών κατηγορημάτων. Αυτό επιτυγχάνεται είτε με την αναφορά σε γνωρίσματα μέσα από τη χρήση επιθετικών προσδιορισμών, προθέσεων και προθετικών φράσεων, αναφορικές, συναφείς και αόριστες προτάσεις και ομαδικές ή συμμετοχικές ρήτρες. Επιστρατεύονται κατηγορηματικά ουσιαστικά, επίθετα και αντωνυμίες, ρητές συγκρίσεις, παρομοιώσεις, και άλλα ρητορικά γλωσσικά στοιχεία, όπως μετωνυμίες, υπερβολές, σχήματα λιτότητας, δυσφημισμού και σιωπηροί υπαινιγμοί.

- **Βάση ποιων επιχειρημάτων ή σχημάτων επιχειρηματολογίας συγκεκριμένα άτομα ή κοινωνικές ομάδες προσπαθούν να δικαιολογήσουν και να νομιμοποιήσουν τον αποκλεισμό, διάκριση, καταπίεση και εκμετάλλευση των άλλων;**

Οι στρατηγικές επιχειρηματολογίας (Argumentation Strategies) δικαιολογούν θετικές ή αρνητικές αποδόσεις υπό τη μορφή επιχειρημάτων.

- **Ποια η οπτική που διέπει τις συγκεκριμένες γλωσσικές αποδόσεις και επιχειρήματα που εκφράζονται;**

Οι στρατηγικές προοπτικής (Perspectivation Strategies) σχηματίζουν τη γλωσσική έκφραση των ομιλητών της οπτική τους μέσα από προσωπικές αφηγήσεις, περιγραφές γεγονότων και αναφορά αυτούσιων λόγων.

- **Οι μεροληπτικές αυτές εκφράσεις διατυπώνονται απροκάλυπτα, εντατικοποιούνται ή μετριάζονται;**

Οι στρατηγικές εντατικοποίησης και μετριασμού (Intensifying/Mitigation Strategies), οδηγούν στην όξυνση ή τον κατευνασμό της δήλωσης. Οι πρακτικές αποκλεισμού ενσωματώνουν συγκεκριμένα θέματα, στερεότυπα και μηχανισμούς επιχειρηματολογίας συνεισφέροντας στη συγκριτική νόρμα του μεροληπτικού λόγου.

Το σύστημα αναπαράστασης κοινωνικών υποκειμένων στον λόγο που συνέταξε ο Theo van Leeuwen (1996), όπως αναφέρεται στο Reisigl & Wodak (2001), στηρίζεται στις στρατηγικές θετικής αυτό-αναπαράστασης αφενός και αφετέρου στην αρνητική αναπαράσταση του «άλλου». Διακρίνει ανάμεσα σε δύο μορφές γλωσσικού αποκλεισμού. Μέσα από καταστολή (suppression) σημαίνει το ριζικό και πλήρη αποκλεισμό κοινωνικών υποκειμένων καθώς δεν γίνεται καμία αναφορά σε αυτούς στο κείμενο, ενώ με παθητικοποίηση (passivation) των κοινωνικών δρώντων επιτυγχάνεται ανάλογο αποτέλεσμα. Οι διαφορετικές διαβαθμίσεις άμεσης και ρητής συμπερίληψης αναλύονται με όρους κατηγοριοποίησης, προσδιορισμού, γενίκευσης και αποπροσωποποίησης.

Η ταξινόμηση (classification) στην προκειμένη σημαίνει την αναπαράσταση των κοινωνικών υποκειμένων με τη λειτουργικοποίηση, την αξιολόγηση και την ταυτοποίηση τους, προσδίδοντας σε αυτούς εν δυνάμει ταυτότητες και λειτουργίες, θετικές ή αρνητικές αποδόσεις που μοιράζονται με άλλους. Η ταξινόμηση γίνεται αντιληπτή αυστηρά προσδίδοντας στα άτομα γενικευμένες ιδιότητες μελών κοινωνικών ομάδων, με τα κριτήρια να αναφέρονται στην ηλικία, στο φύλο, την κοινωνική τάξη, τον πλούτο, την εθνικότητα, τη φυλή, το θρήσκευμα, τη σεξουαλικότητα. Τα άτομα κατανέμονται σε ομάδες που τυγχάνουν διαφορετικής αντιμετώπισης από θεσμούς και κοινωνία, αναλόγως της εκτίμησης που τυγχάνει από την κοινωνία η ομάδα στην οποία εντάσσεται. Πρόκειται για μια στρατηγική που αναπαριστά τα άτομα στη βάση της κοινωνικής τους δραστηριοποίησης (actionalisation) και στην οποία ενυπάρχουν υποκατηγορίες, ονομασίες πρακτικής άσκησης (actionyms) και επαγγελματικά ονόματα (professionyms).

- Οι στρατηγικές αναφοράς που σχετίζονται με σχεσιακή ταξινόμηση (relationalisation), τη γλωσσική οικοδόμηση των κοινωνικών ηθοποιών με όρους προσωπικών τους σχέσεων, συγγένειας ή εργασιακών σχέσεων αναφέρονται με ονόματα σχέσεων ή κοινωνικών σχέσεων (relationyms /sociatives).
- Οι στρατηγικές αναφοράς που στηρίζονται στην αναπαράσταση των ατόμων στη βάση των φυσικών τους χαρακτηριστικών (somatisation) εστιάζοντας σε σωματονύμια, γλωσσικές αναπαραστάσεις που αναφέρονται συνεκδοχικά επιλέγοντας σε εστιασμένο χαρακτηριστικό σώματος μέσα από μερωνυμική σημασιολογική σχέση. Παράλληλα αναφέρεται σε αντικειμενικοποίηση με όρους αναφοράς σε μέρος, αντικείμενο, δραστηριότητα ή πρόσωπο αναφοράς που σχετίζεται με το κοινωνικό υποκείμενο, μέσα από μετωνυμικές αναφορές.
- Ο προσδιορισμός ή αφομοίωση (specification or genericization) αναφέρεται σε στρατηγικές κατά τις οποίες το υποκείμενο αναπαρίσταται γλωσσικά με συγκεκριμένη αναφορά στην ατομική του διάσταση στον ενικό αριθμό και με οριστικό άρθρο ή αφομοιώνεται σε γενική αναφορά στην ομάδα μέσα από πληθυντικό αριθμό. Η αφομοίωση αυτή επιτυγχάνεται με δύο τρόπους. Αφενός με αναφορά στα κοινωνικά υποκείμενα ως ομαδικές οντότητες, χωρίς ποσοτικοποίηση με τη χρήση αντωνυμιών ή ουσιαστικών (collectivisation) και αφετέρου με την ποσοτικοποίηση των υποκειμένων μέσα από τη γλωσσική τους αναπαράσταση ως ορισμένους ή αόριστους ποσοτικούς προσδιορισμούς (aggregation).
- Οι στρατηγικές αποπροσωποποίησης (impersonalisation), διακρίνονται είτε σε αφηρημένα ουσιαστικά που αναφέρονται σε αξίες που προσδίδονται στα υποκείμενα (abstraction) είτε σε ουσιαστικά που εξυπηρετούν την αντικειμενικοποίηση των κοινωνικών υποκειμένων μέσα από χωροταξικά ουσιαστικά (spatialization or utterance autonomisation), ονόματα και φράσεις εργαλειοποίησης (instrumentalization) και σωματικοποίησης (somatisation).

Ο Van Dijk (1990), αναφέρει ότι ο αποκλεισμός και παραγκωνισμός μειονοτικών ομάδων παρουσιάζεται ως αντικειμενικός και λογικός, και δεν στηρίζεται σε συναισθήματα. Τα άτομα λοιπόν επιστρατεύουν στρατηγικές λόγου μέσα από τις οποίες νομιμοποιούν πρακτικές αποκλεισμού έναντι του «άλλου». Ο Αρχάκης (2019), αναφέρει ότι στη σύγχρονη εποχή, η οικοδόμηση θετικής αυτό-

αναπαράστασης από το άτομο και την ομάδα του και η οικοδόμηση συλλογικής ταυτότητας, συχνά προϋποθέτει την άρνηση κάθε μορφής ρατσισμού μέσα από την επίκληση ήθους και ευλογοφάνειας. Παρόλα αυτά, ο αποκλεισμός συνεχίζεται με τις στρατηγικές να υποβόσκουν καμουφλαρισμένες χωρίς να δηλώνονται απροκάλυπτα από τα άτομα ή τις κυρίαρχες ομάδες.

Οι Reisigl & Wodak (2001), προσεγγίζουν τον ρατσισμό υπό το πρίσμα δύο οπτικών, ως κοινωνική πρακτική και ως ιδεολογία, δηλωμένα μέσα από τη χρήση του λόγου. Ρατσιστικές απόψεις και πεποιθήσεις, παράγονται και αναπαράγονται μέσω του λόγου, ενώ μέσα από τον λόγο οι διακριτικές πρακτικές αποκλεισμού προετοιμάζονται, δημοσιοποιούνται και νομιμοποιούνται. Οι προκαταλήψεις ως συγκεκριμενοποιημένες νοητικές θέσεις, έχουν αρνητικό πρόσημο, είναι συναισθηματικά φορτισμένες και άκαμπτες και γενικεύονται προς κοινωνικές ομάδες. Η ανάλυση του λόγου προσπαθεί να συνδέσει τα γλωσσικά χαρακτηριστικά με κοινωνικό, πολιτικό και ιστορικό περιεχόμενο του λόγου, διατηρώντας τους όρους «φυλής» και «ρατσισμού». Ο λόγος, παράλληλα εξυπηρετεί την κριτική και την εναντίωση προς προκαταλήψεις και ρατσιστικές πεποιθήσεις και πρακτικές μέσα από αντιρατσιστικές στρατηγικές (Reisigl & Wodak, 2001).

Η Quasthoff (1987), όπως αναφέρεται στο Reisigl & Wodak (2001), πραγματοποίησε από τις πρώτες προσπάθειες μελέτης του ρατσιστικού λόγου και περιορίστηκε κυρίως στο επίπεδο της πρότασης. Εστιάζει στην αποστασιοποίηση από τα άτομα εκτός ομάδας ενώ τονίζει την ανάγκη αλληλεγγύης των ατόμων εντός της ίδιας κοινωνικής ομάδας. Διακρίνει μεταξύ στάσεων, καταδικών και προκαταλήψεων. Στάση ορίζει ως τη συναισθηματική θέση που λαμβάνεται προς άτομο με το οποίο σχετίζεται και στο οποίο εκφράζεται συμπάθεια ή δυσαρέσκεια. Με την καταδίκη προσδίδονται ιδιότητες στα άτομα παρέχοντας αιτιολογήσεις για αρνητικές συμπεριφορές ενώ προκαταλήψεις αποτελούν γνωστικές δομές που προσδίδονται σε κοινωνικές ομάδες που συνάδουν με στερεοτυπικές καταδίκες ή πεποιθήσεις. Αναφέρονται στερεοτυπικές εκφράσεις που διακρίνονται στη βάση διαφορετικού βαθμού ευθύτητας. Οι αναλυτικές προτάσεις φανερώνουν μοτίβα ιδιοτήτων ή συμπεριφορών ως γλωσσικά κατηγορούμενα που αποδίδονται σε κοινωνικές ομάδες οι οποίες αποτελούν τα υποκείμενα υπό μορφή δηλώσεων. Οι τροποποιημένες δηλώσεις χρησιμοποιούνται ώστε να καμουφλάρουν την άποψη του πομπού μέσα από τη χρήση δεικτών υποτακτικής ή ερωτηματικής διάθεσης ή απρόσωπων δηλώσεων με τη χρήση αναφορικών ή συναισθηματικών ρημάτων. Με

τον τρόπο αυτό δε διαφαίνεται ξεκάθαρα το αν ο πομπός αναφέρει μια ρατσιστική γνώμη ή αν την ασπάζεται προσωπικά. Οι ευθείς στερεοτυπικές δηλώσεις αποτελούν τη ρητή αναφορά δηλώσεων του πομπού με τη χρήση αντωνυμίας πρώτου προσώπου και ρημάτων που δηλώνουν άποψη ή πεποίθηση. Στην περίπτωση κειμένου γλωσσικού τύπου, το στερεότυπο δηλώνεται ρητά ενώ η προκατάληψη υπονοείται ή συνεπάγεται μέσα από τη χρήση εναντιωματικών συνδέσμων (Reisigl & Wodak, 2001).

Ο Van Dijk (2006), όπως αναφέρεται στο Delanty, Wodak & Jones (2008), αναφέρει πως η προκατάληψη δεν αποτελεί πεποίθηση ή συναίσθημα μεμονωμένων ατόμων προς κοινωνικές ομάδες αλλά αποτελεί κοινωνική αναπαράσταση που κατακτάται κατά την κοινωνικοποίηση, μετασχηματίζεται και αναπαράγεται μέσα από την επικοινωνία και την αλληλεπίδραση των ατόμων. Εθνικές συμπεριφορές αντανakλούν κοινωνικές λειτουργίες και δομές. Ακροδεξιές ιδεολογίες κατατάσσουν τις μειονοτικές ομάδες προσφύγων και μεταναστών σε ομογενοποιημένη ομάδα στιγματισμένη αρνητικά ως ο «άλλος», που διαφοροποιείται από το συλλογικό εαυτό της ομάδας. Εστιάζει στον εξορθολογισμό και αιτιολόγηση των διακρίσεων έναντι των μειονοτικών ομάδων προτείνοντας επτά σχετικές κατηγορίες : κυριαρχία, διαφοροποίηση, απόσταση, διάχυση, εκτροπή, αποπροσωποποίηση και καταστροφή και τέλος καθημερινές διακρίσεις.

Ο Van Dijk (1990), όπως αναφέρεται στο Reisigl & Wodak (2001), συνδέει τη γένεση των προκαταλήψεων από μονάδες λόγου μεγαλύτερες της πρότασης που στηρίζονται στον τρόπο λειτουργίας της μακροπρόθεσμης μνήμης η οποία διακρίνεται σε τρία επίπεδα. Η σημασιολογική μνήμη αποτελεί την κοινωνική μνήμη όπου αποθηκεύονται οι συλλογικές πεποιθήσεις μιας κοινωνίας, οργανώνονται συμπεριφορές που διαμορφώνουν γνωστικά σχήματα μέσα από τα οποία φιλτράρονται οι απόψεις για τα άτομα εκτός ομάδας. Η εθνική καταγωγή, η εμφάνιση, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, πτυχές της κουλτούρας, όπως θρησκεία και γλώσσα, αποτελούν κατηγορίες εθνικού ρατσισμού. Η επεισοδιακή μνήμη, αφορά προσωπικές μνήμες, αφηγήσεις και μοτίβα που απορρέουν από εμπειρίες. Ο ακροατής δομεί μια κειμενική αναπαράσταση των γεγονότων στην επεισοδιακή μνήμη, πλουσιότερη από τον αυτούσιο παραχθέν λόγο και από όπου θα αντλήσει πληροφορίες σε παρόμοιες περιπτώσεις. Το σύστημα ελέγχου αποτελεί ένα προσωπικό κοινωνικό μοντέλο για τον καθένα. Σκοπός του είναι η σύνδεση επικοινωνιακών σκοπών και ενδιαφερόντων με περιστασιακές και ατομικές

κοινωνικές συνθήκες. Η διαδικασία αυτή απαιτεί τον εναρμονισμό των διαφόρων στρατηγικών από την μακροπρόθεσμη στην βραχυπρόθεσμη μνήμη, καθώς και στην αποθήκευση ή ενεργοποίηση περιστατικών στην επεισοδιακή μνήμη. Η γνωστική διαδικασία σχηματοποιεί μεμονωμένες εμπειρίες, δηλώσεις και σύμβολα και νομιμοποιεί υπάρχουσες προκαταλήψεις (Reisigl & Wodak, 2001).

Ο Jager (1996), όπως αναφέρεται στο Reisigl & Wodak, (2001), εξηγεί ότι αναφερόμαστε στον ρατσισμό όταν τα άτομα έχουν διαφορετική εμφάνιση, φέρουν διαφορετικές συνήθειες, ήθη και έθιμα, ή χρησιμοποιούν διαφοροποιημένο γλωσσικό κώδικα από τον ευρύτερο πληθυσμό και αυτή τους η διαφορετικότητα κρίνεται αρνητικά και σύμφωνα με τον ηγεμονικό λόγο της κοινωνίας. Ο λόγος ορίζεται ως κοινωνικός και όχι ατομικός και γίνεται κατανοητός ως θεσμοθετημένη γλωσσική συμπεριφορά που καθορίζει πράξεις και φέρει ισχύ, δε δηλώνει τη δράση αλλά αποτελεί δράση. Ο Jager(1996), εστιάζει στη σημασιολογία του λόγου και ειδικότερα στην αποκάλυψη συλλογικών συμβόλων που δένονται μεταξύ τους σε σκέλη λόγου ως θεματικές αλληλοσυνδεόμενες αλληλουχίες ηγεμονικού λόγου. Τα συλλογικά σύμβολα σχεδιασμένα ως πολιτισμικά στερεότυπα με τη μορφή μεταφορικών και συνεκδοχικών συμβόλων, γίνονται άμεσα αντιληπτά από τα μέλη της ίδιας γλωσσικής κοινότητας. Εκφράσεις λόγου αναφερόμενες σε μετανάστες και πρόσφυγες ως «φυσικές καταστροφές», στρατιωτικές εκφράσεις που δηλώνουν αρνητική δράση όπως «εισβολή», ή εικόνες πλοίων με ανθρώπους στρυμωγμένους δημιουργούν νοερές αναπαραστάσεις ενός νοσηρού φαινομένου που πρέπει να εξαλειφθεί. Η χρήση αντωνυμιών, συνδηλώσεις συγκεκριμένων ρημάτων, επιθέτων και επιρρημάτων, χαρακτηριστικά ύφους σε ένταση, διάθεση και τροπικότητα, συντακτικά μέσα και δομές και στρατηγικές επιχειρηματολογίας που όλα μαζί συνηγορούν στην οικοδόμηση του «εαυτού» και του «άλλου» μέσα από τον λόγο.

Η ομάδα του Loughborough όπως αναφέρεται στο Reisigl & Wodak (2001), αντιπροτείνει στη γνωστική διάσταση του ρατσισμού, τον λόγο ως κοινωνική και ψυχολογική διαδικασία. Ο ρατσισμός εκλαμβάνεται ως σειρά ιδεολογικών επιδράσεων με ευέλικτο, ρευστό και ποικίλο περιεχόμενο και ανάλογος είναι ο λόγος που απορρέει δημιουργώντας ιδεολογικά διλήμματα. Η έμφαση δίνεται στους τρόπους με τους οποίους η κοινωνία δίνει φωνή στον ρατσισμό και πως μορφές λόγου θεσμοθετούν, στερεοτυποποιούν, αλλάζουν, δημιουργούν και αναπαράγουν κοινωνικές δομές. Η ανάλυση λόγου στην περίπτωση αυτή στηρίζεται σε αφηγήσεις και επιχειρηματολογία.

Σε παρόμοιο τόνο, οι Wodak & Fairclough (2013), τονίζουν τη δυναμική και διαλεκτική σχέση μεταξύ γλώσσας και ταυτότητας. Η Κριτική Ανάλυση Λόγου, αντιλαμβάνεται τη γλώσσα ως κοινωνική πρακτική, υπονοώντας διαλεκτική σχέση μεταξύ εκφραζόμενου λόγου και της επικοινωνιακής περίπτωσης, των θεσμών και των κοινωνικών δομών που τον πλαισιώνουν. Ο λόγος σχηματίζεται από την περίπτωση, τους θεσμούς και τις κοινωνικές δομές, αλλά παράλληλα έχει τη δύναμη να τα σχηματίσει. Ο λόγος δομείται αλλά και ρυθμίζεται κοινωνικά, συνίσταται μέσα από καταστάσεις, γνώσεις, κοινωνικές ταυτότητες και αλληλεπιδραστικές σχέσεις μεταξύ ατόμων και ομάδων ατόμων. Οι Wodak & Fairclough (2013), εστιάζουν στη σημασία του ιδεολογικού ρόλου στον λόγο, αφού δύναται να αναπαράγει άνισες σχέσεις εξουσίας στην υφιστάμενη κοινωνική πραγματικότητα μεταξύ κοινωνικών και εθνικών ομάδων, έχοντας παράλληλα τη δυνατότητα να τις κρίνει και να τις αλλάξει. Αναλύοντας τον λόγο των ανθρώπων με κριτικό φακό, φωτίζονται στερεοτυποποιημένες βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις, οι οποίες προκαλούν ανισότητες, δίνοντας την ευκαιρία για κοινωνική αλλαγή.

Ο Fairclough (2015), αναφέρει ότι η Κριτική ανάλυση λόγου προϋποθέτει τη μετακίνηση της οπτικής της γλώσσας ως ολότητα, στις μονάδες λόγου που την αποτελούν. Οι λέξεις που ο κάθε άνθρωπος χρησιμοποιεί, προφορικά ή γραπτά, μεταφέρουν νοήματα συνδεδεμένα με το κοινωνικό, πολιτικό και ιστορικό πλαίσιο που τον προσδιορίζει. Οι λέξεις που επιλέγονται δεν είναι λοιπόν ποτέ αθώες, αφού κουβαλούν την ισχύ που προσδιορίζεται από τα ενδιαφέροντα αναδύονται μέσα από τα ενδιαφέροντα αυτού που τις εκφέρει. Σύμφωνα με τον Van Dijk (2000), οι λέξεις που εκφέρονται από άτομα σε θέση ισχύς εκλαμβάνονται ως αυταπόδεικτες αλήθειες, ενώ για τα άτομα χωρίς ισχύ οι λέξεις τους συχνά θεωρούνται άσχετες, ακατάλληλες και χωρίς υπόσταση. Η Κριτική Ανάλυση λόγου, αναλαμβάνει να εξετάσει τον λόγο και σε επίπεδο λέξης, ώστε να δώσει φωνή σε περιθωριοποιημένα άτομα και να θέσει υπό αμφισβήτηση τον λόγο αυτών που κατέχουν την εξουσία. Σκοπός είναι να εγερθούν στην επιφάνεια κρυμμένες ατζέντες, κίνητρα και βαθύτερα ενδιαφέροντα που θα διατηρήσουν τη διάκριση ανωτερότητας στην κοινωνική διαστρωμάτωση. Όπως η Wodak (2006) αναφέρει, παρόλο που είναι αδύνατο να εμβαθύνει κανείς στο μυαλό κάποιου, στο «μαύρο κουτί», είναι αποδεκτό πως μια νοητική διεργασία διασυνδέει την παραγωγή γραπτού και προφορικού λόγου με τα κοινωνικά φαινόμενα. Αυτό γίνεται εμφανές όταν αναλύονται φαινόμενα όπως στάσεις και συμπεριφορές απέναντι στη γλώσσα, όπως προκαταλήψεις και ρατσισμός έναντι κάποιων κοινωνικών ομάδων. Η McGregor (2003), αναφέρει πως

ο λόγος αποτελεί την έκφραση του εαυτού μέσα από τη χρήση λέξεων και συμβάλει στην κατανόηση, αξιολόγηση και βίωση του κόσμου. Η Κριτική ανάλυση λόγου καλείται να αποκαλύψει τον τρόπο που οι κυρίαρχες δυνάμεις σε μια κοινωνία οικοδομούν πτυχές πραγματικότητας προς όφελος τους. Αποκαλύπτοντας τέτοιες πρακτικές υποστηρίζονται τα θύματα ώστε να αντισταθούν και να μετασχηματίσουν τις ζωές τους. Ο Αρχάκης (2019), υποστηρίζει πως η Κριτική Ανάλυση Λόγου αποτελεί ουσιαστικό εργαλείο αποκάλυψης κρυμμένων νοημάτων πίσω από τον λόγο και ανασύρει στην επιφάνεια σχέσεις εξουσίας που υποβόσκουν.

Στην παρούσα ερευνητική εργασία η συμβολή της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου κρίνεται ουσιαστική, ώστε να έρθουν στην επιφάνεια υπόρρητα στοιχεία που οδηγούν σε στερεότυπα και προκαταλήψεις, που βρίσκουν έδαφος ώστε να εδραιωθούν και να οδηγήσουν σε περιθωριοποίηση και αποκλεισμό ομάδων που διαφοροποιούνται από τη συλλογική ομάδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

3.1. Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας ερευνητικής διατριβής, είναι η διερεύνηση των αντιλήψεων των παιδιών όσον αφορά άτομα εκτός της δικής τους ομάδας. Συγκεκριμένα ερευνώνται οι δείκτες με τους οποίους τα παιδιά κατασκευάζουν τον «Άλλο/ξένο» μέσα από τον λόγο και τις πρακτικές τους, ενώ παράλληλα ανιχνεύεται κατά πόσο εντοπίζεται μέσα από τη διαδικασία αυτή, η ύπαρξη στερεοτύπων και ο βαθμός έντασης τους. Στο κεφάλαιο αυτό της παρούσας ερευνητικής διαδικασίας θα γίνει αναφορά στη φιλοσοφία της έρευνας και θα επεξηγηθούν οι μέθοδοι συλλογής των δεδομένων και τα μεθοδολογικά εργαλεία της έρευνας. Θα ακολουθήσει η περιγραφή των κύριων μεθόδων συλλογής δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν και που αυτές είναι η ποιοτική και πολυμεσική συνέντευξη προσαρμοσμένη σε παιδιά προσχολικής ηλικίας και η συμμετοχική παρατήρηση. Σε επόμενο στάδιο θα γίνει αναφορά στις συμμετέχουσες/ντες της έρευνας. Κλείνοντας θα επεξηγηθούν οι μέθοδοι ανάλυσης των δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα ερευνητική εργασία. Συγκεκριμένα θα γίνει αναφορά στη μέθοδο θεματικής ανάλυσης στην ποιοτική έρευνα και θα επεξηγηθεί η συνεισφορά της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, στη διαμόρφωση των μεθοδολογικών εργαλείων της έρευνας.

3.2. Φιλοσοφία Έρευνας

Η παρούσα ερευνητική εργασία έχει ως κύριο σκοπό να εξετάσει μέσα από τον λόγο των παιδιών προσχολικής ηλικίας την παρουσία ή όχι, αλλά και το βαθμό έντασης στερεοτύπων ή και προκαταλήψεων έναντι σε άτομα που διαφοροποιούνται φυλετικά ή εθνοτικά από την αντίστοιχη συλλογική ομάδα στην οποία ανήκουν. Πιο συγκεκριμένα, ερευνάται πως τα παιδιά αναπαριστούν μέσα από τον λόγο τους τα άτομα εκτός συλλογικής ομάδας, τον «άλλο», και πως η αναπαράσταση τους αυτή, λαμβάνει πρόσημο. Θα γίνει προσπάθεια ανίχνευσης των δεικτών που παρατηρούνται στον λόγο και οι οποίοι αποτελούν τη βάση διαφοροποίησης των ιδίων από τα άτομα διαφορετικών φυλετικών και εθνικών ομάδων. Είναι σημαντικό να διασαφηνιστεί αν τα παιδιά παρουσιάζουν απλή προτίμηση προς την ομάδα στην οποία ανήκουν, ή αν υποβόσκουν στερεότυπα και προκαταλήψεις που οδηγούν σε συγκεκριμένους χαρακτηρισμούς προς τα άτομα εκτός ομάδας. Σκοπός είναι να ανιχνευθούν στερεοτυπικές τάσεις συμπερίληψης ή αποκλεισμού των ατόμων εκτός

συλλογικής ομάδας, και αν αυτό ισχύει να εξεταστεί η βαθύτερη αξιολόγηση τους. Για να επιτευχθεί ο σκοπός της παρούσας ερευνητικής εργασίας και να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα που έχουν οριστεί, η ποιοτική έρευνα επιλέγηκε ως η καταλληλότερη μέθοδος.

Η προσπάθεια ορισμού της ποιοτικής έρευνας παρουσιάστηκε στο μεταίχμιο πολλαπλών επιστημονικών συζητήσεων. Σύμφωνα με τους Marshall & Rossman (1999), η ποιοτική έρευνα έχει ως κύριους στόχους να περιγράψει, να διερευνήσει και να εξηγήσει ένα φαινόμενο στο φυσικό πλαίσιο όπου εμφανίζεται. Πρόκειται για μια στρατηγική έρευνας που δίνει έμφαση σε λέξεις, εστιάζει στη μοναδικότητα και στη λεπτομέρεια χωρίς να ποσοτικοποιεί αποτελέσματα σε στενά οριοθετημένα μοντέλα. Σύμφωνα με τους Denzil & Lincoln (1994), οι ποιοτικοί ερευνητές μελετούν τα φαινόμενα στο φυσικό τους πλαίσιο, προσπαθώντας να τα ερμηνεύσουν και να νοηματοδοτήσουν με όρους που τα υποκείμενα τα ίδια τα βιώνουν. Χρησιμοποιούν ποικίλες ερευνητικές μεθόδους που περιγράφουν ρουτίνες, προβλήματα και νοήματα του ατόμου. Συγκεκριμένα οι Denzil & Lincoln (1994), όπως αναφέρονται στο Ίσαρη & Πούρκος (2015) περιγράφοντας το σκοπό της ποιοτικής έρευνας αναφέρουν ότι :

«Η ποιοτική έρευνα είναι μια πλαισιοθετημένη δραστηριότητα (situated activity), η οποία τοποθετεί τον παρατηρητή στον κόσμο. Αυτή συνίσταται σε ένα σύνολο ερμηνευτικών και υλικών πρακτικών, οι οποίες κάνουν τον κόσμο ορατό. Αυτές οι πρακτικές μετασχηματίζουν τον κόσμο. Μετατρέπουν τον κόσμο σε μια σειρά από αναπαραστάσεις του εαυτού, συμπεριλαμβανομένων των σημειώσεων πεδίου, των συνεντεύξεων, των συνομιλιών, των φωτογραφιών, των μαγνητοφωνήσεων και των σημειώσεων σε ημερολόγια. Σε αυτό το επίπεδο, η ποιοτική έρευνα περιλαμβάνει μια ερμηνευτική, νατουραλιστική προσέγγιση στον κόσμο. Αυτό σημαίνει ότι οι ποιοτικοί ερευνητές μελετούν τα πράγματα στο φυσικό τους πλαίσιο, επιχειρώντας να δώσουν νόημα ή να ερμηνεύσουν τα φαινόμενα με όρους των νοημάτων που οι άνθρωποι δίνουν σε αυτά». (σ. 12)

Σύμφωνα με τον Τσιώλη (2011), οι ποιοτικοί ερευνητές αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα σε ρέουσα μορφή και προσπαθούν να την κατανοήσουν στη δυναμική της διάσταση. Χρειάζεται εστιασμένη και προσεκτική παρατήρηση των υποκειμένων, ώστε να γίνει αντιληπτή η οπτική και η νοηματοδότηση τους σε θέματα που τα απασχολούν μέσα από τις προσωπικές τους αφηγήσεις, διαδράσεις και πρακτικές. Αναλυτικότερα ο Τσιώλης (2011) αναφέρει ότι οι ερευνητές :

«Δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στους τρόπους με τους οποίους ερμηνεύεται, βιώνεται και (ανα-)παράγεται ο κοινωνικός κόσμος από τους κοινωνικούς δρώντες μέσα στο πλήθος των καθημερινών τους διαδράσεων και πρακτικών. Κατά συνέπεια, επιδιώκουν να εξετάσουν τα ερευνώμενα φαινόμενα και πεδία «εκ των έσω», δηλαδή υπό την οπτική, τις εμπειρίες και τις ιστορίες των υποκειμένων που συμμετέχουν σε αυτά». (σ.3)

Η παρούσα έρευνα αποτελεί μια νατουραλιστική ποιοτική έρευνα η οποία διενεργείται σε πραγματικές καταστάσεις μιας σχολικής μονάδας και εστιάζει στη μοναδικότητα των υποκειμένων, ώστε να προκύψουν δεδομένα που να αντανakλούν τις προσωπικές απόψεις των παιδιών σχετικά με το υπό διερεύνηση θέμα. Σκοπός είναι η βαθύτερη διερεύνηση των αντιλήψεων στα παιδιά αναφορικά με τους δείκτες που κατασκευάζεται ο «Άλλος/ξένος» μέσα από τον λόγο τους, και η πιθανή ύπαρξη στερεοτύπων σε αυτή τη διαδικασία. Η ποιοτική έρευνα έχοντας σκοπό να φωτίσει και να δώσει έμφαση στη μοναδικότητα της νοηματοδότησης των υποκειμένων για τα θέματα που συμβαίνουν στο φυσικό τους πλαίσιο, κρίθηκε η καταλληλότερη μέθοδος.

Στην παρούσα ερευνητική διαδικασία, η ερευνήτρια ως υπεύθυνη εκπαιδευτικός της συγκεκριμένης σχολικής τάξης, παρουσίαζε άμεση και μακρόχρονη επαφή με τα υποκείμενα της έρευνας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη δυνατότητα άμεσης παρατήρησης στο φυσικό πλαίσιο και εντοπισμού του υπό διερεύνηση φαινομένου. Σύμφωνα με τον Τσιώλη (2011) στην ποιοτική έρευνα η εμπλοκή του ερευνητή και η επικοινωνία του με τα υποκείμενα της έρευνας θεωρείται αποδεκτή και δεν αποτελεί διαστρεβλωτικό παράγοντα. Συγκεκριμένα αναφέρει :

«Η ερευνητική διαδικασία κατανοείται ως εντατική κοινωνική σχέση που βασίζεται στην ουσιαστική επικοινωνία και διάδραση του ερευνητή με τα υποκείμενα της έρευνας. Ο αναστοχασμός του ερευνητή σχετικά με την παρουσία του στο πεδίο, οι παρατηρήσεις, οι εντυπώσεις του, τα συναισθήματά του καταγράφονται στο ημερολόγιο της έρευνας, αλλά και στη μνήμη του ερευνητή, και αξιοποιούνται κατά την ερμηνεία των δεδομένων». (σ.3)

3.3. Μέθοδοι συλλογής δεδομένων και μεθοδολογικά εργαλεία :

Οι κύριες μέθοδοι συλλογής δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα έρευνα, ήταν πρωταρχικά η ποιοτική και πολυμεσική συνέντευξη προσαρμοσμένη σε παιδιά προσχολικής ηλικίας και η παρατήρηση. Όπως αναφέρει ο Μαντζούκας

(2007), στην ποιοτική έρευνα οι δύο συχνότερες και πιο διαδεδομένες μέθοδοι συλλογής δεδομένων, που συνδέονται πάντα με λογική συνέχεια, συνέπεια και αλληλουχία με τα προηγούμενα βήματα της ερευνητικής διαδικασίας αποτελούν η ερευνητική ελεύθερη ή ημιδομημένη συνέντευξη και η ερευνητική παρατήρηση. Πιο κάτω αναπτύσσονται και επεξηγούνται οι δύο αυτές ερευνητικές μέθοδοι.

3.3.1. Συνέντευξη

Στην παρούσα ποιοτική ερευνητική εργασία χρησιμοποιήθηκε ως βασικό εργαλείο συλλογής δεδομένων η μέθοδος της ερευνητικής ημιδομημένης συνέντευξης, ατομικής και ομαδικής. Σύμφωνα με τους Ισάρη & Πούρκο (2015):

«Η χρήση της ποιοτικής συνέντευξης βασίζεται σε μια οντολογική προσέγγιση για το τι συνιστά τον κοινωνικό κόσμο, η οποία αντιλαμβάνεται τις εμπειρίες, τις απόψεις, τις ερμηνείες και τις διαδράσεις των ανθρώπων ως σημαντικές διαστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας. Παρομοίως, προϋποθέτει μια επιστημολογική θέση η οποία αναγνωρίζει ότι η γνώση σχετικά με αυτές τις οντολογικές διαστάσεις μπορεί να παραχθεί αν ο ερευνητής εμπλακεί σε μια διαδραστική σχέση με τους ανθρώπους, τους ακούσει και τους δώσει την ευκαιρία να διατυπώσουν τις απόψεις τους και να νοηματοδοτήσουν ή να αφηγηθούν τις εμπειρίες τους.» (σ. 96)

Η/ο ερευνητρια/ης έχει την ευκαιρία να αλληλοεπιδράσει με τα υποκείμενα της έρευνας του και να αφουγκραστεί τον εσωτερικό τους κόσμο μέσα από μια δική τους, μοναδική αναπαράσταση της δικής τους πραγματικότητας. Η συνέντευξη δίνει την ευκαιρία στον συνεντευξιαζόμενο να αφηγηθεί προσωπικές ανησυχίες και οπτικές, που με κανένα άλλο τρόπο δε θα ήταν δυνατό να το πραγματώσει. Η τριβή με τους ανθρώπους κατά τη διάρκεια μιας συνέντευξης δίνει τη δυνατότητα να παρατηρηθούν μορφασμοί και αντιδράσεις του σώματος που πλαισιώνουν τον λόγο και δίνουν την ευκαιρία να δομήσουν μια ολοκληρωμένη αντίληψη στον ερευνητή σχετικά με το υπό διερεύνηση θέμα.

Οι Denzil & Lincoln (1994), ορίζουν την ερευνητική συνέντευξη ως μια από τις πιο διαδεδομένες και δυνατές μεθόδους κατανόησης των ανθρώπων. Πρόκειται για τη συζήτηση δύο ατόμων κατά τη διάρκεια που διαδραματίζεται και που επιτρέπει τη διάδραση των ανθρώπων και την μεταξύ τους επικοινωνία μέσα από τον λόγο, χωρίς να αποκλείονται σημαντικά παραγλωσσικά στοιχεία επικοινωνίας. Η ερευνητρια/της δομεί μια επικοινωνιακή σχέση και προσπαθεί να βρισκεται σε ισότιμη βάση, δίνοντας την ευκαιρία στο συνομιλητή να αισθανθεί άνετα, ώστε να

εκφράσει τις βαθύτερες σκέψεις και αντιλήψεις του σχετικά με το θέμα που διερευνάται.

Σύμφωνα με τον Γαλάνη (2018), στις έρευνες ποιοτικού χαρακτήρα, η συνέντευξη αποτελεί βασικό εργαλείο συλλογής δεδομένων αφού χρησιμοποιείται για να διερευνήσει σε βάθος απόψεις, συναισθήματα, εμπειρίες, αντιλήψεις και πεποιθήσεις αναφορικά με συγκεκριμένα ζητήματα. Οι ερωτήσεις που χρησιμοποιούνται στις συνεντεύξεις θα πρέπει να στοχεύουν στην άντληση πληροφοριών αλλά και στην απάντηση του ερευνητικού ερωτήματος. Ο Woods (1991), αναφέρει σχετικά πως η συνέντευξη αποτελεί τον ιδανικό τρόπο προσέγγισης των αντιλήψεων των ανθρώπων αλλά και ουσιαστικός τρόπος ώστε να προκληθούν οι καταστάσεις να συμβούν και να παράλληλα να προκληθεί η ροή των στοιχείων. Το περιεχόμενο, η σειρά και ο λόγος των ερωτήσεων είναι στα χέρια του ερευνητή, ενώ ο ερωτώμενος έχει την ευκαιρία να εκφράσει ελεύθερα τις απόψεις του και να παραθέσει τις εμπειρίες του καθώς και τις βαθύτερες σχετικά αντιλήψεις του, διαμορφωμένες μέσα από τις προσωπικές εμπειρίες του. Ο Mishler (1986), όπως αναφέρεται στο Μάγος (1996), αναφέρει πως η ποιοτική συνέντευξη αποτελεί ένα διάλογο μεταξύ συνομιλητών που εξαρτάται από τους τρόπους που ο συνεντευκτής και ο ερωτώμενος πλαισιώνουν νοηματικά και οικοδομούν από κοινού το νόημα. Η ποιοτική συνέντευξη δίνει τη δυνατότητα να γίνει κατανοητή η πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει την ανθρώπινη εμπειρία και συμπεριφορά, να αναδείξει την οπτική μέσα από τα μάτια των συμμετεχόντων της έρευνας και να αξιοποιηθεί ο λόγος τους δίνοντας την ευκαιρία να αναδυθούν βαθύτερες εσωτερικές φωνές (Ίσαρη & Μπούρκος, 2015).

Οι συνεντεύξεις που οργανώνονται σε ομάδες εστίασης, αποτελούν μια ερευνητική μέθοδο παραγωγής πλούσιων ποιοτικών δεδομένων, μέσα από γόνιμη διαδικασία διάδρασης των συμμετεχόντων στο φάσμα ενός θέματος εξειδικευμένου ερευνητικού πεδίου. Οι συμμετέχοντες αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους κυρίως υπό τη μορφή οριζόντιας συζήτησης, φέρνοντας στην επιφάνεια την πολυφωνία και την πολυεπίπεδη άντληση εμπειριών, αντιλήψεων και συναισθημάτων σχετικά με συγκεκριμένο θέμα. Συγκεκριμένα ο Morgan (1998), όπως αναφέρεται στο Ίσαρη & Πούρκος (2015), τονίζει :

« Η μέθοδος των ομάδων εστίασης αφορά μια προσεκτικά οργανωμένη συζήτηση, η οποία είναι σχεδιασμένη να αντλεί αντιλήψεις και πεποιθήσεις σε ένα καθορισμένο ερευνητικό θέμα, μέσα σε ένα επιτρεπτικό, μη απειλητικό περιβάλλον»

(Krueger, 1988:18)... «η συγκεκριμένη μέθοδος προσφέρει τη δυνατότητα πρόσβασης στους τρόπους με τους οποίους σκέφτονται οι άνθρωποι ή στο γιατί σκέφτονται όπως σκέφτονται» (Kitzinger, 1994)... «είναι, ουσιαστικά, «ένας τρόπος να ακούς τους ανθρώπους και να μαθαίνεις από αυτούς». (σ.103)

3.3.2. Συνέντευξη σε παιδιά

Η παρούσα ερευνητική εργασία πραγματοποιείται τον λόγο των παιδιών προσχολικής ηλικίας, στο πλαίσιο της σχολικής τους μονάδας μέσα από ατομικές και ομαδικές συνεντεύξεις. Ανιχνεύονται οι βαθύτερες αντιλήψεις των παιδιών σχετικά με πιθανές φυλετικές και εθνοτικές προκαταλήψεις, μέσα από προσεκτικά σχεδιασμένες μεθόδους ποιοτικής έρευνας. Η ποιοτική και πολυμεσική συνέντευξη, ατομική και ομαδική, αποτέλεσε ένα από τα βασικά εργαλεία συλλογής δεδομένων της παρούσας ερευνητικής εργασίας.

Τα παιδιά αποτελούν ενεργά υποκείμενα στην οικοδόμηση και ρύθμιση της κοινωνικής τους πραγματικότητας, παρόλο που δεν αποτελούν τους βασικούς αποδέκτες των συμφραζομένων περιβαλλόντων επιρροών. Ο Coles (1986), αναφέρει πως τα παιδιά διαμορφώνουν σημαντικές απόψεις για τον δικό τους κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό συγκείμενο, που δεν αντανακλούν απλά τις απόψεις των γονιών τους. Σημαντικό στοιχείο κατά τον Coles αποτελεί η χρήση κατανοητού λόγου από μέρος του ερευνητή, ώστε να υποβοηθηθεί η έκφραση των παιδιών, παραθέτοντας τις απόψεις και τα συναισθήματα τους σχετικά με το θέμα που διερευνάται. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η σε βάθος διερεύνηση προσωπικών αντιλήψεων, υποβοηθώντας την ανάδυση του νοήματος για τα υποκείμενα, σχετικά με το υπό εξέταση φαινόμενο και συνυπολογίζονται οι σχετικές προσωπικές τους αφηγήσεις.

Στην παρούσα ερευνητική εργασία επιλέγηκε η μορφή νατουραλιστικής συνέντευξης ως προς το χώρο διεξαγωγής και ημιδομημένη όσον αφορά το σχεδιασμό της. Σύμφωνα με τον συγκεκριμένο τύπο συνέντευξης, ο ερευνητής φέρει μαζί του ενδεικτικές ερωτήσεις ανοικτού τύπου ως οδηγό και κατευθύνει σε κάποιο βαθμό τη συζήτηση, ώστε να διευκολυνθεί η εστίαση στο θέμα, η παρότρυνση για ομιλία σε περιπτώσεις όπου ο συνεντευξιαζόμενος δυσκολεύεται να δώσει ροή στον λόγο του αλλά και να επιτευχθεί η συλλογή παρόμοιων δεδομένων σε κάθε συνέντευξη και να είναι ευκολότερη η ανάλυση τους (Robson, 2000).

Η Christensen (2004), αναφέρει πως είναι σημαντικό στο πεδίο της εθνογραφικής έρευνας να αντιμετωπιστούν τα παιδιά ως συνάνθρωποι με ανάλογη μεταχείριση ενηλίκων. Κεντρική θέση λαμβάνει η διαλογική διαδικασία που να συνυπολογίζει τα ενδιαφέροντα των παιδιών, να αντικατοπτρίζει τις εμπειρίες, ρουτίνες και ανησυχίες της δικής τους πραγματικότητας. Παράλληλα είναι σημαντικό να γίνουν κατανοητοί στη διαδικασία όροι όπως κοινωνική ισχύ και ρόλοι, και πως αναπαρίστανται στην κοινωνική πραγματικότητα. Τα παιδιά θα πρέπει να αντιμετωπιστούν ως ισότιμοι συμμετέχοντες στην έρευνα καταθέτοντας τη δική τους φωνή μέσα από διαδικασίες που να τους εμπλέκουν ενεργά και να εκφράζουν τη δική τους οπτική.

3.3.3. Η συνέντευξη στην παρούσα ερευνητική διαδικασία

Κατά τη διαδικασία συλλογής δεδομένων στην παρούσα ερευνητική εργασία, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της πολυμεσικής συνέντευξης με υποστηρικτικό εργαλείο φωτογραφίες που λήφθηκαν από το συγκείμενο των παιδιών και από το διαδίκτυο, με σύγχρονα θέματα που εγέρθηκαν στο πλαίσιο κοινωνικοποίησης τους. Ο Harper (1987), όπως αναφέρεται στο Denzil & Lincoln (1994), αναφέρει ότι η οπτική ψυχολογία *visual sociology* αποτελεί παρακλάδι της ποιοτικής ψυχολογίας *qualitative sociology* που καταπιάνεται με την έρευνα μέσα από εγγραφή, ανάλυση και επικοινωνία της κοινωνικής δραστηριότητας με εργαλεία φωτογραφίες, φιλμάκια και βίντεο της πραγματικής ζωής των ανθρώπων. Το συγκεκριμένο ερευνητικό πεδίο στηρίζεται στην οπτική εθνογραφία που αναπτύχθηκε στα πλαίσια της ανθρωπολογίας και της φωτογραφίας ντοκιμαντέρ. Η ανταπόκριση στην οπτική διάδραση με τη φωτογραφία, αναδύει συζητήσεις πλούσιες σε απόψεις κοινωνιολογικής προσέγγισης στη σκέψη. Η φωτογραφία στο πεδίο της κοινωνιολογικής έρευνας λειτουργεί θετικά, αφού είναι εύκολη η αντιπαραβολή, σειροθέτηση και κατ' επέκταση η κριτική τοποθέτηση του παρατηρητή, μετακινώντας τον από την απλή περιγραφή. Οι οπτικές αναπαραστάσεις βοηθούν να αποκαλυφθούν τοποθετήσεις που δύσκολα θα γίνονταν λεκτικά και διευρύνουν παράλληλα την κοινωνική συνείδηση. Ο ερευνητής που χρησιμοποιεί τη φωτογραφία ως εργαλείο μετατρέπεται σε ακροατή μιας πολυφωνίας που συγκροτεί την κοινωνική ζωή.

Τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα, ενημερώθηκαν πριν από την έναρξη των συνεντεύξεων σχετικά με τους κανόνες της συνέντευξης, που παρουσιάστηκε από την ερευνήτρια ως μια παιγνιώδης δραστηριότητα στα πλαίσια του σχολικού προγράμματος. Τα παιδιά έτσι ένοιωσαν ελεύθερα να εκφράσουν τις απόψεις τους

χωρίς να αισθάνονται την πίεση επιβολής ερωταπαντήσεων. Οι συνεντεύξεις είχαν ελεύθερη δομή υπό τη μορφή συζήτησης, μαγνητοφωνήθηκαν και απομαγνητοφωνήθηκαν σε μεταγενέστερο στάδιο. Ενδεικτικά παραδείγματα απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων, ατομικής και ομαδικής, παρατίθενται στο παράρτημα Ι της παρούσας ερευνητικής εργασίας.

Παράλληλα τηρήθηκαν σημειώσεις πεδίου, ώστε να συμπεριληφθούν παραγλωσσικά στοιχεία που αφορούσαν στο ύφος και έκφραση προσώπου, στις γκριμάτσες και χειρονομίες, καθώς και στην ένταση και χρωματισμό της φωνής των παιδιών. Πραγματοποιήθηκαν δέκα ατομικές και δύο ομαδικές συνεντεύξεις. Οι ομάδες εστίασης συντάχθηκαν με τυχαίο τρόπο και σκοπό είχαν την παραγωγή πλούσιων ποιοτικών δεδομένων μέσα από τη διά-δράση και αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων στην ομάδα, σχετικά με ένα προκαθορισμένο πεδίο ερευνητικού ενδιαφέροντος (Ίσαρη & Πούρκος, 2015).

Όπως η Gibson (2012) αναφέρει, η κοινωνική έρευνα στη σύγχρονη εποχή αντιμετωπίζει τα παιδιά ως ομάδα συνεντευξιαζόμενων υποκειμένων με διαφοροποιημένο γνωστικό, γλωσσικό και ψυχολογικό υπόβαθρο και ο σχεδιασμός των ποιοτικών συνεντεύξεων ανταποκρίνεται στις υποκειμενικές τους σκέψεις και συναισθήματα παρά στην ανάκληση πληροφοριών. Η επιλογή του υλικού στηρίχθηκε στην πρόκληση του ενδιαφέροντος και της δημιουργικότητας των παιδιών, στην άντληση γλωσσικών δεδομένων μέσα από πολλαπλές πηγές που διαθέτουν στο ρεπερτόριο τους και ανταποκρίνονται στις αναπτυξιακές γνωστικές τους δεξιότητες ώστε να εμπλακούν με θετική διάθεση στη συνέντευξη.

Η φωτογραφία επιλέγηκε ως βασικό εργαλείο στην παρούσα έρευνα αφού πρώτα δοκιμάστηκαν και άλλα παιδαγωγικά υποστηρικτικά κατάλληλα μέσα στις δραστηριότητες. Αρχικά σχεδιάστηκαν δραστηριότητες που στηρίχθηκαν σε κουκλοθέατρο από τα παιδιά, με ελεύθερο παιχνίδι ρόλων, χρησιμοποιώντας οικείες κούκλες της τάξης με φυλετική πολυμορφία. Όπως η Wohlwend (2013) αναφέρει, το παιχνίδι επιτρέπει στα παιδιά να εργάζονται μέσα σε ένα φανταστικό σενάριο και να οικοδομούν νοήματα κάθε στιγμή. Επιπρόσθετα η χρήση διαμεσολαβούμενων μέσων από τα παιδιά ενισχύει τη δημιουργικότητα και την ελεύθερη και αβίαστη έκφραση του νοήματος της κουλτούρας τους, αντλώντας νοήματα από το πολιτισμικό ρεπερτόριο. Στη δραστηριότητα αυτή παρουσιάστηκαν δύο ουσιαστικοί ανασταλτικοί παράγοντες. Αρχικά τα πρωτόκολλα που εφαρμόζονταν από τη δημόσια εκπαιδευτική πολιτική του Υπουργείου Παιδείας και πολιτισμού που

αφορούσαν στην πανδημία Covid-19, δεν επέτρεπαν στα παιδιά την εμπλοκή σε συνεργατικά παιχνίδια οπότε δεν ήταν συνηθισμένα σε ανάλογες πρακτικές. Παράλληλα, η παρουσία ενήλικα στη διαδικασία, μπλόκαρε τα παιδιά και δε μπορούσαν να εκφράζονται ελεύθερα. Ο λόγος τους ήταν στεγνός και δε φαινόταν να απολαμβάνουν το παιχνίδι τους, αφού περισσότερο προσπαθούσαν να έχουν την προσοχή της ερευνήτριας. Η παρουσία κάμερας αποτέλεσε παράγοντα που εμπόδιζε τη διαδικασία, αφού τα παιδιά ήθελαν πιο πολύ να παίξουν με τη κάμερα παρά με τις κούκλες. Στη συνέχεια, τα παιδιά κλήθηκαν να ζωγραφίσουν μια σκηνή από τη σχολική τους καθημερινότητα και να μιλήσουν γι' αυτή. Η δραστηριότητα αυτή ακολουθούσε της πρώτης, με τις κούκλες από διαφορετική φυλετική καταγωγή, οπότε αναμενόταν να λειτουργήσουν ως ερέθισμα συμπεριλαμβάνοντας στις αφηγήσεις τους ανάλογες πτυχές. Στην περίπτωση αυτή τα παιδιά, δε μπορούσαν να παραμείνουν πλαισιωμένοι στα ερευνητικά ερωτήματα και ξέφευγαν με φανταστικές αφηγήσεις φτιάχνοντας δικές τους ιστορίες που έμοιαζαν πιο πολύ με παραμύθια.

Στην περίπτωση περιγραφής των φωτογραφιών τα παιδιά επέδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και ενεργή εμπλοκή, διατηρώντας τον λόγο τους στο πλαίσιο των ερευνητικών ερωτημάτων. Το κασετόφωνο που μαγνητοφωνούσε τις συνεντεύξεις δε φάνηκε να τα επηρεάζει, αφού κάτι ανάλογο χρησιμοποιούσαν καθ' όλη τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς στη γωνιά της βιβλιοθήκης. Εκεί τα παιδιά αφηγούνταν ελεύθερα ιστορίες, τις οποίες ηχογραφούσαν και άκουγαν στη συνέχεια με τους φίλους τους. Οι φωτογραφίες λειτούργησαν θετικά και ερέθισαν το ενδιαφέρον των παιδιών, αρχικά με απλή περιγραφή και στη συνέχεια, με τη βοήθεια υποστηρικτικών ερωτήσεων, με εμβάθυνση στη σκέψη και μια πιο κριτική επέκταση της. Οπότε η φωτογραφία επιλέγηκε ως το βασικό υποστηρικτικό εργαλείο συλλογής δεδομένων στην έρευνα.

Οι Ford, Bray, Water, Dickinson, Arnott & Carter (2017), αναφέρονται στη μεθοδολογία συλλογής δεδομένων με εργαλείο τις φωτογραφίες στο πεδίο της παιδικής έρευνας (photo elicitation interview), και εστιάζουν στην παραγωγή πλούσιων ερευνητικών δεδομένων, ενδυναμώνοντας τη θέση των παιδιών στη συζήτηση. Τα παιδιά εμπλέκονται με θετική διάθεση στη συζήτηση βρίσκοντας τη διαδικασία διασκεδαστική, μέσα από τη χρήση οικείου και εύχρηστου υλικού για τα παιδιά, που ενεργοποιεί τον προβληματισμό και βοηθά να εκφράσουν και νοηματοδοτήσουν τις παρατηρήσεις τους μέσα από τη δική τους οπτική. Σύμφωνα

με τους Kirk & Buckingham (2018), οι φωτογραφίες ως οπτικό ερέθισμα που αναπαριστά αυθεντικές στιγμές της πραγματικότητας, φαίνεται να πλεονεκτούν ως εργαλείο αφού κατακλύζουν τον κόσμο των ενηλίκων. Τα παιδιά δείχνουν ενδιαφέρον όταν καλούνται να επιλέξουν ανάμεσα από μωσαϊκό αυθεντικών φωτογραφιών που αναπαριστούν το συγκείμενο της κοινωνικής τους πραγματικότητας, αυτές που τα ενδιαφέρουν ουσιαστικά να περιγράψουν. Η φωτογραφία αποτελεί εργαλείο που παράγει πλούσια ερευνητικά δεδομένα όταν ερεθίζει το ενδιαφέρον και την περιέργεια των παιδιών. Τα παιδιά ξεκινούν με επιφανειακή περιγραφή, αλλά με ανάλογες ερωτήσεις μπορούν να οδηγηθούν σε περαιτέρω διασυνδέσεις με τη δική τους πραγματικότητα και βαθύτερη νοηματοδότηση της. Η διασύνδεση του οπτικού ερεθίσματος με την παραγωγή λόγου είναι άμεση, αβίαστη και πλούσια. Είναι αυτός ο λόγος που πολλοί ερευνητές χρησιμοποιούν τη φωτογραφία ως βασικό εργαλείο σε συνεντεύξεις με παιδιά.

Για τον σκοπό της παρούσας ερευνητικής εργασίας επιλέχθηκαν έντεκα φωτογραφίες που εκτυπώθηκαν σε χαρτί φωτοτυπικής σε μέγεθος A4, όπως αυτό χρησιμοποιείται στη σχολική καθημερινότητα των παιδιών και σε ποικίλες παιδαγωγικές πρακτικές στην τάξη. Έτσι τα παιδιά ένοιωσαν οικεία με το υλικό και δε χρειάστηκε χρόνος εξοικείωσης με αυτό. Τα παιδιά κλήθηκαν να επιλέξουν ελεύθερα από το σύνολο των φωτογραφιών, αυτές που τους κίνησαν περισσότερο την περιέργεια. Στόχος της δραστηριότητας αυτής ήταν να παρατηρήσουν και να περιγράψουν αρχικά τις φωτογραφίες και στη συνέχεια να επεκτείνουν τη σκέψη τους μέσα από τη δική τους οπτική, εμπλουτίζοντας τις περιγραφές τους με αφηγήσεις από προσωπικά τους βιώματα. Για τον λόγο αυτό, οι συνεντεύξεις είχαν αφετηρία ερωτήσεις περιγραφικού περιεχομένου που σκοπό είχαν αρχικά να βοηθήσουν τα παιδιά να εστιάσουν στην οπτική παρατήρηση της εικόνας και να την περιγράψουν. Στο σημείο αυτό αναφέρονται ενδεικτικές περιγραφικές ερωτήσεις :

- Ποιος/α/οι είναι αυτός/η/οι ;
- Που βρίσκεται/ονται;
- Τι κάνει/ουν;
- Περιγράψε μου λίγο τη φωτογραφία.

Μετά την αρχική περιγραφή των φωτογραφιών από τα παιδιά, η ερευνήτρια χρειάστηκε να θέσει ερωτήματα που θα παρακινούσαν την εμβάθυνση στη σκέψη

και την πρόκληση ανάγκης νοηματοδότησης στις περιγραφές τους. Ενδεικτικές ερωτήσεις επεξηγηματικού τύπου που τέθηκαν στα παιδιά είναι οι εξής :

- *Γιατί το λες αυτό;*
- *Τι νομίζεις ότι συμβαίνει;*
- *Πως βρέθηκε/αν εδώ (ο χώρος που αναπαρίσταται στη φωτογραφία);*

Παράλληλα και καθ' όλη τη διαδικασία διεξαγωγής των συνεντεύξεων η ερευνήτρια έθετε ερωτήματα στα παιδιά που σκοπό είχαν την άντληση προσωπικών εμπειριών τους σχετικές με το υπό διερεύνηση θέμα, ώστε οι περιγραφές τους να εμπλουτιστούν με την προσθήκη προσωπικών τους αφηγήσεων ορμώμενες από τα βιώματα τους. Ενδεικτικές ερωτήσεις επέκτασης που τέθηκαν στα παιδιά είναι οι εξής :

- *Τι του/της/τους αρέσει άραγε ;*
- *Τι σκέφτεται/ονται;*
- *Τι θα κάνει/ουν μετά;*
- *Τι πιστεύεις γι' αυτό;*

Τα παιδιά διασύνδεσαν εικόνες, έφεραν στην επιφάνεια προσωπικές τους εμπειρίες, τοποθετήθηκαν κριτικά και οδήγησαν τη συζήτηση μέσα από τη δική τους αναπαράσταση για τον κόσμο που τα περιβάλλει. Παράλληλα η ερευνήτρια προσπαθούσε μέσα από γενικά διατυπωμένες υποστηρικτικές αναφορές και ερωτήσεις να παραμένει η συζήτηση πλαίσιοθετημένη εντός θέματος, ώστε να αποφεύγονται άσχετες τοποθετήσεις και φανταστικές ιστορήσεις των παιδιών.

Οι συνεντεύξεις στηρίχθηκαν σε φωτογραφίες που αναπαριστούσαν σκηνές από το συγκείμενο της καθημερινής ζωής των παιδιών αλλά και από το διαδίκτυο, και αφορούσαν στο ερευνητικό πεδίο στο οποίο στηρίχθηκε η παρούσα έρευνα. Οι φωτογραφίες χωρίστηκαν σε τέσσερις ευρύτερες κατηγορίες :

1. Φωτογραφίες από το συγκείμενο της κυπριακής πραγματικότητας σχετικά με τη φυλετική πολυμορφία της κοινωνίας

Όπως προέκυψε μέσα από τη διαδικασία της παρατήρησης, τα παιδιά σε αρκετές περιπτώσεις εστίαζαν την προσοχή τους σε άτομα που διαφοροποιούνταν από τη συλλογική ομάδα, λαμβάνοντας υπόψιν διάφορα κριτήρια που αφορούσαν κυρίως

στην εξωτερική εμφάνιση. Με βάση το σκεπτικό αυτό, η λήψη φωτογραφιών από την ερευνήτρια, παρμένες από το πολυπολιτισμικό συγκείμενο της κυπριακής πραγματικότητας που αναπαριστούν σκηνές αληθινών ανθρώπων στην καθημερινή τους δραστηριότητα, κρίθηκε σκόπιμο. Στο σημείο αυτό κρίνεται σημαντικό να αναφερθεί ότι πριν τη χρήση των φωτογραφιών που λήφθηκαν από την ερευνήτρια, προηγήθηκε η έγκριση των ατόμων που περιλαμβάνονται σε αυτές. Τα παιδιά συμμετέχοντες στην έρευνα κοιτάζοντας φωτογραφίες από οικεία μέρη της πόλης τους, είχαν κίνητρο να συμμετέχουν ενεργά στην ερευνητική διαδικασία συλλογής δεδομένων περιγράφοντας τις φωτογραφίες. Οι Kirk & Buckingham (2018), τονίζουν τη λειτουργικότητα της χρήσης της φωτογραφίας ως εργαλείο συλλογής δεδομένων στη διεξαγωγή έρευνας σε παιδιά, όταν αυτά καλούνται να περιγράψουν και να επεκτείνουν την περιγραφή τους στη βάση του οπτικού ερεθίσματος που ερεθίζει το ενδιαφέρον τους. Εστιάζουν στην ιδιαίτερη σημασία που θα πρέπει να διέπει την επιλογή των φωτογραφιών, ώστε να προκαλούν το ενδιαφέρον και τη διάθεση των παιδιών να εκφραστούν περιγράφοντας τις.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται ομαδοποιημένες οι φωτογραφίες που περιγράφουν σκηνές από μέρη του ευρύτερου συγκειμένου των συμμετεχόντων/ουσών και αναπαριστούν σκηνές της καθημερινής δραστηριότητας ανθρώπων που διαφοροποιούνται από τη συλλογική ομάδα.

<p>Φωτογραφία 1: Αντρες σε παγκάκι σε πλατεία στη Λευκωσία</p> 	<p>Φωτογραφία 2: Οικιακή βοηθός σε σπίτι</p> 	<p>Φωτογραφία 3: Γυναίκα σέρνει καροτσάκι με ψώνια</p> 	<p>Φωτογραφία 4: Παιδιά παίζουν σε πλατεία στη Λευκωσία</p>
--	--	---	---

Πίνακας 1: Φωτογραφίες από το κυπριακό συγκείμενο με σκηνές φυλετικής πολυμορφίας

2. Φωτογραφίες από το διαδίκτυο σχετικά με τη σχολική πραγματικότητα διαφορετικών κοινωνιών

Κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς, τα παιδιά ήρθαν σε επαφή με παιδιά διαφορετικών φυλετικών και εθνοτικών καταβολών, λόγω του πολυπολιτισμικού χαρακτήρα της σχολικής μονάδας αλλά και της ευρύτερης κοινωνικοποίησης τους. Στη συγκεκριμένη τάξη, στην οποία έλαβε χώρα η παρούσα ερευνητική εργασία, αλλά και σε ολόκληρη τη σχολική μονάδα, φοιτούσαν παιδιά με μεταναστευτικό βιογραφικό. Επομένως φωτογραφίες από διαφορετικά συγκείμενα, άλλων πολυπολιτισμικών χωρών, που αναπαριστούν ανάλογες εικόνες με αυτές που βίωναν τα υποκείμενα στη σχολική τους καθημερινότητα, θεωρήθηκαν δόκιμες ώστε να επεκτείνουν τις περιγραφές τους και να ενσωματώσουν σε αυτές προσωπικές τους αφηγήσεις.

Ο Harper, όπως αναφέρεται στο Denzil & Lincoln (1994), εξηγεί ότι η φωτογραφία αποτελεί χρήσιμο εργαλείο στην εθνογραφική έρευνα, ώστε να δηλωθούν αόρατες σχέσεις ανάμεσα σε διαφορετικές κουλτούρες. Με τη χρήση οπτικού έντυπου υλικού η αντιπαράβολή διαφορετικών πολιτισμών είναι δυνατή, είτε όταν ο φακός συλλαμβάνει στιγμές της πραγματικότητας όπου αναπαρίστανται άνθρωποι διαφορετικών κουλτουρών να συνυπάρχουν, ή ακόμα και με την επιλογή διαφορετικών φωτογραφιών που να συνθέτουν την πολιτισμική ποικιλομορφία. Τα παιδιά σε αρκετές περιπτώσεις αισθάνθηκαν την ανάγκη να διασυνδέσουν φωτογραφίες, ώστε να νοηματοδοτήσουν καλύτερα τις περιγραφές τους.

Στον πίνακα που ακολουθεί, παρατίθενται συνοπτικά οι φωτογραφίες που δόθηκαν στα παιδιά να περιγράψουν και αναφέρονται στη σχολική πραγματικότητα διάφορων πολυπολιτισμικών σχολείων στον κόσμο.

<p>Φωτογραφία 5: Παιδιά σε σχολική τάξη σε σχολείο στην Ευρώπη</p> 	<p>Φωτογραφία 6: Παιδιά σε ευρωπαϊκό σχολείο παρακολουθούν παραμύθι</p> 	<p>Φωτογραφία : Σχολείο σε αφρικανική χώρα</p>
--	--	--

Πίνακας 2: Φωτογραφίες από το διαδίκτυο με σκηνές από τη σχολική πραγματικότητα πολυπολιτισμικών σχολείων

3. Φωτογραφίες από το διαδίκτυο που αφορά στη διαμαρτυρία που έλαβε χώρα στις Ηνωμένες Πολιτείες με σύνθημα Black Lives Matter

Ανάμεσα στις φωτογραφίες που δόθηκαν ως επιλογή στα παιδιά, περιλαμβάνονταν και φωτογραφίες που παρουσιάστηκαν από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και Κοινωνικής Δικτύωσης και αναπαριστούσαν σκηνές από διαμαρτυρίες που έγιναν ανά το παγκόσμιο με θέμα την ισότητα και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Το πρόσφατο παρελθόν έφερε στην επιφάνεια τέτοια οπτικά ερεθίσματα, με τις ειδήσεις να κατακλύζονται από εικόνες ανθρώπων να διαμαρτύρονται υπό το σύνθημα «Black Lives Matter»,. Η επιλογή των συγκεκριμένων φωτογραφιών, είχε σκοπό να παρουσιάσει στα παιδιά, οπτικά ερεθίσματα που πιθανό να υπέπεσαν στην αντίληψη τους, στο πλαίσιο της κοινωνικής πραγματικότητας τους και να διερευνήσει την οπτική τους ανάγνωση τόσο σε επίπεδο απλής περιγραφής όσο και σε περεταίρω εμβάθυνση και επεξήγηση τους από τη δική τους οπτική. Όπως ο Coles (1986) αναφέρει, τα παιδιά είναι ενεργά υποκείμενα στην οικοδόμηση και ρύθμιση της κοινωνικής τους πραγματικότητας, παρόλο που δεν αποτελούν τους βασικούς αποδέκτες των συμφραζομένων περιβαλλόντων επιρροών. Τα παιδιά είναι σε θέση να επεξεργάζονται τις πληροφορίες του κοινωνικού πλαισίου που τα περιβάλλει και να διαμορφώνουν τη δική τους οπτική και άποψη για το πολιτικό και πολιτισμικό συγκείμενο που τα περιβάλλει, χωρίς να αντανakλούν απλά τις απόψεις των γονιών τους.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι φωτογραφίες που δόθηκαν στα παιδιά να παρατηρήσουν και να περιγράψουν και αναφέρονται σε διαμαρτυρίες που έλαβαν χώρα σε διάφορες χώρες για την ισότητα και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Πίνακας 3: Φωτογραφίες από το διαδίκτυο με σκηνές από διαμαρτυρίες σε διάφορες χώρες για τα δικαιώματα ισότητας με σύνθημα «Black lives matter»

4. Φωτογραφίες που αφορούσαν στο μεταναστευτικό ζήτημα όπως αυτό παρουσιάστηκε στην Κύπρο μέσα από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης :
Ανθρωποι σε βάρκα

Με παρόμοιο σκεπτικό έγινε και η επιλογή στις φωτογραφίες που αφορούν στο μεταναστευτικό ζήτημα, όπως αυτό παρουσιάστηκε μέσα από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και πιθανό να έφτασε στην αντίληψη των παιδιών. Τα παιδιά ήρθαν σε κάποιου είδους επαφή με το θέμα αυτό, μέσα από την ανάγνωση και επεξεργασία παραμυθιών στην τάξη.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι φωτογραφίες που δόθηκαν στα παιδιά να περιγράψουν και αφορούν στο μεταναστευτικό ζήτημα, αναπαριστώντας ανθρώπους στρυμωγμένους σε βάρκα κατά τη θάλασσα μετανάστευση τους.

Πίνακας 4: Φωτογραφίες από το διαδίκτυο με μετανάστες σε βάρκα

3.3.4. Συμμετοχική Παρατήρηση

Καθ' όλη τη διάρκεια διεξαγωγής της παρούσης ερευνητικής εργασίας, τηρήθηκε η καταγραφή σημειώσεων υπό μορφή ημερολογίου τάξης από την ερευνήτρια μέσα από συστηματική συμμετοχική παρατήρηση. Οι σημειώσεις αφορούσαν σε περιστατικά άμεσα διασυνδεδεμένα με το υπό εξέταση θέμα και τα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας. Ο βιωματικός χαρακτήρας της συμμετοχικής παρατήρησης αποτελεί την ιδανικότερη μέθοδο συλλογής επιπρόσθετων και συμπληρωματικών δεδομένων. Οι Denzil & Lincoln (1994), αναφέρουν πως από τη στιγμή που οι ερευνητές άρχισαν να μελετούν τον κοινωνικό και φυσικό κόσμο γύρω μας, η παρατήρηση αποτέλεσε τη θεμέλιο πηγή κατανόησης της ανθρώπινης γνώσης για τον κόσμο που μας περιβάλλει. Η παρατήρηση οδηγεί στη σφυρηλάτηση μονοπατιών δράσης και ερμηνείας της δράσης και αντίδρασης των ανθρώπων. Οι ποιοτικοί ερευνητές των κοινωνικών επιστημών μελετούν τον περιβάλλοντα κόσμο συστηματικά και επαναλαμβανόμενα, με μια υποψία που πηγάζει από τα ερευνητικά

ερωτήματα αφενός, και αφετέρου από τη φύση της ανθρώπινης δράσης, αντίδρασης και της ευρύτερης κοινωνίας. Η παρατήρηση περικλείει κάθε ανθρώπινη αίσθηση του ερευνητή και ο ερευνητής τρέπεται σε αυτόπτη μάρτυρα της ίδιας του της έρευνας. Συγκεκριμένα ο Ιωσηφίδης (2003) αναφέρει:

«Η παρατήρηση είναι η απλούστερη μέθοδος συλλογής δεδομένων ποιοτικού χαρακτήρα. Συνίσταται στην οργανωμένη και συστηματική παρατήρηση κοινωνικών συμπεριφορών, κοινωνικής αλληλεπίδρασης και διαντίδρασης, κοινωνικής επικοινωνίας (λεκτικής και μη), κοινωνικών διαδικασιών και κοινωνικών πλαισίων» (σ.50).

Κατά τη διάρκεια ολόκληρης της σχολικής χρονιάς τηρήθηκε από την ερευνήτρια, καταγραφή κρίσιμων περιστατικών σχετικών με την έρευνα, μέσα από παρατήρηση, υπό τη μορφή ημερολογίου τάξης. Σε αυτό σημειώθηκαν περιστατικά που περιλάμβαναν γεγονότα και συζητήσεις τόσο από την ολομέλεια της τάξης, αλλά και ανάμεσα στα παιδιά, συμβάντα στο διάλειμμα της αυλής και στο παιχνίδι τους. Τα γεγονότα καταγράφηκαν περιγραφικά, χωρίς προσπάθεια ερμηνείας από μέρος της ερευνήτριας, ώστε να αποφευχθεί οποιαδήποτε παρερμηνεία σε αυτά κατά την εξαγωγή αποτελεσμάτων. Συνολικά καταγράφηκαν δεκαπέντε κρίσιμα περιστατικά στο ημερολόγιο της τάξης. Ενδεικτικό χειρόγραφης καταγραφής στο ημερολόγιο που τηρήθηκε από την ερευνήτρια κατά τη συμμετοχική παρατήρηση παρατίθεται στο παράρτημα II, της παρούσας ερευνητικής εργασίας. Ενδεικτικά παραδείγματα αναφέρονται από το παιχνίδι των παιδιών στην αυλή, όταν συμμαθητής τους αποκλείστηκε σε δύο περιπτώσεις λόγω της διαφορετικότητας του από τη συλλογική ομάδα :

Παράδειγμα 1 :

Νηπιαγωγός : Εξηγήστε μου λίγο το παιχνίδι...

Παιδιά : Ένας εν ο κακός τζιαι προσπαθεί να μας πιάσει..

Νηπιαγωγός : Ποιος εν ο κακός ;

Παιδιά : Ο Στηβ.. πάντα κάμνει τον κακό...(....)...

Άρης : Γιατί εν μαύρος... ένεν σαν εμάς... θέλει να μας πιάσει ...Το μαύρο χρώμα σσιεπάζει τα ούλλα άμα χρωματίζουμε...

Παράδειγμα 2:

Άρης : Αφού εν καταλάβει τι του λαλούμεν τζιαι χαλά μας συνέχεια το παιχνίδι. Βάρτον τιμωρία.

Ανάλογα περιστατικά που καταγράφηκαν από την ερευνήτρια μέσα από την διαδικασία της παρατήρησης, εστίαζαν σε περιπτώσεις υποβιβασμού ή διάκρισης προς το διαφορετικό, που οδηγούσαν σε αποκλεισμό από τη συλλογική ομάδα ατόμων από το συγκεκριμένο πλησίον του σχολείου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί γυναίκα που περπατούσε στον πεζόδρομο έξω από το σχολείο και προκάλεσε το ενδιαφέρον των παιδιών που εστίασαν αρχικά στην εξωτερική της εμφάνιση. Τα ρούχα που φορούσε η γυναίκα, ήταν αρκετά ώστε να προκαλέσουν έντονη συζήτηση μεταξύ των παιδιών, που ενώ αρχικά εστίαζε στην εξωτερική εμφάνιση στη συνέχεια οδηγήθηκε σε βαθύτερη αξιολόγηση της που οδήγησε σε αποκλεισμό.

Παράδειγμα 3:

Άρης : Έτην γύφτισσα...

(...)

Πόλυς : Μια κλέφτρα πάει να κλέψει που τον μπακάλη..

(...)

Άρης : Μα δε τι φορεί.. Παλιόρουχα.. σίγουρα εν κλέφτρα

3.4. Συμμετέχοντες/ουσες

Η σύγχρονη έρευνα στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες, αναγνωρίζει τη σημασία αναγνώρισης του παιδιού ως ενεργό κοινωνικό φορέα στην οικοδόμηση μιας δικής του πραγματικότητας. Είναι σημαντικό λοιπόν, να ακουστούν οι φωνές των παιδιών στην αναπαράσταση της δικής τους ζωής, μέσα από ερευνητικές πρακτικές που να προάγουν το διάλογο και τον αναστοχασμό, δίνοντας την ευκαιρία στους ερευνητές να εισέλθουν στις κουλτούρες επικοινωνίας των παιδιών και να κατανοήσουν καλύτερα θέματα που σχετίζονται με αυτά (Christensen, 2004).

Για σκοπούς της συγκεκριμένης έρευνας επιλέχθηκαν έντεκα παιδιά προσχολικής ηλικίας, 5-6 χρονών, οκτώ αγόρια και τρία κορίτσια, μιας προδημοτικής τάξης σε αστικό δημόσιο νηπιαγωγείο. Το σχολείο βρίσκεται σε κεντρική θέση, ενός μεγάλου προαστίου της πρωτεύουσας και αποτελείται από δύο τμήματα παιδιών

προσχολικής ηλικίας. Η σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού της τάξης, αποτελείται από είκοσι παιδιά, δεκατρία αγόρια και επτά κορίτσια. Από τα παιδιά αυτά μόνο ένα παιδί φέρει μεταναστευτικό βιογραφικό, ενώ τα υπόλοιπα είναι όλα ελληνοκυπριακής καταγωγής. Όλοι οι συμμετέχοντες/ουσες γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στην Κύπρο και διαμένουν σε κοντινή απόσταση από το σχολείο.

Τα παιδιά που συμμετείχαν στην παρούσα ερευνητική διαδικασία αποτέλεσαν στοχευμένο δείγμα, βολικές και εύκολες περιπτώσεις ως προς τη δυνατότητα συγκέντρωσης δεδομένων. Πιο συγκεκριμένα, ευρύτερο πληθυσμό αποτέλεσε το τμήμα του σχολείου στο οποίο η ερευνήτρια αποτελούσε και την υπεύθυνη εκπαιδευτικό της τάξης. Με τον τρόπο αυτό υπήρχε άμεση πρόσβαση στην παρατήρηση των παιδιών, καλή γνώση των ευρύτερων τους απόψεων, στάσεων και συμπεριφορών αλλά και εύκολη πρόσβαση στη λήψη αυθεντικών και ποικίλων δεδομένων σχετικών με την έρευνα. Όπως αναφέρει ο Μαντζούκας (2007), το δείγμα σκοπιμότητας (purposive sampling) επιλέγεται *«όχι τυχαία, γιατί το συγκεκριμένο δείγμα έχει τη γνώση, τα χαρακτηριστικά και τη θέληση να του δώσει πιο ολοκληρωμένες και σε βάθος απαντήσεις στην ερευνητική του ερώτηση. Έτσι, το δείγμα επιλέγεται όχι με αντικειμενικές και τυχαίες τεχνικές, αλλά με βάση την υποκειμενική γνώση του ερευνητή για τα χαρακτηριστικά του δείγματος (σ. 241).*

Συγκεκριμένα στην παρούσα έρευνα επιλέγηκαν όπως προαναφέρθηκε 11 παιδιά με βάση τη γνώση και την εμπειρία της ερευνήτριας-εκπαιδευτικού. Τα 10 παιδιά συμμετείχαν κατά τη διαδικασία συλλογής δεδομένων στις πολυμεσικές συνεντεύξεις ομαδικές και ατομικές, ενώ το παιδί με μεταναστευτικό βιογραφικό αδυνατούσε να συμμετέχει στη διαδικασία αυτή, λόγω διαφορετικού γλωσσικού κώδικα επικοινωνίας. Εντούτοις και τα 11 παιδιά συμπεριλαμβάνονται σε κάποια από τα κρίσιμα επεισόδια που καταγράφηκαν κατά τη διαδικασία συλλογής δεδομένων, μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης. Τα ατομικά προφίλ των συμμετεχόντων/ουσών, με τη χρήση ψευδωνύμων αντί των ονομάτων τους, και κάποιες επιπρόσθετες πληροφορίες για τον καθένα/καθεμία, παρατίθενται στον πιο κάτω συνοπτικό πίνακα :

Ψευδώνυμο	Χαρακτηριστικά προφίλ	Χώρες Καταγωγής γονέων
Πέτρος	<ul style="list-style-type: none"> - Ιδιαίτερα έντονη και ηγετική προσωπικότητα - Έξυπνο και ζωηρό παιδί - Τάσεις συμπερίληψης και αποκλεισμού στην ομάδα βάση δικών του κριτηρίων 	Κύπρος
Αχιλλέας	<ul style="list-style-type: none"> - Έξυπνο και ζωηρό παιδί - Ντροπαλό στην τάξη 	Κύπρος
Κυριάκος	<ul style="list-style-type: none"> - Έξυπνο και ζωηρό παιδί - Ανταγωνιστικός χαρακτήρας 	Κύπρος – Ελλάδα
Φώτης	<ul style="list-style-type: none"> - Μαθητής με ενεργή συμμετοχή στο μάθημα - Έντονα ανεπτυγμένη ενσυναίσθηση 	Κύπρος
Πάνος	<ul style="list-style-type: none"> - Παιδί με χαμηλό προφίλ - Έξυπνο και ευαίσθητο παιδί με δομημένη σκέψη 	Κύπρος
Άρης	<ul style="list-style-type: none"> - Ζωηρό παιδί - Επιβάλλεται στους συμμαθητές του με σκοπό να πετύχει το δικό του - Έντονη τάση αποκλεισμού από την ομάδα σε κάθε διαφορετικό 	Κύπρος
Πόλυς	<ul style="list-style-type: none"> - Χαμηλό προφίλ - Κλειστός χαρακτήρας με ελαφρά διάσπαση προσοχής - Κολλημένος με το συμμετέχοντα Άρη τον οποίο ακολουθεί 	Κύπρος
Αντρεάνα	<ul style="list-style-type: none"> - Ντροπαλή και χαμηλών τόνων μαθήτρια 	Κύπρος
Έλλη	<ul style="list-style-type: none"> - Δυναμικός χαρακτήρας - Ζωηρό και κινητικό παιδί 	Κύπρος
Χρύσα	<ul style="list-style-type: none"> - Παιδί με χαμηλό προφίλ - Ντροπαλή και ευαίσθητη 	Κύπρος
Στηβ	<ul style="list-style-type: none"> - Παιδί με μεταναστευτικό βιογραφικό - Αδυναμία γλωσσικής επικοινωνίας – αλλόγλωσσο 	Σρι - Λάνκα

Πίνακας 5: Προφίλ συμμετεχόντων/ουσών

3.5. Ανάλυση δεδομένων έρευνας

Για την ανάλυση των δεδομένων της παρούσας ερευνητικής εργασίας αξιοποιήθηκαν οι μέθοδοι της θεματικής ανάλυσης/ανάλυση περιεχομένου και η Κριτική Ανάλυση Λόγου. Αρχικά με τη θεματική ανάλυση μελετήθηκε διεξοδικά το περιεχόμενο των περιγραφών και απαντήσεων των παιδιών ώστε να εντοπιστούν οι θεματικές κατηγορίες στις οποίες στη συνέχεια αναλύθηκαν τα δεδομένα. Στη συνέχεια η Κριτική Ανάλυση Λόγου χρησιμοποιήθηκε ώστε να αναδυθούν βαθύτερα νοήματα και πεπιοθήσεις.

3.5.1. Θεματική Ανάλυση – Ανάλυση Περιεχομένου

Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν στην παρούσα ερευνητική εργασία μελετήθηκαν προσεκτικά και αναλύθηκαν με βάση την απαγωγική μέθοδο ανάλυσης στην ποιοτική έρευνα. Κατά την απαγωγική μέθοδο ανάλυσης δεδομένων, ο ερευνητής αφού έχει προσεκτικά μελετήσει τη θεωρία που σχετίζεται με τα ερευνητικά ερωτήματα στα οποία στηρίζεται η έρευνα του, καταρτίζει ένα προκαταρκτικό εννοιολογικό και θεωρητικό πλαίσιο, το οποίο στην πορεία μετασχηματίζεται και επεκτείνεται στη βάση των παραγόμενων ευρημάτων και δεδομένων (Τσιώλης, 2015). Πιο συγκεκριμένα χρησιμοποιήθηκε η θεματική ανάλυση δεδομένων, η οποία χρησιμοποιείται από τους ερευνητές, όταν τα δεδομένα πηγάζουν από τη μορφή γραπτού κειμένου και προκύπτουν από τις συνηθέστερες μεθόδους συλλογής δεδομένων στην ποιοτική έρευνα, που είναι οι συνεντεύξεις, οι ομάδες εστίασης και οι παρατηρήσεις.

Οι Ίσαρη & Πούρκος (2015), αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι *«Πρόκειται για μια μέθοδο εντοπισμού, μεταφοράς και θεματοποίησης επαναλαμβανομένων νοηματικών μοτίβων τα οποία προκύπτουν από τα ερευνητικά δεδομένα»* (σ. 116). Οι ερευνητές θα πρέπει να μελετήσουν διεξοδικά τα δεδομένα τους, να τα κατανοήσουν, να τα κωδικοποιήσουν και να τα ερμηνεύσουν, έτσι ώστε να απαντούν στα ερευνητικά ερωτήματα τους στο μεγαλύτερο βαθμό (Γαλάνης, 2018). Ο ερευνητής μελετά το κείμενο, κρατώντας σημειώσεις με τη μορφή λέξεων, σύντομων εννοιών ή φράσεων που συνοψίζουν το περιεχόμενο του κειμένου. Η διαδικασία αυτή ονομάζεται ανοικτή κωδικοποίηση και στοχεύει να συνοψίσει, να αποστάξει και να συμπυκνώνει τα δεδομένα και όχι απλά να τα περιορίσει. Στη συνέχεια εντοπίζονται οι ουσιαστικοί θεματικοί άξονες που συμπυκνώνουν ομάδες κωδίκων, δεν αλληλεπικαλύπτονται και περιέχουν μεγαλύτερο βαθμό ερμηνείας (Ίσαρη & Πούρκος, 2015).

Στην παρούσα ερευνητική εργασία, η διαδικασία ανάλυσης δεδομένων ξεκίνησε από προσεκτική ανάγνωση των απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων. Στη συνέχεια καταγράφηκαν κάποιοι αρχικοί κωδικοί, που δημιουργούσαν κατηγορίες ενδιαφέροντος ως προς την ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων. Στη συνέχεια τα δεδομένα αναγνώστηκαν πιο προσεκτικά ώστε να προκύψουν οι τελικοί θεματικοί άξονες, στη βάση των οποίων θα γίνει η βαθύτερη ανάλυση τους. Το θεωρητικό πλαίσιο και πιο συγκεκριμένα το σύστημα αναπαράστασης κοινωνικών υποκειμένων στον λόγο που συνέταξε ο Theo van Leeuwen (1996) και οι γλωσσικές στρατηγικές των Reisigl & Wodak (2001), όπως παρουσιάζονται στο Reisigl & Wodak (2001), χρησιμοποιήθηκαν ως βάση κατάρτισης των αρχικών θεματικών αξόνων, οι οποίοι στην πορεία συμπυκνώθηκαν ώστε να αποφευχθεί τυχόν επικάλυψη των θεματικών κατηγοριών που θα χρησιμοποιηθούν κατά τη διαδικασία ανάλυσης. Καθώς συνεχιζόταν η μελέτη των δεδομένων όπως προέκυψαν μέσα από την απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων, οι κατηγορίες μετασχηματίζονταν και συμπυκνώνονταν, ενώ δημιουργούνταν και κάποιες καινούριες ώστε να καλύπτουν όλο το φάσμα των παραγόμενων δεδομένων. Ενδεικτικά παρατίθεται η αρχική κατάρτιση των θεματικών κατηγοριών σε χειρόγραφη μορφή, κατά την αρχική ανάλυση των δεδομένων, ώστε να προκύψουν οι θεματικοί άξονες και οι κατηγορίες ανάλυσης των ερευνητικών δεδομένων, στον πίνακα 6 που ακολουθεί.

Πίνακας 6 : Χειρόγραφη κατάρτιση θεματικών κατηγοριών κατά την αρχική φάση ανάλυσης των ερευνητικών δεδομένων

Έτσι προέκυψαν οι δύο ευρύτεροι θεματικοί άξονες, που αφορούν στα φυσικά χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης και στα κοινωνικά χαρακτηριστικά των ατόμων, ως κριτήρια ταξινόμησης τους σε ομάδες. Στη συνέχεια, οι άξονες αναλύθηκαν σε θεματικές υποκατηγορίες, με σκοπό την καλύτερη οργάνωση και ανάλυση των δεδομένων. Συγκεκριμένα, ο άξονας που αναφέρεται στα οπτικά αναγνώσιμα χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης, αναλύθηκε σε θεματικές υποκατηγορίες με κριτήριο το χρώμα στο δέρμα και τη δημιουργία υπερκείμενης γενικευμένης ομάδας που εκπροσωπείται από συγκεκριμένο παιδί της τάξη, το σχήμα ματιών και την ενδυμασία. Ο άξονας που αναφέρεται στα κοινωνικά χαρακτηριστικά με τα οποία οι άνθρωποι ταξινομήθηκαν σε ομάδες, αναλύθηκε στις θεματικές υποκατηγορίες που αφορούν στον γλωσσικό κώδικα επικοινωνίας, στο μορφωτικό επίπεδο και στην επαγγελματική δραστηριότητα των ανθρώπων. Επίσης στον συγκεκριμένο άξονα, συμπεριλήφθηκε και η θεματική υποκατηγορία που αναφέρεται στους λόγους που, κατά την αντίληψη των παιδιών, αναγκάζουν τους ανθρώπους στη μετανάστευση, ως κοινωνικό φαινόμενο της σύγχρονης εποχής. Ο πιο κάτω πίνακας παρουσιάζει συνοπτικά την εστίαση των συμμετεχόντων/ουσών στα χαρακτηριστικά που αποτέλεσαν κριτήρια ταξινόμησης των ανθρώπων σε ομάδες, συνοψίζοντας και καταρτίζοντας τους τελικούς θεματικούς άξονες και υποκατηγορίες, όπως χρησιμοποιήθηκαν κατά τη διαδικασία ανάλυσης των δεδομένων.

Φυσικά χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης ως κριτήριο ταξινόμησης ανθρώπων	Κοινωνικά χαρακτηριστικά ταξινόμησης ανθρώπων
Χρώμα δέρματος	Γλωσσικός κώδικας επικοινωνίας
Δημιουργία υπερκείμενης ομάδας	Μορφωτικό Επίπεδο
Σχήμα ματιών	Επαγγελματική Δραστηριότητα
Ενδυμασία	Ανάγκη Μετανάστευσης

Πίνακας 7: Χαρακτηριστικά ταξινόμησης των ανθρώπων σε ομάδες

3.5.2. Κριτική Ανάλυση Λόγου

Εκτός από τη θεματική ανάλυση, κρίθηκε αναγκαίο να αναλυθεί όχι μόνο το περιεχόμενο των περιγραφών και απαντήσεων των παιδιών αλλά και ο τρόπος που επέλεξαν να αναπαραστήσουν αυτό που έβλεπαν στις φωτογραφίες ή αυτό που πίστευαν. Η αναζήτηση βαθύτερων νοημάτων κρίθηκε απαραίτητη, ώστε να

αναδυθούν καλύτερα τα συναισθήματα, οι στάσεις και αντιλήψεις των παιδιών στον λόγο τους, ως προς τη συγκρότηση του «άλλου» και τη βαθύτερη αξιολόγηση των αναπαραστάσεων του. Για αυτό τον λόγο, διενεργήθηκε ταυτόχρονα με τη θεματική ανάλυση και ανάλυση λόγου στα δεδομένα.

Ο Fairclough (2015), αναφέρει ως βασική προϋπόθεση ανάλυσης του κειμένου, προφορικού ή γραπτού, τη γλωσσική και διακειμενική ανάλυσή του. Όσον αφορά τη γλωσσική ανάλυση του κειμένου αναφέρεται σε φωνολογικό, σε γραμματικό επίπεδο πρότασης, σε λεξιλόγιο και σε σημασιολογικό επίπεδο. Επιπρόσθετα αναφέρεται και στην οργάνωση του κειμένου πέραν της πρότασης, συμπεριλαμβάνοντας ενδιάμεση συνοχή και ποικίλες πτυχές δομής του κειμένου. Η διακειμενική ανάλυση γεφυρώνει κρίσιμα τη γλώσσα με το κοινωνικό συγκείμενο, διαμεσολαβεί στη σύνδεση μεταξύ κειμένου και περιεχομένου και νοήματος διαμέσω των τριών βασικών διαστάσεων του λόγου : περιγραφή του κειμένου, ερμηνεία σχέσης κειμένου και αλληλεπίδρασης του με το υποκείμενο-δέκτη και επεξήγηση της αλληλεπίδρασης μέσα από τις κοινωνικές δομές. Το κείμενο αποτελεί μια σειρά καταγραφών ενός γεγονότος που έτυχε επικοινωνίας και περιέχει την αναπαράσταση γεγονότων και πεποιθήσεων, την οικοδόμηση ταυτότητας των συμμετεχόντων και στρατηγικές που πλαισιώνουν το περιεχόμενο του μηνύματος. Οι στρατηγικές λόγου αφορούν σε άτυπους και μη, κανόνες και συμβάσεις που καθορίζουν το πως τα άτομα δρουν και μιλούν στην κοινωνική τους ζωή σύμφωνα με τη θέση που διατηρούν στην κοινωνική διαστρωμάτωση. Το συγκείμενο στο οποίο συμβαίνει η επικοινωνιακή διαδικασία περιλαμβάνει διακριτά περιβάλλοντα στα οποία καθορίζονται αντίστοιχες υποχρεώσεις και δικαιώματα.

Για να γίνει εφικτή η ανάλυση των δεδομένων στην παρούσα ερευνητική εργασία και να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα, αξιοποιήθηκαν τρία εργαλεία της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκαν οι γλωσσικές στρατηγικές (*discursive strategies*) από τη λογοϊστορική προσέγγιση των Reisigl & Wodak (2001), η οπτική απεικόνιση των κοινωνικών δρώντων (*social actors*) από την πολυτροπική προσέγγιση του Van Leeuwen (στο Reisigl & Wodak, 2001) και στοιχεία υπό μορφή ερωτημάτων από την κοινωνιοπολιτισμική προσέγγιση του Fairclough (2015).

Από τους Reisigl & Wodak (2001), αξιοποιήθηκε :

(α) οι στρατηγικές αναφοράς (Referential/Nomination strategies) δηλαδή πως αναφέρονται γλωσσικά τα άτομα

(β) οι στρατηγικές κατηγορήσης (Predicational strategies) δηλαδή ποια χαρακτηριστικά, γνωρίσματα και αξίες προσδίδονται στα άτομα

(γ) οι στρατηγικές επιχειρηματολογίας (Argumentation strategies) δηλαδή πως οι θετικές ή αρνητικές αποδόσεις δικαιολογούνται υπό τη μορφή επιχειρημάτων

(δ) οι στρατηγικές προοπτικής (Perspective strategies) δηλαδή ο σχηματισμός της προσωπικής οπτικής του ομιλητή

(ε) οι στρατηγικές εντατικοποίησης και μετριασμού (Intensifying/Mitigation strategies) δηλαδή κατά πόσο οι μεροληπτικές εκφράσεις δηλώνονται απροκάλυπτα, εντατικοποιούνται ή μετριάζονται

Οι στρατηγικές αναφοράς και κατηγορήσης που αξιοποιήθηκαν κυρίως κατά την ανάλυση των δεδομένων της παρούσας ερευνητικής διατριβής, ώστε να αναδείξουν τους δείκτες με τους οποίους τα παιδιά κατασκευάζουν τον «Άλλο/Ξένο», καθώς και να ανιχνευθούν στερεότυπα σε συνάρτηση με το βαθμό που πιθανό να εντοπίζονται στον λόγο, είναι οι εξής :

- Η σωματικοποίηση (somatization) η γλωσσική κατασκευή των κοινωνικών δρώντων μέσα από τη συνεκδοχική χρήση ενός μέρους της εξωτερικής εμφάνισης που αφορά στο σώμα
- Η πολιτισμικοποίηση (culturalization) η γλωσσική κατασκευή των κοινωνικών δρώντων μέσα από την αναφορά σε γλωσσικό κώδικα, θρησκεία, ενδυμασία και εθνική ταυτότητα
- Η κοινωνική προβληματικοποίηση (social problematization) η γλωσσική κατασκευή του «Άλλου/Ξένου» ως πρόβλημα ή απειλή
- Η οικονομικοποίηση (Economization) η γλωσσική κατασκευή των υποκειμένων στη βάση κύρους που λαμβάνει η επαγγελματική τους δραστηριότητα, και η οικονομική τους κατάσταση
- Η στρατικοποίηση (Militarization) η γλωσσική κατασκευή των υποκειμένων στη βάση στρατιωτικής ή πολεμικής δραστηριότητας ή διάθεσης
- Η συλλογικοποίηση (Collectivation) η γλωσσική κατασκευή του «Άλλου/Ξένου» ως ομάδα

Από την πολυτροπική προσέγγιση του Van Leeuwen (2008, στο Reisigl & Wodak, 2001 και Τσάκωνα, Καραχάλιου & Αρχάκης, 2019), με σκοπό την οπτική αναπαράσταση των κοινωνικών δραστών/τριών, αξιοποιήθηκαν κατά την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας, οι εξής έννοιες :

(α) Αποκλεισμός (Exclusion), αν συγκεκριμένοι κοινωνικοί δράστες/τριες, αποκλείονται γλωσσικά, αναπαρίστανται ή όχι, μέσα από ριζικό αποκλεισμό τους, την περιθωριοποίηση ή με παθητικοποίηση τους

(β) Συμπερίληψη (Inclusion), κατά πόσο η ρητή και άμεση συμπερίληψη κοινωνικών δραστών/τριών επιτυγχάνεται με όρους κατηγοριοποίησης, προσδιορισμού, γενίκευσης και αποπροσωποποίησης τους

(γ) Ρόλοι (Roles), αν δίνεται έμφαση στη μοναδικότητα του ατόμου ή στη γενικευμένη ομάδα του

(γ) Συγκεκριμένη ή γενική αναπαράσταση (Specification/Genericisation), η έμφαση στο λόγο δίνεται ειδικά και συγκεκριμένα στο άτομο ή στη γενικευμένη ομάδα του

(δ) Κατηγοριοποίηση (Categorization), αν η κατηγοριοποίηση των υποκειμένων γίνεται στη βάση βιολογικών χαρακτηριστικών, πολιτισμικών διαφορών ή συνδυάζοντας τα δύο

Από την κοινωνιοπολιτισμική προσέγγιση του Fairclough (2015), αξιοποιήθηκαν στοιχεία που φέρουν τη μορφή ερωτημάτων από το μικροεπίπεδο ανάλυσης λόγου που αφορά στις κειμενικές στρατηγικές.

Πιο συγκεκριμένα σε επίπεδο λεξιλογίου εξετάστηκαν στο κείμενο:

(α) Υπάρχουν ιδεολογικά φορτισμένες λέξεις;

(β) Ποια η εκφραστική και η εμπειρική αξία των λέξεων; (η εμπειρία που φέρει ο πομπός στο κείμενο, η αναπαράσταση του κόσμου μέσα από την εμπειρία του ως προς το περιεχόμενο, τις γνώσεις και τα πιστεύω του)

(γ) Εντοπίζεται ευφημιστική ή δυσφημιστική αξία στις λέξεις που επιλέχθηκαν;

(δ) Ποιος είναι ο ρόλος των συνώνυμων, αντώνυμων και υπόνυμων στο κείμενο (υποσυνείδητων νοηματικά λέξεων)

Σε επίπεδο γραμματικών επιλογών στο κείμενο εξετάστηκαν :

(α) Ποιες οι διαδικασίες και ποιοι οι συμμετέχοντες που επικρατούν στο κείμενο;

- (β) Παρουσιάζεται η χρήση ονοματοποίησης στο κείμενο;
- (γ) Ποιος ο ρόλος της ενεργητικής και παθητικής φωνής στο κείμενο;
- (δ) Ποιος ο ρόλος των Θετικών ή αρνητικών προτάσεων;
- (ε) Ποια είδη προτάσεων παρατηρούνται στο κείμενο και ποιος ο ρόλος τους σε αυτό; (δηλώσεις, ερωτήσεις, αιτιολόγησης, κ.τ.λ.)
- (στ) Ποιος είναι ο ρόλος και η συχνότητα των προσωπικών αντωνυμιών «εμείς»-«εσείς»;
- (η) Ποιοι είναι οι τρόποι διασύνδεσης του νοήματος με το εξωκειμενικό πλαίσιο; (συνοχή, σύνδεσμοι παρατακτικοί, λογικοί και αναφορικοί)

Σε πρώτο στάδιο, τα απομαγνητοφωνημένα κείμενα των παιδιών, αναλύθηκαν σε αρχικούς πίνακες καταγραφής με τις γλωσσικές στρατηγικές (discursive strategies) από τη λογοϊστορική προσέγγιση των Reisigl & Wodak (2001). Με βάση τους συγκεκριμένους πίνακες, εντοπίστηκαν οι στρατηγικές και οι δείκτες που χρησιμοποίησαν τα παιδιά ώστε να κατασκευάσουν τον «άλλο/ξένο» μέσα από τον λόγο τους. Επίσης οι συγκεκριμένοι πίνακες, λειτούργησαν βοηθητικά, ώστε να εντοπιστούν τα σημαντικά και κρίσιμα αποσπάσματα από τον λόγο των παιδιών, που στη συνέχεια αναλύθηκαν ως προς τη γλωσσική ανάλυση του κειμένου, εστιάζοντας κυρίως στις στρατηγικές λεξιλογίου και γραμματικής, ώστε να αποκαλυφθούν πιθανά κρυμμένα νοήματα στον λόγο. Ενδεικτικά παραδείγματα ανάλυσης περιεχομένου σε χειρόγραφο μορφή, που αναφέρονται στις γλωσσικές στρατηγικές παρουσιάζονται στους πίνακες 8, 9, 10 & 11 που ακολουθούν:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ECONOMISATION Αποκρατικοποίηση de- possessivisation Ανθρώπινα που αναφέρονται σε άδρους κατοχής: πλούσιοι, φτωχοί	ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΧΕΙΟΠΟΙΗΣΗ RELATIONALISATION- SOCIALISATION Σχέδιόνυμα: Κοινωνική σχετική ταυτότητα Εχθροί, Αντίπαλοι	ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ SOCIAL PROBLEMATISATION Αρνητικά/Μεταφορικά ανθρώπινα με αρνητικές ιδιότητες: Παράνομοι εργάτες	Υπερκείμενες κατηγορίες.	Αντικείμενα οι Άνθρωποι
<ul style="list-style-type: none"> • ρουα θαυ λαφρέλι 243 • αυτές τις κυρίες που φρουρούσε πίσω και δεν έχαν λεφτά και θαύω ρούχα όπως αυτά που φοράνε οι παφάδες. 250 • θέλω να ένει ηρούσιοι 275 • μπορεί να ένει ηρούσιο να έχει παρα πολλά λεφτά ... για να δείξει ότι ένει φτωχή 282-288 • ένας ηρούσιος εν θα έδωαν ποτέ 7 λεφτά μου κληροί κληροί που ήταν φτωχοί που έχυαν ηρούσιοι αλλά ακόμα άνευ απηλωσών → μέσσοι 291 	<ul style="list-style-type: none"> • Ανοίξετε, εν θέλωμε πολεμο (Γούρκας) θέλωμε ελευθερία 124 • λένε και θέλωμε πολεμο ... θέλωμε να ανοίξετε και να τα σπάσετε 128 • να κάνουμε πολεμο 129 • αραουαν ενα όπλο να σπάζει για να τους επιτεδω 199 (οι Τούρκοι) • γίνεται πολεμος σε μια χώρα 355 ↓ και πριν τους σρεστώω να πάει 357 • οι Τούρκοι εω εβερικίνθω ηρώιοι → πάντα εω βερικίνθω οι Τούρκοι 402 • οι Τούρκοι εν α μόνιοι εχθροί μας 409 		<ul style="list-style-type: none"> • όπως το Σατέο και τη Σαουόιη 23 	<p style="text-align: center;">↓</p> <p>Εχώ έχω στο θηίτι μου και κάμνει πολλα καλή δουλειά</p>
<ul style="list-style-type: none"> • οι ηρούσιοι εως φτωχοί εν δινω ανε 293 ενα τεμα 		↓		

Πίνακας 8: Χειρόγραφη ανάλυση των κειμένων με βάση τις γλωσσικές στρατηγικές

Συλλογικότητα Collectivisation Αντιωνυμίες Εμείς/εσείς Ευρύτερες κατηγορίες φυλής, έθνους	Χωροποίηση Spatialisation -Τοπωνυμίες που χρησιμοποιούνται ως μετωνυμίες Deutschland-η γη του λαού ή προσωποποίησης η ένη χώρα -Ανθρωπονόμια στη βάση διαμονής Κάτοικος κατακτητής	Αποχωροποίηση De-Spatialisation Αποτοπονυμικά ανθρωπονόμια Άλλος έθνος	Ρητή Απομίμηση Explicit Dissimilation Ξενόνομια: εγγήμιμος, ο άλλος ο έθνος	Αυθεντικοποίηση Originalisation Αρχόνυμα: συμπατριώτες, προγόνιοι	Ενεργοποίηση- Επαγγελματικοποίηση Actionalisation Professionalisation Προσόνυμια Επαγγελματικότητα πρόσφυγες, εθελματίες, αστυνομικοί	Σωματικοποίηση Somatisation Φυλετικοποίηση στη βάση μεταφορών στη βάση χρώματος και σωματικά μερώνυμια
<ul style="list-style-type: none"> • να τους θαλούμε εν αβωήτω να τους θαλούμε 99 • εμείς εμιαύτε τουλαίβιο μέσσοι (ασπροι). 226 • μαυροί η άλλο όπως τα λέρια μου. 241 • ηουρούσει εες κυρίες 334 • τούτοι ελβωω εω ερα ληα λέρια 337 • τώρα που εμείς εμιαύτε ενν κηρο ενέτω πολεμος σε μια χώρα 369 	<ul style="list-style-type: none"> • εν που άλλη χώρα 226 • αλλά χέτηνθω ενν κηρο 49 • εννα που ενν άλλη χώρα 49 • εστω Αφρική 92, 93, 97, 98 • να ακούεται ως ενν Ταρτία 140 • από εσην κηρα 245 • εις στα 413 • Η Ευρωπη ενέτω πολεμος ενν κηρο 413 	<ul style="list-style-type: none"> • τούτη φραίνεται που ενν Ισπανία 96, 111 • από ενν κηρο 111, 220 • σους Τούρκας 123 • οι Τούρκοι 191 • εν που ενν Αρβία (οι φουα ασπροι) 226 • 235 • εω Φιλιστίνια 243 • οι Άγγλοι Τύρω εν φίλοι ενν κηρο 404 				<ul style="list-style-type: none"> • όπως το Σατέο τη Σαουόιη 23 • όλοι διαφορετικοί 26 • αφού εν μαυροί 98 • εν ασήμηθ βρωσία να τους θαλούμε μαυρους, 99 • να τους θαλούμε εχρωμους 100, 104 • εν άλλο χρώμα 101, 103 • εν άλλο ασπρω 110 • εν άλλο ασπρω 108 • εν άλλο ασπρω το σιερην πσω 105 • το ποδι της φραίνεσαι άλλο ασπρω 102 • αλλοι οι ασπροι εν που ενν κηρο? 104 • έχω ησάνω σε άλλες κηρες και βρωσω ασπρω

Πίνακας 9: Χειρόγραφη ανάλυση των κειμένων με βάση τις γλωσσικές στρατηγικές

Εθνικοποίηση Ethnification Εθνότητα που επιβαρύνει υπόθετα	Γλωσσικοποίηση Linguification Γλωσσότητα που αναφέρεται στη γλώσσα	Οργανοποίηση Kategorisation Οργάνωση	Αρχαιοποίηση Primitivisation Συνολογένεση στην υπανάπτυξη επιπέδους διαφοράς, αυθαγαθία	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ECONOMISATION Επαγγελματικοποίηση professionalisation Μετακίνηση επαγγελματικού επίπέδου, υπανάπτυξη
	<ul style="list-style-type: none">• κλων ελληνικά 235• να το πεις Ελληνικά 211 το γ*		<ul style="list-style-type: none">• Σημάνει ότι είναι φυσικός 262 → χαροδέως κλων • λων ακληκα αυτλια 267• ψευτρες επιφωτισμων 272 ↓ • φρουα πωλα φουκα στα να δεξια σε εισκαμ λευτα 253• δελων να ειλε κλωνιοι, δελων ειν αλλα εσι αλλα αληθετη 277• να εβαλε καρδια ρωκα του ει φραξεω να ει στημε εβα να κα ημε οτι ει εισε λευτα 250• ει κωφεις τους ης ερεωσε οι Τουρεσι του φραξεω σε αλλι κωφεις 242	

Πίνακας 10 : Χειρόγραφη ανάλυση των κειμένων με βάση τις γλωσσικές στρατηγικές

- οι φουα αστροι 226
μεγαλοι (αστροι)
- εν ει κηες η εν ει φουα
αστροι 230
- φουα φουα αστρους 234
- υπαρκω διαφρετιτα
χρωματα ανθρωπων 238
- οπως κηες 239
- εαηνοιοι εν φουα φουα φουα
κωφιοι 236
- ολιο κωφιοηες 240
- σω φιλινινα απο τα
ρωκα εν 243
→ εν σου κωφελαι
- δε σηκινει οτι θα εινα
ολιο κηες, ολιο διαφροιοι
ουτε αιοι τα ιδιο δερμα 247
- λαλουμ ηης οτι εν ει
αστρην 262
- κωροδευκαμ εν κω εκυθηκεν
ετσει 263
- οι φιλινινει νεωυτοι
λιφο πιο παρξενα 322

↓

- τρενη εν παουα ιφαι
παλει εν φωκεια
λαχει φεματα 316
- εαμει οτι εν φωλη
ενω να ξερω οτι εν
παουα 318
- κωι ραετα στους
φωκους 319
- οπως αυτοι →
κωρενη να εινα
φωκιοι 320
- παρακαλωμε να
κωι δευερε λιφο
φραγεω + λιφα
λερεα 321
- εαμινω εω ηη
αλια λεφει να
φραγιηω εω οκκι
332
- αν πτω κλωνιοι,
πτω να εκραφω
κει σε 439
- αν εινα κλωνιοι *9
ηηρω σε αερολιαι 449

↓↓

- εινα κωιοι,
πρεπει να τους
κωυμει πορεμω 436
- εμεις εκωυμε οπαοι,
δε δευομε να ερεθε
σα σου ποροτωκωμει
τη εωρεα, θα ηυχηθε
επειδι δε κωι δευομε 459

Πίνακας 11 : Χειρόγραφες σημειώσεις ανάλυσης περιεχομένου

3.6. Ζητήματα δεοντολογίας της Έρευνας

Κατά τη διεξαγωγή της παρούσας ερευνητικής εργασίας, τηρήθηκε κάθε απαραίτητη προϋπόθεση ώστε να διασφαλιστούν, όσο το δυνατόν καλύτερα οι αρχές και οι κανόνες δεοντολογίας που οφείλουν να τηρούνται κατά τη διεξαγωγή κάθε ηθικής έρευνας. Ο Τσιώλης (2011), εστιάζει στις βασικές αρχές δεοντολογίας που διέπουν

κάθε ερευνητική εργασία. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται στις αρχές της ελεύθερης και ενήμερης συγκατάθεσης κάθε συμμετέχοντα, στις αρχές εμπιστευτικότητας των στοιχείων και δεδομένων του και στη διασφάλιση της ανωνυμοποίησης των στοιχείων των υποκειμένων.

Δεδομένου ότι η παρούσα έρευνα έχει συμμετέχοντες/ουσες παιδιά, κρίθηκε αναγκαίο να τηρηθούν ειδικά διαμορφωμένες διαδικασίες, ώστε να τύχουν της απαραίτητης προστασίας οι αρχές δεοντολογίας στην έρευνα. Σύμφωνα με τους Mishna, Antle & Regehr (2004), η ποιοτική έρευνα αποτελεί ιδανικό μέσο διείσδυσης στην παιδική σκέψη, στον τρόπο που τα ίδια αντιλαμβάνονται και αναπαριστούν τον περιβάλλοντα κόσμο, εκφράζοντας αντιλήψεις και συναισθήματα πέραν του φακού των ενηλίκων. Η εμπλοκή των παιδιών σε έρευνες ποιοτικού χαρακτήρα φέρνει στην επιφάνεια θέματα δεοντολογίας, απαραίτητα σε κάθε ερευνητική εργασία ποιοτικού χαρακτήρα. Η ικανότητα τους για συγκατάθεση εμπλοκής στην ερευνητική διαδικασία και η πιθανή αδυναμία τους να αρνηθούν τη συνέχιση στην εμπλοκή τους σε αυτήν σε οποιοδήποτε στάδιο, λόγω του νεαρού της ηλικίας και του αντίστοιχου ηλικιακού γνωστικού επιπέδου, εγείρουν θέματα ευαίσθητα που ο ερευνητής θα πρέπει να συνυπολογίσει στο σχεδιασμό της διαδικασίας. Η σύγχρονη βιβλιογραφία ενισχύει την ανάγκη αντιμετώπισης των παιδιών ως ενεργούς κοινωνικούς δρώντες και επιτάσσει τη δυνατότητα να δοθεί φωνή στα ίδια ώστε να γίνει ορατή η αναπαράστασή τους για τον κόσμο. Οι Thomas & O'Kane (1998), αναφέρουν πως τυχόν προβλήματα που προκύπτουν από δεοντολογικής πλευράς λόγω του νεαρού της ηλικίας των συμμετεχόντων μπορούν να ξεπεραστούν διαμέσου της συμμετοχικής τους εμπλοκής στην έρευνα. Είναι σημαντικό να χρησιμοποιηθούν τέτοιες μέθοδοι ώστε να διασφαλιστούν οι απαραίτητες δικλείδες δεοντολογίας κάθε έρευνας που αφορούν στην αξιοπιστία, εγκυρότητα και στο σεβασμό θεμάτων δεοντολογίας των συμμετεχόντων. Αυτό είναι δυνατό να επιτευχθεί με μεθόδους που καθιστούν τα παιδιά ενεργούς συμμετέχοντες στη διαδικασία έρευνας και συγχρονίζονται με τον τρόπο που τα ίδια αναπαριστούν την κοινωνική πραγματικότητα. Δίνοντας στα παιδιά φωνή και αντιμετωπίζοντας το καθένα από αυτά ως ισότιμο μέρος της ερευνητικής διαδικασίας προσφέρεται η ευκαιρία στους ερευνητές να φωτίσουν έναν κόσμο πλούσιο σε δεδομένα αναφορικά με τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες.

Σύμφωνα με τους Mishna, Antle & Regehr (2004), είναι αναγκαίο να γίνει προσπάθεια εκ μέρους του ερευνητή ώστε να εξισοροτηθούν τυχόν θέματα ισχύος

που προκύπτουν στη σχέση ερευνητή και υποκειμένου, θέματα εμπιστευτικότητας ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων και πληροφοριών των συμμετεχόντων αποκλείοντας τη διάδοση τους πέραν της ερευνητικής διαδικασίας. Η Skelton (2008), τονίζει την αναγκαιότητα οι πανεπιστημιακές και ερευνητικές μονάδες να στραφούν προς μια ερευνητική προσέγγιση τέτοια ώστε να επιτυγχάνεται ο σεβασμός σε δεοντολογικά ζητήματα που προκύπτουν σε έρευνες που εφαρμόζονται σε μικρά παιδιά αναγνωρίζοντας την ικανότητα και το δικαίωμα τους να έχουν φωνή.

Κατά τη διεξαγωγή της παρούσας ερευνητικής διαδικασίας η διασφάλιση έντυπου συγκατάθεσης από τους γονείς προηγήθηκε κάθε δραστηριότητας κατά τη διαδικασία της έρευνας. Το έντυπο παρατίθεται στο παράρτημα III, της παρούσας ερευνητικής εργασίας. Τα παιδιά ενημερώθηκαν εκ των πρότερων για το σκοπό της έρευνας, ενημερώθηκαν για τη διαδικασία και τους έγινε σαφές ότι μπορούν να συμμετέχουν μόνο με τη σύμφωνη απάντησή τους. Επίσης τους αναφέρθηκε πως μπορούν να αποχωρήσουν όποια στιγμή θελήσουν από τη διαδικασία αν αισθανθούν πως αυτό επιθυμούν. Πριν την έναρξη των συνεντεύξεων τα παιδιά είχαν την ευκαιρία να παίξουν λίγο με το μαγνητοφωνάκι, ώστε να εξοικειωθούν με τη χρησιμότητά του. Τους επεξηγήθηκε ο λόγος που θα μαγνητοφωνούνταν οι συνεντεύξεις τους και ήταν υπεύθυνα να πατήσουν το κουμπί έναρξης της μαγνητοφώνησης ώστε να αισθάνονται ενεργοί συμμετέχοντες στη διαδικασία. Στο τέλος είχαν την ευκαιρία, αν ήθελαν, να ακούσουν απόσπασμα της συνέντευξής τους. Το μαγνητοφωνάκι που χρησιμοποιήθηκε στις συνεντεύξεις προϋπήρχε στην τάξη ως εργαλείο στη βιβλιοθήκη τάξης με το οποίο τα παιδιά ηχογραφούσαν ελεύθερα αφηγήσεις και διαλόγους τους κατά τη διάρκεια του ελεύθερου παιχνιδιού, σε όλη τη σχολική διάρκεια του έτους. Η ερευνήτρια, όντας εκπαιδευτικός των συμμετεχόντων είχε φροντίσει την οικοδόμηση σχέσης αμοιβαίας εμπιστοσύνης και σεβασμού με τα παιδιά και καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα η έννοια της ισότητας ανάμεσα σε όλους όσους απάρτιζαν την τάξη, μαθητές και εκπαιδευτικούς. Ο Coles (1986), υποστηρίζει ότι η επιτυχία συλλογής δεδομένων, ειδικά σε συνεντεύξεις με παιδιά νεαρής ηλικίας στηρίζεται στην οικοδόμηση εμπιστοσύνης μεταξύ ερευνητή και συνεντευξιζόμενων καθώς και στη δημιουργία φιλικής και άνετης ατμόσφαιρας μεταξύ τους. Η ανωνυμία των παιδιών στην ερευνητική συγγραφή διατηρήθηκε, δίνοντας σε καθένα κάθε συμμετέχοντα ένα ψευδώνυμο στο προφίλ του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ «ΑΛΛΟΥ/ΞΕΝΟΥ» ΜΕ ΒΑΣΗ ΦΥΣΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

4.1. Εισαγωγή

Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει τους δείκτες με τους οποίους τα παιδιά συγκροτούν τον «άλλο/ξένο» μέσα από τον λόγο τους. Τα δεδομένα που προέκυψαν από τις ατομικές και ομαδικές συνεντεύξεις των παιδιών, μελετήθηκαν προσεκτικά ώστε να προκύψουν οι σχετικές θεματικές κατηγορίες ανάλυσης. Σε πρώτο επίπεδο εντοπίζονται οι δύο βασικοί άξονες ταξινόμησης των ανθρώπων, όπως προέκυψαν από τη θεματική κυρίως ανάλυση των δεδομένων, την ταξινόμηση ανθρώπων σε ομάδες και τη συγκρότηση του «άλλου» με βάση φυσικά χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης και κοινωνικά χαρακτηριστικά. Πρώτο υποκεφάλαιο αποτελεί ο άξονας που εστιάζει στα φυσικά χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης, ενώ το δεύτερο υποκεφάλαιο αναφέρεται στα κοινωνικά χαρακτηριστικά.

Ο πρώτος άξονας αναφέρεται στα χαρακτηριστικά εκείνα που είναι ευδιάκριτα στην οπτική παρατήρηση και περιλαμβάνει χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης. Τα φυσικά χαρακτηριστικά αναδύθηκαν από τον λόγο των παιδιών, πιθανών και λόγω του ότι στη συγκεκριμένη τάξη φοιτά παιδί με μεταναστευτικό βιογραφικό, το οποίο διαφοροποιείται από τη συλλογική ομάδα, και έχει διαφορετικά φυσικά χαρακτηριστικά από τα υπόλοιπα παιδιά. Πιο συγκεκριμένα, έντονη ήταν η αναφορά στο χρώμα δέρματος και στη δημιουργία υπερκείμενης γενικευμένης σχετικής ομάδας αναφοράς που διασυνδέθηκε και απορρέει από τη βιωμένη τους σχολική πραγματικότητα. Περαιτέρω ως προς τα φυσικά χαρακτηριστικά, προέκυψαν κατηγορίες που αναφέρονται σε συγκεκριμένο χαρακτηριστικό του προσώπου, του σχήματος των ματιών και χαρακτηριστικά που συνδέονται με την ενδυμασία των ανθρώπων.

Ο δεύτερος άξονας ανάλυσης, αναφέρεται σε κοινωνικά χαρακτηριστικά με βάση τα οποία οι άνθρωποι αξιολογήθηκαν και κατανεμήθηκαν σε ομάδες. Συγκεκριμένα προέκυψαν οι θεματικές που αφορούν στο γλωσσικό κώδικα επικοινωνίας των ανθρώπων, στο μορφωτικό επίπεδο και στην επαγγελματική τους δραστηριότητα. Παράλληλα ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην ανάγκη των ανθρώπων για μετανάστευση, στα βαθύτερα αίτια που τους οδήγησαν σε αυτή την απόφαση.

4.2. Ανάλυση δεδομένων σε επίπεδο λέξης

Για σκοπούς ακριβέστερης ανάλυσης των δεδομένων, πέραν της θεματικής ανάλυσης ή ανάλυσης περιεχομένου, χρησιμοποιήθηκε στα αποσπάσματα λόγου των παιδιών η Κριτική Ανάλυση Λόγου. Με την ταυτόχρονη θεματική εξέταση των δεδομένων και την ανάλυση των προτάσεων σε επίπεδο λέξης, αναδύθηκε η δυναμική στην απόδοση γνωρισμάτων/χαρακτηριστικών στην αναπαράσταση του «εαυτού» και του «άλλου» και ανιχνεύτηκαν ταυτόχρονα βαθύτερα νοήματα στον λόγο. Σύμφωνα με τον Van Dijk (1990) η Κριτική Ανάλυση λόγου ασχολείται με τη μελέτη και ανάλυση των γραπτών και προφορικών μονάδων λόγου, με σκοπό να αποκαλυφθούν υπόρρητες πηγές εξουσίας, κυριαρχίας, ανισότητας και προκατάληψης στον λόγο και πως αυτές οι πηγές ξεκινούν, διατηρούνται αναπαράγονται και μετασχηματίζονται μέσα από συγκεκριμένες κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές και ιστορικές δομές και περιεχόμενα. Ο Foucault (2000) όπως αναφέρεται στον McGregor, (2003), τονίζει πως αποκαλύπτοντας τέτοιες πρακτικές τα άτομα έχουν τη δυνατότητα να αντισταθούν και να μεταμορφώσουν τις ζωές τους προς ένα καλύτερο μέλλον. Πιο κάτω ακολουθεί ο συνοπτικός πίνακας (12) που αναπαριστά τις μονάδες λόγου σε επίπεδο λέξης, όπως παρουσιάζεται μέσα από τον λόγο των παιδιών. Οι λέξεις που αντλήθηκαν μέσα από τον λόγο των παιδιών αναπαριστούν την πραγματικότητα ενός κόσμου συνύπαρξης διαφορετικών ανθρώπων, όπως συγκροτήθηκε μέσα από τις προσωπικές αφηγήσεις, ερεθίσματα και βιώματα τους.

Αντωνυμίες/Σύνδεσμοι	Επίθετα	Ρήματα	Επεξηγηματικοί Προσδιορισμοί - Επιχειρήματα
Τούτοι, τούτους, τούτη	μαύροι	λαλούμε	Αφού
(να) τους	έγχρωμοι	είμαστε	Επειδή
Κάποιοι, κάποιους	φουλ άσπροι	εγεννήθηκαν	για να
Εμείς	μεσαίοι	επήαν	γιατί
Τζίνος-η-οι, ους, Τζίνους, εκείνους	μπεζ	έφτιαξεν	όμως
Μας, εμάς	μαυρομπεζ	έβρισκα	
Ο άλλος/η/οι	Φουλ μαύροι	υπάρχουν	
	άσπροι	έφκαλλε	
	ολόμαυροι	επερνούσε	
	ανοιχτά (μάτια)	έννευ	

	τραβημένα	καταλαβαίνουμε	
	διαφορετική	τραφκιούνται	
	μαυρούλες	εμάθαν	
	καθαρό, οι	εσπουδάσαν	
	πλούσιους	ήρταν, ήρτε	
	καλή, οι	καθαρίσουν	
	κακούς	να αγοράσει	
	άχρηστη	να της δώνουν	
	χάλια	εν είσιεν	
	εχθροί	να αποκτήσει	
	αντίπαλοι	να αγοράσει	
	παράξενο	να πιάσει	
	κλεφτομανής	να δουλέψει	
	άπληστοι	να φύγαν	
	Κλέφτρα	να χάθηκαν	
		έχουμε	
		κάμνουν	
		διαβάζει	
		έβλεπε	
		έμαθε	
		να μάθουν	
		δεν είχαν	
		εφαντάστηκαν	
		ονειρεύτηκαν	
		φκήκαν	
		επήαν	
		προσγειώθηκαν	
		πήρανε	
		πάνε	
		καλοσωρίσουνε	
		να πολεμησει	
		να κλέψουν	
		να χάσουμε	
		να νικήσουν	
		να πάρουμε	
		ζηλεύουν	
		να φατσήσουν	
		να σκοτώσουν	
		επείραξε	
		εθύμωσε	
		χαλά	
		ζητιανεύει	

		να φροντίζουν	
		φτιάξε	
		κουράστηκε	
		κοροϊδεύουν	
		νοιάζονται	
		χτυπούν	
		διώχνουν	
		κλαίει	
		αγριέψει	
		τσακώνονταν	
		χτυπούσαν	

Πίνακας 12: Συνοπτικός Πίνακας αναπαράστασης «εαυτός/άλλος» σε επίπεδο λέξης

4.2.1. Ο ρόλος των αντωνυμιών στον λόγο

Οι προσωπικές αντωνυμίες αλλά και οι σύνδεσμοι που εντοπίζονται στον λόγο συγκροτούν δύο διακριτές ομάδες : τη συλλογική ομάδα και τους διαφορετικούς «άλλους». Η αναφορά στην προσωπική αντωνυμία «εμείς» (μας - εμάς), υποδηλώνει μια συλλογική ομάδα συμπερίληψης και ταυτόχρονα φανερώνονται υπόρρητα και άτομα που δε συμπεριλαμβάνονται σε αυτήν και αποκλείονται. Τα άτομα που συγκροτούν τη συλλογική ομάδα φέρουν δεσμούς που ενυπάρχουν ανάμεσα στα μέλη της ομάδας, όπου το κάθε μέλος της καθίσταται και αυτόματα εκπρόσωπος της. Τα άτομα εκτός ομάδας εκτοπίζονται και αναπαρίστανται ως άτομα που συγκροτούν τον «άλλο», μια μειονότητα που τίθεται εκτός της πλειοψηφικής συλλογικής ομάδας μέσα από στρατηγικές λόγου. Λέξεις όπως «ο άλλος, τούτος, τζείνος» συνηγορούν και αναπαριστούν τα άτομα που δε συμπεριλαμβάνονται και κατ' επέκταση περιθωριοποιούνται.

4.2.2. Ο ρόλος των επιθέτων στον λόγο

Τα επίθετα χρησιμοποιούνται ως στρατηγικές αναφοράς και εστιάζουν στην περιγραφή εξωτερικών χαρακτηριστικών των υποκείμενων, και λειτουργούν ως δείκτες που προσδίδουν πιο ποιοτικά χαρακτηριστικά. Στην πλειοψηφία τους τα επίθετα που εντοπίζονται αναφέρονται στο χρώμα δέρματος ως δείκτης κατάταξης σε ομάδες υποκειμένων (μαύροι, μαυρούλες, άσπροι, μπεζ, έγχρωμοι). Η κάθε ομάδα επιδέχεται υποδιαιρέσεις, οι οποίες φέρουν διαβαθμίσεις και δημιουργούν υποκατηγορίες ώστε να μπορέσουν να ενταχθούν σε αυτές όλα τα άτομα που αναπαρίστανται στις φωτογραφίες και που δε μπορούν να ταυτιστούν απόλυτα με

τις αρχικές κατηγορίες ανθρώπων που δημιουργήθηκαν (φουλ μαύροι, ολόμαυροι, φουλ άσπροι, μεσαίοι, μαυρομπέζ). Το απροσάρμοστο δάνειο από την αγγλική «φουλ» χρησιμοποιείται ώστε να προσδώσει το μέγιστο βαθμό έντασης στο κριτήριο ομαδοποίησης. Το επίθετο «μεσαίοι» και ο συνδυασμός δύο λέξεων με σκοπό τη δημιουργία ενός νέου επιθέτου «μαυρομπέζ», φανερώνουν την ανάγκη ενδιάμεσων ομάδων και την αδυναμία ομοιογενών ομάδων ως προς το κριτήριο. Το επίθετο «διαφορετικοί», δηλώνει την απόσταση των υποκειμένων είτε ως προς τη συλλογική ομάδα που δημιουργείται, είτε και μεταξύ τους κάποιες φορές. Ιδιαίτερη αναφορά χρήζει το επίθετο «καθαροί» που χρησιμοποιήθηκε σε κάποιες περιπτώσεις για να περιγράψει τα άτομα και που υπόρρητα φάνηκε να διασυνδέει το χρώμα του δέρματος με την καθαριότητα, φέροντας δυσφημιστικό στίγμα στην περιγραφή. Τα μάτια, ως χαρακτηριστικό εξωτερικής εμφάνισης, αποτέλεσαν κριτήριο ταξινόμησης των ανθρώπων. Τα επίθετα «ανοιχτά και τραβηγμένα» χρησιμοποιήθηκαν ώστε να περιγράψουν μια ομάδα ανθρώπων και να την ξεχωρίσουν από τη συλλογική. Το επίθετο «πλούσιοι» συμπεριλαμβάνει περιγραφές που αφορούν στην εξωτερική εμφάνιση των ατόμων εστιάζοντας κυρίως στην ένδυση τους ως κριτήριο αλλά και στις συνθήκες διαβίωσης τους. Σε κάθε περίπτωση τα επίθετα λειτουργούν καταλυτικά στην περιγραφή εξωτερικών χαρακτηριστικών των υποκειμένων, προσδίδουν ιδιότητες σε αυτά αλλά και ποιότητα στο ουσιαστικό που προσδιορίζουν. Παρατηρήθηκαν επίσης επίθετα με δυσφημιστική αξία όπως «κακοί, άχρηστη, άπληστοι, κλεφτομανής», τα οποία φέρουν αρνητικό πρόσημο και προσδίδουν αρνητικά χαρακτηριστικά στα υποκείμενα υπονοώντας αντίστοιχες δράσεις και συμπεριφορές. Τέλος στον λόγο των παιδιών εμφανίζονται επίθετα που απαιτούν βαθύτερη διαδικασία αξιολόγησης και φανερώνουν αντιπαράθεση μεταξύ των ομάδων που δημιουργήθηκαν «εχθροί, φίλοι, αντίπαλοι», υπονοώντας αντιλήψεις εδραιωμένες στην επεισοδιακή μνήμη που διατηρούνται και εδραιώνονται σε προκαταλήψεις.

4.2.3. Ο ρόλος των ρημάτων στον λόγο

Τα ρήματα στην πρόταση αποτελούν μονάδες λόγου που φανερώνουν τον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο ενεργεί, παθαίνει κάτι ή βρίσκεται σε μια δεδομένη κατάσταση. Σε κάθε περίπτωση τα ρήματα στην πρόταση οργανώνουν το μήνυμα που μεταδίδεται κατά τη διαδικασία της επικοινωνίας. Ο πίνακας ρημάτων όπως προκύπτει από τον λόγο των παιδιών στις συνεντεύξεις, συνοψίζει τα ρήματα που χρησιμοποιήθηκαν από τα παιδιά στα αποσπάσματα που αναλύθηκαν και

ομαδοποιούνται αδρά σε πέντε ομάδες. Τα ρήματα της πρώτης στήλης παρουσιάζονται στην ενεργητική φωνή α' πληθυντικού αριθμού φανερώνοντας την ομοφωνία που χαρακτηρίζει την έκφραση μιας ομαδικής πεποίθησης ή κατάστασης. Το ρήμα στην προκειμένη λειτουργεί ως θεμέλιο στην επικοινωνία αλλά και στη μεταφορά πολλαπλών υπόρρητων νοημάτων. Η στρατηγική του «εμείς» στο λόγο, ενδυναμώνει τη συλλογικότητα αλλά και τους δεσμούς που ενυπάρχουν ανάμεσα στα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας. Παράλληλα υπονοείται και η «άλλη» ομάδα που αιωρείται αόρατη στον λόγο και που αποκλείεται αυτόματα από τη συλλογική, αφού δε συμπεριλαμβάνονται τα υποκείμενα της για διάφορους λόγους. Αυτή η «άλλη» ομάδα παρουσιάζεται στη δεύτερη και τρίτη στήλη με τη μορφή των ρημάτων στο γ' πρόσωπο ενικού και πληθυντικού αριθμού. Η στρατηγική αποκλεισμού στον λόγο ολοκληρώνεται με τη δημιουργία μιας διακριτής ομάδας υποκειμένων που αποτελούν «τον άλλο ή τους άλλους», που διαφοροποιούνται από τη συλλογική ομάδα και αποκλείονται. Τα ρήματα στην τέταρτη και πέμπτη στήλη, παρουσιάζονται στην υποτακτική και φανερώνουν τις προσδοκίες των συνεντευξιαζόμενων αναφορικά με τα υποκείμενα που περιγράφονται στις φωτογραφίες. Πρόκειται για πράξεις που υποθέτουν να συμβαίνουν αναφορικά με τη μειοψηφική ομάδα αναφοράς και αναπαριστούν πρακτικές απόκτησης αγαθών που υπονοείται να τους υπολείπονται, έναντι της συλλογικής πλειοψηφικής ομάδας ή πρακτικές με υπόγεια σκιαγραφημένο πρόσημο υποβιβασμού ως κατατρεγμένοι και σε μειονεκτική θέση «ζητιανεύουν, ζηλεύουν, κλαίει, κοροϊδεύουν». Παράλληλα ενυπάρχει το αρνητικό πρόσημο στις συμπεριφορές που προσδίδονται στις ομάδες που αποκλείονται από τη συλλογική ομάδα όπως η πρόθεση για κλοπή και η βάρβαρη διάθεση, «να κλέψουν, να σκοτώσουν». Η αναπαράσταση της «άλλης» ομάδας παρουσιάζεται με το γ' πρόσωπο ενικού ειδικώς «να αποκτήσει, να πιάσει, να αγοράσει, να δουλέψει», και γ' πληθυντικού αριθμού γενικεύοντας σε ομάδα «να φύγαν, να χάθηκαν, να καθαρίσουν».

4.2.4. Ο ρόλος των αιτιολογικών συνδέσμων στον λόγο

Οι αιτιολογικοί σύνδεσμοι, οι μικρές άκλιτες λέξεις, χρησιμοποιούνται για να συνδεθούν οι προτάσεις με σκοπό να αιτιολογήσουν και να επεξηγήσουν. Στην προκειμένη, τα παιδιά χρησιμοποιούν τους συνδέσμους ώστε να επιχειρηματολογήσουν και να τεκμηριώσουν τις υποθέσεις ή τα συμπεράσματα τους. Οι στρατηγικές επιχειρηματολογίας που επιστρατεύονται από τα παιδιά

τεκμηριώνονται με τη βοήθεια των πιο πάνω μονάδων λόγου, ώστε οι δηλώσεις τους να επεξηγηθούν, να αιτιολογηθούν και να τεκμηριωθούν.

Στη συνέχεια του κεφαλαίου θα εξεταστούν οι βασικοί άξονες ταξινόμησης και οι θεματικές υποκατηγορίες τους, όπως οργανώθηκαν μέσα από τον λόγο των παιδιών, και παρουσιάζονται στον πίνακα (13).

A. Φυσικά Χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης ως κριτήριο ταξινόμησης ανθρώπων	B. Κοινωνικά χαρακτηριστικά ως κριτήριο ταξινόμησης ανθρώπων
1. Χρώμα δέρματος / Δημιουργία υπερκείμενης ομάδας με βάση το χρώμα δέρματος	1. Γλωσσικός κώδικας επικοινωνίας
2. Σχήμα ματιών	2. Μορφωτικό Επίπεδο
3. Ενδυμασία ανθρώπων	3. Επαγγελματική Δραστηριότητα
	4. Ανάγκη Μετανάστευσης

***Πίνακας 13:** Θεματικοί άξονες: Φυσικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά ταξινόμησης των ανθρώπων σε ομάδες.*

4.3. Φυσικά Χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης ως κριτήριο ταξινόμησης ανθρώπων σε ομάδες

Στο υποκεφάλαιο που ακολουθεί εξετάζεται ο άξονας ταξινόμησης των ανθρώπων με κριτήριο τα φυσικά χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης. Πιο συγκεκριμένα προέκυψαν οι θεματικές κατηγορίες που συμπεριλαμβάνονται στον άξονα και αναφέρονται στο χρώμα του δέρματος, στο σχήμα των ματιών και στην ενδυμασία των ανθρώπων. Κατά τη διαδικασία ανάλυσης των δεδομένων διαπιστώθηκε πως το χρώμα δέρματος αποτέλεσε τον κατεξοχήν δείκτη συγκρότησης του «άλλου» από τα παιδιά και το βασικό κριτήριο ταξινόμησης των ανθρώπων σε φυλετικές και εθνικές ομάδες. Πιο κάτω ακολουθεί εκτενής αναφορά στη θεματική κατηγορία που αναφέρεται στο χρώμα του δέρματος ως κριτήριο ταξινόμησης με την ανάλυση αυτούσιων αποσπασμάτων από τα κείμενα των παιδιών που τεκμηριώνουν την πιο πάνω διαπίστωση.

4.3.1. Χρώμα δέρματος

Σύμφωνα με έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στο παρελθόν και αφορούν στην ύπαρξη φυλετικού ρατσισμού κατά την παιδική ηλικία, η φυλετική κατηγοριοποίηση στηρίζεται κυρίως σε ένα βασικό φυσικό χαρακτηριστικό το οποίο εστιάζει στην

εξωτερική εμφάνιση και κατά συντριπτική πλειοψηφία στις περιπτώσεις που μελετήθηκαν αφορά στο χρώμα του δέρματος (About:2008, Hirschfeld:2008, Patterson & Bigler:2006). Η Winkler (2009) αναφέρει συγκεκριμένα, πως τα παιδιά από πολύ πρώιμη ηλικία, κάπου στους 6 μήνες, παρουσιάζουν μηχανισμούς φυλετικής ταξινόμησης κοιτάζοντας επίμονα ένα άγνωστο πρόσωπο διαφορετικού χρώματος για μεγαλύτερη διάρκεια έναντι ενός αγνώστου ατόμου ίδιας φυλετικής ομάδας με αυτό. Τα ερεθίσματα που τα παιδιά αποκομίζουν από το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο μεγαλώνουν και αλληλοεπιδρούν, σχηματοποιούν ανάλογα την ταξινόμηση των ανθρώπων, προσδίδοντας κατά τη διαδικασία αξιολόγησης ανάλογο πρόσημο. Οικογένεια και σχολείο, παρέχουν εμπειρίες και αφηγήσεις που καταχωρούνται στη σημασιολογική και επεισοδιακή μνήμη των παιδιών και συμβάλουν καθοριστικά στη δημιουργία νοητικών σχημάτων που ενεργοποιούνται σε κάθε περίπτωση κατά τη συγκρότηση του «άλλου» (Reisigl & Wodak, 2001).

Τα δεδομένα της παρούσας έρευνας συλλέχθηκαν από ατομικές και ομαδικές συνεντεύξεις με αφορμή την περιγραφή φωτογραφιών με πολυπολιτισμικό περιεχόμενο. Συμπληρωματική πηγή άντλησης δεδομένων αποτέλεσε η καταγραφή σχετικών με την έρευνα καθημερινών περιστατικών, με την τήρηση ημερολόγιου τάξης. Το χρώμα δέρματος, ως δείκτης και χαρακτηριστικό εστίασης της προσοχής των παιδιών αποτέλεσε το βασικότερο κριτήριο αναφοράς και ομαδοποίησης των ανθρώπων. Τα παιδιά εστίαζαν την προσοχή τους στο χρώμα των ανθρώπων και αυτό αποτελούσε συχνά το ερέθισμα έναρξης του σχολιασμού τους.

Όπως φαίνεται στο απόσπασμα 1, ο Στηβ, στοχοποιείται από τους συμμαθητές του, κατά τη διάρκεια του ελεύθερου παιχνιδιού στην αυλή και αποκλείεται από τη συλλογική ομάδα λόγω του διαφορετικού χρώματος στο δέρμα. Το χαρακτηριστικό αυτό, τρέπεται σε δείκτη που τον ταξινομεί σε διαφορετική ομάδα από τα υπόλοιπα παιδιά, δίνοντας του το ρόλο του «κακού» στο παιχνίδι.

Απόσπασμα 1: Περιστατικό Ημερολογίου

Παιδιά: Έρκεται ο κκουλλάς.. (ονομάζεται ο συμμαθητής του με Μ.Β.)

(Ο συμμαθητής αποδέχεται την πρόκληση στο παιχνίδι και κυνηγά τα υπόλοιπα παιδιά. Η νηπιαγωγός αντιλαμβάνεται το πλαίσιο του παιχνιδιού και επεμβαίνει ώστε να δοθούν οι απαιτούμενες εξηγήσεις)

Νηπιαγωγός: Τι γίνεται εδώ;

Παιδιά: Παίζουμε κυνηγητό.

Νηπιαγωγός: Εξηγήστε μου λίγο το παιχνίδι...

Παιδιά: Ένας εν ο κακός τζιαι προσπαθεί να μας πιάσει..

Νηπιαγωγός: Ποιος εν ο κακός;

Παιδιά: Ο Στηβ.. πάντα κάμνει τον κακό...

Νηπιαγωγός: Και γιατί διαλέξατε το όνομα αυτό για να κάμνει πάντα τον κακό;

Παιδιά: Ο Άρης το σκέφτηκε..

Νηπιαγωγός: Άρη, εξήγησε μου γιατί διάλεξες το συγκεκριμένο όνομα και όχι το δικό σου ας πούμε... ή γιατί δεν αλλάζει αυτός που κυνηγά κάθε φορά;

Άρης: Γιατί εν μαύρος... ένεν σαν εμάς... θέλει να μας πιάσει ...Το μαύρο χρώμα σσιεπάζει τα ούλλα άμα χρωματίζουμε...

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα, είναι εμφανές ότι ο Στηβ, παιδί με μεταναστευτική βιογραφία από την Σρι Λάνκα, διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα παιδιά με βάση το χρώμα δέρματος. Σε αρκετές περιπτώσεις παρατηρήθηκε ότι συχνά βρισκόταν μπλεγμένος σε συγκρούσεις με συγκεκριμένα παιδιά κατά τη διάρκεια του ελεύθερου παιχνιδιού στο διάλειμμα. Μετά από παρατήρηση αρκετών ημερών έγινε αντιληπτό πως τον προκαλούσαν να τους κυνηγήσει, φωνάζοντας με κοροϊδευτικό ύφος το όνομα του, καλώντας τον να τους πιάσει. Πρόκειται για παραλλαγή παραδοσιακού κυπριακού παιδικού παιχνιδιού, κατά το οποίο κάποιο κακό τέρας κυνηγά να τσακώσει τα παιδιά και αυτά φωνάζουν «Έρκεται ο κκουλλάς» τρέχοντας να ξεφύγουν. Στην προκειμένη, τα παιδιά φώναζαν αντίστοιχα «Έρκεται ο Στηβ..», αντικαθιστώντας με το όνομα του συμμαθητή τους. Όταν ρωτήθηκαν τα παιδιά να εξηγήσουν τι συμβαίνει στο παιχνίδι, αναφέρθηκε ο Άρης ως ο ιθύνων νους του

παιχνιδιού, ο οποίος εξήγησε ότι «Ο Στηβ πάντα κάμνει τον κακό». Ο Άρης δικαιολόγησε την απόφασή τους, χρησιμοποιώντας το επιχείρημα «Αφού εν μαύρος... έννεν σαν εμάς..».

Διακρίνουμε λοιπόν ότι η στρατηγική διαφοροποίησης και αποκλεισμού ενεργοποιείται μέσα από τον λόγο του Άρη, εστιάζοντας στο χαρακτηριστικό του χρώματος του Στηβ, ως τον βασικό δείκτη διάκρισης από την ομάδα. Ο Άρης θέτει αυτόματα εκτός ομάδας τον συμμαθητή του, με αυθόρμητη επεξήγηση της επιλογής του με τη χρήση του αιτιολογικού συνδέσμου «αφού». Στο σημείο όπου η εκπαιδευτικός ζήτησε περαιτέρω εξηγήσεις, ο Άρης επιστράτευσε στρατηγική επιχειρηματολογίας αντλώντας το νοητικό σχήμα από την καθημερινή του δραστηριότητα κατά το οποίο το μαύρο χρώμα έχει τη δυνατότητα να επισκιάζει τα υπόλοιπα «*το μαύρο χρώμα σσιεπάζει τα ούλλα*». Δεν είναι ξεκάθαρο στον λόγο του Άρη αν πρόκειται για απλή αναγνώριση μιας κατάστασης που παρατήρησε στη ζωγραφική. Κάνοντας χρήση αυτής της μεταφοράς παραλληλίζει τον συμμαθητή του με το μαύρο κραγιόνι και τον εαυτό του και τα υπόλοιπα παιδιά με τα άλλα χρώματα. Συμπερασματικά, ο Άρης θέτει τον εαυτό του σε θέση εξουσίας, εκπροσωπώντας την πλειοψηφική ομάδα και αποκλείει αυτόματα τον συμμαθητή του, τον οποίο διαφοροποιεί προσδίδοντας του και αρνητικό πρόσημο με τη χρήση του επιθέτου «κακός».

Σύμφωνα με έρευνες (About:2008, Hirschfeld:2008, Patterson & Bigler:2006), το κοινωνικό δίκτυο του παιχνιδιού δύναται να οδηγεί σε φυλετική κατηγοριοποίηση μέσα από τον αυτοπροσδιορισμό και πρακτικές διάκρισης του «άλλου», καθώς και μέσα από πρακτικές συμπερίληψης και αποκλεισμού από την ομάδα. Όταν τα παιδιά παίζουν, εκφράζουν μέσα από τον λόγο τους ελεύθερες αυθόρμητες αντιλήψεις, στάσεις και ιδεολογίες που καθρεφτίζουν την προσωπική τους ταυτότητα, όπως αυτή σχηματοποιήθηκε μέσα από την κοινωνικοποίηση τους στα πλαίσια του οικογενειακού και σχολικού περιβάλλοντος τους. Κατά τη διάρκεια του ελεύθερου παιχνιδιού με συνομήλικους, το παιδί δε χρειάζεται να φιλτράρει τη σκέψη του, αλλά δοκιμάζεται και δοκιμάζει τα όρια που του επιτρέπει η ομάδα, ασκώντας δυναμική εξουσίας όπως αυτή οικοδομείται μέσα από την αλληλεπίδραση των μελών.

Παρόμοια αντίδραση και τοποθέτηση παρατηρούμε και στο απόσπασμα 2, όπου τα παιδιά σχολιάζουν τη φωτογραφία διαμαρτυρίας ανθρώπων διαφορετικών εθνοτήτων, στα πλαίσια παγκόσμιας εκστρατείας υπεράσπισης των ανθρωπίνων

δικαιωμάτων που κινητοποιήθηκε με τον τίτλο “Black lives matter” στις Η.Π.Α μετά από σειρά εγκληματικών ενεργειών της σύγχρονης κοινωνίας έναντι μαύρων πολιτών από συμπολίτες τους

Απόσπασμα 2 : Ομαδική συνέντευξη

Φωτογραφία 8. Διαμαρτυρία Black lives matter

Αχιλλέας: Τούτοι εν που την Αφρική.. αφού εν μαύροι (δείχνει με το δάχτυλο)

Πέτρος: Εν άσσηιμο να τους λαλούμε μαύρους.. να τους λαλούμεν έγχρωμους.. εν λλιο βρισιά να τους λαλούμε μαύρους.. (θυμωμένη έκφραση προσώπου, νευρικά κινεί το χέρι)

Αχιλλέας: Απλά επειδή εν άλλο χρώμα.. (απορημένο ύφος, ανοίγει τα χέρια)

Κυριάκος: Μπορεί.. κάποιοι άνθρωποι να εγεννήθηκαν σε αυτή τη χώρα και ο θεός να τους έκαμε άλλο χρώμα

Πέτρος: Ας πούμε να τους λαλούμε έγχρωμους.. Ωραία (υψώνει το δείκτη του χεριού στους υπόλοιπους)

(Ομαδική 1 : 98-104)

Στο απόσπασμα 2, ο Αχιλλέας εστιάζει την προσοχή του στο χρώμα του δέρματος των ανθρώπων στη φωτογραφία 8. Ο Αχιλλέας εντοπίζει τη διαφορετικότητα στο χρώμα του δέρματος των ανθρώπων της φωτογραφίας και εστιάζει αρχικά σε αυτό το στοιχείο ως ερέθισμα έναρξης σχολιασμού. Αυτόματα ομαδοποιεί τους ανθρώπους με κριτήριο το χρώμα του δέρματος και τους ονομάζει μετατρέποντας το χρώμα σε επιθετικό προσδιορισμό που τους χαρακτηρίζει «μαύροι». Η χρήση της αναφορικής στρατηγικής με την οποία ονομάζονται οι άνθρωποι, θεμελιώνεται με την ανάλογη επεξήγηση που λειτουργεί και ως επιχείρημα με τη χρήση των αιτιολογικών συνδέσμων «αφού» και «επειδή». Ταυτόχρονα το χρώμα της ομάδας

των ανθρώπων που ονομάζονται πιο πάνω, αποκτά και τη δυναμική δείκτη καταγωγής τους. Το σχήμα που εντοπίζεται στο συλλογισμό του Αχιλλέα αναφέρει πως οι άνθρωποι με μαύρο χρώμα δέρματος κατάγονται από την Αφρική δημιουργώντας το αντίστοιχο στερεότυπο. Η χρήση της δεικτικής αντωνυμίας «τούτοι» στην ονομαστική, αποτελεί στρατηγική οικοδόμησης του άλλου ως κάτι που διαφοροποιείται από τη συλλογική ομάδα. Το επιχείρημα που θεμελιώνει τον λόγο του Αχιλλέα στηρίζεται στη φράση «επειδή εν άλλο χρώμα», κάτι διαφορετικό από το δικό του εαυτό. Ο Πέτρος διαφωνεί με τον Αχιλλέα και αντιτίθεται στη χρήση του όρου «μαύρος», «εν άσσημο να τους λαλούμε μαύρους», θεωρώντας τη χρήση του συγκεκριμένου επιθέτου ως βρισιά. Προφανώς στο γλωσσικό και αξιακό ρεπερτόριο του Πέτρου το επίθετο «μαύρος» είναι σχηματοποιημένο με αρνητικό πρόσημο. Αντιπροτείνει το επίθετο «έγχρωμος» κρίνοντας καταλληλότερη τη χρήση του και αφαιρώντας του τυχόν δυσφημιστικό φορτίο. Η διαφοροποίηση του «άλλου» από τη συλλογική ομάδα δηλώνεται από τον Πέτρο με τη χρήση του άρθρου «τους» ως αδύνατος τύπος της προσωπικής αντωνυμίας «αυτούς». Η δήλωση υπονοεί τη διάκριση «εμείς-αυτοί» μέσα από τη στρατηγική αποκλεισμού. Το ρήμα «λαλούμε» στην υποτακτική φωνή φανερώνει τη δράση σε αυτή την κατασκευή του σχήματος «εμείς/άλλοι» «να τους λαλούμε μαύρους.. να τους λαλούμεν έγχρωμους».

Στη συνέχεια ο Κυριάκος κάνει χρήση της αναφορικής στρατηγικής που εμπλέκει τη θρησκεία ως στοιχείο πολιτισμικού ρεπερτορίου, ώστε να επεξηγήσει τη συνεύρεση διαφορετικών ανθρώπων στο ίδιο μέρος «ο θεός να τους έκαμε άλλο χρώμα». Ο Κυριάκος αναπαριστά τον «άλλο» με τη χρήση της προσωπικής αντωνυμίας «κάποιοι» για να δηλώσει ομάδα ανθρώπων αγνώστων στοιχείων ταυτότητας και διαφοροποιημένων από την ομάδα στην οποία ανήκει ο ίδιος.

Προφανώς τα παιδιά στην πιο πάνω ομαδική συζήτηση εστιάζουν στο χρώμα ως αναφορική στρατηγική με την οποία οι άνθρωποι ονομάζονται αρχικά και κατηγοριοποιούνται στη συνέχεια μέσα από τον λόγο σε ομάδες, μέσα από τη χρήση παρατηρήσιμων στοιχείων εξωτερικής εμφάνισης. Τα παιδιά κατά τη συζήτηση αυτή παρουσίασαν ιδιαίτερο προβληματισμό και ένοιωσαν έντονα την ανάγκη να τοποθετηθούν ο καθένας με τον δικό του τρόπο στη διαφορετικότητα που εντόπισαν. Ο λόγος τους επενδύθηκε με εξωλεκτικές κινήσεις χεριών και μορφασμούς στο πρόσωπο, που φανέρωναν κάποια ένταση και νευρικότητα στην εξέλιξη της συζήτησης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσέγγιση μακρο-ανάλυσης σε επίπεδο γλωσσικής πράξης του λόγου των παιδιών, πέραν της μικρο-

ανάλυσης σε επίπεδο λέξης και πρότασης. Ο Αχιλλέας ξεκινά με μια συμπερασματική δήλωση κατά την οποία διασυνδέει δύο παραμέτρους τη διαφορετικότητα στο χρώμα δέρματος με τη διαφορετική φυλετική καταγωγή. Ο Πέτρος στη συνέχεια προβαίνει σε δεικτική παρατήρηση στην τοποθέτηση του Αχιλλέα και προσπαθεί να αφαιρέσει από αυτήν τυχόν αρνητικό πρόσημο, ψάχνοντας μια νέα δήλωση που θα αντικαταστήσει την προηγούμενη. Τέλος ο Πέτρος λαμβάνει ηγετικό ρόλο στη συζήτηση και κατευθύνει τους συνομιλητές του, ώστε να επέλθει συμφωνία.

Με ανάλογο τρόπο τοποθετούνται τα παιδιά και στο απόσπασμα 3, εντοπίζοντας το χρώμα ως δείκτη διαφοροποίησης και ταξινόμησης των ανθρώπων σε ομάδες. Στην προκειμένη τα παιδιά χρησιμοποιούν το χρώμα του δέρματος και τις διαβαθμίσεις του, ως δείκτη φυλετικής ταξινόμησης και εθνικής καταγωγής. Τα παιδιά σχολιάζουν την ίδια φωτογραφία διαμαρτυρίας με το απόσπασμα που προηγήθηκε στη φωτογραφία 9.

Απόσπασμα 3 : Ομαδική συνέντευξη 1

Φωτογραφία 8. Διαμαρτυρία Black lives matter

Πέτρος: Οι φουλ άσπροι.. εν που την Αγγλία. Εμείς είμαστε τουλάχιστο μεσαίοι..

Αντρεάνα: Μπεζ..

Πέτρος: ..είμαστε που την Κύπρο... ένει μπεζ τζέινοι που βλέπεις σε άλλες χώρες ή ένει φουλ άσπροι; (ύφος απορίας)

Αχιλλέας: Κάποιες φορές ναι, μπορεί να επήαν ή διακοπές ή έτσι να τους έφτιαξεν ο Θεός

Κυριάκος: Εγώ που πήγαινα στις ξένες χώρες έβρισκα πάρα πολλούς άσπρους.. αλλά φουλ φουλ άσπρους..

Πέτρος: Όι τζέινοι εν που την Αγγλία..(έντονο ύφος)

Κυριάκος: Έχει και κάποιους που είναι φουλ φουλ φουλ μαύροι

Αντρεάνα: Υπάρχουν διαφορετικοί, μπορεί κάποιος να πάει στην άλλη χώραν ενώ να εγεννηθήκαν κάποιοι... υπάρχουν διάφορα χρώματα ανθρώπων όπως μπεζ..

Κυριάκος: Λλίο μαυρομπέζ..

Πέτρος: Μαυρομπέζ ή λλίο όπως στα χέρια μου..(δείχνει τα χέρια του)

(1 : 226-241)

Στο απόσπασμα 3, τα παιδιά παρατηρώντας τη φωτογραφία 8 διαπιστώνουν τη διάκριση των ανθρώπων σε ομάδες με βάση το χρώμα δέρματος. Επιπλέον, τα παιδιά προσπαθούν να ταξινομήσουν τους ανθρώπους σε ομάδες με κριτήριο το χρώμα και παράλληλα εντείνεται η προσπάθειά τους να εντοπίσουν την ονομασία που να ανταποκρίνεται καλύτερα στην οπτική παρατήρησή τους. Αρχικά, ο Πέτρος χρησιμοποιεί το επίθετο «άσπροι» για να περιγράψει ομάδα ανθρώπων και θέλοντας να προσδώσει στο χαρακτηρισμό τον υπερβολικό βαθμό, επιλέγει το άκλιτο επίθετο «φουλ» δανεισμένο από την αγγλική, βάζοντας το να προηγείται του επιθέτου «άσπροι». Η αναφορική στρατηγική που εστιάζει στο χρώμα λειτουργεί και ως δείκτης καταγωγής της συγκεκριμένης ομάδας, με αποτέλεσμα την πρόκληση του ανάλογου στερεότυπου «*Οι φουλ άσπροι.. εν που την Αγγλία*». Σε παρόμοιο τόνο ο Κυριάκος εντοπίζει ακόμα μια ομάδα η οποία διαφοροποιείται από τις προαναφερθείσες με κριτήριο το χρώμα «*Έχει και κάποιους που είναι φουλ φουλ φουλ μαύροι*». Η ομάδα χαρακτηρίζεται από τον επιθετικό προσδιορισμό που δηλώνει το χρώμα «μαύροι» με το άκλιτο επίθετο δανεισμένο από την αγγλική με τριπλή επανάληψη «φουλ», δηλώνοντας το μέγιστο βαθμό διάκρισης και διαφοροποίησης της συγκεκριμένης ομάδας ανθρώπων από το συλλογική ομάδα. Συνεχίζοντας ο Πέτρος, χρησιμοποιεί την προσωπική αντωνυμία «εμείς», στην ονομαστική β' προσώπου πληθυντικού αριθμού συνοδευόμενο από το ρήμα «είμαστε» τονίζοντας τη διάκριση και διαφοροποίηση των ανθρώπων που ομαδοποίησε και ονόμασε, από την ομάδα που και ο ίδιος ανήκει. Με παρόμοιο τρόπο το χρώμα αποτελεί δείκτη καταγωγής και για τη δική του ομάδα «*εμείς είμαστε που την Κύπρο*», συμπεριλαμβάνοντας τους συνομιλητές του. Έπειτα ο Πέτρος χρησιμοποιεί το επίρρημα «τουλάχιστο», δεικνύοντας το ελάχιστο βασικό και απαραίτητο στοιχείο διαφοροποίησης του χρώματος της συλλογικής ομάδας, συνοδευόμενο από τον κλιτικό τύπο επιθέτου «μεσαίοι» στην ονομαστική πληθυντικού. Με τον τρόπο αυτό ενεργοποιείται αυτόματα η στρατηγική διάκρισης των ανθρώπων σε ομάδα στην οποία ανήκουν «εμείς» και στην ομάδα των «άλλων». Οι αντωνυμίες «εμείς» και «τζείνοι» (εκείνοι) συνθηκολογούν στα πιο πάνω. Στο τέλος ο Πέτρος χρησιμοποιεί το δικό του χρώμα δέρματος ως βάση σύγκρισης και κατάταξης των ανθρώπων σε ομάδες «*ή λλιο όπως τα χέρια μου*». Η Αντρεάνα προσθέτει στην πιο πάνω δήλωση του Πέτρου το επίθετο «μπεζ», σε μια προσπάθεια προσδιορισμού και ονομασίας της συλλογικής ομάδας στην οποία συμφωνεί πως ανήκει. Ο Κυριάκος, η Αντρεάνα και ο Αχιλλέας επιστρατεύουν στρατηγικές επιχειρηματολογίας με τη χρήση επιθέτων ώστε να αιτιολογήσουν και

να στηρίξουν την προσπάθεια προσδιορισμού και ονομασίας των ομάδων που προηγήθηκαν.

Αντίστοιχα τα παιδιά συμφωνούν ώστε να δικαιολογήσουν την παρατήρηση τους και να εξηγήσουν τον χρωματικό πλουραλισμό στους ανθρώπους της φωτογραφίας που παρατηρούν. Χρησιμοποιούν τις διακοπές ως επιχείρημα με το οποίο εξηγείται μια πιθανότητα τη μετακίνησης τους «*..μπορεί να πήαν διακοπές..*», «*..εγώ που πήγαινα σε ξένες χώρες..*» και «*..μπορεί κάποιος να πάει στην άλλη χώραν..*». Έπειτα η Αντρεάνα συμπληρώνει την πιθανότητα της βιολογικής εξήγησης «*..να εγεννηθήκαν κάποιοι..*». Στη συνέχεια ο Αχιλλέας ενεργοποιεί το θρησκευτικό πολιτισμικό στοιχείο «*έτσι να τους έφτιαξεν ο Θεός*» ως αδιαμφισβήτητο επιχείρημα. Τα ρήματα που παρατηρούνται στον λόγο των παιδιών, «επήαν, εγεννήθηκαν» και «έφτιαξε» στον αόριστο, μεταφέρουν υπόρρητη συμφωνία στη στρατηγική αποκλεισμού και οικοδόμησης του «άλλου» ως διαφοροποιημένη ομάδα από τη δική τους με την προσωπική αντωνυμία «αυτοί» να υπονοείται.

Τα παιδιά της συγκεκριμένης ομάδας χρησιμοποιούν στον λόγο τους διαφορετικά επίθετα ώστε να περιγράψουν και να οικοδομήσουν τον «άλλο» έχοντας κάθε φορά κριτήριο το χρώμα στο δέρμα. Σύμφωνα με τον Nesdale (1999), κατά το προλειτουργικό στάδιο στην ηλικιακή φάση των 2-6 χρονών, τα παιδιά βρίσκονται στη φάση εθνικής και φυλετικής προτίμησης κατά την οποία αντιλαμβάνονται την ομοιότητα προς την ομάδα στην οποία ανήκουν ως θετικό στοιχείο και τη διαφορετικότητα ως αρνητικό, προσπαθώντας να αποκωδικοποιήσουν τον κόσμο και να αυτοπροσδιοριστούν. Σύμφωνα με την Winkler (2009), το χρώμα αποτελεί για παιδιά μικρής ηλικίας το κυρίαρχο χαρακτηριστικό διάκρισης όταν παρατηρούν τον κόσμο.

Στο πιο πάνω απόσπασμα η συζήτηση περιστρέφεται γύρω από τη διαβάθμιση του χρώματος στο δέρμα και ο βαθμός στο χρώμα φαίνεται να καθορίζει την καταγωγή κατά την αντίληψη των παιδιών. Ο Πέτρος τοποθετείται με μια συμπερασματική δήλωση που καθορίζει τον ακραίο βαθμό στο χρώμα «φουλ άσπροι» ενώ επανέρχεται με διευκρινιστική ερώτηση στην προσπάθεια της Αντρεάνας να ορίσει το ακριβές χρώμα «μπεζ» και να το διαφοροποιήσει από τη συλλογική τους ομάδα. Η προσπάθεια του Πέτρου εντατικοποιείται θέλοντας να ξεκαθαρίσει και να επιβάλει στους συνομιλητές του το νοητικό σχήμα που ο ίδιος οικοδόμησε, που διασυνδέει το χρώμα με τη φυλετική καταγωγή. Για τον Πέτρο η συλλογική ομάδα φέρει το μπεζ χρώμα ως χαρακτηριστικό στο δέρμα και η ακραία μορφή στο βαθμό «φουλ

άσπροι» αφορά στους ανθρώπους με καταγωγή την Αγγλία. Ο Κυριάκος συμφωνεί και προβαίνει σε αντίστοιχη συμπερασματική ακραία δήλωση θέλοντας να φέρει στην επιφάνεια και το άλλο άκρο «*φουλ φουλ φουλ μαύροι*». Η συζήτηση παρουσιάζει έντονο ενδιαφέρον στις διαβαθμίσεις χρωμάτων του δέρματος και η προσπάθεια γίνεται εντονότερη όταν στόχος είναι ο αυτοπροσδιορισμός τους. Ο Πέτρος στο κλείσιμο της συζήτησης τοποθετεί το δικό του χέρι στο τραπέζι και το χρησιμοποιεί ως σημείο αναφοράς, ώστε να αποδείξει εμπράκτως τη διαφοροποίηση του ιδίου αλλά και των υπολοίπων συνομιλητών του από τους ανθρώπους στη φωτογραφία πραγματοποιώντας σύγκριση που θέλει να επιβεβαιώσει τον λόγο του. Η πράξη του αυτή, αναδύει την ανάγκη του να επιχειρηματολογήσει με την αδιαμφισβήτητη οπτική επιτόπια παρατήρηση.

Στο απόσπασμα 4 που ακολουθεί, ο Άρης σχολιάζει μια φωτογραφία στην οποία δύο άντρες, διαφορετικής φυλετικής καταγωγής, κάθονται σε ένα παγκάκι στην πλατεία. Με παρόμοιο ύφος κατανέμει τους ανθρώπους σε ομάδες, με μοναδικό κριτήριο το χρώμα στο δέρμα.

Απόσπασμα 4: Ατομική συνέντευξη Άρης

Φωτογραφία 1. Άντρες στο παγκάκι

- Ο ένας είναι που τη δική μας χώρα τζιαι ο άλλος εν τέλια μαύρος.
-Πες μου λίγα λόγια για τον καθένα.
- Ο ένας είναι τέλια μαύρος όπως την άλλη που είδαμε,... τζείνη ήταν λίγο μαύρη, τούτος δαμέ εν ολόμαυρος τζιαι ο άλλος (πίσω) ένει άσπρος όπως εμάς.
(Άρης. 107-110)

Ο Άρης παρατηρεί τους ανθρώπους της φωτογραφίας 1 και τους ταξινομεί σε ομάδες με κριτήριο το χρώμα δέρματος. Με βάση την κατηγοριοποίηση του αυτή προσπαθεί να ονομάσει τους ανθρώπους που ανήκουν στην κάθε ομάδα που δημιούργησε. Επιστρατεύει την αναφορική στρατηγική με την οποία οι άνθρωποι ονομάζονται και προσδιορίζονται σημειωτικά. Η στρατηγική οικοδόμησης της συλλογικής ομάδας δηλώνεται με τη φράση «*εν που τη δική μας χώρα*» με έμφαση στην κλιτική αντωνυμία «μας» δηλώνοντας τη συμπερίληψη στην ομάδα. Στη συνέχεια χρησιμοποιεί το αναφορικό επίρρημα «όπως» ακολουθούμενο από την κλιτική αντωνυμία «εμάς» για να στηρίξει και να επικυρώσει τη δήλωση του με το επίθετο που φανερώνει και το κριτήριο διαφοροποίησης στη βάση χρώματος «*εν άσπροι όπως εμάς*». Η ομαδοποίηση αυτή πραγματώνεται στη βάση του αποκλεισμού για οτιδήποτε διαφοροποιείται από τη συλλογική ομάδα και θεμελιώνεται με την επιλογή χρήσης ανάλογης αντωνυμίας «*τζίνος, τζίνη, ο άλλος, η άλλη, τούτος*». Η χρήση της αόριστης αντωνυμίας «άλλος» τονίζει τον αποκλεισμό του συγκεκριμένου ατόμου που δεν πληρεί το κριτήριο συμπερίληψης «*εν τέλεια μαύρος*». Ο επιθετικός προσδιορισμός «μαύρος» που δηλώνει το χρώμα συνοδεύεται από το επίρρημα «*τέλεια (εντελώς)*» φανερώνοντας τον απόλυτο βαθμό αποκλεισμού. Κατά τον Άρη η κατηγοριοποίηση των ανθρώπων επιδέχεται διαβαθμίσεις στην ένταση και το βαθμό με τη χρήση λέξεων που λειτουργούν ως επιρρηματικοί προσδιορισμοί «*τέλεια, λίγο*» και επιστρατεύονται τα ανάλογα επίθετα ώστε να ονομάσει τις ομάδες «*άσπροι, μαύρος, ολόμαυρος*».

Αξίζει να σημειωθεί πως ο πατέρας του Άρη επικοινωνήσε με το σχολείο σε κάποια στιγμή για να ενημερωθεί σχετικά με το «*μαύρο αγόρι συμμαθητή του παιδιού μου που ενοχλεί συνέχεια στο σχολείο*», όπως χαρακτηριστικά δήλωσε. Αξίζει να σημειωθεί πως ο Άρης ήταν πάντα αυτός που προκαλούσε τον Σηβ κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού σύμφωνα με τις παρατηρήσεις που καταγράφονται στο ημερολόγιο της τάξης. Παρόλα αυτά ο πατέρας με κεκαλυμμένο ενδιαφέρον ανέφερε «*Σπίτι μας δεν είμαστε ρατσιστές, μιλώ του γιου μου για τους ξένους και τους μαύρους, ότι εν κρίμα και πως είναι ίδιοι με εμάς*». Ο ίδιος ο πατέρας στη σύντομη επικοινωνία του παρουσιάζει στον λόγο του, αναφορικές στρατηγικές αποκλεισμού καμουφλαρισμένες κάτω από το μανδύα συμπόνοιας «*εν κρίμα*», υπονοώντας τον υποβιβασμό τους αφού αναπαρίστανται ως να υπολείπονται αγαθών. Ο πατέρας του Άρη χρησιμοποιεί τους επιθετικούς προσδιορισμούς «*μαύρος και ξένος*», χαρακτηρίζοντας και ταξινομώντας τους ανθρώπους σε μειονοτικές ομάδες που διαφοροποιούνται από τη συλλογική ομάδα, «*εμάς*». Η στρατηγική αποκλεισμού

ολοκληρώνεται με τη δήλωση «*σπίτι μας δεν είμαστε ρατσιστές*», ώστε να αποσειεί κάθε υπόνοια από μέρους του πομπού για ρατσιστική συμπεριφορά. Σύμφωνα με τους Reisingl & Wodak (2001), ευθείς στερεοτυπικές δηλώσεις υπό τη μορφή άρνησης με τη χρήση αντωνυμίας πρώτου προσώπου, χρησιμοποιούνται ώστε να καμουφλάρουν την άποψη του πομπού ενώ η προκατάληψη υπονοείται. Όπως η About (1988) αναφέρει, οι συμπεριφορές των παιδιών αντανakλούν τις απόψεις των γονέων τους όπως αυτές διαχέονται κατά την πρώιμη κοινωνικοποίηση τους. Κατά συνέπεια, ο Άρης φαίνεται να επηρεάζεται από το οικογενειακό του περιβάλλον, σχηματοποιώντας ανάλογα τις προσωπικές του πεποιθήσεις.

Στο απόσπασμα αυτό ο Άρης προβαίνει σε μια συμπερασματική δήλωση μέσα από την οποία φανερώνει και την προσωπική του εκτίμηση. Ο ίδιος πραγματεύεται τη διαβάθμιση στο χρώμα των ανθρώπων και τον βαθμό που αυτό διαφοροποιείται σε κάθε περίπτωση. Ο Άρης συγκρίνει και διασυνδέει τόσο με προηγούμενες φωτογραφίες αλλά και με τον συλλογική του ομάδα, ώστε να καταλήξει σε ταξινομήσεις με κριτήριο το χρώμα και να ονομάσει το βαθμό διαφοροποίησης σε κάθε περίπτωση.

Στο απόσπασμα που ακολουθεί, τα παιδιά παρατηρούν και περιγράφουν τη φωτογραφία διαμαρτυρίας των ανθρώπων για τα ανθρώπινα δικαιώματα «Black lives matter» (9). Στο απόσπασμα αυτό ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά των παιδιών σε συμμαθητές τους με μεταναστευτικό βιογραφικό. Πρόκειται για τον Στηβ και την αδελφή του, η οποία φοιτούσε κατά την προηγούμενη σχολική χρονιά στη συγκεκριμένη τάξη. Τα παιδιά αυτά φέρουν διαφοροποιημένα φυσικά χαρακτηριστικά από τη συλλογική ομάδα των παιδιών ως προς το χρώμα δέρματος αλλά και ως προς το γλωσσικό κώδικα επικοινωνίας. Παρατηρήθηκε ότι τα συγκεκριμένα παιδιά αποτέλεσαν σε αρκετές περιπτώσεις, γενικευμένη και υπερκείμενη ομάδα αναφοράς όταν αναφέρονταν στις περιγραφές τους σε ανθρώπους που προσομοιάζουν ως προς το χρώμα δέρματος. Παρόλα αυτά στο απόσπασμα που ακολουθεί η γλώσσα επικοινωνίας, δε φάνηκε να αποτελεί στη συγκεκριμένη περίπτωση, κριτήριο ταξινόμησης των ανθρώπων.

Απόσπασμα 5: Ομαδική συνέντευξη 1

Φωτογραφία 8. Διαμαρτυρία Black lives matter

- Ποιοι είναι τούτοι οι άνθρωποι;

Αχιλλέας : Είναι.. μπορεί να είναι κάποιοι άνθρωποι..

Πέτρος: ..όπως το Στηβ και τη Σεσίλια

Αντρέα: Ναι..

- Δηλαδή;

Πέτρος: Που φαίνεται να εν που άλλη χώρα αλλά να εγεννηθήκαν στην Κύπρο..

Όλοι: Ναι...

(1 : 21-28)

Στο απόσπασμα 5 τα παιδιά παρατηρούν τη φωτογραφία 8, και προσπαθούν να περιγράψουν τους ανθρώπους, εστιάζοντας σε εξωτερικά φυσικά χαρακτηριστικά. Αρχίζοντας ο Πέτρος διακρίνει την ομοιότητα συγκεκριμένων ανθρώπων που παρατηρεί και δείχνει με το δάχτυλο του, με τον Στηβ και την αδελφή του, τους οποίους και κατονομάζει. Φαίνεται να έχει δημιουργηθεί στη μνήμη του Πέτρου, ένα νοητικό σχήμα κατά το οποίο οι συγκεκριμένοι συμμαθητές του αποτελούν μια υπερκείμενη και γενικευμένη κατηγορία, στην οποία περιλαμβάνεται κάθε άτομο που προσομοιάζει σε αυτούς, με κριτήριο εξωτερικά φυσικά χαρακτηριστικά εμφάνισης. Για να υποστηρίξει τη δήλωση του ο Πέτρος χρησιμοποιεί το αναφορικό επίρρημα «όπως», «όπως τον Στηβ και τη Σεσίλια». Έπειτα ο Πέτρος προσθέτει στη δήλωση του τη φράση «φαίνεται να είναι από άλλη χώρα», συνηγορώντας στο στερεότυπο κατά το οποίο οι άνθρωποι που αξιολογούνται ως διαφορετικοί από τη συλλογική ομάδα με κριτήρια εξωτερικά χαρακτηριστικά να κατάγονται από διαφορετική χώρα. Ο Πέτρος χρησιμοποιεί το ρήμα «φαίνεται» στο τρίτο ενικό πρόσωπο ως απρόσωπο ρήμα που δηλώνει μια αποδεκτή εντύπωση, σε συνδυασμό με τον εναντιωματικό σύνδεσμο «αλλά» υποδηλώνοντας πως η πρόταση που ακολουθεί υποδεικνύει κάτι άλλο από αυτό που προαναφέρθηκε. Πιθανό να πρόκειται για μια περίπτωση που ενώ επικρατεί ως αντίληψη, ταυτόχρονα αυτοαναιρείται, μέσα από τη βιωμένη του πραγματικότητα «εγεννήθηκαν στην Κύπρο». Συμπερασματικά ενώ στην πραγματικότητα τα παιδιά αναγνωρίζουν πως οι συμμαθητές τους έχουν γεννηθεί στην Κύπρο, κρίνοντας μόνο από την εξωτερική τους εμφάνιση, συμφωνούν πως κατάγονται από άλλη χώρα της οποίας οι

άνθρωποι φέρουν αντίστοιχα χαρακτηριστικά εμφάνισης, τουλάχιστον ως προς το χρώμα δέρματος.

Στη συνέχεια ο Πέτρος πραγματοποιεί σύγκριση των ανθρώπων στη φωτογραφία με τους συμμαθητές του και εντοπίζει ομοιότητες. Η Αντρεάνα συμφωνεί με το σκεπτικό και ενισχύει την παρατήρηση του Πέτρου που μετατρέπεται σε μια συμπερασματική δήλωση που όλοι στο τέλος αποδέχονται. Ο Πέτρος ολοκληρώνει τον λόγο του με επεξήγηση του συλλογισμού του ώστε να κατευθύνει τους συνομιλητές του σε συμφωνία.

Στο επόμενο απόσπασμα 6, ο Πέτρος παρατηρεί μια φωτογραφία από πολυπολιτισμικό σχολείο. Στη φωτογραφία 5. αναπαρίσταται μια σκηνή από σχολική τάξη, στην οποία παιδιά διαφορετικής εθνικής προέλευσης παρακολουθούν μάθημα.

Απόσπασμα 6: Ατομική συνέντευξη Πέτρος

Φωτογραφία 5: Παιδιά σε σχολική τάξη

*- Ένα παιδάκι από την Αφρική, ένα παιδάκι όπως το Στηβ και τη Σεσίλια, και 1,2,3...4 παιδάκια όπως εμάς τους άλλους.
(Πέτρος. 327-328)*

Στο απόσπασμα 6, ο Πέτρος ταξινομεί τα παιδιά σε φυλετικές ομάδες χρησιμοποιώντας κριτήρια που δε διευκρινίζει. Φαίνεται πως στο νοητικό του σχήμα υπάρχουν ενσωματωμένα κριτήρια ταξινόμησης των ανθρώπων σε ομάδες που οικοδομήθηκαν στο παρελθόν και τα οποία δεν αναφέρει. Στη συνέχεια ο Πέτρος δείχνοντας με το δάχτυλο ένα παιδί που έχει πολύ σκούρο χρώμα στο δέρμα του αναφέρει με βεβαιότητα πως έχει καταγωγή από την Αφρική χωρίς να εξηγήσει περαιτέρω τη δήλωσή του. Φαίνεται πως στο νοητικό σχήμα του Πέτρου οι πολύ

σκουρόχρωμοι άνθρωποι έχουν κοινή καταγωγή και αποτελούν μια ομογενοποιημένη ομάδα ως προς το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό χρώματος. Έπειτα ο Πέτρος εστιάζει σε ένα άλλο παιδί, το οποίο κατατάσσει σε διαφορετική ομάδα που όμως δε συμπεριλαμβάνει στην προηγούμενη ομάδα που κατασκεύασε. Διαφαίνεται πως στο νοητικό σχήμα του Πέτρου υπάρχει διαβάθμιση ως προς το κριτήριο του χρώματος. Με το σκεπτικό αυτό ο Στηβ και η αδελφή του, αποτελούν τη βάση οικοδόμησης μιας νέας ομάδας με τη χρήση του αναφορικού επιρρήματος «όπως». Οι συγκεκριμένοι συμμαθητές δεν εμπίπτουν στην προηγούμενη κατηγορία που ο Πέτρος οικοδόμησε μέσα από τον λόγο του, και έτσι δημιουργεί μια νέα ευρύτερη κατηγορία στην οποία θα εντάξει άτομα που προσομοιάζουν με αυτούς «όπως το Στηβ και τη Σεσίλια». Στη συνέχεια ο Πέτρος απαριθμεί τα παιδάκια που φαίνεται να πληρούν τα κριτήρια συμπερίληψης τους στη συλλογική του ομάδα «1,2,3,4 παιδάκια όπως εμάς». Χρησιμοποιεί στρατηγικές συμπερίληψης και αποκλεισμού, ώστε να κατασκευάσει διακριτές ομάδες ταξινόμησης των ανθρώπων με κριτήριο το χρώμα και διαβαθμίσεις τους. Με τον τρόπο αυτό η διαφοροποίηση και ο αποκλεισμός του «άλλου» από τη δική του ομάδα είναι εμφανής. Αυτό επιτυγχάνεται με τη φράση «όπως εμάς» με το αναφορικό επίρρημα «όπως» να φανερώνει μεγάλο βαθμό ομοιότητας και την αντωνυμία «εμάς» να δηλώνει τη δική του ομάδα. Συμπερασματικά ο Πέτρος, χρησιμοποιεί τον Στηβ και τη Σεσίλια, ως ομάδα αναφοράς με κριτήριο το χρώμα δέρματος, ενεργοποιώντας το αντίστοιχο νοητικό σχήμα που φαίνεται να διαθέτει στη μνήμη του.

Στην επόμενη ενότητα ακολουθούν αποσπάσματα στα οποία το κυρίαρχο χαρακτηριστικό ταξινόμησης των ανθρώπων σε ομάδες είναι το σχήμα των ματιών. Τα παιδιά εστιάζουν στο πρόσωπο, εντοπίζουν διαφορές ως προς τα χαρακτηριστικά των ματιών και συγκροτούν ομάδες ανθρώπων διαφορετικές από τη δική τους.

4.3.2. Χαρακτηριστικά προσώπου - σχήμα ματιών

Το κυρίαρχο χαρακτηριστικό που διαφοροποιούσε ανθρώπους από τη συλλογική ομάδα, πέραν του χρώματος στο δέρμα, και στο οποίο επικεντρώθηκαν τα παιδιά ήταν το σχήμα των ματιών. Ερέθισμα για σχετικές αναφορές προκάλεσε φωτογραφία που αναπαριστούσε γυναίκα από τις Φιλιππίνες να κρατά στα χέρια σφουγγαρίστρα και να βρίσκεται σε δωμάτιο σπιτιού και κάποιες φωτογραφίες από σύγχρονες πολυπολιτισμικές σχολικές τάξεις. Τα παιδιά εστίασαν στα μάτια και χρησιμοποίησαν ανάλογα επίθετα για να αποδείξουν τις διαπιστώσεις τους.

Ανέφεραν επίθετα όπως «τραβημένα, σχιστά» και αντιπαραβολικά με τη συλλογική ομάδα «ανοιχτά - κλειστά». Επίσης χρησιμοποιήθηκαν και παρομοιώσεις που άντλησαν τα παιδιά από νοητικά σχήματα που συγκροτήθηκαν στο παρελθόν και βρίσκονται αποθηκευμένα στη σημασιολογική μνήμη, όπως «μάτια σαν το ρύζι». Τα παιδιά με βάση το σχήμα ματιών ομαδοποίησαν και ονόμασαν ομάδες ανθρώπων που διαφοροποιούνται ως προς το χαρακτηριστικό αυτό, με πληροφορίες που άντλησαν από τη σημασιολογική και επεισοδιακή τους μνήμη. Τα παιδιά φάνηκε να έχουν ήδη σχηματίσει στη μνήμη τους μέσα από προσωπικές εμπειρίες και αφηγήσεις, το στερεότυπο πως οι άνθρωποι που τα μάτια που φέρουν συγκεκριμένο σχήμα και διαφοροποιούνται ως προς το χαρακτηριστικό αυτό από τη συλλογική ομάδα, κατάγονται από την Κίνα ή τις Φιλιππίνες. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι κάποιοι συμμετέχοντες, ανέφεραν στις συνεντεύξεις τους, ότι εργοδοτούνται οικιακές βοηθοί στο οικείο τους περιβάλλον από αντίστοιχες χώρες καταγωγής.

Το απόσπασμα που ακολουθεί, καταγράφηκε στο ημερολόγιο τάξης κατά τη συλλογή δεδομένων, μέσα από την ερευνητική παρατήρηση. Στο πλαίσιο του μαθήματος της εικαστικής έκφρασης στο νηπιαγωγείο, τα παιδιά ασχολήθηκαν με τα έργα του Ιάπωνα καλλιτέχνη, Takashi Murakami. Κατά τη συζήτηση στο μάθημα ο Πόλυς παρατηρεί τη φωτογραφία του καλλιτέχνη και εστιάζει στα μάτια.

Απόσπασμα 7: Περιστατικό Ημερολογίου

Νηπιαγωγός: Αυτός είναι ο καλλιτέχνης που έφτιαξε αυτά τα υπέροχα έργα

Πόλυς: Εν Κινέζος

Νηπιαγωγός: Πως κατάλαβες κάτι τέτοιο;

Πόλυς: Δε.. (τραβά τα μάτια του με τα δάχτυλα).. έτσι εν τα μμάθκια ούλλων των Κινέζων. Ούλλοι ξέρουμεν το!

Στο απόσπασμα 7, ο Πόλυς εστίασε στην εικόνα του καλλιτέχνη και ανέφερε χαρακτηριστικά «εν κινέζος... δε έτσι εν τα μμάθκια ούλλων των Κινέζων». Τη λεκτική δήλωση του Πόλυ, ακολουθεί η εξωλεκτική τεκμηρίωση της με επίδειξη της αντίστοιχης αναπαράστασης με κίνηση των χεριών του στο πρόσωπο του, ώστε να πείσει εμπράκτως για την ορθότητα της. Η δήλωση στο α' πρόσωπο πληθυντικού «Ούλλοι ξέρουμεν το!» φανερώνει τη βεβαιότητα του ως προς τη συμφωνία των συμμαθητών του και την εγκυρότητα της. Ταυτόχρονα, ο Πόλυς θέτει τον εαυτό του

εκπρόσωπο του συνόλου των συμμαθητών του. Έτσι λοιπόν ξεκίνησε μια συζήτηση στην ολομέλεια κατά την οποία η πλειοψηφία συμφωνούσε με το στερεότυπο πως το σχήμα των ματιών του καλλιτέχνη ήταν αρκετό ώστε να γνωρίζουν τη χώρα καταγωγής του. Φαίνεται ότι οι αφηγήσεις και οι εμπειρίες που κατέγραψαν τα παιδιά στη μνήμη τους μέχρι τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή επέτρεπαν το σχηματισμό του αντίστοιχου στερεότυπου. Συμπερασματικά ο Πόλυς, χρησιμοποιεί αποκλειστικά το σχήμα των ματιών ως δείκτη ταξινόμησης των ανθρώπων σε φυλετική και εθνική ομάδα. Ο Van Dijk(1990), όπως αναφέρεται στο Delanty, Wodak & Jones, (2008), συνδέει άμεσα τις προκαταλήψεις που παρατηρούνται στον λόγο των ανθρώπων με τον τρόπο λειτουργίας της μακροπρόθεσμης μνήμης. Η γνωστική διαδικασία στη μνήμη σχηματοποιεί μεμονωμένες εμπειρίες, δηλώσεις και σύμβολα και νομιμοποιεί υπάρχουσες προκαταλήψεις.

Παρόμοια αντίδραση και τοποθέτηση φαίνεται και στο απόσπασμα που ακολουθεί όπου το ίδιο παιδί, ο Πόλυς, περιγράφει μια φωτογραφία από το περιβάλλον μιας πολυπολιτισμικής τάξης σε σχολείο της Ευρώπης. Στη φωτογραφία 7, διακρίνονται μαθητές διαφορετικών εθνικοτήτων. Ανάμεσα στα παιδιά υπάρχει ένα κορίτσι με μαντήλα στο κεφάλι, στο οποίο εστιάζει την παρατήρηση του ο Πόλυς.

Απόσπασμα 8: Ατομική συνέντευξη Πόλυς

Φωτογραφία 6. Παιδιά στην τάξη παρακολουθούν παραμύθι

- *Τούτη, τούτη εν κινέζα.. εεε.. (δείχνει με το δάχτυλο)*

-*Πως το κατάλαβες ότι εν Κινέζα;*

- *Επειδή ένενεν έτσι τα μάθκια μας εμάς εν ανοιχτά..*

(Πόλυς. 174-175)

Στο απόσπασμα 8, ο Πόλυς εστιάζει την παρατήρηση του στο κορίτσι που φορεί μαντήλα στο κεφάλι και δείχνοντας το ταξινομεί σε εθνική ομάδα που ονομάζει «εν Κινέζα». Ο Πόλυς φαίνεται να ομαδοποιεί τα άτομα βάση εμφανών εξωτερικών χαρακτηριστικών που αφορούν στη σωματικοποίηση τους. Δείχνει με βεβαιότητα το κορίτσι και με τη χρήση της αντωνυμίας «τούτη», το διαχωρίζει από τη συλλογική ομάδα «εμάς». Θέλοντας να γίνει σαφής, η λεκτική δήλωση ενισχύεται με εξωλεκτική κίνηση, δείχνοντας με το δάχτυλο. Χρησιμοποιεί το κριτήριο που αναφέρεται στο σχήμα των ματιών για να κατηγοριοποιήσει και να κατατάξει το άτομο στην ομάδα που ονομάζει στη βάση της καταγωγής «εν κινέζα». Στη συνέχεια ο Πόλυς αιτιολογεί τη δήλωσή του ενεργοποιώντας τη στρατηγική επιχειρηματολογίας με τη χρήση του αιτιολογικού συνδέσμου «επειδή». Για να δικαιολογήσει τη δήλωση του χρησιμοποιεί επίθετα που δηλώνουν τη διαφορετικότητα που εντοπίζει στο σχήμα των ματιών ανάμεσα στην ομάδα που ονόμασε και στη δική του. Φαίνεται να έχει αποθηκευμένο στη μνήμη του το στερεότυπο κατά το οποίο τα μάτια αποτελούν κριτήριο ταξινόμησης των ανθρώπων σε εθνικές ομάδες, «*Επειδή έννεεν έτσι τα μάθκια μας, εμάς εν ανοιχτά*». Η συλλογική ομάδα, ορίζεται με την προσωπική αντωνυμία «μας, εμάς» δηλώνοντας ευθέως τη διαφορά που εντοπίζει ανάμεσα στις ομάδες «ανοιχτά – κλειστά». Όσα άτομα δε συγκαταλέγονται στη συλλογική ομάδα στη βάση των χαρακτηριστικών που ορίστηκαν διαχρονικά από το πολιτισμικό πλαίσιο αποτελούν τους «άλλους» που δημιουργούν ξεχωριστή ομάδα. Με τον τρόπο αυτό ο Πόλυς ενεργοποιεί τη στρατηγική αποκλεισμού μέσα από τον λόγο του, την οποία δικαιολογεί ώστε να τη νομιμοποιήσει. Ο Πόλυς φαίνεται μέσα από τις δηλώσεις του να έχει εδραιώσει στη μνήμη του το σχετικό στερεότυπο που συνδέει το σχήμα των ματιών με την καταγωγή των ανθρώπων.

Σε ανάλογο ύφος κινείται και το απόσπασμα 9, που αναφέρεται στη φωτογραφία 2, στην οποία γυναίκα από τις Φιλιππίνες κρατά σφουγγαρίστρα και βρίσκεται σε υπνοδωμάτιο σπιτιού. Η Αντρεάνα εστιάζει στο πρόσωπο της γυναίκας, και μέσα από την περιγραφή της την ταξινομεί σε εθνική ομάδα.

Απόσπασμα 9: Ατομική συνέντευξη Αντρεάνα

Φωτογραφία 2. Οικιακή βοηθός σε σπίτι

- Ένα κινεζάκι..

-Πως το καταλαβαίνεις;

- Επειδή η φάτσα τους είναι διαφορετική, δεν είναι όπως εμάς και καταλαβαίνουμε το που τη φάτσα

-Τι έχει δηλαδή η φάτσα που το καταλαβαίνεις;

- Επειδή εν έτσι.. τραφκιούνται έτσι τα μάθκια τους και καταλάβουμε το, επειδή εμάς εν έτσι, ενώ εκείνους εν τραβημένα

(Αντρεάνα. 53-59)

Στο απόσπασμα 9 η Αντρεάνα περιγράφοντας τη γυναίκα, ενεργοποιεί τη στρατηγική αναφοράς, με την οποία εντοπίζει το μέρος του ανθρώπινου σώματος στη γυναίκα που διαφοροποιείται από τη δική της ομάδα και ταυτόχρονα το ονομάζει «που τη φάτσα» (στρατηγική σωματικοποίησης). Η Αντρεάνα εστιάζει στα χαρακτηριστικά του προσώπου, ως το βασικό κριτήριο κατάταξης σε ομάδα και χρησιμοποιεί το επίθετο «διαφορετική» ώστε να υποστηρίξει τη δήλωση της. Επιχειρηματολογεί χρησιμοποιώντας το επίρρημα «επειδή» για να δικαιολογήσει τη δήλωση της και να επεξηγήσει και να στοιχειοθετήσει τον συλλογισμό της «*Επειδή η φάτσα τους είναι διαφορετική.....καταλαβαίνουμε το που τη φάτσα*». Η χρήση του ρήματος «*καταλαβαίνουμε το*» στο α' πρόσωπο πληθυντικού αποδεικνύει τη βεβαιότητα της δήλωσης και ταυτόχρονα δηλώνει τους δεσμούς μέσα στη δική της ομάδα «*δεν είναι όπως εμάς*». Στη δήλωση αυτή υπονοείται η προσωπική αντωνυμία «*αυτοί*» ως μέλη μιας άλλης ομάδας. Η Αντρεάνα ενεργοποιεί μέσα από

τον λόγο της τη στρατηγική αποκλεισμού με τη σύγκριση μεταξύ των ομάδων, ώστε να αποκλείσει το διαφορετικό άτομο. Για να το πετύχει, χρησιμοποιεί την αρνητική διατύπωση του ρήματος «είμαι» στο γ' πρόσωπο οριστικής πληθυντικού αριθμού υπονοώντας την προσωπική αντωνυμία «αυτοί» ως μέλη μιας άλλης ομάδας «*δεν είναι όπως εμάς*». Το ρήμα «καταλαβαίνουμε το» στο α' πρόσωπο πληθυντικού ενισχύει την κατηγοριοποίηση αφού υπονοεί την αντωνυμία «εμείς» εντατικοποιώντας το διαχωρισμό «εμείς/οι άλλοι». Η Αντρεάνα συγκεκριμενοποιεί και εστιάζει στα μάτια, ως το κριτήριο ταξινόμησης των ανθρώπων σε ομάδες. Χρησιμοποιεί τον λόγο με την παθητική φωνή του ρήματος «τραφκιούνται» επενδυμένο με τη χρήση αντίστοιχης επεξηγηματικής χειρονομίας από το παραλεκτικό της ρεπερτόριο «*έτσι τα μάθκια τους*». Η κατηγοριοποίηση και ο αποκλεισμός του διαφορετικού από τη συλλογική ομάδα ολοκληρώνεται με τη χρήση των αντωνυμιών «εμάς -εκείνους» και με ενδιάμεση χρήση του συνδέσμου «ενώ» να φανερώνει την αντίθεση που υπάρχει ανάμεσα στις ομάδες «*επειδή εμάς εν έτσι, ενώ εκείνους εν τραβημένα*».

Η οπτική παρατήρηση και οι περιγραφές των παιδιών έφεραν στη επιφάνεια και την ενδυμασία, ως ένα από τα χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης που εντόπισαν να διαφοροποιούν τις ομάδες. Στην ενότητα που ακολουθεί εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο η ενδυμασία των ατόμων αποτέλεσε κριτήριο ταξινόμησης των ανθρώπων σε ομάδες και δείκτη συγκρότησης του «άλλου».

4.3.3. Ενδυμασία ως χαρακτηριστικό εξωτερικής εμφάνισης

Τα παιδιά εστίασαν στην ενδυμασία των ανθρώπων που αναπαριστούσαν οι φωτογραφίες ώστε να τους κατατάξουν σε ομάδες. Τα ρούχα αποτέλεσαν σε αρκετές περιπτώσεις κριτήριο ταξινόμησης των ανθρώπων σε ομάδες ως προέκταση των φυσικών χαρακτηριστικών αλλά και ως στοιχείο που προσδίδει στις ομάδες αυτές ποιοτικά και στερεότυπα χαρακτηριστικά. Πρόκειται για κατηγοριοποίηση που αποτελεί προέκταση της αναφορικής στρατηγικής συμπερίληψης και αποκλεισμού όπως αυτή αναφέρεται στο σύστημα αναπαράστασης κοινωνικών υποκειμένων που συνέταξε ο Theo Van Leeuwen (1996), όπως παρουσιάζεται στο Reisigl & Wodak (2001).

Στο απόσπασμα 10, καταγράφεται περιστατικό που καταγράφηκε στο ημερολόγιο τάξης κατά τη διάρκεια της ερευνητικής παρατήρησης. Τα παιδιά βρίσκονταν στο διάλειμμα όταν είδαν να περνά από τον πεζόδρομο γυναίκα που πήγαινε για ψώνια

στο διπλανό συνοικιακό μπακάλικο. Μαζεύτηκαν στα κάγκελα και άρχισαν να σχολιάζουν μεγαλόφωνα. Όταν η νηπιαγωγός αντιλήφθηκε τη φασαρία και άκουσε κοροϊδευτικά σχόλια επέμβηκε ώστε να διευκρινιστεί το περιστατικό.

Απόσπασμα 10 : Περιστατικό Ημερολογίου

(Τα παιδιά μαζεύονται στα κάγκελα του σχολείου. Δημιουργείται φασαρία και η νηπιαγωγός παρεμβαίνει)

Άρης: Έτην γύφτισσα...

Νηπιαγωγός: Τι συμβαίνει εδώ;

Πόλυς: Μια κλέφτρα πάει να κλέψει που τον μπακάλη..

Νηπιαγωγός: Ξέρετε την κυρία; Πως μιλάς έτσι για κάποιον που δε γνωρίζεις;

(Γνέφουν με το κεφάλι αρνητικά)

Άρης: Μα δε τι φορεί.. Παλιόρουχα.. σίγουρα εν κλέφτρα

Στο απόσπασμα 10, ο Άρης θέλοντας να προκαλέσει την προσοχή των συμμαθητών του φωνάζει επιδεικτικά «έτην γύφτισσα», χαρακτηρίζοντας την άγνωστη προς αυτόν κοπέλα με δυσφημιστικό χαρακτηρισμό, φορτισμένο με αρνητικό πρόσημο. Η πρόθεση του Άρη να κοροϊδέψει και να μειώσει την κοπέλα επιτυγχάνεται, αφού παρασύρει και άλλα παιδιά σε συμφωνία. Ο Πόλυς σπεύδει να στηρίξει την άποψη του επιχειρηματολογώντας στη βάση της εξωτερικής εμφάνισης, και συγκεκριμένα εστιάζοντας στα ρούχα που φορεί. Η μαντήλα και το μακρύ φόρεμα, πολιτιστικά στοιχεία της γυναίκας, στάθηκαν αρκετά ώστε να αξιολογηθεί από τα παιδιά και να κριθεί επιφανειακά με το επίθετο «παλιόρουχα» να χαρακτηρίζει την ενδυμασία της, φορτισμένο με αρνητικό πρόσημο. Όταν τα παιδιά ρωτήθηκαν αν γνωρίζουν προσωπικά τη γυναίκα αυτή, έγνεψαν αρνητικά. Ο Άρης έσπευσε με βεβαιότητα, να αιτιολογήσει τη δήλωση του δείχνοντας από απόσταση τη γυναίκα με το δάχτυλο του, που ψώνιζε «Δε τι φορεί...». Η δήλωση του ολοκληρώνεται με αυθαίρετο συμπέρασμα που αφορά στην ποιοτική αξιολόγηση του χαρακτήρα της γυναίκας, που κρίνεται αρνητικά, φέροντας το δυσφημιστικό επίθετο «κλέφτρα». Επιπρόσθετα ο Άρης χρησιμοποιεί το επίρρημα «σίγουρα» (σίγουρα) για να επιχειρηματολογήσει και να τεκμηριώσει την εγκυρότητα της δήλωσης του.

Η διαφορετικότητα της γυναίκας ως προς την εξωτερική της εμφάνιση, και συγκεκριμένα τις ενδυματολογικές της επιλογές, ενεργοποίησαν την αναφορική στρατηγική αποκλεισμού της από τη συλλογική ομάδα, υποβιβάζοντας και κατατάσσοντας την αυτόματα σε μειονοτική και με αρνητικό πρόσημο ομάδα.

Σε ανάλογο τόνο κινείται και το απόσπασμα 11, στο οποίο τα παιδιά παρατηρούν τη φωτογραφία 4, η οποία αναπαριστά γυναίκα που φορεί μαντήλα να σέρνει το καροτσάκι με τα ψώνια της σε πεζόδρομο.

Απόσπασμα 11: Ομαδική συνέντευξη 1

Φωτογραφία 3. Κοπέλα σέρνει καροτσάκι με ψώνια

- Πέστε μου λίγο για τα ρούχα της.. τι φορεί;

Κυριάκος: Είναι σαν Φιλιππίνα από τα ρούχα της.. (κοιτάζει επίμονα τον Πόλυ)

Πόλυς:Εν σαν κουρέλλι..

(1 : 242-244)

Στο απόσπασμα 11 ο Κυριάκος εστιάζει την προσοχή του στα ρούχα της γυναίκας που περιγράφει. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η αναφορική στρατηγική που εστιάζει σε εξωτερικά χαρακτηριστικά, επικεντρώνεται στην ενδυμασία των ανθρώπων και αποτελεί κριτήριο κατάταξης τους σε ομάδα και ορίζει τη χώρα καταγωγής. Το μόριο «σαν» εισάγει την ονομασία της συλλογικής ομάδας με ότι αυτό προϋποθέτει στο νοητικό σχήμα του Κυριάκου «Είναι σαν Φιλιππίνα», ενώ η πρόθεση «από» εισάγει την αιτιολόγηση της δήλωσης και την εξηγεί «από τα ρούχα της». Για τον Κυριάκο, τα ρούχα αποτελούν το κριτήριο ταξινόμησης της γυναίκας σε εθνική ομάδα. Με την επαναχρησιμοποίηση του μορίου «σαν» από τον Πόλυ, υπό μορφή παρομοίωσης, προσδίδεται αρνητικό πρόσημο και δυσφημιστική αξία στην ομάδα. Ο Πόλυς χρησιμοποιεί το ουσιαστικό «κουρέλλι» μεταφορικά για να

χαρακτηρίσει την ενδυμασία της γυναίκας. Δεν είναι ξεκάθαρο στον λόγο του Πόλυ αν ο αρνητικός χαρακτηρισμός που φέρει δυσφημιστική αξία και δίδεται στα ρούχα, μεταφέρεται υπόρρητα και στα άτομα που συγκροτούν την εν λόγω ομάδα «είναι σαν κουρέλι».

Ο Κυριάκος χρησιμοποιεί το εξωλεκτικό στοιχείο ώστε να τεκμηριώσει το συμπέρασμα του και καλεί με το βλέμμα το φίλο του να στηρίξει την άποψη του. Ο Πέτρος αντιλαμβάνεται την πρόθεση του φίλου του, γνέφει συγκαταβατικά και ολοκληρώνει με συμφωνία στην άποψη του, προσθέτοντας περεταίρω αρνητικό πρόσημο με το χαρακτηρισμό του.

Στο επόμενο απόσπασμα η Αντρεάνα περιγράφει τη φωτογραφία 7 που αναπαριστά μια πολυπολιτισμική σχολική τάξη. Η προσοχή της επικεντρώνεται στην ενδυμασία ενός κοριτσιού που φέρει πολιτισμικά και θρησκευτικά στοιχεία.

Απόσπασμα 12: Ατομική συνέντευξη Αντρεάνα

Φωτογραφία 6. Παιδιά στην τάξη παρακολουθούν παραμύθι

- Έναν παιδάκι φορεί μίαν κουκούλα με λουλούδια που είναι μακρομάνικα και κάποιοι φορούνε κοντομάνικα
 - Γιατί φορεί κουκούλα τούτο το παιδάκι;
 - Επειδή μπορεί να έν Ινδιάνα.. βασικά ένει Ινδιάνα..
 - Πως το ξέρεις ότι εν Ινδιάνα;
 - Επειδή οι Ινδιάνες φορούν κουκούλα και... και φορούν μακρομάνικα
- (Αντρεάνα. 199-204)

Στο απόσπασμα 12 η Αντρεάνα εστιάζει την προσοχή της στην ενδυμασία των παιδιών της φωτογραφίας 6 και χρησιμοποιεί το χαρακτηριστικό αυτό ως κριτήριο κατηγοριοποίησης και ταξινόμησης τους σε ομάδες. Για την Αντρεάνα αυτό που αποτελεί κριτήριο αποκλεισμού στη συγκρότηση του «άλλου» από τη συλλογική ομάδα, είναι το μακρύ μανίκι των ρούχων αλλά και η μαντήλα στο κεφάλι που την περιγράφει με το ουσιαστικό «κουκούλα». Χρησιμοποιεί το αριθμητικό ουδέτερο «ένα» που προηγείται του ουσιαστικού «παιδάκι», για να εξυπηρετήσει την εξαίρεση του ατόμου από τα υπόλοιπα. Τα υπόλοιπα παιδιά της φωτογραφίας ομαδοποιούνται με τη βοήθεια της αντωνυμίας «κάποιοι», δηλώνοντας αόριστα πρόσωπα των οποίων η ταυτότητα δεν είναι γνωστή αλλά παρόλα αυτά ταξινομούνται ως ομάδα γιατί προσομοιάζουν ως προς εξωτερικά φυσικά

χαρακτηριστικά εμφάνισης. Με τον τρόπο αυτό η Αντρεάνα ενεργοποιεί τη στρατηγική αποκλεισμού μέσα από τον λόγο της. Στη συνέχεια η Αντρεάνα επιστρατεύει τη στρατηγική επιχειρηματολογίας, με τη χρήση του αιτιολογικού συνδέσμου «επειδή» για να αιτιολογήσει και να εξηγήσει το σκεπτικό της. Για την Αντρεάνα, ο λόγος που το άτομο ταξινομείται και ονομάζεται ως μέλος της συγκεκριμένης εθνικής ομάδας «εν Ινδιάνα» είναι χαρακτηριστικά της ενδυμασίας της. Επειδή το κορίτσι στη φωτογραφία, πληροί τα κριτήρια που η Αντρεάνα οικοδόμησε στο νοητικό σχήμα στη σημασιολογική της μνήμη για τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας, αυτόματα στο τέλος το κατατάσσει με βεβαιότητα «βασικά ένει Ινδιάνα..». Στο τέλος η αξιολόγηση ολοκληρώνεται, αιτιολογείται και νομιμοποιείται με την επεξηγηματική δήλωση που γενικεύεται σε στερεότυπο από την Αντρεάνα *«Επειδή οι Ινδιάνες φορούν κουκούλα και... και φορούν μακρομάνικα»*.

Μέσα από την μελέτη των δεδομένων φάνηκε πως τα παιδιά δεν περιορίστηκαν μόνο σε χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης για να ταξινομήσουν τους ανθρώπους, αλλά εντόπισαν και χαρακτηριστικά που αναφέρονται στην κοινωνική τους δραστηριότητα. Τέτοια χαρακτηριστικά είναι ο γλωσσικός κώδικας επικοινωνίας, η επαγγελματική δραστηριότητα και το μορφωτικό επίπεδο. Επιπρόσθετα τα παιδιά αναφέρθηκαν και σε κοινωνικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων που αναγκάζονται να μεταναστεύσουν. Στη συνέχεια εξετάζεται ο δεύτερος άξονας της ερευνητικής εργασίας που προέκυψε από τη θεματική ανάλυση των δεδομένων και αφορά στην ταξινόμηση των ανθρώπων στη βάση των κοινωνικών τους χαρακτηριστικών.

4.4. Κοινωνικά χαρακτηριστικά ταξινόμησης ανθρώπων σε ομάδες

Στην ενότητα αυτή εξετάζεται ο άξονας της παρούσας ερευνητικής εργασίας που συνδέεται με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων, τα οποία αποτέλεσαν και τα κριτήρια ταξινόμησης τους σε ομάδες. Πρόκειται για στοιχεία που δεν είναι οπτικά ξεκάθαρα ως αποτέλεσμα παρατήρησης αλλά χρειάζονται πιο βαθιά ανάγνωση. Φαίνεται ότι τα κοινωνικά χαρακτηριστικά που εντόπισαν τα παιδιά διασυνδέθηκαν με το πολιτισμικό τους κεφάλαιο, ώστε να αποτελέσουν βάση κατηγοριοποίησης των ανθρώπων. Ο γλωσσικός κώδικας, το μορφωτικό επίπεδο, η επαγγελματική δραστηριότητα και βαθύτερες έννοιες όπως η ανάγκη και οι λόγοι που ωθούν τους ανθρώπους στη μετανάστευση, αποτελούν τις υποκατηγορίες

ανάλυσης ως προς τα κοινωνικά χαρακτηριστικά που αποτέλεσαν τους δείκτες ταξινόμησης των ανθρώπων στον λόγο των παιδιών.

Στη συνέχεια παρουσιάζεται η θεματική υποκατηγορία που αναφέρεται στο γλωσσικό κώδικα επικοινωνίας, ως δείκτη συγκρότησης του «άλλου» και ως κριτήριο ταξινόμησης των ανθρώπων σε ομάδες.

4.4.1. Γλωσσικός κώδικας επικοινωνίας

Σύμφωνα με τους Reisigl & Wodak (2001), η γλώσσα αποτελεί βασικό εργαλείο στην ανθρώπινη επικοινωνία, μέσα από τους σημειωτικούς αλλά και τους μη σημειωτικούς της πόρους. Πρόκειται για πολιτισμικό στοιχείο που συνδέει τους κοινούς ομιλητές μιας γλώσσας στην οικοδόμηση κοινής εθνικής ταυτότητας μιας συλλογικής ομάδας. Αντίστοιχα ο γλωσσικός κώδικας επικοινωνίας δύναται να αποτελέσει στοιχείο αποκλεισμού ανθρώπων από τη συλλογική ομάδα και την κατάταξη τους σε άλλες ομάδες, οι οποίες ονομάζονται και διαφοροποιούνται. Τα παιδιά, στηριζόμενα σε εξωτερικά φυσικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων στις φωτογραφίες, άντλησαν από τη σημασιολογική και επεισοδική μνήμη τους διασυνδέσεις που τους επέτρεψαν έμμεσα να χρησιμοποιήσουν το γλωσσικό κώδικα ως στοιχείο ταξινόμησης. Άνθρωποι με διαφορετικό χρώμα δέρματος, σχήμα ματιών και διαφορετικό ενδυματολογικό κώδικα δε θα μπορούσαν όπως σχηματοποιήθηκε στη μνήμη των συμμετεχόντων μέσα από την κοινωνικοποίηση τους, να επικοινωνούν στη βάση κοινής γλώσσας και επομένως ταξινομούνται σε διαφορετικές ομάδες.

Ακολουθούν αποσπάσματα που συνδέονται με τον γλωσσικό κώδικα επικοινωνίας ως κριτήριο ταξινόμησης των ανθρώπων και ως δείκτη συγκρότησης του «άλλου» που διαφοροποιείται από τη συλλογική ομάδα.

Στο ημερολόγιο τάξης υπάρχουν καταγραμμένα αρκετά περιστατικά που αφορούν στην έλλειψη επικοινωνίας λόγω διαφορετικού γλωσσικού κώδικα μεταξύ των μαθητών. Πρόκειται για τον Στηβ, παιδί με μεταναστευτικό βιογραφικό, που σε αρκετές περιπτώσεις η αδυναμία του να επικοινωνήσει με τα υπόλοιπα παιδιά, λόγω διαφορετικού γλωσσικού κώδικα επικοινωνίας προκάλεσε συγκρούσεις μεταξύ τους.

Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα που ακολουθεί στο απόσπασμα 13, το οποίο παρατηρήθηκε στο διάλειμμα μεταξύ του Στηβ και του Άρη, λόγω της αδυναμίας τους να επικοινωνήσουν μέσα από τη γλώσσα.

Απόσπασμα 13: Περιστατικό ημερολογίου

(Τα παιδιά τσακώνονται κατά τη διάρκεια του διαλείμματος. Ο Άρης πάει στη νηπιαγωγό για να καταγγείλει το συμμαθητή του)

Άρης: Δασκάλα, ο Στηβ πειράζει μας συνέχεια..

Στηβ: No... (γνέφει επίμονα αρνητικά κουνώντας το κεφάλι του)

Νηπιαγωγός: Τι έγινε;

Άρης: Αφού εν καταλάβει τι του λαλούμεν τζιαι χαλά μας συνέχεια το παιχνίδι. Βάρτον τιμωρία.

Στο απόσπασμα 13 ο Άρης απευθύνεται στη νηπιαγωγό ώστε να καταγγείλει τον Στηβ και να τον αποκλείσει από το παιχνίδι, θέτοντας τον εκτός ομάδας. Αιτιολογεί την καταγγελία του αναφέροντας με παράπονο ότι ο Στηβ ενοχλεί και χαλά το παιχνίδι, αυτοδιορίζοντας τον εαυτό του ως εκπρόσωπο της συλλογικής ομάδας χρησιμοποιώντας την προσωπική αντωνυμία «μας», στο πρώτο πρόσωπο πληθυντικού. Καθ' όλη τη σχολική χρονιά παρατηρήθηκαν ανάλογες περιπτώσεις όπου τα παιδιά της συλλογικής ομάδας απέκλειαν από το παιχνίδι τους το συγκεκριμένο παιδί με τη δικαιολογία της έλλειψης γλωσσικής επικοινωνίας. Μετά από εστιασμένη παρατήρηση της παρέας από τη νηπιαγωγό για κάποιο χρονικό διάστημα, διαφάνηκε σκοπιμότητα των παιδιών της συλλογικής ομάδας ώστε ο συμμαθητής τους να αποκλείεται από το παιχνίδι με τη επίκληση νομιμοποίησης της εκπαιδευτικού ως έχοντα την εξουσία να τιμωρεί. Τα παιδιά δεν προσπαθούσαν να προσεγγίσουν το συμμαθητή τους με διαφορετικούς τρόπους επικοινωνίας, αλλά αντίθετα με ευκολία προσπαθούσαν να τον περιθωριοποιήσουν προσδίδοντας του συχνά χαρακτηρισμούς και εκφράσεις που φέρουν δυσφημιστική αξία και αρνητικό πρόσημο, όπως «εν άταχτος, πειράζει μας, χαλά μας το παιχνίδι, χτυπά μας, εκλώτσησε με» κ.ο.κ. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα ο Άρης ενεργοποιεί τη στρατηγική αποκλεισμού μέσα από τον λόγο του και επιχειρηματολογεί ώστε να δικαιολογήσει τη δήλωση του με τη χρήση του συνδέσμου «αφού», «αφού εν καταλάβει τι του λαλούμεν τζιαι χαλά μας συνέχεια το παιχνίδι». Ο Άρης απαιτεί τη νομιμοποίηση του αποκλεισμού του Στηβ από την εκπαιδευτικό δίνοντας ταυτόχρονα και τη λύση «βάρτον τιμωρία».

Στο απόσπασμα 14, ο Άρης περιγράφει τη φωτογραφία 1, στην οποία δύο άντρες κάθονται σε παγκάκι στην πλατεία. Αρχικά το χρώμα των ανθρώπων αποτελεί το κριτήριο ταξινόμησης τους σε ομάδες. Στη συνέχεια εντοπίζεται και η διασύνδεση

της γλωσσικής επικοινωνίας των ανθρώπων ως κοινωνικό χαρακτηριστικό που λειτουργεί ως κριτήριο συγκρότησης ομάδας.

Απόσπασμα 14: Ατομική συνέντευξη Άρης

Φωτογραφία 1. Άντρες στο παγκάκι

- Έχει κάτι άλλο που τον κάμνει να μην περνά ωραία στην Κύπρο;
- Εν διαφορετικό το χρώμα του τζιαι εν μπορεί να τους μιλήσει επειδή εν ιξέρει τη γλώσσα τους.
(Άρης. 141-143)

Στο απόσπασμα 14 ο Άρης εστιάζει στους δύο άντρες της φωτογραφίας 1 και τους περιγράφει αρχικά στη βάση των φυσικών χαρακτηριστικών εξωτερικής τους εμφάνισης. Στη συνέχεια εμβαθύνει σε πιο κοινωνικά και λιγότερο εμφανή οπτικά χαρακτηριστικά και πραγματοποιεί πιο σύνθετες διασυνδέσεις που εκφράζει μέσα από τον λόγο του. Ο άντρας της φωτογραφίας δεν είναι χαρούμενος και ο λόγος είναι για τον Άρη η αδυναμία του να επικοινωνήσει μέσα από τη γλώσσα με τη συλλογική πλειοψηφική ομάδα. Ο Άρης χρησιμοποιεί την αναφορική στρατηγική με το επίθετο «διαφορετικό» για να χαρακτηρίσει το χρώμα δέρματος του άντρα και να τον αποκλείσει από τους υπόλοιπους ανθρώπους «εν διαφορετικό το χρώμα του». Έπειτα δικαιολογεί τη δήλωση του με τη χρήση του αιτιολογικού συνδέσμου «επειδή», ώστε να επιχειρηματολογήσει και να εξηγήσει το σκεπτικό που ανέφερε νωρίτερα στη συνέντευξη πως ο άντρας δεν είναι χαρούμενος στη χώρα που βρίσκεται «τζιαι εν μπορεί να τους μιλήσει επειδή εν ιξέρει τη γλώσσα τους».

Μια από τις αναφορικές στρατηγικές που εντοπίζεται στο απόσπασμα και που αποτελεί βάση κατηγοριοποίησης των ανθρώπων πέραν του χρώματος στο δέρμα, εστιάζει στο γλωσσικό κώδικα επικοινωνίας. Η γλώσσα ως σύστημα επικοινωνίας αποτελεί στην περίπτωση αυτή κριτήριο ομαδοποίησης και ταυτόχρονα λειτουργεί και ως στρατηγική συμπερίληψης ή αποκλεισμού σε κυρίαρχες ομάδες. Το γεγονός ότι το άτομο στο οποίο αναφέρεται ο Άρης δε γνωρίζει τη γλώσσα επικοινωνίας στο συγκεκριμένο όπου βρίσκεται και δρα, αυτόματα το αποκλείει και από την ομάδα, καθιστώντας το ως μη λειτουργικό «εν μπορεί να τους μιλήσει επειδή εν ιξέρει τη γλώσσα τους», άρα δε μπορεί να συμμετέχει και κατά συνέπεια αποκλείεται. Αυτό αποτελεί πρώτιστα τον λόγο και κατ' επέκταση το επιχείρημα που το άτομο αυτό «δεν περνά καλά στην Κύπρο» δημιουργώντας τη βάση πιθανού σχηματισμού ενός στερεότυπου που θέλει όποιον δεν κατέχει το γλωσσικό κώδικα επικοινωνίας της

κυρίαρχης ομάδας να αποκλείεται και να περιθωριοποιείται με αρνητικές συνέπειες για το ίδιο το άτομο.

Στο απόσπασμα 15 που ακολουθεί ο Άρης, περιγράφει τη φωτογραφία διαμαρτυρίας για τα ανθρώπινα δικαιώματα με σύνθημα «Black lives matter». Ο Άρης κοιτάζοντας τη φωτογραφία, ανακαλεί πληροφορία που συνέλεξε στο πρόσφατο παρελθόν του από τη γιαγιά του και την οποία πληροφορία κρατούσε αποθηκευμένη στη βραχυπρόθεσμη μνήμη του. Η γιαγιά, οδοντίατρος στο επάγγελμα εργάστηκε φέροντας την επαγγελματική της ιδιότητα, στην Αφρική και μοιράστηκε με τον εγγόνο της αρκετές αφηγήσεις σχετικά με την εμπειρία της αυτή, όπως αναφέρεται στην ολοκληρωμένη συνέντευξη του Άρη.

Απόσπασμα 15: Ατομική συνέντευξη Άρης

Φωτογραφία 8. Διαμαρτυρία Black lives matter

-...είπε μου(ΓΙΑΓΙΑ) ότι ήταν σε μια δουλειά οδοντίατρος τζιαι έφκαλλεν τους τα δόντια τούτους τζιαι επερνούσεν πάλε ωραία χωρίς να τους μιλά... (ύφος)

(Άρης. 247-248)

Στο απόσπασμα 15 ο Άρης στηριζόμενος στον δείκτη χρώματος ως κριτήριο ταξινόμησης και κατάταξης των ατόμων σε ομάδες, ταυτίζει τους ανθρώπους που αναπαρίστανται στη φωτογραφία με τις αναφορές της γιαγιάς του. Μια πληροφορία που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής, είναι πως η γιαγιά-οδοντίατρος δεν αποτελούσε μέρος της κυρίαρχης ομάδας στην Αφρική και δεν κατείχε τον γλωσσικό κώδικα επικοινωνίας της χώρας. Όπως διαφαίνεται ο Άρης οικοδόμησε στο μυαλό του το νοητικό σχήμα κατά το οποίο οι άνθρωποι με διαφορετικό χρώμα στο δέρμα μιλούν και διαφορετική γλώσσα. Αυτό όμως δε φαίνεται να εφαρμόζεται στην περίπτωση της γιαγιάς του, αφού η αδυναμία γλωσσικής επικοινωνίας δε λειτουργεί ως παράγοντα αποκλεισμού της γιαγιάς από την κυρίαρχη ομάδα «επερνούσεν πάλε ωραία χωρίς να τους μιλά». Η δεικτική αντωνυμία «τούτους» αναφέρεται στα άτομα - πελάτες και φέρει υποτιμητικό χαρακτήρα κυρίως στο ύφος εκφοράς της, αλλά παράλληλα λειτουργεί υπόρρητα ως στρατηγική αποκλεισμού τους από τη συλλογική ομάδα. Αυτό που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής στο απόσπασμα αυτό, είναι πως η γιαγιά φέρει το κύρος που της προσδίδει το επάγγελμα και παράλληλα ασκεί την ανάλογη εξουσία στο επίπεδο αυτό «έφκαλλεν τους τα δόντια τούτους». Η επιλογή του ρήματος «έφκαλλε» συνοδευόμενο από τον αδύναμο τύπο της

προσωπικής αντωνυμίας αυτός «τους» στην αιτιατική πληθυντικού υποδηλώνει μορφή άσκηση εξουσίας. Η γιαγιά δεν αισθάνεται αποκλεισμό, παρόλο που δεν αποτελεί μέλος της φυλετικής ομάδας όπου ζούσε και εργαζόταν κατά το διάστημα εκείνο στο οποίο αναφέρεται ο Άρης.

Επιπρόσθετα ο Άρης προβαίνει στη δήλωση αυτή με ιδιαίτερη περηφάνεια και προσπαθεί με το ύφος του να μεταφέρει το θαυμασμό που τρέφει προς τη γιαγιά του και κατ' επέκταση στο κύρος του επαγγέλματος της. Οι αφηγήσεις της γιαγιάς, αποθηκευμένες στην επεισοδιακή μνήμη του Άρη, ανασύρονται στην επιφάνεια και προσαρμόζονται ανάλογα στην περιγραφή της φωτογραφίας. Προφανώς το παιδί εντοπίζει ως κοινό σημείο αναφοράς το χρώμα δέρματος των ανθρώπων και τη γλώσσα επικοινωνίας στις αφηγήσεις και στη φωτογραφία που περιγράφει και αυτό διαφαίνεται στην ολοκληρωμένη συνέντευξη του.

Ο λόγος των παιδιών μέσα από τις συνεντεύξεις τους αποκάλυψε ακόμα ένα κοινωνικό κριτήριο ταξινόμησης των ανθρώπων. Πρόκειται για τα επαγγέλματα και τη δραστηριότητα τους μέσα από αυτά. Στην ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζεται πως η επαγγελματική δραστηριότητα των ανθρώπων αποτέλεσε δείκτη ταξινόμησης τους.

4.4.2. Επαγγελματική Δραστηριότητα

Το επάγγελμα των ανθρώπων αποτέλεσε κριτήριο ταξινόμησης τους σε ευρύτερες ομάδες. Τα παιδιά περιγράφοντας τις φωτογραφίες, εστίασαν σε αντικείμενα που οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν και που διασυνδέθηκαν έμμεσα με την επαγγελματική τους δραστηριότητα, κατατάσσοντας τους σε ομάδες που λαμβάνουν υποτιμημένα αρνητικό πρόσημο. Συγκεκριμένα τα παιδιά σχολιάζοντας τη φωτογραφία που αναπαριστά γυναίκα από τις Φιλιππίνες να κρατά σφουγγαρίστρα σε δωμάτιο σπιτιού, άντλησαν από τη μνήμη τους βιωμένες εμπειρίες που διασυνδέουν τη συγκεκριμένη επαγγελματική δραστηριότητα με άτομα χαμηλού βιοτικού και οικονομικού επιπέδου. Φαίνεται ότι στο νοητικό σχήμα των παιδιών αντίστοιχα επαγγέλματα ασκούνται από ανθρώπους με μεταναστευτικό βιογραφικό, που μετακινήθηκαν στη χώρα τους κυρίως για οικονομικούς λόγους. Κάτι τέτοιο αποκλείει τους συγκεκριμένους ανθρώπους από τη συλλογική τους ομάδα και τους ομαδοποιεί σε μια διαφοροποιημένη και υποτιμημένη ομάδα από το κοινωνικό τους πλαίσιο.

Στο απόσπασμα 16, περιγράφεται ένα σχετικό περιστατικό που καταγράφηκε στο ημερολόγιο της τάξης από τη νηπιαγωγό κατά την ερευνητική παρατήρηση και σχετίζεται με γεγονός που έλαβε χώρα στο διάλειμμα. Δίπλα από το σχολείο υπάρχει ένα συνοικιακό μπακάλικο. Ένας αλλοδαπός εργάτης που εργάζεται στο μπακάλικο ακουμπούσε καθημερινά το ποδήλατο του στα κάγκελα του σχολείου. Κάποια παιδιά έσπρωχναν το ποδήλατο και το έριχναν σκόπιμα κάτω, χωρίς αυτό να γίνεται αντιληπτό από κάποια εκπαιδευτικό που επόπτευε στο σχολικό διάλειμμα. Αυτό γινόταν για κάποιες μέρες και ο εργάτης επανάφερε το ποδήλατο στη θέση του μέχρι που έχασε την υπομονή του και διαμαρτυρήθηκε στη νηπιαγωγό. Ακολούθησε συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης με αφορμή το γεγονός με κεντρικό άξονα την εν-συναίσθηση, αν δηλαδή κάποιος έκανε κάτι παρόμοιο στον καθένα από τα παιδιά πως θα ένιωθαν σε ανάλογη θέση. Τα παιδιά έδειχναν να αντιλαμβάνονται το λάθος τους και να εισηγούνται τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαν να επανορθώσουν. ο Άρης όμως έδειχνε δυσφορία και θεωρούσε πως ο πατέρας του δε θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να βρισκόταν στη θέση του εργάτη.

Απόσπασμα 16: Περιστατικό ημερολογίου

(Ένας εργάτης με μεταναστευτικό βιογραφικό στέκεται έξω από τα κάγκελα του σχολείου και φωνάζει εξοργισμένος στα παιδιά)

Νηπιαγωγός: Τι θέλετε κύριε;

Εργάτης: Τα μωρά πετάσσουν χαμέ το ποδήλατο. Άμα σπάσει εγώ εν έχω να έρτω δουλειά...

(Συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης σχετικά με το εν λόγο περιστατικό. Ακούγονται διάφορες απόψεις)

Νηπιαγωγός: Φανταστείτε ότι ήταν ο παπάς σας στη θέση του εργάτη.. πως θα νοιώθατε;

Άρης: Αποκλείεται να ήταν..... εμείς έχουμε πολλά λεφτά, αν μας το κάμει κάποιος εμάς ο παπάς μου γοράζει καινούριο. Ο παπάς μου έσιει καλή δουλειά...έννεν που την Αφρικήν (ύφος αυτό-επιβεβαίωσης)

Στο απόσπασμα 16 ο Άρης προβαίνει με έντονο ύφος σε δήλωση με την οποία ενεργοποιεί μέσα από τον λόγο την αναφορική στρατηγική αποκλεισμού προς τον εργάτη που εμπλέκεται στο περιστατικό «Αποκλείεται να ήταν..». Σε όλη τη συζήτηση ήταν φανερό η υποτιμητική στάση του Αριστοτέλη προς τη φυλετική καταγωγή «..έννεν που την Αφρική..» αλλά και προς την επαγγελματική

δραστηριότητα του εργάτη «ο παπάς μου έσειε καλή δουλεία». Ο Άρης φαίνεται να υπονοεί πως ο εργάτης είναι από την Αφρική και πως η δουλεία του δεν είναι καλή αφού προσωπικά δε γνωρίζει τον άνθρωπο. Στο αξιακό ρεπερτόριο του Άρη, το νοητικό σχήμα που έχει αποθηκευμένο στην επεισοδιακή μνήμη του, τα άτομα που προσομοιάζουν ως προς συγκεκριμένα εξωτερικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά με τον εργάτη φέρουν χαμηλό κύρος και εκτίμηση.

Επιπρόσθετα ο Άρης θεωρεί πως εκπροσωπεί τη συλλογική ομάδα μέσα από τον λόγο του με τη χρήση προσωπικών αντωνυμιών στο α' πρόσωπο πληθυντικού «εμείς, εμάς, μας» «..εμείς έχουμε πολλά λεφτά, αν μας το κάμει κάποιος εμάς..». Ο Άρης αποκλείει ξεκάθαρα τον εργάτη από τη συλλογική ομάδα, με τη χρήση του ρηματικού τύπου «Αποκλείεται!» να δηλώνει κατηγορηματική άρνηση. Κατά συνέπεια η δήλωση αυτή επιβεβαιώνει το χάσμα μεταξύ των ομάδων που δημιουργεί ο Άρης και αμβλύνει την απόσταση μεταξύ τους, ως προς ποικίλες υπόρρητες και μη, παραμέτρους. Με τη δήλωση του ο Άρης φαίνεται να εντοπίζει πως το επάγγελμα και η οικονομική κατάσταση των ανθρώπων είναι άμεσα συνδεδεμένα με την εθνική καταγωγή.

Επιπλέον με την προσωπική αναφορά στον πατέρα του ο Άρης φαίνεται να έχει σκοπό να ανεβάσει το κύρος των επαγγελματιών της ομάδας που εκπροσωπεί, και ταυτόχρονα να υποτιμηθεί το άτομο που αποκλείεται, υπονοώντας πως πρόκειται για επάγγελμα χαμηλού κύρους. Το ύφος και ο τόνος στη φωνή του Άρη φανερώνουν την πεποίθηση του για την ορθότητα της άποψής του. Ο λόγος του Άρη επιβεβαιώνει τη στάση και τη συμπεριφορά του κατά το περιστατικό. Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, εξηγεί σε κάποιο βαθμό πως ο ρατσισμός και οι διακρίσεις είναι δυνατό να πηγάζουν από την ανάγκη του ατόμου να κατασκευάσει κοινωνικές ταυτότητες, που να ταυτίζονται με κοινωνικά σύνολα που θεωρούνται ανώτερα από άλλα, ενισχύοντας έτσι την αυτοεκτίμησή τους. Με τον τρόπο αυτό τα άτομα εκτός ομάδας, είναι διαφορετικά, κατέχουν λιγότερο ευνοϊκές αξίες ελκύνοντας έτσι ρατσισμό και προκατάληψη (Wodak, 2005).

Σε μια άλλη περίπτωση, στο περιστατικό 17, ο Φώτης περιγράφει τη φωτογραφία 2 με τη γυναίκα από τις Φιλιππίνες να κρατά σφουγγαρίστρα σε υπνοδωμάτιο. Η οπτική παρατήρηση της γυναίκας και των αντικειμένων που κρατά, είναι αρκετά για να πραγματοποιηθεί ταξινόμηση της γυναίκας σε ομάδα με βάση το επάγγελμα της αυτή τη φορά.

Απόσπασμα 17: Ατομική συνέντευξη Φώτης

Φωτογραφία 2. Οικιακή βοηθός σε σπίτι

- *Πως κατάλαβες ότι η δουλειά της εν καθαρίστρια;*
- *Επειδή κρατά φλόκκο και οι περισσότερες καθαρίστριες εν λίγο μαυρούλες... και επειδή εν εμάθαν πολλά στο σχολείο όταν ήταν μικροί εσπουδάσαν καθαρίστριες.... και οι χτίστες το ίδιο*
(Φώτης. 71-74)

Ο Φώτης παρατηρώντας τη φωτογραφία 2, πραγματοποιεί κατηγοριοποίηση μέσα από αναφορικές στρατηγικές με κριτήριο την επαγγελματική δραστηριότητα των ανθρώπων και στη συνέχεια ονομάζει την ομάδα που εντόπισε «καθαρίστρια». Στη συνέχεια επιχειρηματολογεί για να δικαιολογήσει τη δήλωση του μέσα από τη χρήση στρατηγικής επιχειρηματολογίας με τον αιτιολογικό σύνδεσμο «επειδή». Ταυτίζει το επάγγελμα στο οποίο αναφέρεται με συγκεκριμένα σχετικά, αλλά όχι αποκλειστικά, με αυτό αντικείμενα «επειδή κρατά φλόκκο».

Το νοητικό σχήμα που ο Φώτης έχει οικοδομήσει μέσα από την κοινωνικοποίηση του, αναφέρεται σε μια φυλετική ομάδα ατόμων που στερεοτυπικά φέρουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης και κοινά κοινωνικά χαρακτηριστικά ως προς το μορφωτικό τους επίπεδο. Συμπερασματικά ο Φώτης πραγματοποιεί σύνδεση του συγκεκριμένου επαγγέλματος με φυλετική και εθνική καταγωγή, προσδίδοντας εν μέρη υποτιμητικό χαρακτήρα με τη χρήση υποκοριστικού στο χρώμα του δέρματος των ατόμων που συμπεριλαμβάνονται στην ομάδα «οι περισσότερες καθαρίστριες εν λίγο μαυρούλες». Στη συνέχεια προσδίδεται αρνητικό πρόσημο στο μορφωτικό επίπεδο των ατόμων της κατηγορίας αυτής, υπονοώντας πως το επάγγελμα αυτό επιλέγεται από άτομα με χαμηλή ακαδημαϊκή κατάρτιση «επειδή εν εμάθαν πολλά στο σχολείο όταν ήταν μικροί εσπουδάσαν καθαρίστριες». Η δήλωση αυτή φαίνεται να υπονοεί πως το συγκεκριμένο επάγγελμα επιλέγεται από άτομα με χρώμα δέρματος μαύρου, πιθανό μετανάστες από τριτοκοσμικές χώρες, και χαμηλού μορφωτικού επιπέδου. Τα ρήματα «εμάθαν» και «εσπουδάσαν» στο γ' πρόσωπο αορίστου, θέτουν τη δήλωση στη βάση διάκρισης της υπό αναφοράς ομάδας από τη συλλογική ομάδα υπονοώντας την αντωνυμία «αυτοί» έναντι του «εμείς» οικοδομώντας τη βάση αποκλεισμού. Στο τέλος γίνεται διασύνδεση με άλλο επάγγελμα που στο νοητικό σχήμα που φέρει ο Φώτης αντιστοιχούν παρόμοια χαρακτηριστικά που αφορούν στο μορφωτικό επίπεδο «και οι χτίστες το ίδιο».

Στο απόσπασμα 18, τα παιδιά σχολιάζουν την ίδια φωτογραφία σε ομαδική συνέντευξη και εντοπίζουν περίπου τα ίδια κριτήρια ταξινόμησης που δηλώθηκαν από τον Φώτη στο απόσπασμα 17.

Απόσπασμα 18: Ομαδική συνέντευξη 2

Φωτογραφία 2. Οικιακή βοηθός σε σπίτι

Φώτης: *Εν που τες Φιλιππίνες τούτη και ήρταν στην Κύπρο για να βρουν δουλειά να καθαρίσουν επειδή στες Φιλιππίνες έν είχε δουλειά και απλά είχε μόνο ξεραμμένα φύλλα και ξύλα και φτωχά πράματα*
Άρης: *Οι ήθελεν το, ήθελεν να γινεί καθαρίστρια επειδή εν είσιεν λεφτά για να της δώνουν λεφτά δαμέ τζιαι να τα αποκτήσει*
Φώτης: *.. και να αγοράσει πράματα.. ρούχα..*
(2: 194-199)

Στο απόσπασμα 18, τα παιδιά συζητώντας, κατηγοριοποιούν το άτομο που παρατηρούν στη φωτογραφία και ονομάζουν την ομάδα στην οποία το κατατάσσουν στη βάση της καταγωγής του. Ο Φώτης ταξινομεί τη γυναίκα της φωτογραφίας μετά από παρατήρηση των εξωτερικών χαρακτηριστικών της σε ομάδα που φαίνεται να οικοδόμησε στο νοητικό του σχήμα μέσα από την κοινωνικοποίηση του «εν που τες Φιλιππίνες τούτη». Ο Φώτης χρησιμοποιεί τα ρήματα «ήρταν» και «βρουν» στο γ' πρόσωπο πληθυντικού. Με τον τρόπο αυτό φαίνεται να υπονοείται η αντωνυμία «αυτοί» ενεργοποιώντας την οικοδόμηση του άλλου ως μέλος μιας ευρύτερης ομάδας που φέρει παρόμοια χαρακτηριστικά και αντίστοιχες ανάγκες, αλλά διαφοροποιείται από τη συλλογική. Διαφαίνεται πως ο Φώτης και ο Άρης, συμφωνούν και έχουν επίγνωση της οικονομικής μετανάστευσης ανθρώπων στη χώρα τους, από τριτοκοσμικές χώρες, με σκοπό την εργασία και εξασφάλιση οικονομικών πόρων «ήρταν στην Κύπρο για να βρουν δουλειά να καθαρίσουν». Η δήλωση αυτή ενεργοποιεί τη στρατηγική επιχειρηματολογίας με τη χρήση του αιτιολογικού συνδέσμου «επειδή» και του τελικού συνδέσμου «για να» ώστε να επεξηγήσουν τους οικονομικούς λόγους μετανάστευσης και την οικονομική κατάσταση των ατόμων που οδήγησαν στη μετακίνηση «επειδή στες Φιλιππίνες εν είχε δουλειά και απλά είχε μόνο ξεραμμένα φύλλα και ξύλα και φτωχά πράματα». Στερεοτυπικά οι άνθρωποι που συμπεριλαμβάνονται στην ομάδα αυτή και ονομάζεται στη βάση καταγωγής, υπάρχει ανεργία, φτώχεια και επικρατούν πρωτόγονες συνθήκες διαβίωσης. Η μετακίνηση ανθρώπων με σκοπό την εργασία στη χώρα των παιδιών, υπονοεί την οικονομική ανωτερότητα της συλλογικής

ομάδας με το τοπικό επίρρημα «δαμέ» να δηλώνει τη χώρα τους. Η στρατηγική επιχειρηματολογίας με τη χρήση αιτιολογικού συνδέσμου «επειδή» αιτιολογεί και συνηγορεί στο πιο πάνω, φανερώνοντας έλλειψη αγαθών του ατόμου μέλους της «άλλης» μειονοτικής ομάδας μέσα από την αρνητική διατύπωση της πρότασης «εν είσιεν λεφτά» από τον Άρη. Η υποτακτική έγκλιση με τη χρήση του τελικού συνδέσμου «για να» αιτιολογεί τις δηλώσεις των παιδιών που αφορούν στη δυναμική των ομάδων και φανερώνει στάση ανωτερότητας της συλλογικής ομάδας, και υποβιβασμό της μειονοτικής ομάδας του άλλου «από τες Φιλιππίνες» που υποκύπτει στην ανάγκη της συλλογικής ομάδας «για να της δώνουν λεφτά δαμέ τζιαι να τα αποκτήσει και να αγοράσει πράματα.. ρούχα..».

Ο Φώτης πραγματοποιεί συμπερασματική δήλωση - υπόδειξη προς τους συμμαθητές του που φέρει πρόσημο βεβαιότητας λόγω της προσωπικής του βιωμένης πραγματικότητας. Οι γονείς του Φώτη εργοδοτούν οικιακή βοηθό από τις Φιλιππίνες και φέρει στη συζήτηση σχετικές προσωπικές αφηγήσεις από το οικογενειακό του περιβάλλον. Ο Άρης σπεύδει να συμφωνήσει και να στηρίξει τη δήλωση του Φοίβου, αφού και ο ίδιος φέρει ανάλογες εμπειρίες στο οικογενειακό του περιβάλλον που σχετίζονται με την οικιακή βοηθό που εργοδοτείται από τη γιαγιά και τον παππού, αλλά βοηθά και στο δικό του σπίτι. Οι δηλώσεις των παιδιών φαίνεται να εκφράζονται μέσα από το σύστημα ελέγχου στη μνήμη τους, έτσι που να διασυνδέουν την οπτική παρατήρηση και να την εμπλουτίζουν με τις προσωπικές τους αφηγήσεις. Σύμφωνα με τον Van Dijk (1990), το σύστημα ελέγχου αποτελεί ένα προσωπικό κοινωνικό μοντέλο για τον καθένα. Σκοπός του είναι η σύνδεση επικοινωνιακών σκοπών και ενδιαφερόντων με περιστασιακές και ατομικές κοινωνικές συνθήκες. Η διαδικασία αυτή απαιτεί τον εναρμονισμό των διαφόρων στρατηγικών από την μακροπρόθεσμη στην βραχυπρόθεσμη μνήμη, καθώς και στην αποθήκευση ή ενεργοποίηση περιστατικών στην επεισοδιακή μνήμη.

Στο απόσπασμα 19, ο Φώτης περιγράφει τη φωτογραφία 2, όπως στα αποσπάσματα 17 & 18 με την κοπέλα από τις Φιλιππίνες. Ο λόγος του Φώτη φαίνεται εμπλουτισμένος από προσωπικές συναισθηματικά φορτισμένες αφηγήσεις, λόγω της σχέσης του με την οικιακή βοηθό που εργοδοτεί η οικογένεια του.

Απόσπασμα 19: Ατομική συνέντευξη Φώτης

Φωτογραφία 2. Οικιακή βοηθός σε σπίτι

- Ήρθε στην Κύπρο για να καθαρίσει επειδή στες Φιλιππίνες εν μπορεί να καθαρίσει.. τζιαμέ έχει ξύλα, αγκάθια και έτσι πράματα... ήρτεν να καθαρίσει που έχουμε καλά σπίτια, έχουν πάτωμα.. έχουμε ρούχα για να σιδερώνει... έχουμε πάρα πολλά πράματα

- Στες Φιλιππίνες το σπίτι της;

- Στο σπίτι της εν έχει... έχει λίγα ρούχα... μπορεί να εν και ξυπόλητη.. μπορεί να μεν έχει αδελφό ή αδελφή.. να φύγαν που τη χώρα και να χάθηκαν... και... έτσι...

- Και ήρθε στην Κύπρο να καθαρίσει σπίτια, να δουλεύει..

- Ναι για να πιάσει λεφτά και να πιάσει πράματα.. καινούρια ρούχα, παπούτσια, πολλά..

(Φώτης. 85-92)

Στο απόσπασμα 19 ο Φώτης φαίνεται να κατανοεί την έννοια της μετανάστευσης των ανθρώπων από κάποιες χώρες στη δική του πατρίδα για οικονομικούς λόγους. Ανάμεσα στις χώρες αυτές περιλαμβάνονται και οι Φιλιππίνες, που ονομάζει συγκεκριμένα. Προφανώς στο νοητικό του σχήμα έχει ήδη κατηγοριοποιήσει και κατατάξει ανθρώπους με συγκεκριμένα παρατηρήσιμα εξωτερικά χαρακτηριστικά, και στη συγκεκριμένη περίπτωση ενεργοποιείται αυτόματα. Το ρήμα «ήρτε» στον αόριστο φανερώνει τη μετακίνηση του ατόμου, το πρόθεμα «από» δηλώνει το σημείο εκκίνησης, ενώ ο κλητικός τύπος άρθρου «στην» φανερώνει το μέρος κατάληξης. Η στρατηγική επιχειρηματολογίας ολοκληρώνει τη δήλωση με τον αιτιολογικό σύνδεσμο «επειδή», να επεξηγεί και αιτιολογεί τη δήλωση του. Με το με το τοπικό επίρρημα «τζιαμέ» στην Κυπριακή φανερώνεται η διάκριση από τη χώρα της συλλογικής ομάδας. Το ρήμα στην υποτακτική «να καθαρίσει», με τον τελικό σύνδεσμο «για να» να προηγείται, εισάγει και συγκεκριμενοποιεί το σκοπό της μετανάστευσης, την εργασία. Η ομάδα του άλλου λαμβάνει από τον Φώτη αρνητικό πρόσημο υπό την έννοια φτώχειας, ορφάνιας και ανέχειας, γενικεύοντας και δημιουργώντας ανάλογο στερεότυπο «τζιαμέ έχει ξύλα, αγκάθια και έτσι πράματα, Στο σπίτι της εν έχει... έχει λίγα ρούχα... μπορεί να εν και ξυπόλητη.. μπορεί να μεν έχει αδελφό ή αδελφή.. να φύγαν που τη χώρα και να χάθηκαν». Ο Φώτης ενεργοποιεί τη στρατηγική αποκλεισμού με τη συλλογική ομάδα να διαφοροποιείται με τη χρήση της αντωνυμίας «εμείς» να προηγείται ως υπονοούμενο του ρήματος «έχουμε» στο γ' πρόσωπο πληθυντικού. Ο τελικός σύνδεσμος «για να» χρησιμοποιείται ξανά από τον Φώτη ώστε να επεξηγηθεί η εξασφάλιση των πόρων που θα καλύψει τις ελλείψεις «του άλλου» που φαίνεται να μειονεκτεί από τη δυνατή

και εύπορη συλλογική ομάδα «για να πιάσει λεφτά και να πιάσει πράγματα.. καινούρια ρούχα, παπούτσια, πολλά».

Η οικονομική κατάσταση και η επαγγελματική δραστηριότητα των ανθρώπων συνδέθηκε σε αρκετές περιπτώσεις από τα παιδιά με το μορφωτικό τους επίπεδο. Συνοπτικά φαίνεται η συλλογική ομάδα να συγκροτείται με κοινωνικά χαρακτηριστικά που συνδέονται με την οικονομική άνεση, τα επαγγέλματα με κύρος και το υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Αντίστοιχα ο «άλλος», συγκροτείται μέσα από τον λόγο των παιδιών με χαρακτηριστικά την οικονομική ανέχεια, τα επαγγέλματα χαμηλού κύρους και το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο. Στην επόμενη ενότητα εξετάζονται αποσπάσματα στα οποία το μορφωτικό επίπεδο των ανθρώπων αποτέλεσε δείκτη ταξινόμησης τους.

4.4.3. Μορφωτικό Επίπεδο

Το μορφωτικό επίπεδο φαίνεται να διασυνδέθηκε από τα παιδιά με μετανάστες και ανθρώπους που ταξινομήθηκαν σε διαφορετικές ομάδες από τη δική τους. Οι άνθρωποι που αξιολογήθηκαν ως διαφορετικοί από τη συλλογική ομάδα διασυνδέθηκαν με επαγγέλματα που λαμβάνουν αρνητικό πρόσημο ως προς το μορφωτικό επίπεδο. Στο νοητικό σχήμα των παιδιών άνθρωποι που φέρουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, δραστηριοποιούνται με χαμηλού κύρους επαγγέλματα, αμείβονται χαμηλότερα και έχουν χαμηλού επιπέδου μόρφωση λόγω της σύνδεσής τους με συνθήκες φτώχειας και ανέχειας που επικρατούν στις χώρες καταγωγής τους.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί, ότι η φωτογραφία 2, με τη γυναίκα από τις Φιλιππίνες προσέλκυσε περισσότερο την προσοχή των παιδιών. Αυτό πιθανό να οφείλεται στο γεγονός ότι αρκετές από τις οικογένειες των παιδιών εργοδοτούν οικιακές βοηθούς από χώρες του τρίτου κόσμου και έχουν προσωπικές εμπειρίες με τα άτομα αυτά στο στενό οικογενειακό περιβάλλον τους. Στο απόσπασμα που ακολουθεί τα παιδιά συζητούν περιγράφοντας τη φωτογραφία 2. Σε συζήτηση που προηγήθηκε τα παιδιά απέκλεισαν το ενδεχόμενο η γυναίκα να καθαρίζει το δικό της σπίτι και οδηγήθηκαν αυτόματα στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για οικιακή βοηθό. Φαίνεται ότι μέσα από δικές τους προσωπικές βιωμένες εμπειρίες οικοδόμησαν το στερεότυπο, κατά το οποίο άτομα που ανήκουν στη συγκεκριμένη φυλετική ομάδα φέρουν συγκεκριμένα εξωτερικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά.

Στο απόσπασμα 20 που ακολουθεί ο Άρης, εστιάζει την περιγραφή του στη μόρφωση της γυναίκας που περιγράφει. Πρόκειται για τη φωτογραφία 2, που σχολιάστηκε και στο προηγούμενο απόσπασμα.

Απόσπασμα 20: Ομαδική συνέντευξη 2

Φωτογραφία 2. Οικιακή βοηθός σε σπίτι

Άρης: Επειδή εσταμάτησε το δημοτικό, το πανεπιστήμιο και γι' αυτόν η μόνη δουλειά που ήβρεν ήταν χτίστης ή καθαρίστρια, και ήθελεν ναν καθαρίστρια επειδή εν πιο κοριτσίστικο

(2 : 274-276)

Στο απόσπασμα 20 ο Άρης πραγματοποιεί δήλωση με την οποία ταξινομεί τα άτομα με κριτήριο το μορφωτικό τους επίπεδο. Πιθανό το νοητικό σχήμα που φέρει μέσα από την κοινωνικοποίηση του, θέλει τα άτομα που ασκούν επαγγέλματα όπως αυτά που ονομάζει «χτίστης» και «καθαρίστρια» να ασκούνται από άτομα χωρίς ακαδημαϊκό υπόβαθρο. Η δήλωση του αρχίζει με τον αιτιολογικό σύνδεσμο «επειδή» να εισάγει τη δήλωση και να επεξηγεί τους λόγους που οδήγησαν το άτομο στην επιλογή του επαγγέλματος «*Επειδή εσταμάτησε το δημοτικό, το πανεπιστήμιο και γι' αυτόν η μόνη δουλειά που ήβρεν ήταν χτίστης ή καθαρίστρια*». Συνεπώς η έλλειψη ακαδημαϊκής μόρφωσης αποτελεί το βασικό παράγοντα επιλογής των επαγγελμάτων που αναφέρονται και αυτό δηλώνεται με τη χρήση του κλιτικού τύπου επιθέτου « η μόνη» να προηγείται του ουσιαστικού «δουλειά» σκιαγραφώντας την αποκλειστικότητα στην επιλογή. Στη συνέχεια η στρατηγική επιχειρηματολογίας ολοκληρώνεται, αιτιολογώντας την κατάληξη. Ένας άλλος λόγος που το άτομο που ταξινομήθηκε στην επαγγελματική ομάδα «καθαρίστρια» πέραν του επιπέδου μόρφωσης είναι σεξιστικός «*και ήθελεν ναν καθαρίστρια επειδή εν πιο κοριτσίστικο*» καθορίζοντας το φύλο ως βασικό παράγοντα της συγκεκριμένης κατηγοριοποίησης.

Σε ανάλογη τοποθέτηση κινείται και το απόσπασμα 21, στο οποίο ο Φώτης περιγράφει τη φωτογραφία 7 που αναπαριστά μια σκηνή από παιδιά διαφορετικών εθνικοτήτων να παρακολουθούν με προσοχή την αφήγηση παραμυθιού από τη δασκάλα.

Απόσπασμα 21: Ατομική συνέντευξη Φώτης

Φωτογραφία 6. Παιδιά στην τάξη παρακολουθούν παραμύθι

- Ότι εν μπεζ, ότι το σχολείο εν καθαρό.. ένενν όπως τες Φιλιππίνες που ενηξέρουν τι να κάμουν. Κάμνουν μάθημα ή διαβάζει τους ένα βιβλίο τζιαί ήρτεν ένα παιδάκι μια μέρα που τες Φιλιππίνες και έβλεπε το μάθημα και έμαθε και κείνη και εν να πει και στα άλλα παιδάκια για να μάθουν και κείνοι ότι τους έμαθε η δασκάλα στην Κύπρο.

- Γιατί ήρτε στην Κύπρο, γιατί έφυγε από τη χώρα του;

- Για να μάθει γράμματα, αριθμούς.. πόσα κάμνουν 1 και 7... εεε 20 και 7... και πολλά πράματα, να μάθει πως διαβάζουμε παραμύθια..

- Στη χώρα του δε μπορούσε να μάθει;

- Όι γιατί εν είχαν παραμύθια.. εν είχαν τίποτε.. εμιλούσεν τους η δασκάλα για πράματα για το σχολείο.. και έλλεν τους και κάποια πράματα λίγα για να μάθουν επειδή έν ήξερε ούτε κείνη πολλά.. ούτε κείνη ήξερε επειδή η μάμα της και ο παπάς της ούτε κείνοι εν ήξεραν γι αυτό εν της μάθαν και έτσι έγινε. Και μετά όταν γέννησε τα παιδάκια εν τους έμαθε.. έτσι έγινε εν εμάθαν πολλά στα παιδάκια τους.

(Φώτης. 187-201)

Στο απόσπασμα 21 ο Φώτης εντοπίζει στη φωτογραφία ένα παιδί που αυτόματα αποκλείει από τη συλλογική ομάδα, ενεργοποιώντας τα κριτήρια που ο ίδιος έχει αποθηκευμένα στη βιωμένη επεισοδιακή μνήμη του. Αρχικά το παιδάκι αποκλείεται από τη συλλογική ομάδα, αφού αξιολογείται στη βάση εξωτερικών χαρακτηριστικών τα οποία ωστόσο δεν αναφέρονται συγκεκριμένα. Η διαδικασία γίνεται από τον Φώτη αυτοματοποιημένα, αφού φαίνεται να αποτελούν στοιχεία αποθηκευμένα στη μνήμη που δομούν νοητικά σχήματα και θεωρούνται αυτονόητα. Το χρώμα στο δέρμα και ο τύπος σχολείου που αξιολογείται με θετικό πρόσημο από το Φώτη, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η φωτογραφία περιγράφει ένα σχολείο από το δικό του κοινωνικό πλαίσιο, στην Κύπρο «Ότι εν μπεζ, ότι το σχολείο εν καθαρό..». Ο σύνδεσμος «ότι», χρησιμοποιείται ώστε να επιχειρηματολογήσει και να αιτιολογήσει δεόντως το συμπέρασμα του. Η στρατηγική αποκλεισμού στο διαφορετικό διαφαίνεται στον λόγο του Φώτη, αφού εξαιρεί το παιδάκι που αξιολογείται από τον ίδιο διαφορετικό, ως κάτι ξένο που εισέβαλε στην ομοιογενή ομάδα και άρα δεν προϋπήρχε «ήρτεν ένα παιδάκι μια μέρα που τες Φιλιππίνες». Η αρνητική διατύπωση της πρότασης «ένενν όπως τες Φιλιππίνες που ενηξέρουν τι να κάμουν», φανερώνει τη διάσταση ανάμεσα στους δύο κόσμους, και κατ' επέκταση στις δύο ομάδες που συγκροτούνται «εμείς και οι άλλοι», προσδίδοντας στην άλλη

ομάδα αρνητικό πρόσημο αφού αξιολογείται ως υποδεέστερη. *«εν ηξέρουν τι να κάμουν, ...εν είχαν παραμύθια.. εν είχαν τίποτε, ... επειδή έν ήξερε ούτε κείνη πολλά (δασκάλα).. ούτε κείνη ήξερε επειδή η μάμα της και ο παπάς της ούτε κείνοι εν ήξεραν γι' αυτό εν της μάθαν και έτσι έγινε».* Το ρήμα στο γ' πρόσωπο πληθυντικού «διαβάζουμε» στην πρόταση «να μάθει πως διαβάζουμε» υπονοεί τις ανωνυμίες «αυτή» ως άτομο που αποκλείεται και «εμείς» που αποτελούμε τη συλλογική ομάδα, η οποία αποτελεί το υπόδειγμα προς μίμηση. Στη συνέχεια ο αιτιολογικός σύνδεσμος «γιατί» εισάγει τη στρατηγική επιχειρηματολογίας παραθέτοντας τους λόγους που αιτιολογούν τη συγκεκριμένη δυσμενή αξιολόγηση. Στερεοτυπικά λοιπόν ο Φώτης στο νοητικό του σχήμα έχει κατηγοριοποιήσει τα άτομα που πληρούν συγκεκριμένα εξωτερικά σωματικοποιημένα χαρακτηριστικά (αναφέρει μόνο το χρώμα στο απόσπασμα) σε ομάδα που ονομάζει στη βάση καταγωγής (από τις Φιλιππίνες) και έχει ταυτόχρονα αξιολογήσει βαθύτερα την ομάδα αυτή να απαρτίζεται από άτομα με λιγιστές ακαδημαϊκές γνώσεις και με χαμηλό βιοτικό επίπεδο. Ενδιαφέρον προκαλεί η αντιπαραβολή της δασκάλας στην Κύπρο με την αντίστοιχη από τις Φιλιππίνες. Η εκπαιδευτικός που ανήκει στη συλλογική ομάδα σκιαγραφείται με επαγγελματικό κύρος *«Κάμνουν μάθημα ή διαβάζει τους ένα βιβλίο τζιαί ήρτεν ένα παιδάκι μια μέρα που τες Φιλιππίνες και έβλεπε το μάθημα και έμαθε και κείνη και εν να πει και στα άλλα παιδάκια για να μάθουν και κείνοι ότι τους έμαθε η δασκάλα στην Κύπρο»* ενώ η εκπαιδευτικός που ταξινομείται στην ομάδα αποκλεισμού σκιαγραφείται αρνητικά αφού υπολείπεται κατάρτισης λόγω λιγοστής μόρφωσης που προσδίδεται ως στερεότυπο της φυλετικής ομάδας στην οποία εντάσσεται *«εμιλούσεν τους η δασκάλα για πράματα για το σχολείο.. και έλλεν τους και κάποια πράματα λίγα για να μάθουν επειδή έν ήξερε ούτε κείνη πολλά...».* Συμπερασματικά ο Φώτης χρησιμοποιεί τη στρατηγική αποκλεισμού ώστε να αναπαραστήσει θετικά τη δική του ομάδα και αρνητικά την ομάδα που διαφοροποιείται. Το κοινωνικό χαρακτηριστικό του μορφωτικού επιπέδου λειτουργεί αυτόματα ως δείκτη ταξινόμησης των ανθρώπων.

Στην ενότητα που ακολουθεί παρατίθενται αποσπάσματα που φανερώνουν ότι τα παιδιά αντιλαμβάνονται τα αίτια που οδηγούν τους ανθρώπους στη μετανάστευση. Γίνεται, επομένως, εύκολα αντιληπτό ότι τα αίτια μετανάστευσης συχνά διασυνδέονται με τους δείκτες ταξινόμησης των ανθρώπων.

4.4.4. Λόγοι που οδηγούν σε Μετανάστευση

Το μεταναστευτικό, αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα ζητήματα που απασχολούν τις σύγχρονες κοινωνίες. Τα παιδιά έρχονται σε επαφή με το θέμα αυτό μέσα από την κοινωνική τους ζωή με διάφορους τρόπους και δομούν στη μνήμη τους νοητικά σχήματα ανάλογα με τις προσωπικές του βιωμένες εμπειρίες στο σχολικό, οικογενειακό αλλά και ευρύτερα κοινωνικό περιβάλλον. Είναι σημαντικό να διερευνηθεί το πως όμως αντιλαμβάνεται ένα παιδί προσχολικής ηλικίας μια τόσο πολύ-επίπεδη έννοια. Μέσα από τον λόγο των παιδιών ανιχνεύονται αντιλήψεις και στάσεις που σχετίζονται άμεσα με το θέμα. Οι φωτογραφίες που χρησιμοποιήθηκαν ως ερέθισμα συζήτησης στην παρούσα έρευνα αναπαριστούν στιγμές από την καθημερινή ζωή ανθρώπων διαφόρων εθνοτήτων. Παράλληλα δόθηκαν στα παιδιά και κάποιες φωτογραφίες που άμεσα συνδέονται με το μεταναστευτικό ζήτημα (φωτογραφίες 10 & 11). Πρόκειται για φωτογραφίες που προβλήθηκαν από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και αναπαριστούν σκηνές θαλάσσιας μετανάστευσης. Τα παιδιά εκφράζουν μέσα από τον λόγο τους, όπως αυτά αντιλαμβάνονται τους λόγους που αναγκάζουν τους ανθρώπους να μετακινηθούν από την πατρίδα τους σε μια νέα χώρα. Αναλυτικότερα αναφέρονται λόγοι οικονομικοί, λόγοι διαβίωσης, λόγοι βιοτικού επιπέδου και λόγοι που αφορούν σε θέματα ασφάλειας λόγω πολέμων.

Στο απόσπασμα που ακολουθεί, ο Πόλυς περιγράφει μια φωτογραφία που λήφθηκε από την ερευνήτρια από πλατεία στη Λευκωσία και αναπαριστά παιδιά μα παίζουν στην πλατεία. Ο Πόλυς εντοπίζει τη διαφορετικότητα των παιδιών ως προς τη δική του ομάδα, και προβαίνει σε ταξινόμηση με κριτήριο το χρώμα δέρματος τους εστιάζοντας στο απόσπασμα αυτό στη μετακίνηση τους από μια άλλη χώρα στη δική του.

Απόσπασμα 22: Ατομική συνέντευξη Πόλυς

Φωτογραφία 4: Παιδάκια που παίζουν στην πλατεία

- *Από ποια χώρα είναι άραγε;*
 - *Νομίζω από την Αφρική*
 - *Γιατί νομίζεις από την Αφρική;*
 - *Επειδή είπε μου η μάμα μου ότι τα παιδάκια της Αφρικής εν λλιο πιο μαύρα από τα άλλα παιδάκια*
 - *.....*
 - *Όι αλλά μπορεί να εφανταστήκαν ότι μπορούν πετάξουν, τζιαι να ονειρεύτηκαν, να φκήκαν που το κρεβάτι τους, να επήαν κατευθείαν στο αεροδρόμιο, να τους επήρεν στην Ελλάδα τζιαι να εππροσγειωθήκαν δαμέ..*
 - *Που ήταν πριν έρθουν εδώ;*
 - *Στη χώρα τους..*
 - *Και γιατί έφυγαν από τη χώρα τους και ήρθαν στην Ελλάδα;*
 - *Επειδή η Αφρική εν έσειε καθόλου λεφτά, τζι εν έσειε πολλούς πλούσιους, τζιαι μπορεί να ήρταν να πιαν φαγητό και νερό.*
- (Πόλυς : 23-27, 45-52)*

Στο απόσπασμα 22 ο Πόλυς φαίνεται να κατέχει την έννοια της μετακίνησης των ανθρώπων από μια χώρα σε άλλη, μπλέκοντας το φανταστικό με το πραγματικό επίπεδο. Η φαντασία και τα όνειρα αποτελούν βασικό στοιχείο στα νοητικά σχήματα της προσχολικής ηλικίας. Τα παιδιά της φωτογραφίας που περιγράφει ο Πόλυς βρίσκονται να παίζουν σε πλατεία της Κύπρου όπου υπάρχουν κρεμασμένες σημαίες της Ελλάδας ένεκα, μιας εθνικής επετείου. Ο Πόλυς συνειρμικά οδηγείται στο συμπέρασμα πως τα παιδιά βρίσκονται στην Ελλάδα, επηρεασμένος από το οπτικό ερέθισμα του εθνικού συμβόλου. Ενεργοποιώντας την αναφορική

στρατηγική ταξινομεί τους ανθρώπους με κριτήριο το χρώμα του δέρματος. Είναι φανερό ότι αντλεί στοιχεία από το νοητικό σχήμα που οικοδόμησε από το άμεσο κοινωνικό του πλαίσιο και εντάσσει τα παιδιά στη φυλετική ομάδα των Αφρικανών. Χρησιμοποιεί τον αιτιολογικό σύνδεσμο «επειδή» ώστε να εισαγάγει το επιχείρημα και να νομιμοποιήσει τη δήλωσή του *«Επειδή είπε μου η μάμα μου ότι τα παιδάκια της Αφρικής εν λλίο πιο μαύρα από τα άλλα παιδάκια»*. Στη δήλωση του Πόλυ φαίνεται ότι η οικογένεια αποτελεί το βασικό πλαίσιο κοινωνικοποίησης του και κατά συνέπεια τη βάση οικοδόμησης των πρώτων νοητικών σχημάτων μνήμης του. Το παιδί συλλέγει πληροφορίες, εμπειρίες και αφηγήσεις από το οικογενειακό περιβάλλον του και αποθηκεύει στη μνήμη του, από όπου αντλεί ανάλογα με την περίπτωση συνδέοντας, επεκτείνοντας και αξιολογώντας στοιχεία. Έρευνες (About:2008, Hirschfeld: 2008, Patterson & Bigler,2006) συνηγορούν στο πιο πάνω συμπέρασμα και δείχνουν ότι το χρώμα δέρματος αποτελεί το βασικότερο πόλο έλξης της παιδικής προσοχής και κύριο κριτήριο ταξινόμησης ανθρώπων από τα πολύ πρώιμα ηλικιακά στάδια. Ο Πόλυς λοιπόν αναφέρει πως η μητέρα του, του έδωσε την πληροφορία *«είπε μου η μάμα μου ότι τα παιδάκια της Αφρικής εν λλίο πιο μαύρα από τα άλλα παιδάκια»*, που ο ίδιος συνέδεσε με την περίπτωση που περιγράφει στη φωτογραφία. Το οπτικό ερέθισμα των παιδιών που αναπαρίστανται με σκούρο δέρμα διασυνδέεται με την αποθηκευμένη πληροφορία στη μνήμη, και οδηγεί τον Πόλυ στη συμπερασματική δήλωση ότι τα συγκεκριμένα παιδάκια κατάγονται από την Αφρική. Η στρατηγική αποκλεισμού ενεργοποιείται με τη χρήση του κλιτικού «από» να προηγείται του ουσιαστικού «τα άλλα παιδάκια» διακρίνοντας τα συγκεκριμένα από τα υπόλοιπα, ως στοιχεία που εξαιρούνται μιας ευρύτερης ομάδας.

Στο απόσπασμα αυτό τα στάδια μετακίνησης διαφαίνονται ξεκάθαρα στη δήλωση του Πόλυ: από τα κρεβάτια τους, στο αεροδρόμιο και στη συνέχεια στο μέρος όπου μετακινήθηκαν *«..να φκήκαν που το κρεβάτι τους, να επήαν κατευθείαν στο αεροδρόμιο.. τζιαι να επροσγειώθηκαν δαμέ»*.

Στη συνέχεια η αντωνυμία «τους» ολοκληρώνει τη στρατηγική αποκλεισμού *«στη χώρα τους»*. Τα ρήματα «εφαντάστηκαν, ονειρεύτηκαν, φκήκαν, επήαν, προσγειώθηκαν» στο γ' πρόσωπο πληθυντικού αριθμού, ενισχύουν την ταξινόμηση των ανθρώπων σε ομάδες, «εμείς» ως ομάδα συμπερίληψης και «οι άλλοι/αυτοί» ως ομάδα αποκλεισμού. Ο αιτιολογικός σύνδεσμος «επειδή» λειτουργεί ως επιχείρημα που δικαιολογεί τη μετακίνηση των παιδιών ενώ ταυτόχρονα συμβάλει

στην παράθεση των λόγων της μετακίνησης τους, συγκεκριμενοποιώντας τους σε οικονομικούς, «Επειδή η Αφρική εν έσει καθόλου λεφτά, τζι εν έσει πολλούς πλούσιους, τζιαι μπορεί να ήρταν να πιαν φαγητό και νερό». Στερεοτυπικά στο νοητικό σχήμα του Πόλυ οι άνθρωποι της Αφρικής φέρουν το σωματικοποιημένο χαρακτηριστικό μαύρο χρώμα στο δέρμα και αξιολογούνται βαθύτερα με χαμηλό βιοτικό επίπεδο. Για τον Πόλυ λοιπόν η μετακίνηση των παιδιών σε άλλη χώρα από τη δική τους, αποτελεί λύση στο πρόβλημα. Είναι πιθανό για τον Πόλυ η έννοια του κράτους-χώρα στερεοτυπικά να χαρακτηρίζεται από ομογενοποιημένη σύσταση που περιλαμβάνει ανθρώπους με συγκεκριμένα εξωτερικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, και οτιδήποτε διαφοροποιείται αναπαρίσταται ως «ξένο» που αποκλείεται.

Παρόμοια αντίδραση και τοποθέτηση παρατηρούμε και στο απόσπασμα 23 όπου ο Κυριάκος περιγράφει τη φωτογραφία 12, που αναπαριστά σκηνή θαλάσσιας μετανάστευσης, με ανθρώπους στοιβαγμένους σε μια φουσκωτή βάρκα.

Απόσπασμα 23: Ατομική συνέντευξη Κυριάκος

Φωτογραφία 11: Άνθρωποι σε βάρκα

- Ξέρω.. αυτό το ξέρω. Είναι κάποιοι που η χώρα τους την πήρανε άλλοι και πηγαίνουν σε άλλη χώρα. Πηγαίνουν σε άλλη χώρα και πήρανε όλα τα πράγματα τους και πηγαίνουνε τώρα σε μία άλλη χώρα που.. ας πούμε την Κύπρο.. επειδή ήταν από την Αφρική... δεν ήταν καλή η χώρα τους και την πήρανε οι Τούρκοι... και έπρεπε να πάνε σε μια άλλη χώρα ... εεεε στην Κύπρο για να τους καλωσορίσουνε για να πάνε σε αυτή τη χώρα.

(Κυριάκος. 193-199)

Στο απόσπασμα 23, ο Κυριάκος κοιτάζοντας τη φωτογραφία 11 ανακαλεί αμέσως από τη μνήμη του και δηλώνει ενθουσιωδώς πως πρόκειται για ένα γεγονός που ο ίδιος γνωρίζει «Ξέρω.. αυτό το ξέρω». Αναφέρεται στους ανθρώπους της φωτογραφίας με τις αντωνυμίες «κάποιους» και «τους» ως αόριστα άτομα άγνωστης ταυτότητας, που δε συμπεριλαμβάνονται στη συλλογική του ομάδα «Είναι κάποιοι που η χώρα τους την πήρανε άλλοι και πηγαίνουν σε άλλη χώρα». Η διατύπωση ρημάτων στο γ' πρόσωπο πληθυντικού αριθμού «πηγαίνουν, πήρανε» υπονοεί την αντωνυμία «αυτοί», ενεργοποιώντας την αναφορική στρατηγική αποκλεισμού «αυτοί/εμείς». Ο Κυριάκος φαίνεται να κατέχει την έννοια της αναγκαστικής μετανάστευσης λόγω πολέμου. Στην αφήγηση του διαφαίνεται η συγκρότηση και άλλων ονοματισμένων ομάδων ανθρώπων τις οποίες φέρει σε στερεοτυπικά νοητικά σχήματα και ενεργοποιεί μέσα από αναφορικές στρατηγικές ταξινόμησης. Οι ταξινομήσεις στις οποίες προβαίνει ο Κυριάκος πηγάζουν από τις πληροφορίες που έχει συλλέξει μέσα από την κοινωνικοποίηση του. Πρόκειται για την ομάδα των ανθρώπων που μεταναστεύουν, τους κατακτητές «...την πήρανε οι Τούρκοι..» και τους ανθρώπους στη χώρα υποδοχής. Για κάθε ομάδα που συγκρότησε ο Κυριάκος προβαίνει αυτόματα σε αντίστοιχη αξιολογική περιγραφή που τις αντιπροσωπεύει, κάνοντας εσωτερικές νοητικές διασυνδέσεις. Οι άνθρωποι που μεταναστεύουν φέρουν την ταυτότητα «από την Αφρική» και η χώρα λαμβάνει αρνητικό πρόσημο με τη χρήση του αιτιολογικού συνδέσμου «επειδή» που εισάγει το επιχείρημα «επειδή ήταν από την Αφρική... δεν ήταν καλή η χώρα τους». Οι κατακτητές, αποτελούν την άλλη ομάδα, με αρνητικό πρόσημο αφού με πόλεμο αρπάζουν μια χώρα που δεν τους ανήκει και φέρουν την ταυτότητα του Τούρκου, αντλώντας από τη μνήμη του γνώσεις που αφορούν στην ιστορία της δικής του πατρίδας και σχετίζονται με τους Τούρκους. Η τρίτη ομάδα που ο ομιλητής αναπαριστά, αποτελεί τη συλλογική του ομάδα και είναι η μοναδική που λαμβάνει θετικό πρόσημο. Η χρήση του ρήματος «καλωσορίσουμε» στο α' πρόσωπο ενικού αριθμού, συμπεριλαμβάνει και τον εαυτό του ως μέλος της ευρύτερης συλλογικής ομάδας, της οποίας προσδίδει θετικό πρόσημο καλοσυνάτων ανθρώπων που υποδέχονται με αγάπη τους ξένους «έπρεπε να πάνε σε μια άλλη χώρα ... εεεε στην Κύπρο για να τους καλωσορίσουμε, για να πάνε σε αυτή τη χώρα». Από την πιο πάνω κατηγοριοποίηση διαφαίνεται η στρατηγική θετικής αυτό-αναπαράστασης της συλλογικής ομάδας και η αρνητική αναπαράσταση των άλλων διαφοροποιημένων ομάδων. Η αφήγηση αυτή αφήνει να νοηθούν στερεότυπα που έχουν ήδη οικοδομηθεί στον Κυριάκο και βρίσκονται αποθηκευμένα στη σημασιολογική και

επεισοδιακή του μνήμη και αφορούν στις ευρύτερες εθνικές ομάδες που αναφέρονται με αξιολογική διάθεση.

Στο επόμενο κεφάλαιο της ερευνητικής εργασίας εξετάζονται τα συναισθήματα, οι στάσεις και αντιλήψεις των παιδιών ως προς τα άτομα που ταξινομούνται σε ομάδες διαφορετικές της συλλογικής. Πρόκειται για ευρήματα στον λόγο των παιδιών που προκύπτουν από βαθύτερη αξιολόγηση των ερευνητικών δεδομένων, η οποία ανιχνεύει κρυμμένα νοήματα που δε δηλώνονται ξεκάθαρα. Πιο συγκεκριμένα προκύπτουν αρνητικά συναισθήματα και αξιολογήσεις για την τουρκική εθνική ταυτότητα. Επίσης εντοπίζονται αρνητικές αξιολογήσεις στις αναπαραστάσεις του «άλλου» που αναπαρίστανται συχνά με στοιχεία παραβατικής συμπεριφοράς. Σε κάποιες περιπτώσεις τα άτομα που ταξινομούνται σε διαφορετική ομάδα, τρέπονται σε αντικείμενα χρήσης από τη συλλογική. Επιπλέον ανιχνεύονται συγκεκριμένες στάσεις και αντιλήψεις από τα παιδιά που ακολουθούν τη διαδικασία συγκρότησης του «άλλου». Τα άτομα γίνονται δέκτες κοροϊδευτικών σχολιασμών και συχνά δέχονται αρνητική αντιμετώπιση από την πλειοψηφική ομάδα σε αρκετές περιπτώσεις ο «άλλος» που αποκλείεται μέσα από αναφορικές στρατηγικές και στρατηγικές κατηγορήσεως χαρακτηρίζονται από έλλειψη καθαριότητας, φτώχεια και ορφάνια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ, ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ «ΑΛΛΟΥ»

5.1. Εισαγωγή

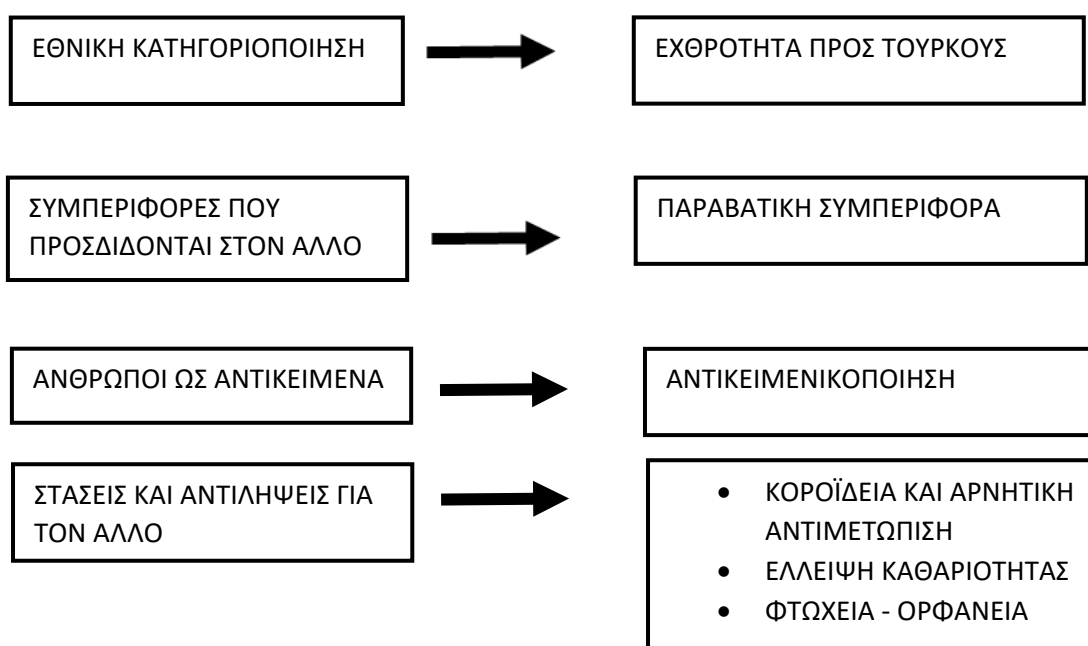
Όπως παρουσιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, τα παιδιά εστίαζαν σε δύο διαφορετικά επίπεδα χαρακτηριστικών στην κατασκευή/συγκρότηση του άλλου. Σε πρώτο επίπεδο ανέφεραν εξωτερικά παρατηρήσιμα χαρακτηριστικά, ενώ σε δεύτερο επίπεδο έκαναν επίκληση σε κοινωνικά χαρακτηριστικά τα οποία προκύπτουν μέσα από την κοινωνική δραστηριοποίηση των ανθρώπων. Πέραν από τα χαρακτηριστικά που προέκυψαν στην ταξινόμηση ανθρώπων, υπήρχε και ένα βαθύτερο επίπεδο, στο οποίο τα παιδιά περιέγραφαν και σχολίαζαν τα συναισθήματά τους, τις στάσεις και τις αντιλήψεις τους απέναντι στην έννοια του «άλλου». Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται αρχικά η εθνική κατηγοριοποίηση από τα παιδιά και η έκφραση αισθήματος εχθρότητας απέναντι σε συγκεκριμένη εθνικότητα, τους Τούρκους. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά σε συμπεριφορές που προσδίδονται στα άτομα που συγκροτούν τον «άλλο» και χαρακτηρίζονται από παραβατικότητα στους κανόνες που ορίζει το κοινωνικό συγκείμενο κάθε περίπτωσης. Έπειτα παρουσιάζεται η τάση από τα παιδιά να αναπαριστούν τα άτομα που κατασκευάζουν τον «άλλο» ως ιδιότητα αντικείμενα χρήσης της πλειοψηφικής ομάδας, μέσα από μια διαδικασία αντικειμενικοποίησης τους. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με γενικότερες στάσεις και αντιλήψεις των παιδιών που προκύπτουν μέσα από την αναπαράσταση/συγκρότηση του «άλλου». Πιο συγκεκριμένα ο «άλλος» αναπαρίσταται από τα παιδιά μέσα από συνθήκες φτώχειας, ορφάνιας και έλλειψης καθαριότητας, προκαλώντας κάποιες φορές αισθήματα οίκτου και άλλοτε υποτίμηση που εκφράζεται με κοροϊδευτική αντιμετώπιση.

Αυτό το δεύτερο επίπεδο ανάλυσης αναφέρεται σε βαθύτερη αξιολόγηση του λόγου των παιδιών ώστε να αναδυθούν συναισθήματα, στάσεις και αντιλήψεις τους όσον αφορά την αναπαράσταση της έννοιας του «άλλου». Πρόκειται για εξέταση στον λόγο των παιδιών που ανιχνεύει νοήματα που υποβόσκουν, και που πραγματεύονται στοιχεία πέραν της εξωτερικής εμφάνισης και της κοινωνικής δραστηριοποίησης. Φανερώνει στάσεις και αντιλήψεις που ενυπάρχουν πίσω από τις λέξεις και προκύπτουν από βαθύτερη συναισθηματική αξιολόγηση. Μέσα από τη

βαθύτερη ανάλυση των δεδομένων, αναδύονται στερεότυπα στον λόγο των παιδιών που στη συνέχεια λαμβάνουν αξιολογικό πρόσημο δημιουργώντας πρόσφορο έδαφος για νομιμοποίηση τους μέσα από την επαναλαμβανόμενη χρήση τους και κατ' επέκταση για την εδραίωση τους σε προκαταλήψεις.

Η συγκρότηση του «άλλου», που κατατάσσεται έξω από τον δικό τους εαυτό, οδηγείται προς εθνική και φυλετική κατηγοριοποίηση. Οι ομάδες αυτές που προκύπτουν λαμβάνουν σε αρκετές περιπτώσεις αρνητικό αξιακό πρόσημο, που τρέπεται σε υποτίμηση προς διαφοροποιημένες φυλετικές ομάδες και σε εχθρότητα προς συγκεκριμένη εθνικότητα. Άτομα που αποκλείονται από τη συλλογική ομάδα, κατατάσσονται σε ομάδες που αξιολογούνται ως ασθενέστερες, τρέπονται σε αντικείμενα χρήσης από πλευράς της πλειοψηφικής ομάδας ή προσδίδονται σε αυτές συμπεριφορές παραβατικότητας ως προς τους κανόνες που ορίζει η κοινωνία. Οι αναφορικές στρατηγικές ενεργοποιούνται στοχευμένα στον λόγο των παιδιών και αναδεικνύουν στοιχεία ταξινόμησης με συναισθηματική αξιολόγηση και απόδοση αρνητικού αξιακού πρόσημου αυτή τη φορά όπως φαίνεται στον πίνακα 14.

Στον πίνακα 14 αναπαρίστανται συνοπτικά οι στάσεις, οι αντιλήψεις και τα συναισθήματα των παιδιών όπως αναδύονται μέσα από την ανάλυση του λόγου τους.

Πίνακας 14: Στάσεις και αντιλήψεις για τον «άλλο»

Συγκεκριμένα, από την ανάλυση των δεδομένων αυτού του κεφαλαίου, προέκυψαν οι εξής κατηγορίες : πρώτον η εθνική κατηγοριοποίηση των ανθρώπων, η απόδοση συγκεκριμένων συμπεριφορών στα άτομα που συγκροτούν τον «άλλο», η αναπαράσταση του «άλλου» ως αντικείμενο και οι στάσεις και αντιλήψεις των παιδιών για την αναπαράσταση των ατόμων εκτός της συλλογικής ομάδας.

Η πρώτη κατηγορία της εθνικής κατηγοριοποίησης, συγκεκριμενοποιείται με εχθρότητα προς το τουρκικό έθνος, προσδίδοντας καθολικά στους ανθρώπους που ταξινομούνται ως μέλη της συγκεκριμένης εθνοτικής ομάδας χαρακτηριστικά με άκρως αρνητικό πρόσημο. Επιστρατεύονται επιθετικοί προσδιορισμοί και ρηματικές φράσεις που θεμελιώνουν το συγκεκριμένο στερεότυπο *«κακοί, εχθροί, ένεν καλή η χώρα τους, εν γίνεται να εν φίλοι, θέλουν να κλέψουν την Κύπρο»*.

Στη δεύτερη κατηγορία της απόδοσης συγκεκριμένων συμπεριφορών στον «άλλο», φαίνεται οι ομάδες που αποκλείονται από τη συλλογική, να αναπαρίστανται συνοδευόμενες από αρνητικές συμπεριφορές ως προς το κοινωνικά αποδεκτό πλαίσιο. Τα παιδιά κατασκευάζουν μέσα από τον λόγο τους τον «άλλο» ως να έχει παραβατική συμπεριφορά στο σχολικό περιβάλλον αλλά και στην κοινωνική ζωή.

Στην τρίτη κατηγορία της αντικειμενικοποίησης, ο «άλλος» υποβιβάζεται και τυγχάνει εκμετάλλευσης, αφού τρέπεται σε αντικείμενο που χρησιμοποιείται από την πλειοψηφική ομάδα για δικό της όφελος.

Τέλος στην τέταρτη κατηγορία δηλώνονται οι στάσεις και αντιλήψεις προς τα άτομα της ομάδας αποκλεισμού. Τα άτομα αυτά συχνά υποτιμώνται, γίνονται δέκτες κοροϊδευτικών σχολίων και αρνητικών συμπεριφορών από τα άτομα της κυρίαρχης ομάδας, η οποία ορίζεται και ως αυτή που φέρει τη δύναμη και εξουσία. Τα άτομα της διαφορετικής ομάδας παρουσιάζονται ως να υπολείπονται βασικών στοιχείων κοινωνικής διαβίωσης και κατασκευάζονται μέσα από τον λόγο να χαρακτηρίζονται από ορφάνια, έλλειψη καθαριότητας και μιζέρια.

5.2. Εθνική κατηγοριοποίηση – Εχθρότητα προς την Τουρκική εθνικότητα

Τα παιδιά από πολύ νεαρή ηλικία αισθάνονται την ανάγκη του «ανήκειν» σε συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα, με την οποία κοινωνικοποιήθηκαν και οικοδόμησαν δεσμούς συλλογικής ταυτότητας. Σύμφωνα με τον Bail (2008), η εθνική συνείδηση δημιουργεί συμβολικούς δεσμούς ριζωμένους στη θρησκεία, τη γλώσσα, τη φυλή και ορίζει κοινούς κανόνες και δομές. Επιπρόσθετα η Wodak (2012), αναφέρει ότι η εθνική ταυτότητα ενός ατόμου ορίζεται στην κουλτούρα και τον πολιτισμό του έθνους

και οικοδομείται μέσα από μύθους, ιστορήσεις, τραγούδια του παρελθόντος που προκαλούν κοινές πρακτικές στα άτομα άρρηκτα συνδεδεμένες με το γλωσσικό κώδικα. Σταδιακά λοιπόν κουλτούρα και έθνος ταυτίζονται. Πρόκειται γι' αυτό που ονομάζει η θεωρία του Bourdieu ως *habitus*, και αναφέρεται στο σύμπλεγμα κοινών ιδεών, αντιλήψεων, συναισθημάτων και συμπεριφορών του ατόμου, που διαμορφώνονται μέσα από την κοινωνικοποίηση και τις κοινωνικές και πολιτισμικές επιρροές του. Οι Reisingl & Wodak (2001), τονίζουν ότι η εθνική ταυτότητα στηρίζεται στην κατασκευή της διαφορετικότητας, της διακριτικότητας και της μοναδικότητας και κατ' επέκταση στη ιδέα της συμπερίληψης σε μια δυνατή συλλογική ομάδα.

Η μελέτη των δεδομένων κατέδειξε ότι τα παιδιά αντιλαμβάνονται με το δικό τους τρόπο την έννοια της εθνικής ταυτότητας. Μέσα από τον λόγο τους αναδύονται αντιλήψεις που συνθηκολογούν στο ότι ανήκουν σε μια εθνική ταυτότητα που καθιστά μέλη μιας συλλογικής ομάδας που φέρει κοινά στοιχεία ως προς το ιστορικό παρελθόν και το πολιτισμικό κεφάλαιο. Παρουσιάζουν στάσεις που δεικνύουν την ανάγκη τους να αυτοπροσδιοριστούν ως μέλη μιας συλλογικής ομάδας με κοινά χαρακτηριστικά και συνήθειες. Δηλώνουν την κυπριακή τους ταυτότητα και αναφέρουν στοιχεία που την προσδιορίζουν. Παράλληλα τα δεδομένα κατέδειξαν εχθρική αντιμετώπιση ως προς τα άτομα του τουρκικού έθνους, προσδίδοντας σε αυτά στερεοτυπικά χαρακτηριστικά με αρνητικό πρόσημο αξιολόγησης. Οι τούρκοι αναπαρίστανται στον λόγο των παιδιών ως κακοί, μοχθηροί, εχθροί που αρέσκονται στον πόλεμο και κλέβουν πατρίδες. Ο «ξένος», αυτός που διαφοροποιείται από τη συλλογική ομάδα οπτικά από τα παιδιά λόγω της εξωτερικής του εμφάνισης, φαίνεται να ταυτίστηκε σε κάποιες περιπτώσεις με τον Τούρκο, ενεργοποιώντας την επεισοδιακή μνήμη.

Σε ανάλογο ύφος κινείται και το απόσπασμα 24, όπου ο Πόλυς σχολιάζει μια φωτογραφία στην οποία δύο άντρες κάθονται στο παγκάκι, σε κεντρική πλατεία της πρωτεύουσας. Ο Πόλυς παρατηρεί τη φωτογραφία και εστιάζει την προσοχή του στα οπτικά ερεθίσματα του χρώματος στο δέρμα και στα ρούχα, ώστε να ταξινομήσει τους ανθρώπους και εν συνεχεία να τους αξιολογήσει.

Απόσπασμα 24: Ατομική συνέντευξη Πόλυς

Φωτογραφία 1. Άντρες στο παγκάκι

- Από ποια χώρα είναι τούτοι οι άνθρωποι;
 - Από την Αγγλία...
 - Πώς το κατάλαβες;
 - Που το χρώμα τους.
 - (...)
 - Τι σκέφτεται τούτος ο στρατιώτης;
 - Να πάει στο στρατό να πολεμήσει.
 - Ποιους να πολεμήσει;
 - Τους κακούς, τζείνους που θέλουν να κλέψουν την Κύπρον...
 - Δηλαδή;
 - Τους Τούρκους.
- (Πόλυς. 85-88, 99-104)

Στο απόσπασμα 24 οι άντρες της φωτογραφίας αξιολογούνται ως ξένοι από τον Πόλυ με κριτήριο το χρώμα στο δέρμα τους και κατηγοριοποιούνται ως Άγγλοι. Είναι σημαντικό να τονιστεί πως στην περίπτωση αυτή το μαύρο χρώμα στο δέρμα παρόλο που ταξινομήθηκε ως «ξένο» εντούτοις δεν ταυτίστηκε με την αφρικανική καταγωγή όπως σε προηγούμενες περιπτώσεις. Ο άντρας που φορεί μπουφάν που προσομοιάζει με στρατιωτική παραλλαγή, αυτόματα λαμβάνει την ταυτότητα του στρατιώτη. Ο Πόλυς χρησιμοποιεί τα ρήματα στην υποτακτική έγκλιση, ενεργητικής φωνής γ' ενικού προσώπου που δηλώνουν επιθυμία «*Να πάει στο στρατό να πολεμήσει*». Στη συνέχεια ο άνθρωπος αυτός, ταξινομείται λόγω εξωτερικών χαρακτηριστικών ως ξένος και αποκλείεται από τη συλλογική ομάδα, φέροντας πολλαπλές ταυτότητες : του καλού Άγγλου στρατιώτη που βρίσκεται στην Κύπρο.

Όταν ζητείται από τον Πόλυ να ορίσει την πρόθεση του στρατιώτη αναφέρει με βεβαιότητα στον τόνο της φωνής αλλά και στην έκφραση του προσώπου του, ανοίγοντας τα χέρια «τους Τούρκους». Το εξωλεκτικό έρχεται να συμπληρώσει τον λόγο και να σφραγίσει τη δήλωση του παιδιού. Οι Τούρκοι, ως εθνοτική ομάδα, δεν παρουσιάζονται πουθενά στο συγκεκριμένο που σχολιάζεται και όμως εμφανίζεται στον λόγο. Η ομάδα αυτή που δημιουργείται από τον Πόλυ αυτοματοποιημένα και χωρίς ουσιαστικό ερέθισμα φέρει στερεοτυπικά χαρακτηριστικά με αρνητικό πρόσημο «*Τους κακούς, τζείνους που θέλουν να κλέψουν την Κύπρο*». Επομένως οι Τούρκοι αναπαρίστανται ως μια ομογενοποιημένη ομάδα από κακούς ανθρώπους. Το ρήμα «*θέλουν*» στην ενεργητική ενεστώτα γ' πληθυντικού, καθώς και το ρήμα «*να κλέψουν*» στην υποτακτική υπονοεί την αντωνυμία «*αυτοί*» ενεργοποιώντας την αναφορική στρατηγική αποκλεισμού από τη συλλογική ομάδα. Και τα δύο ρήματα δηλώνουν επιθυμία που φέρει αρνητικό πρόσημο δηλώνοντας πράξη αρνητικά στιγματισμένη. Η ξένη αυτή εθνοτική ομάδα που σχηματίστηκε από τον Πόλυ αυτοματοποιημένα, αρέσκει να αρπάζει κάτι που δεν της ανήκει με δόλιο τρόπο και διασυνδέεται με τις προσωπικές του αφηγήσεις «*να κλέψουν την Κύπρο*». Η αντωνυμία «*τζείνους*» χρησιμοποιείται ώστε να σφραγιστεί ο αποκλεισμός από τη συλλογική εθνοτική ομάδα. Από όλα τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι ο Πόλυς φαίνεται να ανακαλεί από τη μνήμη του πληροφορίες και αφηγήσεις από το οικογενειακό και σχολικό του περιβάλλον που θεμελιώνουν τη δήλωση του, ενεργοποιώντας αυτόματα το νοητικό σχήμα από την επεισοδιακή μνήμη του και την αντίστοιχη στρατηγική προοπτικής.

Σε ανάλογη αντίδραση και τοποθέτηση κινείται και το απόσπασμα 25, όπου ο Κυριάκος περιγράφει τη φωτογραφία στην οποία άνθρωποι διαφορετικής φυλετικής καταβολής διαδηλώνουν κατά τη διάρκεια αντιρατσιστικής διαμαρτυρίας προς υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με την ονομασία «*Black lives matter*».

Απόσπασμα 25: Ατομική συνέντευξη Κυριάκος

Φωτογραφία 8. Διαμαρτυρία Black lives matter

- *Ότι δεν πρέπει να χάσουμε, δεν πρέπει να νικήσουν οι Κύπριοι για να πάρουμε εμείς τη χώρα τους. (Κι αυτοί να πάρουν τη δικιά μας χώρα – Διευκρινίζει με ανάλογο ύφος δείχνοντας Αφρικανούς ανθρώπους). Η δικιά μας χώρα είναι άχρηστη.. αυτούς θα είναι η άχρηστη χώρα- (Διευκρινίζει ξανά δείχνοντας).*
 - *(...)*
 - *ΟΧΙ δε μπορεί.. αποκλείεται!! να μην είναι φίλοι. (έντονο ύφος και κινήσεις χεριών) Επειδή είναι από την Τουρκία και επειδή είναι από την Κύπρο.. φυσικά δε θα είναι φίλοι*
 - *Γιατί νομίζεις δε μπορούν να είναι φίλοι;*
 - *Εεεε ΔΕ μπορούν να είναι φίλοι επειδή οι Τούρκοι έχουν πιο χάλια χώρα και ζηλεύουν από την Κύπρο και τη θέλουν χώρα τους*
- (Κυριάκος. 88- 90, 101-106)*

Στο απόσπασμα 25 ο Κυριάκος διασυνδέει τη διαδήλωση πλήθους ανθρώπων με τη σύγκρουση μεταξύ δύο ομάδων ανθρώπων που έφτιαξε με βάση το νοητικό σχήμα που έχει συγκροτηθεί στη μνήμη του. Πρόκειται για τους ανθρώπους που κατατάσσει στη συλλογική του ομάδα, και εννοεί τη δική του εθνική ομάδα, τους Κύπριους και τη ξένη εθνική προς αυτόν ομάδα, τους Τούρκους. Ο Κυριάκος πραγματοποιεί μια δήλωση την οποία μετασχηματίζει σε μονόλογο της ομάδας που κατασκεύασε με κριτήριο το χρώμα των ανθρώπων. Ξεκαθαρίζει τις ομάδες ενεργοποιώντας εξωλεκτικά στοιχεία, αφού κάθε φορά που υπονοεί τους Τούρκους δείχνει με το δάχτυλο του ανθρώπους με μαύρο χρώμα δέρματος. Η διασύνδεση αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού το σκούρο δέρμα ταξινομείται στην

ομάδα που ονομάζει «Τούρκος» και φέρει ποιοτικά χαρακτηριστικά με αρνητικό αξιακό πρόσημο «*άχρηστη χώρα*». Επιπλέον η δήλωση που μεταφέρεται ως μονόλογος διατυπώνεται μέσω άρνησης με τη χρήση του αρνητικού μορίου «δεν», «*δεν πρέπει να χάσουμε, δεν πρέπει να νικήσουν οι Κύπριοι*». Τα ρήματα τοποθετούνται στο α' και γ' πρόσωπο πληθυντικού αριθμού στην υποτακτική αντίστοιχα, υπονοώντας τις αντωνυμίες «εμείς και αυτοί», ενεργοποιώντας στρατηγικές αποκλεισμού και συμπερίληψης. Το ελλειπτικό ρήμα «πρέπει» δηλώνει κάτι που είναι απαραίτητο να πραγματοποιηθεί κορυφώνοντας τη σύγκρουση ανάμεσα στις δύο εθνοτικές ομάδες. Η εμφατική δήλωση υπό μορφή κτητικής αντωνυμίας «*δικιά μας χώρα – τη χώρα τους*» ενισχύει τα συγκρουόμενα συμφέροντα των δύο ομάδων. Η αντωνυμία «αυτοί» χρησιμοποιείται ώστε να διευκρινιστεί ο αποκλεισμός στη βάση συμπερασματικής δήλωσης.

Σε επόμενο στάδιο ο Κυριάκος συνεχίζει με την αρνητική διατύπωση μιας νέας δήλωσης χρησιμοποιώντας το αρνητικό μόριο «δεν» και το ρήμα «μπορεί» ώστε να τονίσει την απόλυτη αδυναμία πραγμάτωσης ενός γεγονότος. Ο απρόσωπος ρηματικός τύπος του ρήματος «αποκλείω» στο γ' πρόσωπο ενικού οριστικής ενεστώτα, στην παθητική φωνή ενισχύει την πιο πάνω δήλωση δίνοντας της εντονότερη βαρύτητα. Οι δύο εθνικές κατηγορίες που εστιάζει το παιδί δεν υπάρχει καμία πιθανότητα λοιπόν να είναι φίλοι, «*ΟΧΙ δε μπορεί.. αποκλείεται!! να μην είναι φίλοι.*». Το μόριο «όχι» τονίζεται με το ύφος και τον τόνο της φωνής. Στη συνέχεια χρησιμοποιείται ο αιτιολογικός σύνδεσμος «επειδή» ώστε να λειτουργήσει ως στρατηγική επιχειρηματολογίας και να επεξηγηθεί καλύτερα η δήλωση του. Η εθνικότητα από μόνη της λειτουργεί ως κριτήριο ταξινόμησης σε συγκρουόμενες ομάδες. Το επίρρημα «φυσικά» φανερώνει κάτι που για τον Κυριάκο είναι αυτονόητο «*Επειδή είναι από την Τουρκία και επειδή είναι από την Κύπρο.. φυσικά δε θα είναι φίλοι*». Ο Κυριάκος συνεχίζει με την αναφορική στρατηγική αποκλεισμού της ομάδας των Τούρκων προσδίδοντας σε αυτήν χαρακτηριστικά με αρνητικό αξιολογικό πρόσημο. Ο αιτιολογικός σύνδεσμος «επειδή» επιστρατεύεται ξανά ώστε η δήλωση να θεμελιωθεί στη βάση επιχειρημάτων. Συμπερασματικά, οι Τούρκοι αποκλείονται από τη συλλογική ομάδα γιατί έχουν χάλια χώρα, ζηλεύουν την Κύπρο και θέλουν να την πάρουν με παράνομο τρόπο αφού δεν είναι δική τους, «*Εεεε ΔΕ μπορούν να είναι φίλοι επειδή οι Τούρκοι έχουν πιο χάλια χώρα και ζηλεύουν από την Κύπρο και τη θέλουν χώρα*». Τα ρήματα «μπορούν, έχουν, ζηλεύουν, θέλουν» στο γ' πρόσωπο πληθυντικού αριθμού στην προστακτική υπονοούν ξανά την αντωνυμία «αυτοί» ενισχύοντας ακόμα μια φορά τον αποκλεισμό και τη βεβαιότητα για τις

δηλώσεις του. Ο Κυριάκος χρησιμοποιεί έντονα το ύφος, τις εκφράσεις στο πρόσωπο του, τις κινήσεις των χεριών του αλλά και τις διακυμάνσεις στη φωνή του ώστε να πείσει το συνομιλητή του για την ορθότητα των απόψεων του. Διαφαίνεται να είναι ένα θέμα βαθιά ριζωμένο μέσα του από αφηγήσεις και πληροφορίες που αποθήκευσε στη μνήμη του και έντονα συναισθηματικά φορτισμένο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ταύτιση των διαδηλωτών με σκούρο χρώμα δέρματος, τους οποίους διευκρινίζει δείχνοντας τους, με τους Τούρκους που δεν αναπαρίστανται πουθενά στη φωτογραφία και η επέκταση με την εχθρότητα και αντιπαλότητα προς τη συλλογική ομάδα. Είναι φανερό ότι ο ξένος κατηγοριοποιείται με κριτήριο το χρώμα, σχηματίζεται μέσα από την άντληση προσωπικών αφηγήσεων και πληροφοριών από τη μνήμη και θεμελιώνεται με συμπερασματικές δηλώσεις στη βάση επιχειρημάτων.

Συνεχίζοντας στο απόσπασμα 26, τα παιδιά συζητούν σχετικά με τη φωτογραφία 12, η οποία αναπαριστά σκηνή από θαλάσσια μετανάστευση προσφύγων, με ανθρώπους στρυμωγμένους σε μια βάρκα.

Απόσπασμα 26: Ομαδική συνέντευξη 2

Φωτογραφία 11. Άνθρωποι σε βάρκα

Άρης: Ευτυχώς όι στην Τουρκία... Επειδή τζιαμαί κάμνουν πόλεμο.. συνέχεια πόλεμο

(...)

Χρύσα: Εγώ διαφωνώ με την απόφαση του Άρη αφού οι Κύπριοι εν καλοί με ούλλες τες χώρες ίνταλος να θέλουν να τους φαττσιήσουν ή να τους σκοτώσουν; (απορημένο ύφος, ενόχληση στον τόνο της φωνής)

Πάνος: Αφού εν εχθροί τούτες οι δύο χώρες

-Ποιες είναι εχθροί;

Πάνος: Ναι.. οι Κύπριοι με τους Τούρκους.. έννεν φίλοι.. εν εχθροί..

Φώτης: Μόνον οι Τουρκοκύπριοι εν λλίγο

-Ποιοι εν οι Τουρκοκύπριοι;

Άρης: Τζείνοι που μπορούν να πάουν τζιαι στην Τουρκία τζιαι στην.....

Κύπρο

Φώτης: Ναι μπορούν να παν όταν έχει Τουρκοκύπριους στην Τουρκία, όμως όταν έχει κανονικούς Τούρκους έν γίνεται να παν.... Όταν όμως έχει Τουρκοκύπριους και στην Κύπρο μπορούν να περάσουν οι Τούρκοι

Άρης: Αλλά εν μπορούν να περάσουν οι Ελληνοκύπριοι

-Που δεν μπορούν να περάσουν οι Ελληνοκύπριοι;

Άρης: Στην Τουρκία

Φώτης: Μόνο στην Κύπρο

-Γιατί δεν μπορούν στην Τουρκία;

Φώτης:Επειδή εν αντίπαλοι

(2 : 422-425,437-456)

Στο απόσπασμα 12, τα παιδιά συζητούν μεταξύ τους και καταλήγουν στα συμπεράσματα πως οι άνθρωποι που παρατηρούν είναι Κύπριοι, απειλούνται από αντίπαλους και μπήκαν στη βάρκα με σκοπό τη μετακίνηση τους σε άλλη χώρα, ώστε να γλιτώσουν από πόλεμο. Ο Άρης προβαίνει σε δήλωση μέσα από αρνητική διατύπωση «*Ευτυχώς όί στην Τουρκία... Επειδή τζιαμαί κάμνουν πόλεμο.. συνέχεια πόλεμο*» προσδίδοντας στην εθνική αυτή ομάδα αρνητικό πρόσημο ως προς τα ποιοτικά χαρακτηριστικά που διακρίνουν τα μέλη της. Η δήλωση του Άρη ξεκινά με το επίρρημα «ευτυχώς» επενδύοντας τη με ύφος ανακούφισης. Στη συνέχεια χρησιμοποιεί τον αιτιολογικό σύνδεσμο «επειδή», ώστε να επιχειρηματολογήσει και να τεκμηριώσει τον λόγο του. Είναι φανερό στο απόσπασμα αυτό, ότι η εθνική ομάδα που κατηγοριοποιεί και ονομάζει, ανακαλείται από τη μνήμη του, όπου υπάρχει ήδη αποθηκευμένη με αφηγήσεις που στηρίζουν την επιχειρηματολογία του. Οι Τούρκοι κατασκευάζονται ως ομοιογενοποιημένη πολεμοχαρή ομάδα, που αρέσκειται σε πόλεμο. Το επίρρημα «συνέχεια» φανερώνει διάρκεια στην πολεμική διάθεση των ανθρώπων. Παράλληλα η χρήση του τοπικού επιρρήματος «εκεί -

τζιαμαί» (στην κυπριακή διάλεκτο) φανερώνει τη διάκριση από τη συλλογική ομάδα. Η τουρκική εθνική ομάδα ταξινομείται, ονομάζεται και προσδιορίζεται τοπικά. Η Χρύσα διαφωνεί σε προηγούμενη αναφορά του Άρη σε σύγκρουση μεταξύ της Τουρκικής εθνικής ομάδας με τη συλλογική ομάδα των Κυπρίων. Η ανάγκη θετικής αυτό-αναπαράστασης ως στρατηγική στον λόγο είναι εμφανής τόσο ως προς την επιλογή των λέξεων που χρησιμοποιούνται, στο απορημένο ύφος, στην έκφραση του προσώπου αλλά και στην ενόχληση που παρατηρείται στον τόνο της φωνής της *«Αποκλείεται...οι Κύπριοι εν καλοί με ούλλες τες χώρες ήνταλως να θέλουν να τους φατσηήσουν ή να τους σκοτώσουν;»*. Ο ρηματικός τύπος στο γ' πρόσωπο ενικού οριστικής ενεστώτα «αποκλείεται» δηλώνει κατηγορηματική άρνηση στην πιθανότητα η συλλογική ομάδα να φέρει ποιοτικά χαρακτηριστικά με αρνητικό πρόσημο αφού πρόκειται για μια ομογενοποιημένη ομάδα με θετική αναπαράσταση. Η ερωτηματική διατύπωση με το επίρρημα στην κυπριακή διάλεκτο «ήνταλως» (=πως στην κοινή) ενισχύει την αδυναμία ισχύος οποιασδήποτε αρνητικής συμπεριφοράς που πιθανό να αποδίδεται στη συλλογική ομάδα. Ο Πάνος ξεκαθαρίζει το σκηνικό ως προς τις σχέσεις των δύο εθνικών ομάδων με ευθύτητα στο λόγο του και με τη χρήση του ουσιαστικού «φίλος» και του αντώνυμου «εχθρός» *«οι Κύπριοι με τους Τούρκους.. ένεν φίλοι.. εν εχθροί..»*. Ο Φώτης, ανακαλεί από τη μνήμη του μια κατηγορία ανθρώπων που συνδέεται με τις πιο πάνω εθνικές ομάδες, αλλά που όμως δεν συμπεριλαμβάνεται εξ' ολοκλήρου σε καμιά από τις δύο. Τα παιδιά ανακαλούν από τη μνήμη τους νέες κατηγορίες ανθρώπων, τους Τουρκοκύπριους και Ελληνοκύπριους. Οι αφηγήσεις και πληροφορίες από το άμεσο συγκείμενο τους, επιτρέπει να ανακαλούν, να ονομάζουν και να εξηγούν τα νοητικά σχήματα των κατηγοριοποιήσεων που προέκυψαν στη συζήτηση και είχαν αποθηκευμένα στη μνήμη τους. Ο Φώτης ολοκληρώνει με τη συμπερασματική δήλωση του *«Επειδή εν αντίπαλοι»*, με τον αιτιολογικό σύνδεσμο «επειδή», να εισάγει το επιχείρημα του που σφραγίζει τη σύγκρουση ανάμεσα στις υπό συζήτηση ομάδες.

Πέραν της κατηγοριοποίησης των ανθρώπων σε εθνικές ομάδες και την εκδήλωση εχθρικών στάσεων, αντιλήψεων και συναισθημάτων προς την τουρκική εθνική ταυτότητα, ο λόγος των παιδιών κατέδειξε και την αναπαράσταση/συγκρότηση του «άλλου» με συγκεκριμένες αρνητικά προσδιορισμένες συμπεριφορές. Στην ενότητα που ακολουθεί αναφέρονται στάσεις και αντιλήψεις των παιδιών που συνδέονται με συμπεριφορές που προσδίδονται στους ανθρώπους που συγκροτούν τον «άλλο».

5.3. Συμπεριφορές που προσδίδονται στον άλλο

Η κατηγοριοποίηση των ανθρώπων συχνά στηρίζεται σε διακριτές συμπεριφορές που προσδίδονται στις ομάδες που δημιουργούνται. Η συλλογική ομάδα συνήθως παρουσιάζεται με θετικό πρόσημο και η ομάδα που αποκλείεται φέρει στερεοτυπικές αρνητικές συμπεριφορές και χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με τον Πανταζή (2015) η κατηγοριοποίηση που αφορά τους ανθρώπους ορίζεται με κριτήριο την ομάδα στην οποία θεωρούν να ανήκουν, τη δική τους ομάδα (ingroup) ή σε μια ξένη (outgroup), και χρησιμοποιούνται χαρακτηριστικά διαθέσιμα και εμφανή. Ο Bergman (2001), αναφέρει ότι οι προκαταλήψεις διέρχονται μέσα από τρία στάδια, της κατηγοριοποίησης, της στερεοτυποποίησης και της αξιολόγησης ή συναισθηματικής φόρτισης. Σε αυτή τη διαδικασία, κατά το στάδιο της στερεοτυποποίησης αποδίδονται στην ομάδα ιδιότητες ανάλογα με την ιδιότητα μέλους της, επιτελούνται γενικεύσεις και εγκαθίστανται στην ανθρώπινη μνήμη ως σταθερές εικόνες. Στο στάδιο της αξιολόγησης οι άνθρωποι μέλη των ομάδων αξιολογούνται τελικά βάσει των στερεοτύπων που τους αποδίδονται. Η κοινωνική τάση θέλει τους ανθρώπους να αξιολογούν τη δική τους ομάδα θετικά παρουσιάζοντας μια θετική κοινωνική ταυτότητα και τη ξένη ομάδα ως επί τω πλείστο αρνητικά.

Σε ανάλογη αντίδραση τοποθετείται ο Πόλυς στο απόσπασμα 27, όπου σχολιάζει τη φωτογραφία 6, από ένα πολυπολιτισμικό σχολείο όπου παιδιά διαφορετικής φυλετικής καταγωγής παρακολουθούν μάθημα με σοβαρό ύφος. Ανάμεσα στα παιδιά υπάρχει και ένα μοναδικό αγόρι με εξωτερικά χαρακτηριστικά εμφάνισης που διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα ως προς το χρώμα του δέρματος. Ο Πόλυς εστιάζει στο διαφορετικό παιδί και προχωρεί σε βαθύτερη αξιολόγηση του.

Απόσπασμα 27: Ατομική συνέντευξη Πόλυς

Φωτογραφία 6. Παιδιά στην τάξη παρακολουθούν παραμύθι

- *Τούτος.. επείραξεν τούτην και εθύμωσεν (δείχνει αντίστοιχα με το δάχτυλο)*
 - *Γιατί την επείραξεν;*
 - *Γιατί αρέσκει του να πειράζει*
 - *Και γιατί του αρέσκει να πειράζει;;*
 - *Εεεε επειδή εν που άλλην χώρα..*
- (Πόλυς. 198-202)

Στο απόσπασμα 27, ο Πόλυς εστιάζει στο αγόρι που διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα ως προς το χρώμα του δέρματος και προσδίδει σε αυτό ποιοτικά χαρακτηριστικά με αρνητικό πρόσημο αξιολόγησης. Ο Πόλυς αναφέρεται στο αγόρι της φωτογραφίας με την αντωνυμία «τούτος» και χρησιμοποιεί στρατηγική κατηγορήσεως με την οποία το χαρακτηρίζει ως ενοχλητικό, στο κοινωνικό πλαίσιο της τάξης «*Τούτος.. επείραξεν τούτην και εθύμωσεν*». Το κορίτσι που επιλέγει ο Πόλυς ως θύμα της ενοχλητικής συμπεριφοράς είναι ένα κορίτσι που διαφέρει ως προς το χρώμα του δέρματος, και ο Πόλυς χρησιμοποιεί ξανά την αντωνυμία «τούτη». Επομένως ο Πόλυς, με τη χρήση των προσωπικών αντωνυμιών επιστρατεύει στρατηγική αποκλεισμού και αποστασιοποιείται και από τις δύο κατηγορίες που δημιούργησε. Καμιά ομάδα δε φαίνεται να τον ικανοποιεί ως μέλος της δικής του συλλογικής ομάδας με κριτήριο το χρώμα του δέρματος. Στη συνέχεια χρησιμοποιεί τη στρατηγική επιχειρηματολογίας με την οποία αιτιολογεί τη συμπερασματική δήλωσή του με τη χρήση του αιτιολογικού συνδέσμου «επειδή». Στη συνέχεια η ρηματική πρόταση «*αρέσκει του να πειράζει*» στο γ' πρόσωπο ενεργητικής φωνής στην υποτακτική έγκλιση, δηλώνει μια συνήθεια εκ μέρους του αγοριού που επαναλαμβάνεται. Το επιχείρημα του Πόλυ εισάγεται με τον αιτιολογικό σύνδεσμο «επειδή» και φανερώνει τον πλήρη αποκλεισμό του αγοριού της

φωτογραφίας «*επειδή εν που άλλην χώρα*». Το αγόρι δε συγκαταλέγεται στη συλλογική ομάδα που περιγράφεται στη φωτογραφία και έτσι περιθωριοποιείται. Ο κλητικός τύπος της αντωνυμίας «άλλη» δηλώνει τη διάκριση και αποκλεισμό από τα υπόλοιπα παιδιά της φωτογραφίας που συγκαταλέγονται ως μέλη μιας συλλογικής ομάδας. Το εμφανή χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί τα παιδιά της φωτογραφίας είναι το χρώμα στο δέρμα τους και φαίνεται να είναι αρκετό για τον Πόλυ ώστε να ταξινομήσει τους ανθρώπους σε διαφορετικές ομάδες. Το χρώμα δέρματος ως κριτήριο ταξινόμησης δεν κατονομάζεται αλλά πιθανό να αφήνεται να νοηθεί αφού ο Πόλυς χρησιμοποιεί τη δείξη για να εστιάσει στο μοναδικό παιδί που διαφοροποιείται ως προς το χαρακτηριστικό αυτό. Συμπερασματικά στο απόσπασμα αυτό, ο Πόλυς συγκροτεί τον «άλλο», με χαρακτηριστικά την ενοχλητική συμπεριφορά που τον περιθωριοποιεί από την υπόλοιπη ομάδα.

Ανάλογη είναι και η τοποθέτηση που καταγράφεται στο ημερολόγιο τάξης στο απόσπασμα 28, όπου γίνεται επεξεργασία του παραμυθιού «*Η χώρα με τους παράξενους ανθρώπους*» με κεντρικό θέμα τη διαφορετικότητα. Τα παιδιά συζητούν στην ολομέλεια σχετικά με το παραμύθι όταν ο Άρης με αφορμή την ιστορία προβαίνει σε δήλωση μεταφέροντας το φανταστικό σενάριο στο πραγματικό συγκείμενο της τάξης.

Απόσπασμα 28: Περιστατικό ημερολόγιο τάξης

Άρης: Δασκάλα έχουμε τζι εμείς παράξενο παιδί ο Στηβ

Πόλυς: Ναι ήρτεν που τη μαύρη χώρα

Χρύσα: Μα εν φίλος μας..

Κυριάκος: ... όμως έν ιξέρει τζιαι πειράζει μας, χαλά μας το παιχνίδι

Στο απόσπασμα 28 ο Άρης εστιάζει στον Στηβ, που διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα παιδιά ως προς το χρώμα δέρματος και το χρησιμοποιεί ως κριτήριο αποκλεισμού από τη συλλογική ομάδα. Ο Άρης χαρακτηρίζει τον Στηβ με το επίθετο «παράξενος» με αφορμή τον τίτλο του παραμυθιού. Στη συνέχεια ο Πόλυς συμφωνεί με τη δήλωση και την επεκτείνει, προχωρώντας σε ονοματοποίηση της χώρας καταγωγής του «*Ναι ήρτεν που τη μαύρη χώρα*». Ο Πόλυς, χρησιμοποιεί το ρήμα «ήρτεν» στον αόριστο φανερώνοντας τη μετάβαση του Στηβ από μια άλλη χώρα, ξένη ως προς τη συλλογική ομάδα. Έπειτα η Χρύσα προβαίνει σε μετριασμό της δήλωσης αποκλεισμού με τη χρήση του επιθέτου που φέρει θετικό πρόσημο «φίλος» «*Μα εν φίλος μας*». Παρόλα αυτά η προσωπική αντωνυμία «μας»

συμβάλλει στην ενίσχυση της στρατηγικής αποκλεισμού, αφού πιθανό να υπονοείται πως παρόλο που δε συμπεριλαμβάνεται στη συλλογική ομάδα λόγω της διαφορετικότητας του, μπορεί να θεωρείται φίλος αλλά όχι μέλος. Ο Κυριάκος συνεχίζει με την αξιολόγηση του Στηβ προσδίδοντας του ποιοτικά χαρακτηριστικά συμπεριφοράς με αρνητικό πρόσημο αξιολόγησης θεμελιώνοντας τον αποκλεισμό του από την πλειοψηφική ομάδα, αφού δε ξέρει και ενοχλεί *«όμως ένηξέρι τζιαι πειράζει μας, χαλά μας το παιχνίδι»*. Στην περίπτωση αυτή ο αντιθετικός σύνδεσμος «όμως» χρησιμοποιείται ώστε να εισαχθεί το επιχείρημα του Κυριάκου και να απορρίψει το μετριασμό της Χρύσας. Η αντωνυμία «μας» θεμελιώνει την αναφορική στρατηγική αποκλεισμού υπονοώντας τη διάκριση «εμείς και οι άλλοι», οι εντός ομάδας (ingroup) και αυτοί που μένουν εκτός ομάδας (outgroup).

Αντίστοιχη αντίδραση παρατηρείται στο απόσπασμα 29, όπου ο Πέτρος περιγράφει τη φωτογραφία 3, στην οποία μια γυναίκα που φορά μαντήλα κουβαλά τα ψώνια της με ένα καρότσι, περπατώντας στο πεζοδρόμιο. Ο Πέτρος μετά την οπτική παρατήρηση, προβαίνει σε βαθύτερη αξιολόγηση της γυναίκας εκφράζοντας ενδεχομένως προσωπικές στάσεις και αντιλήψεις του προς τα άτομα που ταξινομούνται σε διαφορετική ομάδα από τη συλλογική.

Απόσπασμα 29: Ατομική συνέντευξη Πέτρος

Φωτογραφία 3. Κοπέλα σέρνει καροτσάκι με ψώνια

- Χμμμμ διάς μου και την άλλη εικόνα λίγο; ... που εδιάλεξα...
 - Νομίζω εν η μάμα τους τούτους..
 - Γιατί νομίζεις ότι εν η μάμα τους;
 - Έχουν ίδιο χρώμα....
 - (...)
 - Πες μου για τα ρούχα που φορεί..
 - Μια ζακέτα που ήβρε στα σκουπίδια, τζιαι ένα παντελόνι που το εγόρασεν όμως τούτο..
 - Γιατί λεις ότι τη ζακέτα τη βρήκε στα σκουπίδια;
 - Επειδή έσπασμένη λλίον, ένεσιη φερμουάρ τζιαι εν λλίον σχισμένη εδώ
 - (...)
 - Δεν έχει χρήματα δικά της.. από τη δουλειά της;
 - Νομίζω εν έσειε δουλειάν, απλά νομίζω εν η πρώτη της δουλειά, ακόμα να την πληρώσουν, τζιαι μπορεί να ζητιανεύει ή να βρίσκει κάτω κέρματα ...
- (Πέτρος. 102-105, 117-122, 128-130)

Στο απόσπασμα 29, ο Πέτρος προσπαθεί αρχικά να διασυνδέσει τη γυναίκα στη φωτογραφία με προηγούμενη φωτογραφία (4) που παρατήρησε, η οποία αναπαριστούσε παιδιά να παίζουν σε πλατεία. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η γυναίκα της φωτογραφίας και τα παιδιά στην πλατεία ταξινομήθηκαν στην ίδια ομάδα με κριτήριο το χαρακτηριστικό εξωτερικής εμφάνισης, το χρώμα δέρματος. Το χρώμα στο δέρμα φαίνεται να διασυνδέεται σιωπηρά με την ενδυμασία, αφού τα παιδιά και η γυναίκα, συνδέονται με πρώτου βαθμού συγγένειας «*Νομίζω εν η μάμα τους τούτους...*». Η δήλωση του Πέτρου ξεκινά με το ρήμα «*νομίζω*» στο α' πρόσωπο ενικού στον ενεστώτα φανερώνοντας υποθετικό λόγο. Στη συνέχεια η ενδυμασία της γυναίκας, ως χαρακτηριστικό εξωτερικής εμφάνισης,

αποτελεί κριτήριο αρνητικής αξιολόγησης. Για τον Πέτρο η ζακέτα της γυναίκας προέρχεται από τα σκουπίδια και περιγράφεται με επίθετα που φέρουν αρνητικό πρόσημο «σπασμένη και σχισμένη», αφήνοντας να νοηθεί η οικονομική δυσχέρεια της γυναίκας. Ο λόγος του Πέτρου ενεργοποιεί τη στρατηγική επιχειρηματολογίας με τον αιτιολογικό σύνδεσμο «επειδή», να αιτιολογεί και να θεμελιώνει τη συμπερασματική δήλωση «*Επειδή εν σπασμένη λλίον, ένεσιη φερμουάρ τζιαι εν λλίον σχισμένη εδών*». Αρχικά ο Πέτρος υποθέτει πως η γυναίκα δεν έχει οικονομικούς πόρους από εργασία ή τουλάχιστον ακόμα να καταφέρει να λάβει εισόδημα από μια νέα εργασία «*Νομίζω εν έσειε δουλειάν, απλά νομίζω εν η πρώτη της δουλειά, ακόμα να την πληρώσουν*». Η χρήση του ρήματος «μπορώ» στην απρόσωπη του μορφή στο γ' πρόσωπο ενικού αριθμού στην οριστική ενεστώτα, συνεχίζει την υποθετική διάσταση της δήλωσης υπονοώντας την πιθανότητα ισχύς της «*τζιαι μπορεί να ζητιανεύει ή να βρίσκει κάτω κέρματα*». Η δήλωση λαμβάνει αξιολογικό χαρακτήρα με αρνητικό πρόσημο με το ρήμα στον ενεστώτα ενεργητικής φωνής, «ζητιανεύει» και την επεξήγηση του. Συμπερασματικά η γυναίκα κρίνεται με βάση την ενδυμασία της και περιθωριοποιείται λόγω δυσμενούς οικονομικής κατάστασης, επιστρατεύοντας στο λόγο στρατηγική πρόβλεψης με δυσφημιστική διάσταση στο σιωπηρό υπαινιγμό της επαιτείας.

Σε ανάλογη τοποθέτηση κινείται και το απόσπασμα 30, όπου τα παιδιά περιγράφουν την ίδια φωτογραφία 3, που αναπαριστά μια γυναίκα με μαντήλα, να σέρνει ένα καροτσάκι με ψώνια περπατώντας στο πεζοδρόμιο.

Απόσπασμα 30: Ομαδική συνέντευξη 2

Φωτογραφία 6. Κοπέλα σέρνει καροτσάκι με ψώνια

Πέτρος: Αυτές είναι από τες Φιλιππίνες;

Κυριάκος: Μπορεί να ναι αυτή... κλεφτομανής.. αυτοί οι ψεύτρες οι κλεφτομανές..

Πέτρος: Ααα κατάλαβα ποιοι. Τζείνοι που φορούν τα παλιά τους ρούχα για να δείξουν ότι έν έχουν λεφτά τζιαι να πιάσουν τζι άλλα λεφτά

Αχιλλέας: Ναι τζιαι να θέλουν να ένει πλούσιοι, τζιαι να θέλουν τζι άλλα, τζι άλλα..

Πέτρος: Άπληστοι..

Αχιλλέας: Ναι άπληστοι..

(1: 270-277)

Στο απόσπασμα 30, ο Πέτρος ταξινομεί και ονομάζει ομάδα ανθρώπων με κριτήριο την εξωτερική εμφάνιση και συγκεκριμένα την ενδυμασία. Στη συνέχεια ο Κυριάκος σπεύδει να επεκτείνει τη δήλωση του Πέτρου προσδίδοντας στα μέλη της ομάδας χαρακτηρισμούς με αρνητικό και δυσφημιστικό πρόσημο «κλεφτομανές, ψεύτρες», αντλώντας από τη μνήμη του σχετικές πληροφορίες και αφηγήσεις που πιθανό να συσχετίζονται με τη φωτογραφία *«Μπορεί να ναι αυτή... κλεφτομανής.. αυτοί οι ψεύτρες οι κλεφτομανές»*. Η χρήση του απρόσωπου ρήματος στην υποτακτική, γ' ενικού, φανερώνει πιθανότητα καθώς και τη διαδικασία σύνδεσης της φωτογραφίας με ήδη υπάρχουσες νοητικές αναπαραστάσεις που υπάρχουν αποθηκευμένες στη μνήμη. Έπειτα η προσωπική αντωνυμία «αυτή» και στη συνέχεια η στερεοτυπική γενίκευση με τη χρήση πληθυντικού αριθμού της ίδιας αντωνυμίας, ενεργοποιεί τη στρατηγική αποκλεισμού μιας ομάδας ξένης ως προς τη συλλογική. Ο Πέτρος συμφωνεί με τη δήλωση του Κυριάκου, επεξηγώντας καλύτερα τη δήλωση ως προς τον τρόπο δράσης και συμπεριφοράς των μελών της ξένης ομάδας *«Ααα κατάλαβα ποιοι. Τζείνοι που φορούν τα παλιά τους ρούχα για να δείξουν ότι έν έχουν λεφτά τζιαι να πιάσουν τζι άλλα λεφτά»*. Η αντωνυμία «τζείνοι» (εκείνοι στην κοινή ελληνική) ενισχύει τον αποκλεισμό από τη συλλογική ομάδα υπονοώντας την απόσταση από το συλλογικό εαυτό «εμάς». Επιπρόσθετα ο Αχιλλέας συνεχίζει την αρνητική αναπαράσταση της ξένης ομάδας, με την προσθήκη νέας αρνητικής συμπεριφοράς που χαρακτηρίζει τα μέλη της *«Ναι τζιαι να θέλουν να ένει πλούσιοι, τζιαι να θέλουν τζι άλλα, τζι άλλα..»*. Το ρήμα στο γ' πρόσωπο πληθυντικού αριθμού «θέλουν», ενισχύει τη στρατηγική αποκλεισμού στον λόγο. Ο Πέτρος ολοκληρώνει τη σκέψη του συμμαθητή του, αναφέροντας το επίθετο που χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά των ανθρώπων, επίθετο φορτισμένο με αρνητικό πρόσημο «άπληστοι». Συμπερασματικά τα άτομα που αποκλείονται από τη συλλογική ομάδα, αξιολογούνται με αναπαραστάσεις αρνητικών και δυσφημιστικών συμπεριφορών, και χαρακτηρίζονται ως κλέφτες, ζητιάνοι και άπληστοι. Ο λόγος των παιδιών αναδύει σε μια βαθύτερη αξιολόγηση στάσεις και αντιλήψεις τους απέναντι στις ομάδες που αποκλείονται.

Στη συνέχεια του κεφαλαίου ο «άλλος/ξένος» ταξινομείται σε υποβιβασμένη ομάδα που τα μέλη της παρουσιάζονται μέσα από τον λόγο, ως αντικείμενα χρήσης από τη συλλογική ομάδα μέσα από διαδικασία της αντικειμενικοποίησης τους. Η συλλογική ομάδα αναπαρίσταται θετικά με δυναμική εξουσίας έναντι της ξένης που υποβιβάζεται.

5.4. Αντικειμενικοποίηση των ανθρώπων : Άνθρωποι ως αντικείμενα

Ο γλωσσικός αποκλεισμός ομάδων στηρίζεται μέσα από ρητορικές στρατηγικές θετικής αυτό-αναπαράστασης και αρνητικής αναπαράστασης του «άλλου», όπως διαφαίνεται από το σύστημα αναπαράστασης κοινωνικών υποκειμένων στο λόγο που συνέταξε ο Theo van Leeuwen. Οι στρατηγικές αποπροσωπιοποίησης εξυπηρετούν τον υποβιβασμό και παραγκωνισμό μειονοτικών ομάδων και των ατόμων που τις αποτελούν. Ουσιαστικά και φράσεις επιστρατεύονται ώστε να οδηγήσουν στον αποκλεισμό τους και να ανεβάσουν την αξία στο πρόσημο της συλλογικής ομάδας (Reisigl & Wodak, 2001). Στις συνεντεύξεις των παιδιών παρατηρείται η δημιουργία ομάδας ανθρώπων που στηρίζεται αρχικά σε επαγγελματικές σχέσεις, άμεσα συνδεδεμένη με τις κοινωνικές τους εμπειρίες και βιώματα. Οι οικιακές βοηθοί και λοιποί εργάτες που εργοδοτούνται στο οικείο κοινωνικό περιβάλλον των παιδιών, προερχόμενοι από τρίτες χώρες, ομαδοποιούνται στο νοητικό σχήμα των παιδιών και υποβιβάζονται σε βαθμό που τρέπονται σε ιδιόκτητα αντικείμενα που εξυπηρετούν τις ανάγκες της δυνατής συλλογικής ομάδας. Ο λόγος των παιδιών, λιτός και ταυτόχρονα περιεκτικός, φανερώνει την υπερεκτίμηση της πλειοψηφικής ομάδας έναντι της ομάδας που αξιολογήθηκε ως υποδεέστερη.

Στο πλαίσιο αυτό τοποθετείται και το απόσπασμα 31, όπου τα παιδιά περιγράφουν τη φωτογραφία 2, με μια οικιακή βοηθός από τις Φιλιππίνες να βρίσκεται σε δωμάτιο σπιτιού κρατώντας μια σφουγγαρίστρα.

Απόσπασμα 31: Ομαδική συνέντευξη 1

Φωτογραφία 5. Οικιακή βοηθός σε σπίτι

Πόλυς: Εγώ έχω μίαν στο σπίτι μου.. στο σπίτι της γιαγιάς μου τζιαι κάμνει πολλά καλήν δουλειάν. Τζιαι τούτοι, κάμνουν το για λλία λεφτά, μόνο για λλία λεφτά το κάμνουν .. να φροντίζουν το σπίτιν (ενθουσιασμένος)

(1 : 336-338)

Στο απόσπασμα 31 ο Πόλυς εστιάζει στη γυναίκα της φωτογραφίας και την ταυτίζει με την οικιακή βοηθό που εργάζεται στο σπίτι της γιαγιάς του. Η εικόνα της γυναίκας είναι οικεία στον Πόλυ και ο ενθουσιασμός στο ύφος αλλά και στον τόνο της φωνής είναι ευδιάκριτος. Στη συνέχεια ο Πόλυς χρησιμοποιεί την προσωπική αντωνυμία «εγώ» τονίζοντας πως η δήλωση του ανταποκρίνεται σε προσωπική του εμπειρία. Στην περίπτωση αυτή, το ρήμα «έχω» στο α' πρόσωπο ενικού φέρει ιδιαίτερη βαρύτητα, αφού δηλώνει ιδιοκτησία ή κατοχή. Ο κλιτικός τύπος αριθμητικού «μιαν» υπονοεί την αναφορά σε αντικείμενο, και αντιμετωπίζει το άτομο μέσα από αποπροσωποποίηση και παθητικοποίηση του. Εντούτοις η προσωπική σχετική εμπειρία του Πόλυ, φέρει θετικό πρόσημο παρόλο τον υποβιβασμό που φανερώνεται μέσα από τον λόγο του για τη γυναίκα, αφού αναφέρεται σε αυτό ως ιδιόκτητο πράγμα «τζιαι κάμνει πολλά καλήν δουλειάν». Ακολουθεί η ταξινόμηση του ατόμου σε ομάδα που φέρει ανάλογα χαρακτηριστικά με την κοπέλα στη φωτογραφία, τόσο εξωτερικά όσο και ποιοτικά αξιολογικά. Η αντωνυμία «τούτοι», ορίζει την ομάδα αποκλεισμού μέσα από ρητορική στρατηγική λόγου διαφοροποιώντας την από το «εμείς» της συλλογικής ομάδας που υπονοείται. Παράλληλα η συλλογική ομάδα τίθεται σε θέση ισχύος, ενώ η ξένη ομάδα υποβιβάζεται. Η μειονοτική ξένη ομάδα, ενώ επαινείται για την πολύ καλή δουλειά

ταυτόχρονα αρκείται σε πολύ χαμηλό εισόδημα, λόγω της κατωτερότητας της έναντι της συλλογικής ομάδας που τίθεται σε θέση ισχύος «*Τζιαι τούτοι, κάμνουν το για λλία λεφτά, μόνο για λλία λεφτά το κάμνουν .. να φροντίζουν το σπίτιν*». Το παιδί τονίζει τη χαμηλή αμοιβή, με την επανάληψη της φράσης «*λλία λεφτά...μόνο για λλία λεφτά*» υπονοώντας τη διαφοροποίηση στην αμοιβή μεταξύ μειονοτικής και συλλογικής ομάδας. Η δήλωση του Πόλυ φέρει το στίγμα μιας στερεοτυπικής αντίληψης για την κοινωνική ομάδα στην οποία αναφέρεται, η οποία φαίνεται να νομιμοποιείται από το στενό περιβάλλον κοινωνικοποίησης του.

Με ανάλογο ύφος και τόνο τοποθετείται και το απόσπασμα 32, όπου ο Φώτης σχολιάζει τη φωτογραφία 2, με τη γυναίκα από τις Φιλιππίνες.

Απόσπασμα 32: Ατομική συνέντευξη Φώτης

Φωτογραφία 2. Οικιακή βοηθός σε σπίτι

- *Από ποια χώρα είναι;*

- *Που τες Φιλιππίνες*

- *Πως το κατάλαβες;*

- *Επειδή έχω μίαν σπίτι.. στη γιαγιά μου.. και εν έτσι το χρώμα της.. και εν καθαρίστρια και κείνη*

(Φώτης 76-79)

Στο απόσπασμα 32, ο Φώτης ταξινομεί τη γυναίκα της φωτογραφίας στη βάση της φυλετικής καταγωγής «*Που τες Φιλιππίνες*». Το ύφος και ο τόνος στη φωνή του φανερώνουν τη βεβαιότητα της δήλωσής του. Με τον αιτιολογικό σύνδεσμο «επειδή» επιχειρηματολογεί και να νομιμοποιεί τη δήλωση του. Στη συνέχεια χρησιμοποιεί το ελλειπτικό ρήμα «έχω» στο α' πρόσωπο ενικού αριθμού που δηλώνει ιδιοκτησία και κατοχή αντικειμένου. Η ποσοτική αντωνυμία «μία» που ακολουθείται από το ουσιαστικό «σπίτι» ενισχύει την αντικειμενικοποίηση της γυναίκας, τρέποντας μεταφορικά τον άνθρωπο σε αντικείμενο που υπάρχει «*στο σπίτι*». Παράλληλα ο Φώτης εμπλέκει το χρώμα ως κριτήριο ταξινόμησης της κοπέλας στην ομάδα αποκλεισμού «*και εν έτσι το χρώμα της*». Το νοητικό σχήμα που δημιουργήθηκε στη μνήμη του Φώτη από τη βιωμένη εμπειρία του στο οικογενειακό πλαίσιο, αναφέρει πως γυναίκες με αντίστοιχη εξωτερική εμφάνιση και χαρακτηριστικά κατηγοριοποιούνται σε ξένη ομάδα από τη συλλογική, που

ονομάζεται στη βάση καταγωγής και στη συνέχεια λαμβάνει αξιολογικά ποιοτικά χαρακτηριστικά που φέρουν υποτιμητικό πρόσημο. Η αναφορική στρατηγική που ταξινομεί τους ανθρώπους με κριτήριο την εξωτερική τους εμφάνιση και την επαγγελματική τους δραστηριότητα ενεργοποιείται μέσα από τον λόγο του Φώτη. Συνοψίζοντας τα άτομα που συμπεριλαμβάνονται στην συγκεκριμένη επαγγελματική ομάδα, υποτιμώνται και υποβιβάζονται έναντι της συλλογικής, γεγονός που φανερώνεται τόσο από το ύφος αλλά και από τον λόγο.

Το τελευταίο μέρος του κεφαλαίου ανιχνεύει περεταίρω στάσεις και αντιλήψεις των παιδιών απέναντι στον «άλλο», που διαφοροποιείται από τη συλλογική ομάδα. Κατά συνέπεια, μια βαθύτερη αξιολόγηση των ερευνητικών δεδομένων φέρνει στην επιφάνεια το πως τα παιδιά αντιλαμβάνονται να αντιμετωπίζονται τα άτομα που συγκροτούν τον «άλλο» από τη συλλογική ομάδα.

5.5. Στάσεις και αντιλήψεις για τον «άλλο»

Το πως οι άνθρωποι αναπαριστούν τον «άλλο», μέσα από τον λόγο τους φανερώνει και τις βαθύτερες στάσεις και αντιλήψεις του απέναντι σε αυτόν. Πρόκειται λοιπόν για νοητικά σχήματα βαθιά ριζωμένα στη μνήμη, που αρχίζουν να δημιουργούνται από πολύ πρώιμη ηλικία. Η κοινωνικοποίηση του παιδιού, τα βιώματα από το οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον, αλλά και στοιχεία που μεταφέρονται μέσα από την κουλτούρα, συμβάλουν στη δημιουργία στάσεων και αντιλήψεων απέναντι σε άτομα και ομάδες που υποτιμώνται και αποκλείονται από την κυρίαρχη συλλογική ομάδα. Όπως αναφέρει ο Van Dijk (1990), η ταξινόμηση των ανθρώπων στηρίζεται σε υπεργενίκευση πεποιθήσεων και γίνεται ευκολότερα σε βάρος των αδύναμων ομάδων, δημιουργώντας στερεότυπα. Τα παιδιά λοιπόν φανερώνουν μέσα από τον λόγο, προσωπικές τους πεποιθήσεις και αντιλήψεις σχετικά με την ταξινόμηση των ατόμων, εντός ή εκτός ομάδας, μέσα από μια διαδικασία συναισθηματικής ποιοτικής αξιολόγησης.

Στο απόσπασμα που ακολουθεί ο Άρης περιγράφει τη φωτογραφία 7, που αναπαριστά μια σχολική τάξη αφρικανικής χώρας, όταν η δασκάλα παραδίδει μάθημα στους μαθητές.

Απόσπασμα 33: Ατομική συνέντευξη Άρης

Φωτογραφία 7. Σχολείο σε αφρικανική χώρα

- Η δασκάλα ένει λλίο μαύρη.. όπως τούτους δαμέ.. ενώ τούτοι δαμέ εν λλίο πιο καθαροί.. έννεν; (υποτιμητικό ύφος- μορφασμός απαρέσκειας, υποδεικνύει)

(Άρης. 283-284)

Στο απόσπασμα 34, ο Άρης εστιάζει στη δασκάλα κατηγοριοποιώντας την με κριτήριο το χρώμα του δέρματος «Η δασκάλα ένει λλίο μαύρη». Παράλληλα προβαίνει σε διαβάθμιση του συγκεκριμένου κριτηρίου, με τη χρήση του ποσοτικού επιρρήματος «λλίο = λίγο». Με τον τρόπο αυτό υπονοείται η περεταίρω κατηγοριοποίηση των ανθρώπων με κριτήριο το χρώμα του δέρματος με τις σχετικές διαβαθμίσεις. Στη συνέχεια ο Άρης χρησιμοποιεί το αναφορικό επίρρημα «όπως», ώστε να εισάγει αναφορική πρόταση που φανερώνει ομοιότητα ανάμεσα στη δασκάλα και μέρους των μαθητών, με κριτήριο το χρώμα του δέρματος. Η στρατηγική αποκλεισμού ενεργοποιείται με την δεικτική αντωνυμία «τούτους» φέροντας πρόσημο υποτίμησης συνυπολογίζοντας στον λόγο εξωλεκτικά στοιχεία. Συγκεκριμένα, το ύφος και ο τόνος στη φωνή και οι μορφασμοί απαρέσκειας επιβεβαιώνουν τον υποβιβασμό της συγκεκριμένης ομάδας από τον Άρη. Η χρήση του συνδέσμου «ενώ» δηλώνει την αντίθεση της φράσης που ακολουθεί «ενώ τούτοι δαμέ». Η επαναχρησιμοποίηση της δεικτικής αντωνυμίας «τούτοι» λειτουργεί ξανά υποτιμητικά για τη νέα ομάδα που δημιουργείται με κριτήριο το χρώμα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως στην περίπτωση αυτή φαίνεται το χρώμα και η καθαριότητα να ταυίζονται. Ο Άρης πιθανό να κατέχει ένα νοητικό σχήμα στο οποίο το χρώμα στο δέρμα συμβαδίζει με τη σωματική καθαριότητα «τούτοι δαμέ εν λλίο πιο καθαροί». Στην περίπτωση αυτή το παιδί δείχνει με το δάχτυλο άτομα που ο φωτισμός κάνει το δέρμα τους να φαίνεται πιο ανοιχτόχρωμο

από τα υπόλοιπα, και αυτά να αναφέρονται ως πιο καθαρά. Ταυτόχρονα υπονοείται πως τα άτομα που φέρουν πιο σκουρόχρωμο δέρμα, λαμβάνουν αρνητικό και δυσφημιστικό πρόσημο και χαρακτηρίζονται ως βρώμικα. Η καθαριότητα λαμβάνει επίσης διαβάθμιση με τη χρήση του επιρρήματος «λλίο=λίγο». Τέλος το παιδί ολοκληρώνει τη δήλωση του με το ρηματικό τύπο «ένει=είναι» στην οριστική ενεστώτα φανερώνοντας την ισχύ της πεποίθησης του σε παροντικό χρόνο.

Στο απόσπασμα που παρατίθεται στη συνέχεια, τα παιδιά περιγράφουν τη φωτογραφία 2 που αναπαριστά μια κοπέλα από τις Φιλιππίνες να κρατά στα χέρια της μια σφουγγαρίστρα.

Απόσπασμα 34: Ομαδική συνέντευξη 2

Φωτογραφία 2. Οικιακή βοηθός σε σπίτι

- Μπορεί να ένει υπηρέτρια τους και να της λένε «Φτιάξε μου ένα σάντουιτς τώρα» (επιβλητικό ύφος) και ναν κουρασμένη. Μόλις έκαμεν την δουλειάν και να εκουράστηκε και να έφτιαξε το σάντουιτς και να έβαλεν λάθος τυρίν (έκφραση οίκτου)

(2 : 263-266)

-Μπορεί, μπορεί... αφού εν άλλο το χρώμα της, εν λλιο καφετί.. άρα ένηξέρει τη γλώσσα Κύπριη.. άρα εν μπορεί να μιλήσει.. άρα κοροϊδεύουν την.. μπορεί να την κοροϊδεύουν

-.. να μην την νοιάζονται..

-.. να τη χτυπούν..

-..να τη διώχνουν.. εδώ εν σαν να κλαίει

(2 : 295-300)

Στο απόσπασμα 34, η δήλωση του Άρη ξεκινά με τον απρόσωπο ρηματικό τύπο στην υποτακτική «μπορεί» δηλώνοντας υπόθεση. Ο Άρης ταξινομεί την κοπέλα της φωτογραφίας σε ομάδα διαφοροποιημένη από τη συλλογική, που υποβιβάζεται και φέρει υποτιμητικό πρόσημο. Η γυναίκα αξιολογείται και χαρακτηρίζεται με το ουσιαστικό «*υπηρέτρια*», το οποίο φέρει αρνητικό και στιγματισμένο πρόσημο ιστορικά, και ενεργοποιεί την αναφορική στρατηγική που αναφέρεται στην ταξινόμηση ανθρώπων βάση επαγγέλματος. Η γυναίκα αποκτά υποβιβασμένο ρόλο με το χαρακτηρισμό αυτό, αφού τίθεται στην υπηρεσία μιας ομάδας που φέρει εξουσία. Η χρήση του αδύνατου τύπου κτητικής αντωνυμίας «τους» ενισχύει τα πιο πάνω τρέποντας το άτομο σε ιδιοκτησία «*Μπορεί να ένει υπηρέτρια τους*». Ακολουθεί η χρήση προστακτικής «*φτιάξε μου*» που λειτουργεί ως διαταγή από μια

άνωτερη ομάδα ως προς την εξουσία προς μια ασθενέστερη και το επίρρημα «*τώρα*» ως επιφώνημα που δίνει την εντολή να γίνει κάτι αμέσως χωρίς δικαίωμα παρέκκλισης προς το δέκτη. Στη συνέχεια ο Άρης χαρακτηρίζει τη γυναίκα με τη μετοχή «*κουρασμένη*» ως επιστέγασμα της έντονης επαγγελματικής της δραστηριοποίησης αλλά και της συμπεριφοράς των άλλων απέναντι της «*ναν κουρασμένη*». Επιπλέον τα ρήματα στην οριστική ενεργητικού αορίστου στο γ' πρόσωπο ενικού φανερώνουν την ιεραρχική θέση του υποκειμένου και κατ' επέκταση τα καθήκοντα του «*έκαμεν την δουλειάν και να εκουράστηκε και να έφτιαξε το σάντουιτς και να έβαλεν λάθος τυρίν*». Το υποκείμενο υποτιμάται και υποβιβάζεται αφού παρουσιάζεται να εκτελεί εργασία, να κουράζεται και να υποπίπτει σε λάθη που υπονοείται πως επιφέρουν την επίπληξη από ανώτερη ομάδα σε επίπεδο ισχύς. Το επιβλητικό ύφος του παιδιού φανερώνει την πεποίθηση ανωτερότητας της συλλογικής ομάδας έναντι της επαγγελματικής ομάδας των αλλοδαπών οικιακών βοηθών και παράλληλα υποδηλώνει οίκτο για τα άτομα της ομάδας. Στη συνέχεια η γυναίκα ταξινομείται από τον Άρη σε άλλη ομάδα διαφορετική από τη συλλογική με κριτήριο αυτή τη φορά το χρώμα του δέρματος. Παρατηρείται διαβάθμιση στο χρώμα ως κριτήριο ταξινόμησης, γεγονός που αφήνει να νοηθεί περαιτέρω κατηγοριοποίηση των ανθρώπων ως προς το κριτήριο αυτό. Ακολούθως, ενεργοποιείται η στρατηγική επιχειρηματολογίας με τον αιτιολογικό σύνδεσμο «*αφού*» ώστε να νομιμοποιηθεί και να αιτιολογηθεί ο αποκλεισμός του υποκειμένου «*αφού εν άλλο το χρώμα της, εν λλιο καφετί*». Στο νοητικό σχήμα που ο Άρης οικοδόμησε στη μνήμη του το χρώμα στο δέρμα αποτελεί κριτήριο αποκλεισμού από τη συλλογική ομάδα και κατ' επέκταση ερμηνεύονται τα χαρακτηριστικά που διακρίνουν τις ομάδες μεταξύ τους. ο συμπερασματικός σύνδεσμος «*άρα*» εξηγεί πως το χρώμα στο δέρμα, συνοδεύεται από ανάλογο γλωσσικό κώδικα. Τα άτομα που ταξινομούνται στην ίδια ομάδα βάση χρώματος, παρουσιάζονται στο σχήμα του Άρη ως ομογενοποιημένη ομάδα με κοινό γλωσσικό κώδικα «*άρα ένηξέρει τη γλώσσα Κύπριη.. άρα εν μπορεί να τους μιλήσει*». Η προσωπική αντωνυμία «*τους*» καθώς και τα ρήματα στο γ' πρόσωπο πληθυντικού στον ενεστώτα, ενισχύουν τη διάκριση και τον αποκλεισμό των ατόμων, που ονομάζονται υπόρρητα ως «*οι άλλοι*». Ο αποκλεισμός των ατόμων από τη συλλογική ομάδα, συνοδεύεται από αρνητικές συμπεριφορές της ισχυρής πλειοψηφικής ομάδας έναντι της αδύναμης μειονοτικής που δημιουργείται «*άρα κοροϊδεύουν την.. μπορεί να την κοροϊδεύουν.. να μην την νοιάζονται.... να τη χτυπούν....να τη διώχνουν..*». Συνοψίζοντας ο Άρης με τη δήλωση του προκαλεί το

συναίσθημα των συνομιλητών του, που συμφωνούν και προσθέτουν στο δικό του νοητικό σχήμα που θέλει τη ξένη ομάδα να υποτιμάται και να υποβιβάζεται. Στο τέλος ο Άρης προσδίδει αρνητική συναισθηματική επένδυση οίκτου στην περιγραφή του και θέτει τη γυναίκα σε παθητική θέση, που αναπαρίσταται δυστυχισμένη και αδύναμη να αντιδράσει ώστε να βελτιώσει τη θέση της «*εδώ εν σαν να κλαίει*».

Ολοκληρώνοντας στο απόσπασμα 35, ο Άρης περιγράφει τη φωτογραφία 5, που αναπαριστά σκηνή από ένα πολυπολιτισμικό σχολείο, όπου παιδάκια διαφορετικής φυλετικής καταγωγής παρακολουθούν το μάθημα. Η νηπιαγωγός θέτει προβληματισμό για πιθανό καυγά μεταξύ των παιδιών και ρωτά ποιο από αυτά πιστεύει ο Άρης πως είναι πιο πιθανό να προκάλεσε τη σύγκρουση.

Απόσπασμα 35: Ατομική συνέντευξη Άρης

Φωτογραφία 4. Παιδιά στην τάξη παρακολουθούν παραμύθι

- *Μπορεί το διάλειμμα ένας να αγριέψει τζιαι να σπρώξει..*
- *Ποιος νομίζεις το κάμνει τούτο;*
- *Μπορεί αυτός.. (το αγόρι από άλλη χώρα)*
- *Τι έγινε;*
- *τζιαι να... αλλά τωρά να ένει φίλοι αλλά πάλι να τσακώνονταν*
- *Ποιος αρχίζει τους καυγάδες από τούτους όλους τις πιο πολλές φορές;*
- *Αυτός νομίζω..*
- *Γιατί;*
- *Επειδή.....μμμμ... εχτυπούσαν τον συνέχεια οι άλλοι τζιαι τωρά χτυπά τους ούλλους*
- *Γιατί τον εχτυπούσαν οι άλλοι;*
- *Επειδή παλιάαααα... ένξηρεν... παλιά το δέρμα του ήταν λλίο καφέ... ολόκαφε..ενώ το δικό μας ένει...άσπ....(κοιτάζει) μμμμ... όπως ένει άσπρο... τζιαι τότε εχτυπούσαν τον..*

(Άρης. 360-365)

Στο απόσπασμα 35, ο Άρης εστιάζει στο αγόρι που διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα, με κριτήριο το χρώμα στο δέρμα. Ο Άρης αρχίζει τη δήλωση του με τη χρήση του απρόσωπου ρήματος «μπορεί» και τα ρήματα στην υποτακτική να φέρουν πρόσημο αρνητικής συμπεριφοράς «*μπορεί να αγριέψει τζιαι να σπρώξει*». Με τον τρόπο αυτό δηλώνεται η πιθανότητα παραβατικής συμπεριφοράς ως προς

τους σχολικούς κανόνες. Η αριθμητική ανωνυμία στο αρσενικό «ένας» χρησιμοποιείται στη θέση προσώπου χωρίς να δίνεται έμφαση στο ουσιαστικό αποδυναμώνοντας τη δυναμική του. Στη συνέχεια ο Άρης δείχνει το αγόρι που διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα παιδιά ως προς το χρώμα του δέρματος, γεγονός που φαίνεται να αποτελεί και κριτήριο αποκλεισμού του από τη συλλογική ομάδα. Έπειτα ο Άρης εξηγεί τη σχέση του αγοριού που αποκλείεται με τα υπόλοιπα παιδιά σε εξελικτική χρονική σειρά. Το επίρρημα «παλιά» φανερώνει κατάσταση που φέρει βάθος χρόνου ενώ το θηλυκό ουσιαστικό «συνέχεια» δηλώνει χρονική διάρκεια της κατάστασης. Το αγόρι στιγματίζεται ως να είναι αυτό υπεύθυνο για τους τσακωμούς «Μπορεί παλιά να ετσακώνοταν συνέχεια με τα παιδάκια», αφού υπονοείται η ανωνυμία «αυτός» να προηγείται του ρήματος στο γ' πρόσωπο ενικού έναντι στη συλλογική ομάδα «παιδάκια». Ο Άρης πραγματοποιεί παραδοχή πως τα παιδάκια στοχοποίησαν πρώτα το αγόρι, «εχτυπούσαν τον συνέχεια οι άλλοι τζιαι τωρά χτυπά τους ούλλους». Οι ανωνυμίες «άλλοι» καθώς και ο αδύναμος τύπος της προσωπικής ανωνυμίας γ' προσώπου «τον», ενεργοποιούν αυτόματα την αναφορική στρατηγική αποκλεισμού. Ο αιτιολογικός σύνδεσμος «επειδή» εξυπηρετεί τη στρατηγική επιχειρηματολογίας που ολοκληρώνει τη δήλωση «Επειδή παλιάαααα... ένηξερεν... παλιά το δέρμα του ήταν λλίο καφέ... ολόκαφε..ενώ το δικό μας ένει...άσπρο....(κοιτάζει) μμμμ... όπως ένει άσπρο... τζιαι τότε εχτυπούσαν τον..». Ο Άρης προβαίνει σε συμπερασματική δήλωση κατά την οποία το χρώμα στο δέρμα και οι διαβαθμίσεις του «ολόκαφε, λλίο καφέ, άσπρο», οδηγούν σε ταξινόμηση των ανθρώπων σε ομάδες συμπερίληψης ή αποκλεισμού. Ο Άρης θέτει τον εαυτό του εντός συλλογικής ομάδας με τη χρήση της προσωπικής ανωνυμίας «μας». Το χρώμα αποτελεί επιχείρημα που αιτιολογεί και ταυτόχρονα νομιμοποιεί αρνητικές συμπεριφορές και στάσεις έναντι του ατόμου που αποκλείεται, «τζιαι τότε εχτυπούσαν τον». Το επίρρημα «τότε», ενισχύει την αιτιολόγηση της πιο πάνω δήλωσης. Ο Άρης φαίνεται να έχει οικοδομήσει μέσα από προσωπικές εμπειρίες το νοητικό σχήμα που στηρίζει την τοποθέτηση του αυτή αφού στο σχολείο βρέθηκε αρκετές φορές σε ανάλογη θέση, αφού στη διάρκεια της ερευνητικής παρατήρησης καταγράφονται περιστατικά συγκρούσεων μεταξύ του ιδίου και του Στηβ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΣΥΖΗΤΗΣΗ

6.1. Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό, θα παρατεθεί αρχικά η σύνοψη των αποτελεσμάτων που προέκυψαν από τη μελέτη και την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας, ως απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα που θεμελιώνουν την παρούσα ερευνητική εργασία. Στη συνέχεια θα ακολουθήσει συζήτηση και επέκταση των συμπερασμάτων, στη βάση των ευρημάτων της έρευνας και του θεωρητικού πλαισίου στο οποίο στηρίχθηκε. Ολοκληρώνοντας, θα γίνει αναφορά στη συμβολή και σε περιορισμούς της έρευνας, καθώς και στις προοπτικές για περεταίρω διερεύνηση του θέματος.

Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης ερευνητικής εργασίας, θα παρουσιαστούν στη βάση δύο θεματικών αξόνων, στους οποίους στηρίζονται και τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν και αξιοποιήθηκαν κατά την ερευνητική διαδικασία και την ανάλυση των δεδομένων. Στον πρώτο άξονα θα παρουσιαστούν οι στερεοτυπικές αντιλήψεις των παιδιών όπως ανιχνεύθηκαν στον λόγο τους για ομάδες διαφορετικής εθνικής καταγωγής και θα επεξηγηθούν οι δείκτες με τους οποίους τα παιδιά φάνηκε να συγκροτούν τον «άλλο/ξένο» μέσα από τον λόγο και τις πρακτικές τους. Στον δεύτερο και τελευταίο άξονα, θα ανιχνευθεί η αξιολόγηση των παιδιών για τους δείκτες με τους οποίους συγκροτούν μέσα από τον λόγο τους, τον «άλλο», και κατά πόσον η αξιολόγηση τους αυτή οδηγείται σε προκαταλήψεις που με το χρόνο δύναται να εδραιωθούν και να οδηγηθούν σε αναπαραγωγή τους στην κοινωνία.

6.2. Οι στερεοτυπικές αντιλήψεις των παιδιών και οι δείκτες συγκρότησης του «άλλου»

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την ανάλυση των δεδομένων της παρούσας έρευνας, κατέδειξαν πως τα παιδιά ηλικίας 5-6 χρονών, έχουν ήδη μπει στη διαδικασία σχηματοποίησης στερεοτυπικών αντιλήψεων έναντι ατόμων διαφορετικής φυλετικής και εθνικής καταγωγής. Οι δείκτες με τους οποίους τα παιδιά φάνηκε να ταξινομούν τους ανθρώπους στερεοτυπικά σε ομάδες, διακρίνονται σε δύο ευρύτερες κατηγορίες. Αφενός τα παιδιά εστίασαν σε οπτικά παρατηρήσιμα χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης, όπως το χρώμα δέρματος, το σχήμα ματιών και την ενδυμασία των ανθρώπων, και αφετέρου σε κοινωνικά χαρακτηριστικά όπως

είναι ο γλωσσικός κώδικας επικοινωνίας, το μορφωτικό επίπεδο, η επαγγελματική τους ενασχόληση αλλά και οι λόγοι που οδηγούν τους ανθρώπους σε ανάγκη μετανάστευσης.

Αρχικά, το χρώμα στο δέρμα αποτελεί στερεότυπο για τα παιδιά αφού φαίνεται να καθορίζει τη φυλετική καταγωγή τους και την εθνική τους ταυτότητα. Συγκεκριμένα, τα άτομα που χαρακτηρίζονται με τον απόλυτο βαθμό του μαύρου χρώματος «*φουλ μαύροι*» κατάγονται από την Αφρική ενώ αντίστοιχα άτομα που χαρακτηρίζονται στον απόλυτο βαθμό άσπρου χρώματος κατάγονται από την Αγγλία «*φουλ άσπροι*» (απόσπασμα 3). Στο ενδιάμεσο ενυπάρχουν χρωματικές διαβαθμίσεις όπου τοποθετούνται ευκαιριακά άλλες φυλετικές ή εθνικές ομάδες, που ορίζονται πάντα σε αντιπαραβολή με τη συλλογική ομάδα. Τα παιδιά αντιπαραβάλλουν το χρώμα της συλλογικής τους ομάδας με διαφοροποιημένες ομάδες ανθρώπων, αναφέροντας φράσεις όπως «*μπεζ ή μαυρομπέζ όπως εμάς*» όταν δε μπορούσαν να καταλήξουν σε μια απόχρωση συγκρίνοντας με το χρώμα στα δικά τους χέρια. Παράδειγμα αποτελεί η αναφορά των παιδιών σε άτομα που κατάγονται από τις Φιλιππίνες με τον δείκτη να δηλώνει «*λλιο μαύρος*». Η θεωρία επιβεβαιώνει την εθνική και φυλετική κατηγοριοποίηση των παιδιών με κριτήριο το χρώμα. Όπως ο Hirschfeld (2008) αναφέρει, τα παιδιά από τα 2 μόλις χρόνια κάνουν χρήση φυλετικής κατηγοριοποίησης, ενώ κατά την ηλικία 3-5 χρόνων εκφέρουν προκαταλήψεις έναντι διαφορετικών φυλετικών και εθνικών ομάδων. Η φυλετική κατηγοριοποίηση στηρίζεται σε ένα χαρακτηριστικό και συχνά αφορά στο χρώμα δέρματος, υποθέτοντας πως επεκτείνεται σε κάθε διάσταση του ατόμου δημιουργώντας το αντίστοιχο στερεότυπο.

Συμπερασματικά, η ανάλυση των δεδομένων κατέδειξε το χρώμα δέρματος ως τον βασικό δείκτη ταξινόμησης των ατόμων σε φυλετικές ομάδες. Τα παιδιά εστίασαν στο χρώμα δέρματος σε κάθε περίπτωση ώστε να οδηγηθούν σε κατηγοριοποίηση των ατόμων. Το πιο πάνω συμπέρασμα προέκυψε από παρατήρηση καθημερινών σχολικών δραστηριοτήτων των παιδιών μέσα από την επαφή τους με συμμαθητές τους που διαφοροποιούνταν ως προς το χρώμα, από τη συλλογική ομάδα, όσο και μέσα από την περιγραφή του φωτογραφικού υλικού των συνεντεύξεων. Στις παρατηρήσεις του ελεύθερου παιχνιδιού, προέκυψαν περιστατικά που ξεκάθαρα καταδείκνυαν συσχετίσεις μεταξύ των εξωτερικών χαρακτηριστικών και των ρόλων που αναλάμβαναν ή τους ανατίθονταν. Για παράδειγμα, ο Στηβ (απόσπασμα 1) επιλεγόταν συστηματικά να υποδυθεί τον κακό κυνηγό, και αρκετά από τα παιδιά

εξήγησαν ότι αυτό γινόταν συνειδητά λόγω του και του χρώματός του. Στην περίπτωση όπου αναφέρεται κοπέλα που τα παιδιά ταξινομούν σε καταγωγή από τις Φιλιππίνες, μαζί με τον δείκτη του χρώματος στο δέρμα «λίγο μαυρούλες», αναφέρεται επίσης επιπρόσθετα το σχήμα στα μάτια (απόσπασμα 16). Οι δείκτες διαπλέκονται μεταξύ τους ώστε να οδηγηθούν στο συμπέρασμα σε κάθε περίπτωση, παρόλα αυτά το χρώμα παραμένει βασικό στη διάκριση και ταξινόμηση των ανθρώπων σε ομάδες.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζεται στην περίπτωση όπου το χρώμα αποτελεί δείκτη που οδηγεί στη δημιουργία υπερκείμενης γενικευμένης ομάδας, όπου άτομα που φέρουν συγκεκριμένο χρώμα στο δέρμα αποτελούν κατηγορία που συμπεριλαμβάνει και άλλους ανθρώπους με ανάλογο χαρακτηριστικό γνώρισμα. Φράσεις όπως «*η χώρα του Στηβ*» ή «*εν όπως το Στηβ*» στηρίζουν την πιο πάνω αντίληψη των παιδιών, αναφερόμενοι σε άτομα που φέρουν αντίστοιχα χαρακτηριστικά με το συμμαθητή τους (αποσπάσματα 5 & 6). Τα παιδιά φαίνεται να επηρεάζονται από την πεποίθηση περί ομοιογενοποιημένης σύστασης των κοινωνιών ως προς το δείκτη του χρώματος. Επιστρατεύουν απλοποιημένες επεξηγήσεις για τον φυλετικό πλουραλισμό που παρατηρούν στις κοινωνίες όπως «*μπορεί να πήγαν διακοπές*» ή «*γεννήθηκαν σε κάποια χώρα αλλά είναι από άλλη χώρα*» (απόσπασμα 3).

Επίσης το σχήμα ματιών αποτελεί στερεοτυπική αντίληψη στα παιδιά αφού και αυτό φαίνεται να ορίζει την καταγωγή και εθνική ταυτότητα των ανθρώπων. Άτομα με «*σχιστά, στενότερα μάτια*» κατατάσσονται στην ομάδα των ατόμων που έχουν καταγωγή την Κίνα ή τις Φιλιππίνες. Χαρακτηρισμοί όπως «*έτσι εν τα μάθκια ούλλων των κινέζων, τούτους εν κλειστά εμάς εν ανοιχτά, εν σαν το ρύζι, εν τραβημένα*» συνθηκολογούν πως ένα χαρακτηριστικό εξωτερικής εμφάνισης δύναται να αποτελέσει δείκτη φυλετικής ομαδοποίησης των ανθρώπων και ορισμού της καταγωγής τους (αποσπάσματα 7, 8 & 9). Η Winkler (2009), αναφέρει τα παιδιά πραγματοποιούν φυλετικές κατηγοριοποιήσεις ανθρώπων από πολύ νωρίς, από τη βρεφική κιόλας ηλικία, κοιτάζοντας επίμονα άτομα διαφορετικής φυλετικής καταγωγής έναντι ατόμων που προσομοιάζουν σε αυτό. Έρευνες (About : 2008, Hirschfeld : 2008, Patterson & Bigler : 2006) κατέδειξαν ότι κοινωνία διδάσκει τα παιδιά από νωρίς πως η φυλή είναι σημαντική κατηγορία και πως αυτή φέρει συγκεκριμένα βιολογικά χαρακτηριστικά που μεταφέρονται αυτόματα στα άτομα που συμπεριλαμβάνονται. Σύμφωνα με τη Wodak (2005), η ατομική αντίληψη

σχηματίζεται από μοτίβα ευθυγραμμισμένα με την ιδιότητα μέλους κοινωνικής ομάδας. Οι Αρχάκης και Τσάκωνα (2011), τονίζουν ότι τα άτομα αξιολογούνται στη βάση κοινών χαρακτηριστικών και αξιών ώστε να συμπεριληφθούν στη συλλογική ομάδα. Τα άτομα και οι ομάδες που δεν πληρούν τις προϋποθέσεις συμπερίληψης στη συλλογική αναπαράσταση μιας ταυτότητας που στηρίζεται στις ομοιότητες που τρέπονται σε δεσμούς ανάμεσα στα άτομα, αποκλείονται και περιθωριοποιούνται. Το σύστημα αναπαράστασης κοινωνικών υποκειμένων που συνέταξε ο Theo Van Leeuwen (1996), όπως παρουσιάζεται στο Reisigl & Wodak (2001), αναφέρεται συγκεκριμένα σε στρατηγικές αναφοράς στον λόγο, όπου τα άτομα ομαδοποιούνται και αποκλείονται από το συλλογικό εαυτό, στη βάση συγκεκριμένων φυσικών τους χαρακτηριστικών.

Στο σημείο αυτό, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι οι περιγραφές των παιδιών για τις φωτογραφίες που παρατηρούν, φαίνεται να επηρεάζονται από προσωπικές τους εμπειρίες με οικιακές βοηθούς που εργοδοτούνται από τις οικογένειες τους και κατάγονται από τις συγκεκριμένες χώρες. Η θεωρία συμφωνεί με το εύρημα αυτό, αφού όπως υποστηρίζει ο Van Dijk (1990), και αναφέρεται στο Reisigl & Wodak (2001), η γένεση στερεοτύπων και προκαταλήψεων στηρίζεται στον τρόπο λειτουργίας της μακροπρόθεσμης μνήμης η οποία διακρίνεται σε τρία επίπεδα. Η σημασιολογική μνήμη αποτελεί την κοινωνική μνήμη όπου αποθηκεύονται οι συλλογικές πεποιθήσεις μιας κοινωνίας, οργανώνονται συμπεριφορές που διαμορφώνουν γνωστικά σχήματα μέσα από τα οποία φιλτράρονται οι απόψεις για τα άτομα εκτός ομάδας και περιλαμβάνουν την εθνική καταγωγή, την εμφάνιση, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο και άλλες πτυχές της κουλτούρας. Η επεισοδιακή μνήμη, αφορά προσωπικές μνήμες, αφηγήσεις και μοτίβα που απορρέουν από εμπειρίες. Ο ακροατής δομεί μια αναπαράσταση των γεγονότων στην επεισοδιακή μνήμη, πλουσιότερη από τον αυτούσιο παραχθέν λόγο και από όπου θα αντλήσει πληροφορίες σε παρόμοιες περιπτώσεις. Το σύστημα ελέγχου αποτελεί ένα προσωπικό κοινωνικό μοντέλο για τον καθένα.

Η ενδυμασία των ανθρώπων αποτελεί στερεότυπο για τα παιδιά και ορίζει «ξένη» για αυτά καταγωγή, συγκροτώντας τον «άλλο» να αναπαρίσταται στερεοτυπικά με φτωχότερη ενδυμασία. Πολιτισμικά στοιχεία, όπως είναι η μαντήλα στο κεφάλι και τα μακρυμάνικα μακριά φορέματα, σε κάποιες περιπτώσεις ταυτίζονται με υποτιμημένες κοινωνικοοικονομικά ομάδες. Η μαντήλα και τα μακριά μακρυμάνικα φορέματα, τράβηξαν την προσοχή των παιδιών στις φωτογραφίες 3 και 6, ώστε να

πραγματοποιήσουν φυλετικές κατηγοριοποιήσεις που σε κάποιες περιπτώσεις ονομάστηκαν, Φιλιππίνες και Ινδιάνες (απόσπασμα 10, 11 & 12). Η επιλογή των συγκεκριμένων φωτογραφιών από την ερευνήτρια έγινε στοχευμένα, αφού των συνεντεύξεων προηγήθηκε περιστατικό που καταγράφεται στο ημερολόγιο ερευνητικής παρατήρησης. Όπως φαίνεται στο απόσπασμα 10, τα παιδιά εστίασαν στην ενδυμασία περαστικής γυναίκας «*Μα δε τι φορεί.. Παλιόρουχα*», ώστε να την ξεχωρίσουν και να την αποκλείσουν από τη συλλογική ομάδα. Οι Reisiigl & Wodak (2001), αναφέρονται στον όρο «νέος ρατσισμός» για να επεξηγήσουν τις περιπτώσεις στις όπου στερεότυπα και προκαταλήψεις υπερβαίνουν τη πτυχή των βιολογικών χαρακτηριστικών εξωτερικής εμφάνισης των ατόμων και στρέφονται προς πολιτισμικά και εθνικά χαρακτηριστικά, συμπεριλαμβάνοντας έθιμα, παραδόσεις, γλώσσα, θρησκεία ή κοινωνικά στιγματισμένους προγόνους, βάση των οποίων τα άτομα κατηγοριοποιούνται. Ο Bail (2008), αναφέρει πως η εθνική ταυτότητα δομείται στη βάση κοινής ιστορίας του παρελθόντος, και ριζώνει σε συλλογικές αναμνήσεις γεγονότων, πρακτικών και κουλτούρας εξαιρετικής σημασίας για τα άτομα μιας συγκεκριμένης ομάδας.

Τα παιδιά σε αρκετές περιπτώσεις ανέφεραν ότι γνωρίζουν από προσωπικές εμπειρίες και αφηγήσεις του στενού κοινωνικού περιβάλλοντος τους ότι άτομα που ντύνονται με συγκεκριμένα ρούχα, έχουν συγκεκριμένη καταγωγή. Σε ομαδική συνέντευξη (1 : 295), η Αντρεάνα αναφέρει «*Εγώ μια φορά που επήα στη Λήδρας είδα μια ποτούτες που έκαμνεν έτσι..*» δείχνοντας τη φωτογραφία 3, με τη γυναίκα στο δρόμο να φορεί μαντήλα και μακρύ φόρεμα. Η ενδυμασία, ως μέρος της κουλτούρας των ανθρώπων, φαίνεται να αποτελεί δείκτη που συγκροτεί τον «άλλο» προσδίδοντας του σε αρκετές περιπτώσεις συγκεκριμένες ιδιότητες που χαρακτηρίζουν την ομάδα. Σύμφωνα με τον Σπύρου (2006), τα παιδιά οικοδομούν την ατομική ταυτότητα τους σε συνάρτηση με το πλαίσιο κοινωνικοποίησης τους και αυτό πραγματώνεται μέσα από τις εμπειρίες και βιώματα που συλλέγουν από το οικογενειακό και ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο που βιώνουν. Όσο πιο δυνατοί είναι οι δεσμοί με την εθνική ταυτότητα που οικοδομεί το παιδί, τόσο οι διακρίσεις και οι κατηγοριοποιήσεις που πραγματοποιεί εντείνονται και επεκτείνονται πέραν των εξωτερικών χαρακτηριστικών και σε δείκτες που αφορούν στην κουλτούρα. Στη βάση αυτή ο Miles (1993), αναφέρεται σε κατηγοριοποιήσεις που διενεργούν τα άτομα όταν ξεπερνούν την παρατήρηση των βιολογικών χαρακτηριστικών και εστιάζουν σε διαφορές μεταξύ των ομάδων που αφορούν στον τρόπο ζωής, σε συνήθειες, ήθη και έθιμα και πρακτικές κουλτούρας των ανθρώπων. Κάτι τέτοιο

μπορεί να έχει επιπτώσεις στην κοινωνία αφού είναι δυνατόν να μετατραπεί σε αυτό που περιλαμβάνει ο όρος «διαφοριστικός ρατσισμός», όπου η πολιτισμική διαφορετικότητα τρέπεται σε απειλή μιας εθνικής και πολιτισμικής καθαρότητας. Οι Reisigl & Wodak (2001), συμφωνούν και προσθέτουν πως ο νέος ρατσισμός στρέφεται προς πολιτισμικά και εθνικά χαρακτηριστικά, που τρέπονται σε δείκτες ταξινόμησης των ανθρώπων που φιλτράρονται μέσα από αρνητική κρίση ή προσομοιάζουν με ηγεμονικές απόψεις.

Η γλώσσα ως κώδικας επικοινωνίας μεταξύ των ατόμων προκάλεσε το στερεότυπο στα παιδιά κατά το οποίο άτομα που χρησιμοποιούν διαφορετικό γλωσσικό σύστημα επικοινωνίας μεταξύ τους, ταξινομούνται σε αντίστοιχα διαφορετική εθνική ομάδα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην περίπτωση αυτή παρουσιάζει η ταύτιση των ατόμων που δε γνωρίζουν τη γλώσσα της πλειοψηφικής ομάδας να αναπαρίστανται ως δυστυχημένα και περιθωριοποιημένα άτομα από το κοινωνικό συγκείμενο. Ο Bail (2008), υποστηρίζει την ιδιαίτερη σημασία της γλώσσας στη δόμηση της εθνικής ταυτότητας αφού η εθνική ταυτότητα εδράζεται στην κουλτούρα, τη γλώσσα, τη θρησκεία, δημιουργώντας συλλογικές πρακτικές, άρρηκτα συνδεδεμένες με το γλωσσικό κώδικα.

Με βάση τα όσα είπαν τα παιδιά στις συνεντεύξεις τους, προέκυψε ότι η γλώσσα ή η απουσία γνώσης της κυρίαρχης γλώσσας μπορεί να αποτελέσει παράγοντα περιθωριοποίησης και πιθανώς αποκλεισμού. Η έλλειψη επικοινωνίας μέσα από τη γλώσσα φαίνεται να δυσχεραίνει την ομαλή συνύπαρξη των ανθρώπων και να τους ταξινομεί σε διαφορετική ομάδα από τη συλλογική. Ο Στηβ που δεν είναι σε θέση να επικοινωνήσει γλωσσικά με τη συλλογική ομάδα, όπως αναφέρεται σε περιστατικά του ημερολογίου της έρευνας (απόσπασμα 13), αναπαρίσταται ως ο ταραξίας, το άτομο που ευθύνεται για τη μη ομαλή εξέλιξη του παιχνιδιού «*αφού εν καταλάβει τι του λαλούμεν τζιαι χαλά μας συνέχεια το παιχνίδι*». Φράσεις όπως «*βάρτον τιμωρία*» ή «*εν καταλάβει*» οδηγούν στον αποκλεισμό του από το παιχνίδι. Σε άλλη περίπτωση, σε περιγραφή της φωτογραφίας 1, άντρας με διαφορετικό χρώμα δέρματος, θεωρείται αυτόματα να φέρει και διαφοροποιημένο γλωσσικό κώδικα επικοινωνίας και αποκλείεται από τη συλλογική ομάδα. Αυτόματα προσδίδονται σε αυτόν αρνητικά συναισθήματα από τη συνύπαρξη του με την πλειοψηφική ομάδα «*δεν περνά ωραία στην Κύπρο*» αφού «*δε μπορεί να τους μιλήσει*» (απόσπασμα 14). Οι Wodak & Fairclough (2013), επιβεβαιώνουν το πιο πάνω, τονίζοντας τη διαλεκτική σχέση μεταξύ γλώσσας και ταυτότητας. Ο λόγος δομείται αλλά και

ρυθμίζεται κοινωνικά, συνίσταται μέσα από καταστάσεις, γνώσεις, ταυτότητες και αλληλεπιδραστικές σχέσεις μεταξύ των ατόμων. Είναι σε θέση να αναπαράγει άνισες σχέσεις εξουσίας στην κοινωνική πραγματικότητα μεταξύ κοινωνικών και εθνικών ομάδων, να αποκλείσει και να περιθωριοποιήσει. Στο απόσπασμα 15, όπου η γιαγιά, ως μέλος του συλλογικού εαυτού που φέρει τη δύναμη, βρίσκεται η ίδια σε αδυναμία επικοινωνίας με την πλειοψηφία, αναπαρίσταται θετικά στην αντίστοιχη θέση «*περνούσε ωραία χωρίς να τους μιλά*». Η θεωρία, όπως αναφέρει ο Πανταζής (2015), επιβεβαιώνει τη θετική αναπαράσταση της συλλογικής ομάδας ατόμων που βρίσκεται σε θέση εξουσίας, έναντι των ατόμων που τίθενται εκτός που αναπαρίστανται αρνητικά.

Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο η και ενασχόληση με χαμηλού κύρους επαγγέλματα που αμείβονται πενιχρά, αποτέλεσαν επίσης στερεοτυπικές αντιλήψεις των παιδιών που προέκυψαν στη συγκρότηση του «άλλου» μέσα από τον λόγο τους. Τα άτομα που συγκροτούν τον «άλλο» αναπαρίστανται στερεοτυπικά να μην είναι ιδιαίτερα μορφωμένα και να δραστηριοποιούνται σε επαγγέλματα που δεν επιλέγονται από τη συλλογική ομάδα και δεν προσελκύουν το κύρος της, αφού θεωρούνται υποβιβασμένα και χαμηλά αμειβόμενα. Στο περιστατικό ημερολογίου 16, το παιδί αναφέρεται στον πατέρα του και δηλώνει ξεκάθαρα πως τα άτομα που φέρουν διαφορετική φυλετική ή εθνική ταυτότητα από τη συλλογική ομάδα, δραστηριοποιούνται σε επαγγέλματα με μειωμένο κύρος και αξία, έναντι αυτών που κατατάσσονται στη συλλογική ομάδα που φέρουν επαγγέλματα υψηλού κύρους.

Στο σημείο αυτό, διαφαίνεται ακόμα μια ενδιαφέρουσα διασύνδεση από τα παιδιά. Στο απόσπασμα 17, φαίνεται ότι τα άτομα που ταξινομούνται σε ομάδες διαφορετικής εθνικής ή φυλετικής ταυτότητας, συνδέονται με τη διαφορετικότητα στο χρώμα δέρματος και αναπαρίστανται να δραστηριοποιούνται σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους λόγω χαμηλού μορφωτικού επιπέδου ως αποτέλεσμα χαμηλού βιοτικού επιπέδου, φτώχιας και έλλειψης των αναγκαίων αγαθών διαβίωσης. Οι δείκτες διαπλέκονται μεταξύ τους ώστε να οδηγήσουν στο στερεότυπο. Η γυναίκα της φωτογραφίας ταξινομείται σε συγκεκριμένη ομάδα επαγγελματικής δραστηριότητας με δείκτες το χρώμα του δέρματος και το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο. Στα αποσπάσματα 18,19 και 20 αντίστοιχα, το επάγγελμα της καθαρίστριας ορίζει την καταγωγή «Φιλιππίνες» και αναπαρίστανται με εικόνες δυσμενούς διαβίωσης. Αντίθετα, η συλλογική ομάδα «εμείς» τίθεται σε θέση εξουσίας και υπεροχής από τα παιδιά μέσα από αντίστοιχες αναφορές τους για

«καλά» επαγγέλματα και οικονομική άνεση. Ο Theo Van Leeuwen (1996) όπως αναφέρεται στο Reisigl & Wodak (2001), μέσα από το σύστημα αναπαράστασης κοινωνικών υποκειμένων στον λόγο, αναφέρει πως στην ταξινόμηση των υποκειμένων προσδίδονται σε αυτά ταυτότητες και λειτουργίες, θετικές ή αρνητικές αποδόσεις που μοιράζονται με άλλους. Τα άτομα αναπαρίστανται και στη βάση της κοινωνικής τους δραστηριοποίησης και ενυπάρχουν υποκατηγορίες, πραξόνυμα και επαγγελματικά ονόματα καθώς και επίσης κατηγορίες οικονομικοποίησης. Τα άτομα κατανέμονται σε ομάδες που τυγχάνουν διαφορετικής αντιμετώπισης από την κοινωνία, αναλόγως της εκτίμησης που λαμβάνουν από αυτήν τόσο από επαγγελματικής, όσο και οικονομικής απόψεως.

Τα άτομα που συγκροτούν τον «άλλο» στερεοτυπικά κατάγονται από χώρες με χαμηλό βιοτικό επίπεδο και αναπαρίστανται να επιβίωναν σε συνθήκες φτώχειας και μιζέριας που τους ανάγκασαν να μετακινηθούν στη χώρα της συλλογικής ομάδας, που αναπαρίσταται από τα παιδιά ως γη της επαγγελίας. Η συλλογική ομάδα αναπαρίσταται στερεοτυπικά να αποτελείται κατ' εξοχήν από ανθρώπους με υψηλό μορφωτικό και οικονομικό επίπεδο, και να δραστηριοποιείται σε επαγγέλματα που φέρουν κύρος και ψηλές εισοδηματικές απολαβές. Σύμφωνα με τον Πανταζή (2015), στο στάδιο της αξιολόγησης οι άνθρωποι μέλη των ομάδων αξιολογούνται τελικά βάση των στερεοτύπων που τους αποδίδονται. Η κοινωνική τάση θέλει τους ανθρώπους να αξιολογούν τη δική τους ομάδα θετικά παρουσιάζοντας μια θετική κοινωνική ταυτότητα και τη ξένη ομάδα ως επί το πλείστο αρνητικά.

Η τουρκική εθνική ταυτότητα αναπαρίσταται από τα παιδιά να συγκροτείται από ανθρώπους που στερεοτυπικά χαρακτηρίζονται ως άτομα εχθρικά, βάρβαρα και κακά. Ο Σπύρου (2006), εξηγεί το φαινόμενο αυτό με βάση το ιστορικοπολιτικό παρελθόν που συνδέει τα δύο έθνη. Οι διακοινοτικές συγκρούσεις το 1963 και η εισβολή και συνεχιζόμενη κατοχή μέχρι σήμερα, από την Τουρκία στα εδάφη της Κύπρου, αποτελούν γεγονότα που προκαλούν πολλαπλές αφηγήσεις από το κοινωνικό, οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον των παιδιών που ενισχύουν το συγκεκριμένο στερεότυπο.

Τέλος, τα παιδιά φαίνεται να κατανοούν τα στάδια της μετακίνησης των ανθρώπων σε περιπτώσεις μετανάστευσης, παρόλο που αυτό συχνά εμποτίζεται με φανταστικές προσθήκες, χαρακτηριστικό της παιδικής ηλικίας. Στο απόσπασμα 22, συγκεκριμένα περιγράφονται αδρά τα στάδια μετακίνησης σε μια νέα χώρα. Ως

αφετηρία ορίζεται το κρεβάτι τους, που αντικατοπτρίζει τη χώρα που εγκαταλείπεται, στη συνέχεια το αεροδρόμιο αποτελεί το χώρο όπου θα πραγματοποιηθεί η μετάβαση, και το «δαμέ» φανερώνει τη χώρα υποδοχής, υποδηλώνοντας αυτήν της συλλογικής ομάδας. Στους λόγους που αναφέρουν τα παιδιά όπως φαίνεται στα αποσπάσματα 18 και 19, ως βασικά αίτια μετανάστευσης συγκαταλέγονται στερεοτυπικά η έλλειψη βασικών αγαθών διαβίωσης καθώς και ο πόλεμος. Δεν αναφέρεται πουθενά από τα παιδιά κανένας άλλος πιθανός λόγος μετανάστευσης των ανθρώπων. Τα ευρήματα των παιδιών βρίσκουν ως επί τω πλείστο σύμφωνη τη θεωρία, αφού όπως ο Bail (2008), αναφέρει οι λόγοι που εξαναγκάζουν τα άτομα σε μετανάστευση ομαδοποιούνται χονδρικά σε πολιτικούς, οικονομικούς και μετά-αποικιακούς.

Συνοπτικά, η ανάλυση των δεδομένων της παρούσας ερευνητικής εργασίας δείχνει ότι τα παιδιά προσχολικής ηλικίας έχουν στερεοτυπικές αντιλήψεις στη συγκρότηση του «άλλου» και οι δείκτες με τους οποίους συγκροτείται ο «άλλος» διακρίνονται σε εξωτερικά χαρακτηριστικά εμφάνισης και κοινωνικά χαρακτηριστικά. Στα χαρακτηριστικά εξωτερικής εμφάνισης περιλαμβάνονται οι δείκτες που αναφέρονται στο χρώμα δέρματος, στο σχήμα ματιών και στην ενδυμασία. Στα κοινωνικά χαρακτηριστικά εντοπίζονται οι δείκτες που αναφέρονται στη γλώσσα ως σύστημα επικοινωνίας, στο μορφωτικό επίπεδο, στην επαγγελματική δραστηριότητα και στους λόγους μετανάστευσης.

Η πιο βαθιά ανάλυση των δεδομένων αναφέρεται στην αξιολόγηση που λαμβάνουν τα στερεότυπα των παιδιών και οι δείκτες μέσα από τους οποίους συγκροτούν τον «άλλο». Μέσα από αυτή τη διαδικασία της αξιολόγησης των παιδιών ανιχνεύονται τα συναισθήματα, οι βαθύτερες στάσεις και αντιλήψεις τους για τα άτομα που συγκροτούν τον «άλλο», μέσα από τον λόγο και τις πρακτικές τους.

6.3. Συναισθήματα, στάσεις και αντιλήψεις των παιδιών για τον «άλλο»

Στο στάδιο αξιολόγησης των παιδιών, αναδύονται συναισθήματα, βαθύτερες στάσεις και αντιλήψεις τους για τον «άλλο». Όπως ο Bergman (2001), αναφέρει οι προκαταλήψεις διέρχονται από τα στάδια της κατηγοριοποίησης, της στερεοτυποποίησης και της συναισθηματικής αξιολόγησης. Στο στάδιο της αξιολόγησης οι άνθρωποι μέλη των ομάδων αξιολογούνται τελικά βάση των στερεοτύπων που τους αποδίδονται. Στο στάδιο αυτό, οι δείκτες φαίνεται να λαμβάνουν πρόσημο που στερεοτυπικά προσδίδουν ιδιότητες και χαρακτηριστικά

στις ομάδες ατόμων, όπως προκύπτουν κατά το στάδιο κατηγοριοποίησης. Ο Bergman (2001), εντοπίζει ότι η συλλογική ομάδα αξιολογείται κυρίως θετικά παρουσιάζοντας μια θετική κοινωνική ταυτότητα ενώ η ξένη ομάδα ως επί τω πλείστο αρνητικά.

Συγκεκριμένα, από την ανάλυση των δεδομένων προκύπτουν αισθήματα εχθρότητας προς συγκεκριμένο έθνος, της Τουρκίας. Αυτό εξηγείται από το κυπριακό συγκείμενο, όπου η σύγχρονη ιστορία κουβαλά τις διακοινοτικές συγκρούσεις μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων κατά την περίοδο 1963-1964, την Τουρκική εισβολή το 1974 και τη συνεχιζόμενη τουρκική κατοχή του 37% εδάφους του νησιού. Η βιωμένη πραγματικότητα των παιδιών είναι πλαισιωμένη από προσωπικές αφηγήσεις του οικογενειακού περιβάλλοντος, από προγόνους που βίωσαν τον πόλεμο και την αδικία, γεγονότα που ενισχύουν το αίσθημα εθνικής υπερηφάνειας και την αντίστοιχη εχθρότητα προς το τουρκικό έθνος. Κάτι τέτοιο ενισχύεται παράλληλα και από το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας, όπου ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στην ελληνική ταυτότητα του νησιού. Τα Αναλυτικά προγράμματα του εκπαιδευτικού συστήματος διατηρούν το τρίπτυχο «Θρησκεία, Πατρίδα, Οικογένεια», διασφαλίζοντας έτσι τον ελληνό-ορθόδοξο χαρακτήρα του νησιού. Ταυτόχρονα ενότητες όπως αυτή του «Δε ξεχνώ και αγωνίζομαι» καλλιεργούν το αίσθημα αδικίας που βιώνει η χώρα και οι πολίτες της και τονίζουν την εθνική υποχρέωση προς αποκατάσταση της. Η σύγχρονη ιστορία στην Κύπρο, αναπαριστά το Τουρκικό έθνος ως τον κατεξοχήν «Άλλο», προσδίδοντας σε κάθε άνθρωπο που φέρει την αντίστοιχη ταυτότητα, αρνητικά χαρακτηριστικά και ιδιότητες. Οι τούρκοι αναπαρίστανται στον λόγο των παιδιών ως κακοί, μοχθηροί, εχθροί που αρέσκονται στον πόλεμο και κλέβουν πατρίδες. Πρόκειται για πληροφορίες βαθιά ριζωμένες στη μνήμη των παιδιών λόγω της ιστορίας που συνδέει τα δύο έθνη. Οι θεσμοί της οικογένειας και της εκπαίδευσης θεμελίωσαν τις απόψεις των παιδιών μέσα από ιστορικές αφηγήσεις. Ο Σπύρου (2006), αναφέρει πως ο λόγος των παιδιών δε θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστος απέναντι στη συγκρότηση της τούρκικης ταυτότητας, όταν το οικογενειακό, κοινωνικό και σχολικό περιβάλλον στηρίζει και ενισχύει το συγκρουσιακό παρελθόν μεταξύ των δύο εθνικοτήτων και αγνοεί τις πιθανές προοπτικές στο μέλλον μέσα από μια κριτική προσέγγιση των γεγονότων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως στην παρούσα ερευνητική εργασία, σε καμία περίπτωση δε δόθηκε υλικό που να αναπαριστά ανθρώπους ή γεγονότα συνδεδεμένα με τα ιστορικό-πολιτικά δρώμενα στο νησί μεταξύ των δύο εθνών. Ο Bail (2008), αναφέρει πως η εθνική ταυτότητα

οικοδομείται στη βάση κοινής ιστορίας του παρελθόντος και ριζώνει σε συλλογικές αναμνήσεις γεγονότων εξαιρετικής σημασίας για τα άτομα συγκεκριμένης ομάδας. Η στείρα προσκόλληση στις αξίες και δεσμούς που προκαλεί η εθνική ταυτότητα στα άτομα και η απουσία κριτικής οπτικής της ιστορίας, οδηγεί σε προβληματικές καταστάσεις εθνικής πόλωσης, αποκλεισμό και αναπαραγωγή αισθημάτων εχθρότητας που πηγάζουν από το ιστορικό παρελθόν προς συγκεκριμένα έθνη.

Στο απόσπασμα 24, ένα μπουφάν ήταν αρκετό να ορίσει ταυτότητα στον άνθρωπο «στρατιώτης» και αυτόματα να του προσδώσει και πρόθεση για δράση «να πολεμήσει» τον κακό τούρκο. Στη μνήμη του παιδιού υπάρχει αποθηκευμένο το νοητικό σχήμα που θέλει τη ξεκάθαρη αναπαράσταση του κάθε ανθρώπου που φέρει την τουρκική ταυτότητα ως κακό και με αισθήματα που προκαλούν αδικία. Επιπρόσθετα στο απόσπασμα 23, προκύπτει ένα ιδιαίτερα σημαντικό εύρημα, όπου το μαύρο χρώμα στο δέρμα, ως δείκτης διαφοροποίησης από τη συλλογική ομάδα, διασυνδέεται με την αναπαράσταση ανθρώπων που φέρουν την τουρκική ταυτότητα και τονίζεται με αισθήματα εχθρότητας προς αυτούς. Στο σημείο αυτό προκύπτει μια πιθανή προβληματική συσχέτιση που διαφαίνεται να υποβόσκει υπόρρητα μεταξύ του σκούρου χρώματος στο δέρμα, εθνικότητας και εχθρότητας προς την ομάδα που τη συγκροτεί (αποσπάσματα 25 και 26).

Μέσα από την ανάλυση λόγου σε επίπεδο λέξεων και όπως φαίνεται στον πίνακα 12, εντοπίζονται επιθετικοί προσδιορισμοί και δράσεις που χαρακτηρίζουν δυσφημίστηκα το Τουρκικό έθνος και κατά συνέπεια τους ανθρώπους που το αποτελούν. Επίθετα όπως «κακοί, εχθροί, αντίπαλοι», καθώς και ρήματα όπως «ζηλεύουν, να σκοτώσουν, να φατσήσουν, να κλέψουν» ενισχύουν τη βαρβαρότητα που προσδίδεται στην αναπαράσταση της συγκεκριμένης εθνικής ταυτότητας από τα παιδιά.

Οι φυλετικές και εθνικές ομάδες που συγκροτούν τον «άλλο» στον λόγο των παιδιών στάδιο της κατηγοριοποίησης, φαίνεται να λαμβάνουν αρνητική αξιολόγηση ως προς τα χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες που τους προσδίδονται. Ο «άλλος» συχνά αναπαρίσταται με άτομο που χαρακτηρίζεται από παραβατική συμπεριφορά στο συγκεκριμένο όπου τοποθετείται. Συγκεκριμένα ο Στηβ, στα αποσπάσματα 13 και 28, και το διαφορετικό παιδί στο απόσπασμα 27 αναπαραστάθηκαν ως ταραξίες και ενοχλητικοί μαθητές που προκαλούν συχνά καυγάδες και συγκρούσεις.

Ο τρόπος ενδυμασίας των ανθρώπων ως δείκτης κουλτούρας φαίνεται να λαμβάνει δυσφημιστική αξιολόγηση, αφού διασυνδέθηκε από τα παιδιά με συνθήκες φτώχειας, μιζέριας αλλά και παραβατικής συμπεριφοράς σε επίπεδο κανόνων που ορίζονται από την κοινωνία. Στα αποσπάσματα 10, 28 και 29, εντείνεται η αρνητική αξιολόγηση και ο αποκλεισμός του διαφορετικού με τη χρήση επίθετων δυσφημιστικής αξίας, όπως «γύφτισσα, κλέφτρα, κλεφτομανής». Οι Wodak & Reisigl (2001), αναφέρονται σε στρατηγικές προβλέψεων με τις οποίες προσδίδονται γνωρίσματα, ιδιότητες και χαρακτηριστικά σε μέλη ομάδων που αποκλείονται γλωσσικά. Ο Theo Van Leeuwen (1996), όπως εντοπίζεται στο Reisigl & Wodak (2001), αναφέρεται σε στοχευμένες ρητορικές μίσους με δυσφημιστικό πρόσημο προς τις μειονοτικές ομάδες με σκοπό την κατασκευή αρνητικής ταυτότητας που συνοδεύεται από αρνητικά χαρακτηριστικά.

Μια άλλη αρνητική αξιολόγηση των παιδιών εντοπίστηκε στα άτομα που ταξινομήθηκαν στην ομάδα που συγκροτείται από αλλοδαπούς εργάτες/τριες που εργάζονται στην Κύπρο. Σε αυτή την περίπτωση τα άτομα αποκτούν τη διάσταση αντικείμενων που η συλλογική ομάδα έχει τη δυνατότητα να χρησιμοποιεί και να εκμεταλλεύεται προς όφελος της (αποσπάσματα 31 και 32). Τα άτομα που συγκροτούν τον «άλλο» αναπαρίστανται μέσα από τον λόγο των παιδιών ως δέκτες υποτίμησης και κοροϊδευτικής αντιμετώπισης από τη συλλογική ομάδα. Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνουν τη θέση του Van Dijk (1990), ο οποίος αναφέρεται σε αναπαραγωγή της ανισότητας και διαιώνιση της άσκησης εξουσίας σε βάρος των μειονοτικών ομάδων από τις πλειοψηφικές και προνομιούχες ομάδες.

Η ανάλυση των δεδομένων κατέδειξε ότι τα παιδιά συγκροτούν τον «άλλο» μέσα από τον λόγο και τις πρακτικές τους, επιστρατεύοντας στρατηγικές αποκλεισμού που διαπλέκουν δείκτες φυλετικής και ταξικής ταξινόμησης. Ο αποκλεισμός του διαφορετικού «άλλου», στηρίζεται σε μια διαρκή συγκρότηση φυλετικού διαχωρισμού, άμεσα συνυφασμένη με την κοινωνική τάξη και την πρόσβαση των ομάδων στην εξουσία. Η συλλογική ομάδα αναπαρίσταται να φέρει την ισχύ στην κοινωνική διαστρωμάτωση, ενώ η συγκρότηση του άλλου στηρίζεται στην αναπαράσταση υποβιβασμένων ομάδων που στερούνται την πρόσβαση σε υλικά αγαθά και υπηρεσίες. Ο Van Dijk (1990), εστιάζει στην άνιση πρόσβαση των μειονοτικών ομάδων προς υπηρεσίες και αγαθά. Η Essed (1992), συμφωνεί ότι οι πρακτικές αποκλεισμού στηρίζονται στην κοινωνική ανισότητα ως αποτέλεσμα της άνισης ισχύος ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες. Οι Στεργίου & Σιμόπουλος (2019),

εντοπίζουν ότι άτομα ασθενέστερων οικονομικά και πολιτισμικά ομάδων, περιθωριοποιούνται, στιγματίζονται και γίνονται δέκτες εχθρικής και αρνητικής αντιμετώπισης από την πλειοψηφική ομάδα που φέρει τη δύναμη και εξουσία.

Τέλος η αξιολόγηση των παιδιών έφερε στην επιφάνεια ένα ενδιαφέρον στοιχείο και σχετίζεται με την πιθανή διασύνδεση του σκούρου χρώματος στο δέρμα, με το βρώμικο και μη καθαρό (απόσπασμα 33). Πιθανόν η διασύνδεση αυτή να συνηγορεί υπόρρητα στην ταύτιση της συγκεκριμένης φυλετικής ομάδας με το «βρώμικο». Κάτι τέτοιο βέβαια δεν επιβεβαιώνεται, απλά αιωρείται μέσα από αντίστοιχη τοποθέτηση ενός από τα παιδιά *«..εν λλιο μαύρη.... τούτοι εν λλιο πιο καθαροί»*.

6.4. Συζήτηση αποτελεσμάτων

Η μελέτη της θεωρίας σχετικά με την ηλικία που εκδηλώνονται οι προκαταλήψεις και οδηγούνται σε εδραίωση του ρατσισμού κατέδειξαν το ηλικιακό φάσμα στο οποίο αναφέρεται η παρούσα ερευνητική εργασία ως κρίσιμο. Ο Tajfel (1978), όπως αναφέρεται στο About (2003), τονίζει πως ο ρατσισμός έχει την αφετηρία του ακριβώς στο χρονικό σημείο που το παιδί αρχίζει να πραγματοποιεί εθνοτικές κατηγοριοποιήσεις και να αυτοπροσδιορίζεται ως προς το κριτήριο αυτό. Όσον αφορά τον εκτός ομάδας ρατσισμό, απαιτείται μια δυσκολότερη συγκριτική διαδικασία στην οποία ο βαθμός διαφορετικότητας μεταφράζεται σε αξιολόγηση και εμφανίζεται μεταξύ των ηλικιών 3-6 χρόνων. Ο Nesdale (1999), προσθέτει πως η προτίμηση στην ομάδα με την οποία προσομοιάζει και η απόρριψη του διαφορετικού, καθορίζεται στο προλειτουργικό στάδιο 2-6 χρόνων, από φυσικά εξωτερικά χαρακτηριστικά και το φόβο του παιδιού προς το άγνωστο και διαφορετικό. Η Θεωρία της Κοινωνικής ταυτότητας όπως αναφέρει ο Nesdale (1999) ορίζει τη φάση της εθνικής ευαισθητοποίησης κάπου 3-6 χρονών έχει την αφετηρία της στην ταυτοποίηση με ενήλικες που χαρακτηρίζουν άτομα εκτός ομάδας. Όπως η Winkler (2009), τονίζει ότι τα παιδιά αρχίζουν να κατηγοριοποιούν ανθρώπους εθνικά και φυλετικά, πολύ νωρίτερα από ότι καταγράφεται στη βιβλιογραφία από τη βρεφική κιόλας ηλικία. Ο Hirschfeld (2008) αναφέρει, τα παιδιά κατά την ηλικία 3-5 χρόνων εκφέρουν προκαταλήψεις έναντι διαφορετικών φυλετικών και εθνικών ομάδων. Οι Augustinos & Rosewarne (2001), αναφέρουν πως τα παιδιά ηλικίας 5-6 χρόνων είναι ήδη γνώστες φυλετικών στερεοτύπων και πως στη φάση αυτή στερεότυπα και προσωπικές πεποιθήσεις συμφωνούν.

Η παρούσα ερευνητική εργασία κατέδειξε ότι τα παιδιά προσχολικής ηλικίας έχουν ήδη μπει στη διαδικασία σχηματοποίησης στερεοτύπων στη συγκρότηση του «άλλου», που λαμβάνουν τις περισσότερες φορές αρνητική αξιολόγηση. Διαφαίνεται λοιπόν ότι στη φάση αυτή αρχίζει να εμφανίζεται το φαινόμενο του ρατσισμού στα παιδιά μέσα από τον λόγο και τις πρακτικές τους. Δεδομένου ότι τα παιδιά αποτελούν μικρογραφία της κοινωνίας, όπου ρατσιστικές συμπεριφορές εμφανίζονται με αυξητική τάση, είναι σημαντικό να τεθεί ο προβληματισμός για έγκαιρη εκπαιδευτική παρέμβαση πριν εδραιωθεί στην κοινωνία. Η φυλετική πολυμορφία που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη κυπριακή κοινωνία, φέρνει τα παιδιά σε ολοένα μεγαλύτερη επαφή με άτομα που διαφοροποιούνται από αυτά, σε σχολικό και κοινωνικό πλαίσιο. Με βάση τα πιο πάνω κάθε εκπαιδευτικός πρέπει να ανησυχήσει και να ευαισθητοποιηθεί σε θέματα που άπτονται της δικαιοσύνης και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, να αφουγκραστεί τον λόγο και να παρατηρήσει τις πρακτικές των παιδιών στο σχολείο ώστε να εντοπίζονται έγκαιρα φαινόμενα που οδηγούν σε αποκλεισμό και περιθωριοποίηση μαθητών που διαφοροποιούνται από τη συλλογική ομάδα. Είναι σημαντικό από εκπαιδευτικής απόψεως, να καλλιεργηθούν στα παιδιά δεξιότητες κριτικής σκέψης και ενσυναίσθησης ώστε να είναι σε θέση να αναφέρονται στο άτομο που γνωρίζουν και όχι στην ομάδα που κατηγοριοποιήθηκε στερεοτυπικά. Ο Bergman (2001), αναφέρει πως στερεότυπα και προκαταλήψεις αποτελούν κοινωνικό ανεπιθύμητο, που παραβιάζει ανθρωπίνια δικαιώματα που άπτονται των αξιών του ορθολογισμού, της δικαιοσύνης και του ανθρωπισμού. Οι αβάσιμες γενικεύσεις, η δογματική προσήλωση σε απόψεις χωρίς τεκμηρίωση με επιχειρήματα, και η ανισότητα στην αντιμετώπιση των ομάδων με διαφορετικούς κανόνες οδηγούν σε εδραίωση προβληματικών φαινομένων στην κοινωνία.

6.5. Η συμβολή της παρούσας έρευνας

Η παρούσα ερευνητική εργασία κρίνεται σημαντική ως προς την απουσία αντίστοιχων ερευνών στο ηλικιακό φάσμα που καλύπτει όσον αφορά στο τοπικό συγκείμενο, ως προς το σχεδιασμό των μεθοδολογικών εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν κατά τη συλλογή των δεδομένων και ως προς την ευρύτερη συμβολή της στη θεωρία.

Ο πληθυσμός που αποτέλεσε το δείγμα της παρούσας ερευνητικής εργασίας αποτελείτο από παιδιά προσχολικής ηλικίας και σκοπό είχε τη διερεύνηση των στάσεων και αντιλήψεων τους ως προς τη συγκρότηση του «άλλου» εκτός της

συλλογικής ομάδας. Η έρευνα καλύπτει ένα ηλικιακό φάσμα, της προσχολικής ηλικίας, στο οποίο δεν υπάρχουν αντίστοιχα ερευνητικά δεδομένα στο τοπικό συγκείμενο. Ως εκπαιδευτικός στη βαθμίδα της προσχολικής εκπαίδευσης για είκοσι χρόνια, παρατήρησα αρκετά περιστατικά που δημιουργούσαν προβληματισμό ως προς την πιθανή ύπαρξη στερεοτύπων στη συγκρότηση του «άλλου» μέσα από τον λόγο και τις πρακτικές των παιδιών. Η επισήμανση αυτή, σε συνδυασμό με ρατσιστικά φαινόμενα που παρατηρήθηκαν στη σύγχρονη κυπριακή κοινωνία και προβλήθηκαν έντονα από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και Κοινωνικής Δικτύωσης, έκριναν σημαντική την εκπόνηση ερευνητικής εργασίας σε μικρά παιδιά. Η προσχολική, αποτελεί την πρώτη βαθμίδα σχολικής παρέμβασης σε περίπτωση εντοπισμού φαινομένων που χρήζουν αντιμετώπισης, ώστε να αποφευχθεί η επέκταση στην ευρύτερη κοινωνία.

Επιπρόσθετα, κατά τη συλλογή ερευνητικών δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της πολυμεσικής ερευνητικής συνέντευξης που απέδωσε πλούσια ερευνητικά δεδομένα. Οι ερευνητικές συνεντεύξεις σε μικρά παιδιά με τη χρήση φωτογραφικού υλικού από το δικό τους τοπικό συγκείμενο και από θέματα που απασχολούν την ευρύτερη κοινωνία φάνηκε να λειτουργούν σε μεγάλο βαθμό. Τα παιδιά έδειξαν ενδιαφέρον, προκλήθηκε το ενδιαφέρον τους και δεν περιορίστηκαν σε απλή περιγραφή των φωτογραφιών. Αναγνώρισαν στις φωτογραφίες οικείες τοποθεσίες που επισκέφθηκαν με τις οικογένειες τους και θέματα που έτυχε να ακούσουν σε συζητήσεις ενηλίκων ή να παρακολουθήσουν σκηνές στην τηλεόραση. Πρόκειται για μια πρόταση στη μεθοδολογία της έρευνας που ενεργοποιεί την περιγραφή των οπτικών ερεθισμάτων και την εμπλουτίζει μέσα από επέκταση της σκέψης και προσωπικές αφηγήσεις.

Με βάση τη βιβλιογραφική επισκόπηση, η προσχολική ηλικία αποτελεί το κλειδί στην πρόληψη του φαινομένου του ρατσισμού, που προκαλεί προβληματικές ανισότητες στα άτομα και στην κοινωνική συνοχή. Ως εκ τούτου, η παρούσα ερευνητική εργασία θεωρείται σημαντική για το κυπριακό συγκείμενο, τόσο από εκπαιδευτικής όσο και από κοινωνικής απόψεως, ώστε να φωτίσει το δρόμο, να εντοπιστεί το ακριβές χρονικό σημείο εμφάνισης του φαινομένου και να αντιμετωπιστεί στην κατάλληλη ηλικιακή φάση. Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας η σύσταση εκπαιδευτικών προγραμμάτων με κριτική θεώρηση θεμάτων που άπτονται των δικαιωμάτων και της ισότητας των ανθρώπων και η κατάρτιση προγραμμάτων έγκαιρης παρέμβασης

για πρόληψη εδραίωσης των στερεοτύπων, θα λειτουργούσε καταλυτικά στο κοινωνικό φαινόμενο του ρατσισμού.

6.6. Περιορισμοί της Έρευνας

Κατά τη διεξαγωγή της παρούσας μεταπτυχιακής εργασίας προέκυψαν προβληματισμοί και ζητήματα, σχετικά με τη μεθοδολογική σχεδίαση και οργάνωση της ερευνητικής διαδικασίας, όσο και με τη διεξαγωγή της σε πραγματικά πλαίσια, που αποτελούν και τους περιορισμούς της.

Αρχικά η περίοδος διεξαγωγής της έρευνας συνέπεσε με την περίοδο στην οποία εμφανίστηκε σε παγκόσμιο επίπεδο ο ιός sars-cov 19, που είχε ως επακόλουθο την εφαρμογή πρωτοκόλλων στις σχολικές μονάδες που αφορούσαν στην απαγόρευση συνεργατικών δραστηριοτήτων στην τάξη από τα παιδιά και καθόριζαν την εφαρμογή δραστηριοτήτων με ατομικό υλικό απαραίτητη. Αυτό περιόρισε την αλληλεπίδραση των παιδιών και κατέστησε τη χρήση του φωτογραφικού υλικού ως το μοναδικό δόκιμο εργαλείο συλλογής δεδομένων. Παρόλο που το συγκεκριμένο μεθοδολογικό εργαλείο απέδωσε πλούσιο υλικό δεδομένων στην έρευνα, εντούτοις η αδυναμία συμπερίληψης και άλλων δραστηριοτήτων συνεργατικού παιχνιδιού, πιθανό να περιόρισαν τον εμπλουτισμό τους.

Η συλλογή δεδομένων πραγματοποιήθηκε αποκλειστικά από την ερευνήτρια, η οποία αποτελεί και την υπεύθυνη εκπαιδευτικό της συγκεκριμένης τάξης που αποτέλεσε το δείγμα της έρευνας. Αυτό δυνατό να μορφοποίησε κάποιες από τις απόψεις των παιδιών, που σε κάποιες περιπτώσεις η παρουσία της δασκάλας τους πιθανό να επηρέασε και τις τοποθετήσεις τους. Βέβαια, αυτό λειτούργησε και θετικά αφού τα παιδιά αισθάνονταν άνετα και με την πάροδο του χρόνου, η παρουσία της εκπαιδευτικού δε φάνηκε να επηρεάζει ιδιαίτερα.

Ένας άλλος περιορισμός της παρούσας έρευνας, πιθανό να αποτελεί και ο μικρός αριθμός δείγματος των συμμετεχόντων. Θα μπορούσε η συλλογή δεδομένων να αφορούσε μεγαλύτερο αριθμό του πληθυσμού της συγκεκριμένης σχολικής μονάδας ή ακόμα να επεκταθεί και σε άλλες σχολικές μονάδες, ώστε να εξαχθούν ασφαλέστερα αποτελέσματα. Κάτι τέτοιο περιορίστηκε από την έλλειψη χρόνου από μέρους της ερευνήτριας, που έφερε διπλό ρόλο και ως εκπαιδευτικός. Η δυνατότητα εφαρμογής αντίστοιχης ερευνητικής εργασίας σε μεγαλύτερο δείγμα, θα λειτουργούσε συγκριτικά και θα επέκτεινε και θα πρόσδιδε μεγαλύτερη εγκυρότητα στα αποτελέσματα.

6.7. Εισηγήσεις για περαιτέρω έρευνα

Λαμβάνοντας υπόψη του πιο πάνω περιορισμούς, μια μελλοντική έρευνα σε σχέση με την ανίχνευση φυλετικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων και τυχόν σκλήρυνση τους σε έγερση ρατσιστικών συμπεριφορών κατά την προσχολική ηλικία, θα μπορούσε ενδεχομένως να θεωρηθεί λεπτομερέστερη.

Από εκπαιδευτικής απόψεως, είναι σημαντικό να διερευνηθεί περαιτέρω ο ρόλος της εκπαίδευσης στην πρόληψη και έγκαιρη αντιμετώπιση αρνητικών κοινωνικών φαινομένων, όπως αυτό του ρατσισμού. Μέσα από το σχεδιασμό έρευνας δράσης, ο εκπαιδευτικός ως διδάσκων και ερευνητής, οδηγείται σε εμπειρική διερεύνηση φαινομένων στο πραγματικό συγκείμενο του σχολείου με σκοπό τη βελτίωση της διδασκαλίας και της μάθησης. Το φαινόμενο του ρατσισμού στην παιδική ηλικία αποτελεί εισήγηση για περαιτέρω διερεύνηση.

Κλείνοντας, η κατασκευή εθνικής ταυτότητας από τα παιδιά στην Κύπρο και η ανίχνευση αντιλήψεων και πεποιθήσεων ως προς την αναπαράσταση άλλων εθνικών ταυτοτήτων, και κυρίως αυτής της τουρκικής, πιθανό να αποτελεί ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον πεδίο που χρήζει προβληματισμού και περαιτέρω έρευνας στο πεδίο της παιδικής ποιοτικής έρευνας στο κυπριακό συγκείμενο. Η ανάγκη αυτή προκύπτει από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, που κατέδειξαν υψηλά επίπεδα εχθρότητας απέναντι στη συγκεκριμένη εθνικότητα, χωρίς κάτι τέτοιο να έχει τεθεί ενώπιον των υποκειμένων κατά την παρούσα ερευνητική διαδικασία. Φράσεις που αναφέρθηκαν κατά τη διεξαγωγή της ομαδικής συνέντευξης 1 (παράρτημα 2), όπως *«Πάντα το ξεκινούν οι Τούρκοι..»* και *«Οι Τούρκοι, εν οι μόνοι εχθροί μας»*, δεικνύουν την ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

1. About, E.F. (2003). The Formation of In-Group and Out-Group Prejudice in Young Children: Are They Distinct Attitudes? *American Psychological Association*. 39 (1). pp.48-60.
2. Archakis, A. (2022). Tracing racism in antiracist narrative texts online. *Ethnic and Racial Studies*. 45(7). pp1261–1282.
3. Allport, G.W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Addison-Wesley Publishing Company.
4. Augustinos, M. & Rosewarne, D.L. (2001). Stereotype knowledge and prejudice in children. *British Journal of Developmental Psychology*. 19. pp 143–156.
5. Bail, C.A. (2008). The Construction of Symbolic Boundaries against Immigrants in Europe. *American Sociological Review*. 73 (1). pp 37-59.
6. Bartlett, R. (2001). Medieval and Modern Concepts of Race and Ethnicity. *Journal of Medieval and Early Modern Studies*. 31 (1). pp.29-56
7. Bigler, R.S. & Liben L.S. (2006). A Developmental Intergroup Theory of Social Stereotypes and Prejudice. *Child Development and Behavior*. 34. pp. 39-89.
8. Bigler, R.S. & Liben L.S. (2007). *Developmental Intergroup Theory: Explaining and Reducing Children’s Social Stereotyping and Prejudice*. *Association for Psychological Science*. 16 (3). pp. 162-166.
9. Christensen, P.H. (2004). Children’s Participation in Ethnographic Research: Issues of Power and Representation. *Children & Society*. 18. pp. 165–176.
10. Cohen-Almagor, R. (2011). Fighting Hate and Bigotry on the Internet. *Policy & Internet*. 3 (3). Article 6. *Policy Studies Organization*.
11. Coles, R. (1986). *The Political Life of Children*. Atlantic Monthly Press.
12. Conolly, P. (2011). Using survey data to explore preschool children’s ethnic awareness and attitudes. *Journal of Early Childhood Research*. 9 (2). pp. 175–187.
13. De Cillia, R., Reisigl, M. & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identities. *Discourse & Society Journal*. 10(2): 149–173
14. Denalty, G., Wodak, R. & Jones, P. (2008). *Identity, Belonging and Migration*. Liverpool University Press.

15. Denzil, N.K. & Lincoln, Y.S. (1994). *Handbook of Qualitative Research*. SAGE Publications: International Educational and Professional Publisher.
16. Dovidio, J.F., Gaertner S. L. & Pearson, A.R. (2005). On the nature of Prejudice: The psychological foundations of Hate. *National Institute of Mental Health*. pp. 211–234.
17. Edwards, J. (2009). *Language and Identity*. Cambridge University Press.
18. Essed, P. (1991). *Understanding everyday racism: An interdisciplinary theory*. SAGE publication.
19. Eurostat. (2020). *Archive: Europe 2020 indicators*. <https://ec.europa.eu>.
20. Fairclough, N. (2015). *Language and Power*. (3rd edition). Routledge Press
21. Ford, K., Bray, L., Water, T., Dinkinson, A. Arnott, J. & Carter, B. (2017). Auto-driven Photo Elicitation Interviews in Research with Children: Ethical and Practical Considerations. *Comprehensive Child and Adolescent nursing*. 40 (2). pp. 111-125.
22. Gibson, J.E. (2012). Interviews and Focus Groups with Children: Methods That Match Children’s Developing Competencies. *Journal of Family Theory & Review*. 4 (2). pp. 148-159.
23. Goldberg, D.T. & Solonos, J. (2002). *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Chapter 35: pp. 202-216. Blackwell publishers.
24. Hall, S. & Du Gay, P. (1996). *Questions of Cultural Identity*. SAGE Publications.
25. Hirschfeld, L.A. (2008). *Handbook of race, racism, and the developing*. Chapter 3 : Children’s developing conceptions of race. pp. 54-71.
26. Irwin, L.G. & Johnson, J. (2005). Interviewing Young Children: Explicating Our Practices and Dilemmas. *Qualitative Health Research*. 15 (6). pp. 821-831.
27. Jenkins, R. (2000). Categorization: Identity, Social Process and Epistemology. *International Sociological Association*. 48 (3). pp. 7-25.
28. Karen, L. & Blila, S. (1992). *Ethnic Awareness and Attitudes in Young Children*. Educational Resources Information Center.
29. Kirk, E. & Buckingham, W. (2018). *Snapshots of Museum Experience: Understanding Child Visitors Through Photography*. Routledge press.
30. Labelle, M. (2016). Race and Racism: Reflections on the power of words. *Research and Policy on Race Relations in Canada*. 7. pp. 58-70.

31. Marshall, C. & Rossman, G.B. (1999). *Designing qualitative research*. (3rd edition). SAGE Publications: International Educational and Professional Publisher.
32. Mishna, F., Antle, B.J. & Regehr, C. (2004). Tapping the perspectives of children: Emerging ethical issues in qualitative research. *3* (4). pp. 363-511.
33. McGregor, S.L.T. (2003). *Critical Science and Critical Discourse Analysis*. Kappa Omicron Nu FORUM. *15* (1). pp
34. Nelson, T. D. (2009). *The Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*. Psychology Press.
35. Nesdale, D. (1999). *Social Identity and ethnic prejudice in children*. Psychology Society & Education. Research gate.
36. Patterson, M.M. & Bigler, R.S. (2006). Effects of consistency between self and in-group on children's views of self, groups, and abilities. *Journal of Social Development*. *27* (1). pp. 154-171.
37. Patterson, M.M. & Bigler, R.S. (2006). Preschool Children's Attention to Environmental Messages About Groups: Social Categorization and the Origins of Intergroup Bias. *Child Development*. *77* (4). pp. 847 - 860.
38. Quintana, S. M & McKown, C. (2008). *Handbook of Race, Racism and the Developing Child*. Wiley Publishers.
39. Reisigl, M. & Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination: Rhetoric of racism and antisemitism*. Routledge. books.google.com.
40. Robson, C. (2007). *Η έρευνα του Πραγματικού κόσμου*. Gutenberg.
41. Spyrou, S. (2006). Constructing 'the Turk' as an Enemy: The Complexity of Stereotypes in Children's Everyday Worlds. *South European Society & Politics*. Routledge. *11* (1). pp. 95–110.
42. Skelton, T. (2008). Research with children and young people: exploring the tensions between ethics, competence and participation. *Children's Geographies*. *6* (1). pp. 21-36.
43. Thomas, N. & O'Knane, C. (1998). The Ethics of Participatory Research with Children. *Children & Society*. *12*. pp. 336-348.
44. Unesco. (1978). *Declaration on Race and Racial Prejudice*. The General Conference of the United, Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://unesdoc.unesco.org/>.
45. UNHCR, the UN Refugee Agency. United Nations High Commissioner for Refugees. <https://www.unhcr.org/>.

46. United Nations. Committee on the Elimination of Racial Discrimination. 25th periodic report submitted by Cyprus. Article 9. <http://www.olc.gov.cy/>.
47. Van Dijk, T. A. (1990). Elite Discourse and the Reproduction of Racism. Germany. International Conference of European Racism.
48. Van Dijk, T. A. (1992). Discourse and the denial of racism. SAGE. London, Newbury Park and New Delhi. Pp. 87-118.
49. Winkler, E. N. (2009). Children are not Colorblind: How Young Children Learn Race. High Reach Learning Inc.
50. Wodak, R. (2005). Identity, belonging and migration: Us' and 'them': Inclusion and exclusion. Discrimination via discourse. books.google.com
51. Wodak, R. (2015). The Routledge Handbook of Linguistic Anthropology. Discrimination via Discourse. books.google.com
52. Wodak, R, De Cilia, R, Reisigl & Liebhart, K. (2009). The Discursive Construction of National Identity. Edinburgh University Press.
53. Wodak, R. & Fairclough, N. (2013). Critical Discourse Analysis. Reaserchgate.
54. Wohlwend, K. E. (2013). Literacy playshop: New literacies, popular media, and play in the early childhood classroom. Teachers College Press.

Ελληνόφωνη

55. Αρχάκης, Α. & Τσάκωνα, Β. (2011). Ταυτότητες, αφηγήσεις και γλωσσική εκπαίδευση. Εκδόσεις Πατάκη, σσ. 21-56.
56. Γαλάνης, Π. (2018). Ανάλυση δεδομένων στην ποιοτική έρευνα Θεματική ανάλυση. Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής. 35 (3). σσ. 416-421
57. Γιωργαλίδου, Μ., Σηφιανού, Μ & Τσάκωνα, Β. (2014). Ανάλυση Λόγου : Θεωρία και Εφαρμογές. Εκδόσεις Νήσος.
58. Ελευθεριάδου, Β. (2017). Προσφυγικό ζήτημα: Αρχή της μη επαναπροώθησης, άσυλο και δεσμεύσεις της Ελλάδας από το διεθνές και ευρωπαϊκό δίκαιο. *Expressis Verbis Law Journal*. 1. σσ.32-38.
59. Ίσαρη, Φ. & Πούρκος, Μ. (2015). Σχεδιασμός Ποιοτικής Έρευνας. repository.kallipos.gr
60. Ιωσηφίδης, Θ. (2003). Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες. Εκδόσεις Κριτική.

61. Μάγος, Κ. (2005). Συνέντευξη ή παρατήρηση;: Η έρευνα στη σχολική τάξη. Επιθεώρηση εκπαιδευτικών θεμάτων. σσ. 5-19.
62. Μαντζούκας, Σ. (2007). Ποιοτική έρευνα σε έξι εύκολα βήματα : Η επιστημολογία, οι μέθοδοι και η παρουσίαση. Ανασκόπηση : Νοσηλευτική , 46(1). σσ. 88-98.
63. Παναγιωτόπουλος, Ν. (1991). Pierre Bourdieu: La Noblesse d'Etat, Grandes Ecoles et Esprit de Corps. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 82(82), 129-134.
64. Πανταζής, Β. (2015). Ρατσισμός, «Φυλή», Πολιτισμικοποίηση : Αντιρατσιστική εκπαίδευση. σσ. 34-42.
65. Πανταζής, Β. (2015). Προκαταλήψεις, Εχθρότητα κατά του Άλλου. Αντιρατσιστική εκπαίδευση. σσ. 72-95.
66. Στάμου, Α., Γρίβα, Ε., Μπούρας, Σ & Ντίνας, Κ. (2019). «Εμείς/ οι Άλλοι - «Εδώ/ Εκεί»: Μια Κριτική Ανάλυση του Λόγου Μεταναστών/τριών Μαθητών/τριών Αλβανικής Καταγωγής. Το Βήμα των κοινωνικών επιστημών. 71. σσ. 89-109.
67. Στεργίου, Λ. & Σιμόπουλος, Γ. (2019). ΜΕΤΑ ΤΟ ΚΟΝΤΕΪΝΕΡ : Διαπολιτισμική ματιά στην εκπαίδευση των προσφύγων. Gutenberg.
68. Τσάκωνα, Β., Καραχάλιου, Ρ. & Αρχάκης, Α. (2019). Μετανάστευση και κριτικός Γραμματισμός : Η περίπτωση του ρευστού ρατσισμού. 3ο Διεθνές Συνέδριο «Γραμματισμός και Σύγχρονη Κοινωνία'- Κύπρος : Ταυτότητες, Κείμενα, Θεσμοί». Πρακτικά συνεδρίου. σσ. 525-539.
69. Τριανταφυλλίδου, Α. (1998). National identity and the 'other'. Ethnic and Racial Studies. 21(4). σσ. 593-612.
70. Τσιώλης, Γ.(2011). Οι σχέσεις ποιοτικής και ποσοτικής προσέγγισης στην Κοινωνική Έρευνα. Researchgate publications
71. Φραγκουδάκη Α. (2015). Πολυπολιτισμός, εθνικισμός και ακροδεξιά. Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας. 30. σσ.105-150.

Παράρτημα Ι

Απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις :

1. Ατομική συνέντευξη

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑΣ BLACK LIVES MATTER

- Ωραία, περίγραψε μου λίγο τη φωτογραφία. Τι βλέπεις εδώ;
- Κάποιους ανθρώπους που πανηγυρίζουν... και κρατούν κάτι εικόνες που γράφουν κάτι πάνω και έχει πολλούς ανθρώπους.
- Ποιοι νομίζεις είναι αυτοί οι άνθρωποι;
- ...ένηξερω.
- Κοίταξέ τους καλά και πες μου λίγο για αυτούς τους ανθρώπους.
- Εν μαύροι, φορούν μάσκες, ο ένας κρατά τηλέφωνο και εσήκωσεν το, ο άλλος κρατά μικρόφωνο και φορούν περίεργα ρούχα κάποιοι.
- Από πού είναι αυτοί οι άνθρωποι, από ποια χώρα είναι;
- Που τες Φιλιππίνες... που τη Σρι Λάνκα... ένηξερω.
- Γιατί λες Φιλιππίνες και Σρι Λάνκα;
- Επειδή εν μαύροι και οι Φιλιππίνες και η Σρι Λάνκα εν μαύροι οι άνθρωποι.
- Και πού βρίσκονται τώρα εδώ;
- Στον δρόμο και σηκώνουν τα χέρια τους κάποιοι και πανηγυρίζουν, ένηξερω.
- Τι φωνάζουν νομίζεις;
- Ζήτω επειδή ενίκησαν στην μπάλα, στο ποδόσφαιρο;
- Ποιος έπαιξε ποδόσφαιρο και ενίκησεν;
- Ένηξερω..
- Σε ποια χώρα γίνονται αυτοί οι πανηγυρισμοί;
- Στις Φιλιππίνες.... στην Κύπρο;
- Εσύ να μου πεις.
- Μπορεί να ήρταν κάποιοι μαύροι στην Κύπρο και να πανηγύρισαν.

- Γιατί ήρθαν στην Κύπρο;
- Επειδή εκείνοι ενίκησαν και οι Κυπριαίοι εν εμπορούσαν να έρτουν και ήρταν εκείνοι.
- Πού ήταν πριν να μαζευτούν εδώ;
- Στα σπίτια τους;
- Και τι εκάμναν;
- Οι Κύπριοι ήταν στα σπίτια και μπορεί να έβλεπαν τηλεόραση , να έπιναν καφέ, πολλά πράματα.
- Ενώ οι άλλοι;
- Οι άλλοι μπορεί να εδιοργάνωναν, να έγγραφαν τες εικόνες που έχουν πάνω τα πράματα και να φορούσαν ρούχα καλά για να παν σε άλλη χώρα.
- Τι σκέφτεται τούτος ο άνθρωπος; Δοκίμασε να κλέψεις τη σκέψη του
- «Ζήτω... ενίκησαμε στο ποδόσφαιρο!!!»
- Τούτος;
- «Μπορεί να νικήσατε αλλά την άλλη φορά θα σας νικήσω..»
- Τούτη εδώ;
- «Γιατί μας νικήσατε;;;»
- Γιατί λέει έτσι τούτη;
- Γιατί τούτοι... εν που την Κύπρο τζιαι ενίκησε τούτη η χώρα.. γι αυτό σηκώνει το χέρι...και εν στεναχωρημένη
- Από που κατάλαβες ότι τούτοι εν με την ομάδα που έχασε και τούτος εν με την ομάδα που κέρδισε;
- Επειδή γελά τούτος και σηκώνει το χέρι του
- Μα αφού φορούν μάσκα... που εκατάλαβες ότι τούτη εν που την Κύπρο και έχασε η ομάδα τους ενώ τούτος εν που τη χώρα που νίκησε;
- Που το χρώμα του σώματος και του κεφαλιού
- Που μας δείχνει;;;

- Ότι εν μαύροι.. εν μαύρος.. οι δύο και οι άλλοι εν άσπροι... μπεζ
- Και τι θα κάνουν όταν φύγουν από εδώ;;
- Ποιοι;;
- Τούτοι όλοι οι άνθρωποι
- Θα παν σπίτι τους.. και θα βγάλουν τα ρούχα να κάμουν μπάνιο και να ξαπλώσουν να ξεκουραστούν λίγο που επανηγυρίζαν όλη μέρα..
- Τα σπίτια τους όλους είναι εδώ στην περιοχή που πανηγυρίζουν;
- Εεεε οί... επειδή κάποιοι εν που την άλλη χώρα και κάποιοι εν που την Κύπρο
- Άρα τι θα κάμουν;
- Άρα θα παν στη δικιά τους χώρα και εν να παν στη χώρα τους..
- Μπορούν να μείνουν στην Κύπρο;;
- ...μπορούν..αν θέλουν...μπορούν αν τους αφήνουν οι Κύπριοι
- Εσύ τι νομίζεις, είσαι κι εσύ Κύπριος;
- Εν να τους άφηνα
- Γιατί;
- Επειδή ένεν κάτι... απλά ενικήσαν σε ένα άθλημα εν πρέπει πάντα... αν νικήσουν....εν πρέπει να μην τους αγαπάμε..

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΒΟΗΘΟΥ ΑΠΟ ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΣ

- Τι βλέπεις εδώ;
- Κάποιες καθαρίστριες που βάζουν το φλόκκο μες στην κούππα για να καθαρίσουν και κρατάν μίαν άλλη κούππα
- Πως κατάλαβες ότι η δουλειά της εν καθαρίστρια;
- Επειδή κρατά φλόκκο και οι περισσότερες καθαρίστριες εν λίγο μαυρούλες... και επειδή εν εμάθαν πολλά στο σχολείο όταν ήταν μικροί εσπουδάσαν καθαρίστριες.... και οι χίστες το ίδιο
- Από ποια χώρα πιστεύεις είναι;
- Που τες Φιλιππίνες

- Πως το κατάλαβες;
- Επειδή έχω μίαν σπίτι.. στη γιαγιά μου.. και εν έτσι το χρώμα της.. και εν καθαρίστρια και κείνη
- Που βρίσκεται τώρα;
- Στις Φιλιππίνες...
- Σε αυτή τη φωτογραφία..
- Στην Κύπρο..
- Και γιατί έφυγε από τις Φιλιππίνες;
- Ήρθε στην Κύπρο για να καθαρίσει επειδή στες Φιλιππίνες εν μπορεί να καθαρίσει.. τζιαμέ έχει ξύλα, αγκάθια και έτσι πράματα... ήρτεν να καθαρίσει που έχουμε καλά σπίτια, έχουν πάτωμα.. έχουν ρούχα για να σιδερώνει... έχουν πάρα πολλά πράματα
- Στες Φιλιππίνες το σπίτι της;
- Στο σπίτι της εν έχει... έχει λίγα ρούχα... μπορεί να εν και ξυπόλητη.. μπορεί να μεν έχει αδελφό ή αδελφή.. να φύγαν που τη χώρα και να χάθηκαν... και... έτσι...
- Και ήρθε στην Κύπρο να καθαρίσει σπίτια, να δουλεύει..
- Ναι για να πιάσει λεφτά και να πιάσει πράματα.. καινούρια ρούχα, παπούτσια, πολλά..
- Που ήταν πριν έρθει εδώ;
- Εεεε στες Φιλιππίνες.. και έκαμνεν... μπορεί να έπαιζεν με τους φίλους της, να έφτιαξαν κάτι σαν ένα έλκηθρο και να κυλούσαν πας στο πάτωμα στο χώμα
- Και γιατί αποφάσισε να φύγει;
- Για να έρθει να καθαρίσει και να πιάσει λεφτά
- Και όταν τελειώσει τις δουλειές εδώ σε αυτό το σπίτι που καθαρίζει τι θα κάμει;
- Θα πάει σε άλλο, άλλο, άλλο ώσπου να τελειώσει όλα τα σπίτια και να πάει πίσω και να μοιράσει τα λεφτά σε όλους τους φίλους της, αν έχει φίλους, και να αγοράσει με αυτά που θα της μείνουν

- Και όταν σχολάσει που εδώ στο σπίτι που δουλεύει που θα πάει;
- Να πάει πίσω και να ξαπλώσει πας στο ξύλινο κρεβάτι και να κοιμηθεί, να ξεκουραστεί, να δει ότιδήποτε
- Κοίταξε την καλά και κλέψε τη σκέψη της.. τι σκέφτεται;
- «Μα πόσα σπίτια να καθαρίσω... φτάνει πια.. μα θέλω κι άλλα σπίτια να καθαρίσω»

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΕΙΑ

- Ωραία.. έχεις ακόμα μια να διαλέξεις.. τι βλέπεις εδώ;
- Εδώ έχει σημαίες της Ελλάδας και κάποια παιδάκια που κάθονται πάνω στους τοίχους και μπορεί να κρεμμάζουν τες σημαίες και να παίζουν.. να κάμνουν τες μαϊμούδες... να μιλά ο ένας στους άλλους.. να βλέπουν τον κόσμο, τους άλλους τι κάμνουν επειδή εν εμπορούσαν ήταν μικροί και γι αυτό ανέβηκαν πάνω και βλέπουν.
- Ποια είναι τούτα τα παιδάκια, δες τα καλά παρατήρα τα και πες μου ποια είναι τούτα τα παιδάκια;
- Που την Κύπρο, απλά επειδή μπορεί να επήγαν θάλασσα να έκαμε λίγο το χρώμα τους.
- Δηλαδή πως είναι;
- Επειδή εν λίγο.. σαν τους καφέ.. έννεν τέλεια μπεζ όπως εμάς... κείνη εν τέλεια μπεζ. Μπορεί να ήρτεν.. να εγνώρισαν παιδάκια, να εγίναν φίλοι και να παίζουν.. ή απλά μπορεί στη φωτογραφία να εν πολλά μικρό το κεφάλι και να μεν φαίνεται.. να μεν το δείχνει καλά ότι εν που την Κύπρο.
- Εσύ τελικά τι νομίζεις;
- Ότι εν Κύπριοι όλοι
- Και που βρίσκονται, που κάμνουν τούτο το παιχνίδι;
- Δίπλα που ένα σπίτι, δίπλα που τα παράθυρα και παίζουν
- Από που καταλαβαίνεις ότι είναι στην Κύπρο αυτή η σκηνή;
- Επειδή τα σπίτια εν όμορφα και το χρώμα των παιδιών, κάποιων.... Και βλέπω τα παράθυρα ότι έννεν που ξύλο εν που τούβλα... κάτι έτσι

- Που ήταν πριν τούτα τα παιδάκια;
- Μπορεί να ήταν σπίτι τους και να είπαν στη μαμά τους «Μπορούμε να πάμε να παίξουμε σε εκείνο το σπίτι που φτιάξαμε από πέτρες;» και να παίξαν και μετά να πήγαν σπίτι να ξεκουραστούν και μετά πάλι το ίδιο να πηγαίνουν να παίξουν να πηγαίνουν να ξεκουραστούν, να πηγαίνουν να παίξουν...
- Τι σκέφτονται τούτα τα παιδάκια;
- «Πρέπει να κάνουμε πιο μεγάλο τούτο το σπίτι επειδή δε μας χωρά όλους!» «Ναι, έχεις δίκαιο!» «Ναι πρέπει να το κάνουμε πιο μεγάλο γιατί μπορεί να γνωρίσουμε κι άλλα παιδάκια και να θέλουν και κείνοι να μπουν μέσα στο σπίτι μας..» «Όχι νομίζω είναι καλό έτσι..»

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΑΠΟ ΣΧΟΛΙΚΗ ΖΩΗ

- Θέλω να δεις τούτες τες φωτογραφίες και να μου πεις ποιοι είναι, που βρίσκονται...
- Αυτοί είναι σε κανονικό σχολείο της Κύπρου, και ήρθε και ένα άλλο παιδάκι στο σχολείο που είναι απ' τες Φιλιππίνες.. και το ίδιο και εδώ. Εδώ ήρθαν πολλά παιδάκια απ' τες Φιλιππίνες, απ' τες Κύπρους και τρέχουν, μπορεί να κάμνουν αγώνες, μπορεί να παίζουν κυνηγητό
- Άρα σε ποιο μέρος γίνονται τούτα;
- Σε σχολεία, σε πάρκα..
- Τούτο το σχολείο που είναι;
- Στην Κύπρο
- Από που το κατάλαβες;
- Επειδή βλέπω ότι εν όμορφο.. όϊ σαν τούτο που εν που ξύλο, που εκρεμμάσαν πράματα που χαρτί... που το χαρτί εκόψαν το που τα δέντρα και φτιάξαν το. Και βλέπω πολλά κουτιά, βλέπω καρέκλες που έννεν καλές εν μισοσπασμένες. Και τα παιδάκια εν μαύρα , εν φορούν καλά ρούχα, εν σχισμένα τα ρούχα τους, και εν φαλακρά
- Που είναι τούτο το σχολείο;
- Στη Σριλάνκα... βλέπω το επειδή εν μαύροι όλοι... ενώ στες Φιλιππίνες εν λίγο μαύροι.. έννεν πολύ.. γι αυτό

- Τι σου θυμίζει τούτη η εικόνα;
- Φτωχούς..
- Γιατί το λες τούτο;
- Επειδή βλέπω ότι έννεν καθαρά μέσα, έννεν καλά χτισμένοι... όμως η δασκάλα φορεί καλά ρούχα, φορέματα, φανέλες.. μμμ.. αλλά και κείνη εν μαύρη... και βλέπω και κουτιά με χαρτιά
- Τι συζητούν άραγε; Τι λέει η δασκάλα με τα παιδάκια;
- «Πρέπει να καλέσουμε χτίστες για να μας χτίσουν πιο καλά το σχολείο»
- Τα παιδάκια;
- «Ναι πρέπει αλλά μπορεί να έρθουν κι άλλα παιδάκια και να πρέπει να το μεγαλώσουμε πιο πολύ από ότι βλέπω»
- Πως νοιώθουν τα παιδάκια 'άραγε ;
- Χαρούμενα με ότι έχουν και στεναχωρεμένα με ότι δεν έχουν
- Δηλαδή;
- Δηλαδή αν έχουν μόνο ένα αυτοκινητάκι μπορούν να παίξουν, και στο άλλο σπίτι μπορεί να έχει κι εκείνο ένα αυτοκινητάκι και να παίξουν μαζί... και.... Οι λυπημένοι μπορεί να μην έχουν τίποτε, ούτε ένα αυτοκινητάκι.. μπορεί να μην έχουν σπίτια, μπορεί να μην έχουν τίποτε. Μπορεί να εν έξω μόνοι τους τα παιδάκια και να ψάχνουν καταφύγια να μείνουν το βράδυ, μπορεί να βρίσκουν μόνο τρύπες στο χώμα με αράχνες και έντομα
- Τούτα τα παιδάκια είπαμε που είναι;
- Στην Κύπρο..
- Μίλα μου λίγο για τούτα τα παιδάκια..
- Ότι εν μπεζ, ότι το σχολείο εν καθαρό.. έννεν όπως τες Φιλιππίνες που ενηξέρουν τι να κάμουν. Κάμνουν μάθημα ή διαβάζει τους ένα βιβλίο τζιαι ήρτεν ένα παιδάκι μια μέρα που τες Φιλιππίνες και έβλεπε το μάθημα και έμαθε και κείνη και εν να πει και στα άλλα παιδάκια για να μάθουν και κείνοι ότι τους έμαθε η δασκάλα στην Κύπρο.
- Γιατί ήρτε στην Κύπρο, γιατί έφυγε από τη χώρα του;

- Για να μάθει γράμματα, αριθμούς.. πόσα κάμνουν 1 και 7... εεε 20 και 7... και πολλά πράματα, να μάθει πως διαβάζουμε παραμύθια..
- Στη χώρα του δε μπορούσε να μάθει;
- Όι γιατί εν είχαν παραμύθια.. εν είχαν τίποτε.. εμιλούσαν τους η δασκάλα για πράματα για το σχολείο.. και έλλεν τους και κάποια πράματα λίγα για να μάθουν επειδή εν ήξερε ούτε κείνη πολλά.. ούτε κείνη ήξερε επειδή η μάμα της και ο παπάς της ούτε κείνοι εν ήξεραν γι αυτό εν της μάθαν και έτσι έγινε. Και μετά όταν γέννησε τα παιδάκια εν τους έμαθε.. έτσι έγινε εν εμάθαν πολλά στα παιδάκια τους.
- Ήρτε μόνο του τούτο το παιδάκι στην Κύπρο ή με την οικογένεια του;
- Μόνο του. Μπορεί να περπάτησε μες στους δρόμους για να βρει σχολείο για να μάθουν γράμματα και ήβρεν ένα.. «Μπορεί αυτό να είναι καλό..» λέει και εμπήκε μέσα που την πόρτα και είδε τη δασκάλα να διαβάζει ένα βιβλίο στα παιδάκια και ήθελε και κείνο να διαβάσει, να δει και οι Κύπριοι αφήσαν την να μπει, εν πειράζει που το χρώμα της εν διαφορετικό. Πειράζει αν εν άταχτη στο σχολείο, αν μιλά συνέχεια μες στο μάθημα και διακόπτει τη δασκάλα και κάμνει πελλάρες μες στο μάθημα
- Εσύ τι νομίζεις πως είναι στο μάθημα;
- Καλή.. μπορεί να κάμνει και λίγες πελλάρες επειδή εν της μάθαν στο δικό της σχολείο να εν φρόνιμη, εμάθαν της μόνο λίγα μαθήματα
- Τι αρέσει σε τούτα τα παιδάκια πιο πολύ σε μια σχολική τους μέρα;
- Να παίζουν στο διάλειμμα, να παίζουν κυνηγητό, κρυφτό πολλά πράματα
- Και τι τους κάμνει να θυμώνουν πιο πολλά;
- Όταν το άλλο παιδάκι τους χτυπά και η δασκάλα δεν είναι εκεί και δεν τους αφήνει να μπουν μες στην τάξη, νευριάζουν και μετά όταν μπαίνουν μέσα λεν τα στη δασκάλα και μετά γίνονται χαρούμενοι
- Ποιος νομίζεις εν ο πιο σκανδαλιάρης, άτακτος, που τούτη την τάξη;
- Τούτος
- Γιατί;
- Επειδή βλέπω να γελά λίγο έτσι..... Και εν σαν να έκαμε μια σκανδαλιά και να γελούσαν έτσι επιδή άρεσαν του να κάμνει σκανδαλιές

- Ωραία πάμε στο τελευταίο μας. Θα σου δείξω με τη σειρά κάποιες εικόνες και θέλω να μου πεις τι βλέπεις.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΑΠΟ ΘΑΛΑΣΣΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

- Βλέπω κάποια παιδάκια που εν μες στη θάλασσα και με ένα τεράστιο μα τεράστιο μπαλόκι, φουσκωτό της θάλασσας. Έχει πολλούς ανθρώπους μέσα κολλημένους που φορούν σκούφους, σακάκια, μήπως και κάνει κρύο. Και μπορεί να χαθήκαν μες στη θάλασσα και να μη ξέρουν πως να παν στο σπίτι τους και να μείναν εκεί χωρίς φαγητό.

- Γιατί μπήκαν τούτοι όλοι οι άνθρωποι μέσα σε τούτη τη βάρκα;

- Μπορεί επειδή το παιδί να ήθελε να δει ένα ψαράκι και ήρταν όλοι, επειδή ήταν χαρούμενοι που ήταν να δουν το ψαράκι και το ψαράκι έφυγε και μείναν μες στη θάλασσα κείνοι. Και ενηξέραν να κολυμπάν τα παιδάκια και ήταν κρύο το νερό, έπρεπε να φορέσουν πιο καλά σακάκια, όϊ ζακέτες τα παιδάκια και απλούς σκούφους, έπρεπε να φορήσουν σακάκια με γούνα, όϊ ζακέτες και επειδή ήταν κρύο το νερό μπορεί κάποιος να βυθίστηκε και να ενόμιζεν ότι ήταν θαρραλέος και να βυθίστηκε μες στη θάλασσα και να πέθανε.

- Από ποια χώρα είναι τούτοι οι άνθρωποι;

- Απ την Κύπρο και μαυρίσαν λίγο επειδή το πρωί όταν ήταν στη θάλασσα να εμείνα πάρα πολλήν και την νύχτα και να έκαμεν το πρόσωπο τους, το χρώμα τους λίγο καφέ. Εδώ βλέπω ένα παιδάκι με σωσίβιο που κλαίει.. ενηξέρω.. φοβάται να πάει βαθιά και βλέπω και κάποιους παπάδες με άλλα παιδάκια με φουσκωτό, που και κείνοι εν με φουσκωτό, και εμπήκαν όλοι μαζί. Αλλά τούτοι ένεν κολλημένοι ο ένας πας στον άλλο και εν εχαθήκαν, εν στην ακτή τούτοι, δίπλα στην άμμο τζιαι φοβάται το παιδάκι να πάει πιο απ' εκεί, πιο βαθιά, ενώ οι άλλοι εν φοβούνται και επήαν. Και το παιδάκι έμεινε μόνο του χωρίς μάμα και παπά, και έμεινε εκεί και μπορεί να τον έπιασε κάποιον άλλο και να έκλαιγε..

- Τούτοι εφτάσαν κάπου ή φεύγουν για να παν κάπου;

- Φεύγουν να παν κάπου, επειδή ακόμα εν εκεί στο.. που εν το παιδάκι και βλέπω πάρα πολλή θάλασσα που εν πιο βαθιά.

- Το παιδάκι εν μόνο του εδώ;

- Όι έχει και παπά μάμμα αλλά φοβάται, επειδή εν μικρό τέσσερα χρονών πέντε, ενώ τα άλλα εν έξι οχτώ δέκα και μπορούν να παν αλλά έπρεπε ένας παπάς να μείνει μαζί τους και μπορεί να φοβάται το παιδάκι
- Που θέλουν να παν τούτοι οι άνθρωποι;
- Μπορεί να θέλουν να παν να δουν τους καρχαρίες και μετά να έρτουν πίσω όμως μετά να έπιασα μαχαίρια, να εφέραν που το σπίτι τους μαχαίρια, για να τους κόψουν για να εν καλή η θάλασσα και να μεν έχει καρχαρίες για να τους φαν τους ανθρώπους
- Κι εδώ;
- Ένα παιδάκι που κλαίει, που κρατά ένα σπαθί... μπορεί να φοβάται να μπει μες στη θάλασσα και λέει «έλα κι εσύ μαμμά» αλλά κλαίει την ίδιαν ώρα κι έχει το στόμα του ανοιχτό. Και μπορεί να φοβάται και τους ανθρώπους εκεί που εν πολλοί, μπορεί να έχει και κλέφτες.
- Και τελικά τι θα κάμουν;
- Τελικά εν να μπει μες στη θάλασσα επειδή εν είχε μάμμα, μπορεί να πέθανε και να πήεν με τον παπά της μες στη θάλασσα και να βυθιστήκαν και άνθρωποι πολλοί μπορεί να επρολάβαν να παν πίσω στο σπίτι τους στην... και να επρολάβαν να κάμουν πράματα. Ενώ οι άλλοι να εβυθιστήκαν χωρίς σωσίβια, χωρίς τίποτα
- Που είναι το σπίτι τους;
- Μακριά πολύ..
- Σε ποια χώρα;
- Στες Φιλιππίνες
- Τζιαι που θέλουν να παν;
- Θέλουν να παν να δουν τα ψάρια, να δουν αν έχει μέδουσες, να δουν πως κολυμπουν τα χταπόδια
- Πως κατάλαβες ότι οι άνθρωποι εν που τες Φιλιππίνες;
- Επειδή το χρώμα τους εν λίγο καφέ... κάτι έτσι. Εκατάλαβα ότι εν Φιλιππίνες επειδή έχω μιαν.... Τρεις έχω σπίτι μου, στη γιαγιά μου η μια εν στο σπίτι της ξάδελφης μου και η άλλη εν δίπλα που τη γιαγιά και η άλλη έρχεται σπίτι μου και ξέρω ότι το χρώμα της εν που τες Φιλιππίνες

- Και τι άλλο ξέρεις;
- Εεεμμ ότι φοράν πολλά ρούχα και οι άλλοι εν σαν χιονάνθρωπους... ένηξερω εν να μπουν μες στη θάλασσα και να βρέξουν τα πολλά τους ρούχα. Μόνο ο ένας που κρατά το παιδάκι φορά ένα σωσίβιο που εν να μπει μες στη θάλασσα.
- Πως είναι τα ρούχα τους;
- Μαύρα κάποιων, και κάποιων άλλων πολύχρωμα και κάποιων άλλων σαν να φτιάχτηκαν με τον αργαλειό όπως τούτα
- Σου αρέσουν;
- Ναι μπορεί να έβαλε πετσέτα ή κασκόλ για να μπει μέσα, μόνο ένα κασκόλ για να μπει μέσα και να βουτήξει. Να μπει μέσα και να δει τα ψάρια πως κολυμπούν, να ψαρέψει και να έβρει ψάρια να φάει με την οικογένειαν του αφού εν που τες Φιλιππίνες και εν φτωχοί... εν έχουν να φαν. Έχουν μόνο μπανάνες που μπορεί να φυτέψαν, και μπορεί κάποιους να μεν τους αρέσαν οι μπανάνες γι αυτόν να πήγεν ο παπάς με το παιδάκι να ψάρεψαν ψάρια που να τους αρέσαν
- Ευχαριστώ..

2. Ομαδική συνέντευξη

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΔΙΑΔΗΛΩΣΗΣ BLACK LIVES MATTER

- Λοιπόν.. τι βλέπετε εδώ; Τι συμβαίνει εδώ; Ποιος θέλει να αρχίσει;

Π. Νομίζω κάποιοι κάμνουν.... Πως το λέν τούτο; Όι πως το λένε...τζίνο που κάμνουν, που λαλούν κάποιοι στη δουλειά τους ότι ένει άδικο τζιαι πρέπει να αλλάξει τούτος ο κανόνας τζιαι ότι εν πρέπει να υπάρχει τούτο το πράμα... τούτα.. πως το λένε;

Αχ. Εεεε διαφωνώ; Ότι διαφωνούν με αυτό που έβαλαν κανόνες ίσως;

Π. Σχεδόν εν το ίδιο που λαλούμεν

- Εν χρειάζεται να σηκώνετε χέρι παιδάκια μου, ότι θέλετε μπορείτε να το πείτε..

Αχ. Ίσως θέλουν να κάνουν μιαν αλλαγή σε κάτι;

Αν. Νο.. κάτι με no γράφει..

Π. Τι... στη... ου εν μπορώ..

Κ. Εγώ διαφωνώ με αυτές... έχουν δουλειές.. νομίζω είναι αυτά από τις ομάδες.. ας πούμε είναι.. κάμνουν ομάδες και κάποιοι λένε ότι διαφωνώ γι' αυτό το πράγμα που κάνουνε.. ας πούμε είναι καταγγελίες.. και λένε αυτό είναι άδικο... κάποιος να...

Π. Να το κάνει τούτο κι εμείς να μη μπορούμε να το κάνουμε;

Κ. Ναι!

- Ποιοι είναι τούτοι οι άνθρωποι;

Αχ. Είναι.. μπορεί να είναι κάποιοι άνθρωποι..

Π. ..όπως τον Στηβ και τη Σεσίλια

Αν. Ναι..

- Δηλαδή;

Π. Που φαίνεται να εν που άλλη χώρα αλλά να εγεννηθήκαν στην Κύπρο..

Αν. Είναι όλοι διαφορετικοί..

Αχ. Ίσως.. μπορεί.. κάτι.. κάποιος να επροσπαθούσε να βρει μια λύση για κάτι.. τζιαι ούλλοι να εδιαφωνούσαν τζιαι στο τέλος να είπεν ο δήμαρχος της πόλης «Τέλος, Στόπ» τζιαι να παραπονιούνται ότι ένημπορουν

Αν. Ή μπορεί να παίζου κανένα παιχνίδι.. ο ένας να εν στην άλλη ομάδα κι ο άλλος... εεε.. ας πούμε τούτοι να εν στην άλλη ομάδα.. ενώ η άλλη ομάδα..

Π. Τούτος δαμέ σε ποιαν ομάδα ένει; εν μες στη μέση..

Αν. Ναι.. ενώ εν τζίνος.. εν στην άλλη ομάδα.. που παίζει τζίνη η ομάδα τζιαι να λαλεί ναι.. τζιαι η κοπέλα να λαλεί οί επειδή ένεν η ομάδα της..

Κ. Μάλλον εν ένα παιχνίδι που λένε οι κάποιοι «άμα σου αρέσει αυτό να πρέπει να λες ναι ή όχι»

Π. Άμαν ήταν να κάμουν, να χτίσουν κάτι τζιαμέ στο χώρο, σε ένα χώρο που ούλλοι τούτοι είχαν αναμνήσεις. Ας πούμε στο πάρκο που να το καταστρέφουν, να χτίσουν μιαν πολυκατοικία τζιαι να λαλούσαν «νο»

Αχ. Εεε μπορεί ο ένας σηκώνει τη γροθιά γιατί νομίζει ότι μπορεί τζίνος με τον άλλο να φτιάξουν μιαν επιχείρηση που υπάρχει στην πραγματικότητα, μπορεί να μην υπήρχε τότε τζιαι να εθέλαν να την χτίσουν τζιαι να εδείχναν ότι τζιν' το σύμβολον εθέλαν να είσιεν

Π. Αλλά γράφει διαφορετικά. Δαμέ γράφει με «Ο» δαμέ γράφει με «No»

- Ποιοι είναι δηλαδή τούτοι οι άνθρωποι;

Αχ. Είναι από άλλην χώρα.. νομίζω από την Ισπανία

Π. Και Αμερική

Κ. Και ταξίδευσαν που τούτη τη χώρα, ήθελαν να τη δουν από πολύ καιρό ας πούμε και ήρθαν σ' αυτή τη χώρα και μόλις την είδανε και έλεγαν ότι «αυτός είναι κακός», κι έλεγαν κάποιοι «όχι, ναι αυτός είναι κακός» και λένε κάποιοι «όχι δεν είναι αυτός κακός και»..

Π. Μια χαρά ένει..

Κ. ..και εμαλλώσαν

Αχ. Και ίσως να θέλουν να κάμουν μιαν επιχείρηση..

Π. Ή δημοκρατίαν..

Αχ. .. ναι να κάμουν κάτι τζιαι οι άλλοι να εδιαφωνούσαν τζιαι να διαμαρτυρηθούν στην αστυνομία

Π. Επειδή τωρά με το covid εν μπορούν να κάμουν επιχείρηση

Αχ. Ναι..

Π. Επειδή πρέπει να φορούσιν μάσκες

Αχ. Φορούσιν..

Π. Τζιαι άμα λερωθούν οι μάσκες τους.. εν φορά, εν φορά... κάπιοι εν φορούσιν..

Κ. Μπορεί κάπιοι, μπορεί να εν εμβολιασμένοι και να κάνανε δύο εμβόλια και να φορούσαν μάσκες και να προσέχαν και να είχαν αποστάσεις και κάπιοι να λένε «ναι πέρασε ο κορωνοϊός, όχι δεν πέρασε ο κορωνοϊός»

Π. Η ντουντούκα που κολλάει όμως..

Αν. Μπορεί να έχει συναυλία και να φωνάζουν κάπιοι όχι επειδή έσει covid..

Κ. Και αυτός τι κάνει με την ντουντούκα;

Αχ. Μπορεί να φωνάζει για να κάμουν κάτι τζιαι ίσως να χτίσουν κάτι.. τζιαι να φωνάζει δυνατά την αστυνομία γιατί εν συμφωνεί τζιαι θέλει να τους καταγγείλει

Κ. Μπορεί να φωνάζανε όλοι και αυτός να είχε πονοκέφαλο και να εφώναζε «όλοι στοπ, σταματήστε» κι αν δεν σταματήσανε θα έπαιρνε την αστυνομία και θα φώναζε η αστυνομία...

Π. ...όπως στο καράτε μου που επήα τζιαι εκουφάναν με.. εφκάλαν μου το τύμπανο μου..

- Που γίνεται όλο αυτό;

Π. Στο δρόμο..

Κ. Στο δρόμο και θα τους πατήσουν τ' αυτοκίνητα..

Αχ. Στο πεζοδρόμιον.. οί.. μπροστά από ένα σπίτι.. γιατί εδώ έχει ένα σπίτι..

Π. Μπορεί ναν επιχείρηση τούτο..

Αν. Μπορεί ναν ολόκληρο πεζοδρόμιο τζιαι να εχτίσαν μια σκηνή τζιαμέ..

- Σε ποιαν περιοχή εν τούτο;

Αχ. Εεεε... νομίζω στην Αφρική

Π. Κι εγώ νομίζω στην Αφρική.. όϊ στην Κύπρο..

Αν. Στην Ισπανία;

Π. Εγώ νομίζω στην Αφρική..

Αν. Τούτη φαίνεται που την Ισπανία..

Π. Αφρική, Αφρική..

Αχ. Τούτοι που την Αφρική.. αφού εν μαύροι

Π. Εν άσσημο να τους λαλούμε μαύρους.. να τους λαλούμεν έγχρωμους.. εν λλίο βρισιά να τους λαλούμε μαύρους..

Αχ. Απλά επειδή εν άλλο χρώμα..

Κ. Μπορεί.. κάποιοι άνθρωποι να εγεννήθηκαν σε αυτή τη χώρα και ο θεός να τους έκαμε άλλο χρώμα

Π. Ας πούμε να τους λαλούμε έγχρωμους.. Ωραία;

- ... ποιος μου είπε ότι τούτη εν που την Ισπανία;

Όλοι. Η Αντρεάνα!

- Γιατί μας το είπες; Πως το κατάλαβες;

Αριάνα. Εν λλίο άσπρη.. Ναι επειδή εν άσπρη.. λλίο μαύρη.. λλίο κότσινη..

- Εσύ Κυριάκο μου δεν άκουσα πριν τι έλεγες..

Κ. Ότι που είπες από ποια περιοχή γίνεται κι εγώ σου είπα από την Ισπανία και που την Κύπρο, μισές χώρες

Π. Μπορεί να 'νει.. πόσους ορόφους υπολογίζει κάποιος ότι εν τούτο;

Αχ. Νομίζω ένει μικρό γιατί πως εν να μπορούσιν να φτάσουν μιαν πολυκατοικία ή ένα σπίτι.

Να εν ένα μικρό καλυβάκι που να μεινίσκει κάποιος μέσα..

Π. Όϊ.. πόσους ορόφους μπορεί να έσει;

Αν. Μπορεί να εν πολυκατοικία τζιαι να εμεινίσκαν άνθρωποι..

Π. Αμα εν με 33 ορόφους..

Αχ. Ήταν να φκούσιν πας στη στέγη;

Αν. Πάνω στη στέγη πάντως εμένα εν μου φαίνεται να ένει..

Κ. Έν έσει σχέση το σπίτι, μιλάμε τώρα για τους ανθρώπους..

Π. Ααα κατάλαβα τι μπορεί να ένει.. μπορεί να 'νει.. ας πούμε να νει τωρά στα συρματοπλέγματα τζαι να φωνάζουν στους Τούρκους «Ανοίξετε, εν θέλουμε πόλεμο, θέλουμε ελευθερία»

Κ. Και να λένε ΌΧΙ δε θέλουμε πόλεμο, θέλουμε... και λένε ΝΑΙ θέλουμε πόλεμο.. κάποιιοι που αγαπούν λένε θέλουν τους πολέμους. Και κάποιιοι δεν τους αγαπούν και λένε όχι δε θέλουμε πολέμους και θέλουμε να τα ανοίξετε και να τα σπάσετε..

Αν. Ή σαν τούτη λέει όχι.. να κάνουμε πόλεμο

Π. Νο..

Αχ. Να λένε «όχι μην κάνετε πόλεμο, θέλουμε ειρήνη»

Κ. Όχι, αυτός το κάνει πίσω.. κι αυτή

Αν. Αυτή;

Αχ. Τούτη, αυτή νομίζω κρατάει κείνη την ταπέλα

Π. Εν ο πίσω της, έτο δαμέ το σιέριν του.. εν λλίον άσπρον το σιέριν πίσω..

Κ. Γιατί αυτός χειροκροτάει αντί να φωνάζει ;

Αχ. Γιατί προσπαθεί να κάμει δύναμη, να πει «Θέλουμεν ειρήνη» κάμνει παλαμάκια

Π. Αν θέλει να ακουστεί πολλά δυνατά να πιάει την τουτούκκαν, να τηνστερεώσει κάπου να χτυπά παλαμάκια να ακούεται ως την Τουρκία

Αχ. Αυτό λέω.. μα να του την αρπάξει;

Κ. Και να λέει.. «Μπράβο, ουου, θέλουμε ειρήνη..» έτσι!

Π. Όϊ.. ευγενικά να το ζητήσει, όϊ να την κλέψει..

- Πως καταλάβατε ότι φωνάζουν στους Τούρκους;

Π. Γιατί έσει γροθιά πάνω τούτος.. τζι έσει τζι άλλους... τουτούκκα, γράφει δαμέ πο

Κ. Και γιατί αυτός ο πίσω κάνει με το κινητό του πάνω;

Π. Νο γράφει πο..

Αχ. Γιατί θέλει να δείξει ένα βίντεο τζιαι οι άλλοι εν τον αφήνουν;

Π. Όι ααα

Κ. Και να σηκώνει το χέρι του να βλέπει τα πάντα..

Αχ. Ίσως να φκάλλει βίντεο.. Έτσι.. «θέλω να φκάλω βίτεο» να φωνάζει..

Π. Όι να πάει σε κείνη την πολυκατοικία, να τραβά έτσι, να τη γυρίσει πολλά έτσι τζιαι να τραβά έτσι, να τη γυρίσει πολλά για να τραβά έτσι... εεε Αριάνα... εσύ εν να πεις κάτι;

- Παρατηρείς κάτι Κυριάκο μου, σε βλέπω να παρατηρείς κάτι..

Κ. Ότι δεν είναι και πολλής κόσμος που κρατά αυτά τα σημαδάκια..

Π. Έννεν πολλής κόσμος που κρατά πάνω τη γροθιά, έννεν πολλής κόσμος που κάμνει παλαμάκια..

Αχ. Νομίζω ότι τούτον εν ανάποδα..Εν ανάποδα έτσι νομίζω εν γυρισμένο που την άλλη, τζιαι άμαν ήταν γυρισμένο πουποδα νομίζω εν να γράφει έτσι «θέλουν ειρήνη τζιαι εν θέλουν πόλεμο»

Π. Όι εν σωστό

- Τι θα κάμουν νομίζετε όταν τελειώσει τούτο που κάμνουν;

Αχ. Ή αν θα συμφωνήσουν οι Τούρκοι να κάνουν ειρήνη ή θα πουν όχι και θα αρχίσουν τον πόλεμο. Θα πάνε να ετοιμαστούν για να αρχίσουν τον πόλεμο και θα προετοιμαστούν οι άνθρωποι που δεν είναι στρατιώτες

Π. Εγώ νομίζω εν να ππέσουν στα κρεβάθκια τους να ηρεμήσουν και μετά εν να δουν τι εν να κάμουν

Κ. Μπορεί να πάνε στα σπίτια τους να ηρεμήσουν λλίο, ο λαιμός τους πάρα πολύ πονάει επειδή φώναζαν έτσι..

Π. Μπορεί να φαν λλίο μέλι να ησυχάσουν λλίο ο λαιμός τους;

Αν. Εμένα φαίνεται μου εν κάπου τζιαι παντού εν δρόμος τζιαι εν έρκουνται αυτοκίνητα

Π. Ας πούμε εν αδιέξοδος, εν πας στην αδιέξοδο

- Τι θα κάμουν μετά Αριάνα μου νομίζεις εσύ;

Αν. Να παν στο σπίτι τους ή να κάμουν κάτι άλλο

Π. Να παν σπίτι τους να ηρεμήσουν ή να παν κρυφά την ώρα που εν να τζοιμούνται όποιους να ναι που κάμνουν τούτοι, άμαν το κάμουν σε κάποιον που εν να κοιμούνται να παν να κάμουν τη δουλειά τους

- Δηλαδή ποια δουλειά τους;

Π. Ότι θέλουν να κάμουν τζιαμέ

Αντ. Ή ας πούμε να οδηγήσουν κρυφά.. τζια να κάμνουν φασαρία επειδή θέλουν να ξυπνήσουν να τους πούσιν κάτι.. να σκάουν μπαλόνια τζια να κάμνουν, να παίζουν πουρούες, να τσιρηλλούν

Π. Η πιο δυνατή μουσική ένει άμαν παίζεις με όπλο ή με χειροβομβίδα ή άμαν ττουμπάρεις κάτι, ή άμα ππέσει κάτι που 500 μέτρα μακριά ή άμαν σύρεις πυροτέχνημα πας σε ένα σπίτι και σκάσει

- Άραγε θα θέλουν να ξυπνήσουν τους άλλους; Γιατί να θέλουν να ξυπνήσουν τους άλλους;

Αχ. Γιατί θέλουν να τους πουν κάτι σημαντικό γιατί οι Τούρκοι, είδαν τους εκείνοι που το παράθυρο σαν επήαν να κοιμηθούν ακούσαν έναν όπλο να οπλίζει τζια για να τους επιτεθούν τζια μετά επροσπαθούσαν να τους ξυπνήσουν για να τους το πουν να προετοιμαστούν

Κ. Ναι όμως δε μπορούν να φωνάξουν έτσι «Ξύπνα, ξύπνα» αντί να τους κάμνουν πυροτεχνήματα που πάνω..

Π. Έχουν τουτούκκα.. να φωνάξου έτσι « Ξύπνα ρεεε» έτσι να φωνάζουν..

Κ. Δε μπορεί αντί να κάμει πυροτεχνήματα τζια να τους φοητσιάσει , να παν λίγο σπίτι του και να του πει ξύπνα ακούσαμε κάτι επικίνδυνο;

Π. Ή να φωνάζει με την τουτούκκα..

Αχ. Συμφωνώ με τον Κωνσταντίνο, εν να ξυππαστούν..

Π. Τζι εγώ βασικά συμφωνώ

Αχ. Θα μπορούσαν να πηγαίνουν σε κάθε σπίτι και να λένε «Ξύπνααα» ή να βάλουν ξυπνητήρι τζια να παίξει

Κ. Ναι όμως εν φοητσιάσουν πάλε..Μπορεί να χτυπήσουν το κουδούνι..

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΒΟΗΘΟΥ ΑΠΟ ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΣ

Π. Μια κυρία που παίρνει κάτι μες στην αμαξού

Αχ. Ξέρω μπορεί να παίρνει βόλτα το μωρό της ή να επήεν για ψώνια..

Π. Εν καλάθι τούτο..

Αν. Ναι κρατά καροτσάκι..

Αχ. Ναι, επήεν για ψώνια.. έτσι κρατούν..

Κ. Φαίνεται μιαν κουβερτούλα και σαν ένα...

Αχ. Εντάξει, όμως.. πολλές κυρίες στο διάλειμμα βλέπω τες να κρατούν τέτοιο απ' αυτό το καροτσάκι με ψώνια, γιατί φεύκουν που τον μπακάλλη

Π. Εμείς γιατί εν τις βλέπουμεν;

- Μιλήστε μου λίγο για τούτην την κυρία.. περιγράψε τε μου την λίγο..

Αχ. Αυτή η κυρία εβγήκεν έξω για να κάμει νομίζω ψώνια και τωρά πάει σπίτι της για να φάει, μπορεί να έπιασε ποπ κορν ή τσιπς για να δει μιαν ταινία και μετά..

Π. Εν από την Κύπρο τούτη..

- Πως το κατάλαβες;

Π. Δαμέ έσειε λίγο το πόδι της φαίνεται λλλίο.. εν λλίον άσπρο

Αν. Τζιαι δαμέ λλίον το σιέριν της

Κ. Ούλλοι οι άσπροι εν που την Κύπρο; Εγώ πηέννω σε άλλες χώρες και βρίσκω άσπρους..

Π. Οι φουλ άσπροι.. εν που την Αγγλία Εμείς που είμαστε τουλάχιστο μεσαίοι..

Αν. Μπεζ..

Π. ..είμαστε που την... ένει μπεζ τζείνοι που βλέπεις σε άλλες χώρες ή ένει φουλ άσπροι;

Αχ. Κάποιες φορές ναι, μπορεί να επήαν ή διακοπές ή έτσι να τους έφτιαξεν ο Θεός

Κ. Εγώ που πήγαινα στις ξένες χώρες έβρισκα πάρα πολλούς άσπρους.. φουλ φουλ άσπρους..

Π. Όι τζείνοι εν που την Αγγλία..

Κ. Έχει και κάποιους που είναι φουλ φουλ φουλ μαύροι

Αν. Υπάρχουν διαφορετικοί, μπορεί κάποιος να πάει στην άλλη χώραν ενώ να γεννηθήκαν κάποιοι... υπάρχουν διάφορα χρώματα ανθρώπων όπως μπεζ..

Κ. Λίλο μαυρομπέζ..

Π. Μαυρομπέζ ή λλίλο όπως στα χέρια μου..

- Πέστε μου λίγο για τα ρούχα της.. τι φορεί;

Κ. Είναι σαν Φιλιππίνα από τα ρούχα της..

Π. Εν σαν κουρέλλι..

Αχ. Ένει από ξένη χώρα αυτή η κυρία.. ή μπορεί να επήγε για διακοπές ή έτσι να την έφτιαξεν ο Θεός.. γιατί όλοι οι άνθρωποι που είναι στην Κύπρο δε σημαίνει ότι θα είναι όλοι μπεζ και όλοι διάφοροι, ούτε θα είναι όλοι το ίδιο δέρμα, ούτε το ίδιο πως το λες..

Κ. Ναι όμως νομίζω είναι σαν αυτές τις κυρίες που κρυώνουνε πολύ και δεν έχουν λεφτά και βάζουνε ρούχα αυτά που μπορεί να ναι... αυτά πως τα λεν αυτά που φορούν οι γιαγιάδες.. αυτά τα κουκκούλια..

- Μαντήλες λες..

Κ. Ναι και είναι, νομίζω είναι τσουρεκκ... πως το λένε..

- Πουρετσικκένα;

Κ. Ναι!

Π. Μπορεί να έχουν τούτες οι δύο σχέση.. όπως να την είδαν κάποιοι αλήτες και να φωνάξαν στους φίλους τους.. να της πουν, να την κοροϊδέψουν κι οι άλλοι να φωνάζουν «οϊ εν κακό τούτον» τζι οι άλλοι να φωνάζουν, ας πούμε τούτος, τούτος, τούτος,.. οϊ τούτος νομίζω εν παππούς τούτος εν καλός...

- Τι την κοροϊδεύουν δηλαδή;

Π. Λαλούν της ότι ένη Σημαίνει ότι εν ρατσιστής

Αχ. Ότι που εντύθηκεν έτσι.. την κοροϊδεύουν.. ή μπορεί αυτές οι εικόνες να ενώνονται έτσι..

Αν. Δηλαδή αν τα ενώσουμε εν να μπορεί να πουν τούτοι κοροϊδεύκουμεν σε τζιαι..

Αχ. Ότι λαλούν πολύ άσχημα αστεία..

Κ. Τούτο είναι σαν..

Αν. Και να νοιώθει άσχημα και να πάει σπίτι της

Κ. Αυτές είναι από...

Π. Τες Φιλιππίνες;

Κ. Μπορεί να ναι αυτή... κλεφτομανής.. αυτοί οι ψεύτρες οι κλεφτομανές..

Π. Ααα κατάλαβα ποιοι. Τζείνοι που φορούν τα παλιά τους ρούχα για να δείξουν ότι εν έχουν λεφτά τζιαι να πιάσουν τζι άλλα λεφτά

Αχ. Ναι τζιαι να θέλουν να ένει πλούσιοι, τζιαι να θέλουν τζι άλλα, τζι άλλα..

Π. Άπληστη..

Αντ. Ναι άπληστη..

Αν. Δηλαδή εν το ίδιο πράμα τούτο..Δηλαδή μπορεί να βάλει κάποια ρούχα που εν χρειάζεται τζιαι να τα σσιήσει τζιαι να κάμει ότι ένεσιει λεφτά..

Κ. Ή μπορεί να φορέσει κάποια παλιά ρούχα να τα σσιήσει έτσι πολλά τζιαι να.. μπορεί να ναι πλούσια και να έχει πάρα πολλά λεφτά... πάρα πάρα πολλά λεφτά.. όσα μπορείς να σκεφτείς και να τα φκάλει έτσι, να τα σσιήσει κάποια μαύρα.. ή μπεζ.. για να δείξει ότι είναι φτωχή και να κάμει σαν αυτούς που έχουν ένα καλάθι τζιαμέ.. και βάλλουν ψεύτικα ρούχα και τα κάνει... να πάρει ένα καλάθι να το βάλει έτσι κι άμα περάσει κάποιος μπορεί να δώσει όλα τα λεφτά και να γίνει πιο πλούσια από ότι περίμενε..

Π. Ένας πλούσιος, κάποιοι πλούσιοι να ξέρεις ότι εν θα δώσουν ποτέ ούλλα τα λεφτά τους οι πλούσιοι. Μόνον κάποιοι καλοί που ήταν φτωχοί που έγιναν πλούσιοι αλλά ακόμα ένεν άπληστοι, επειδή ακόμα εν σαν μεσαίοι

Κ. Οι πλούσιοι στους φτωχούς δε δίνουνε ούτε ένα κέρμα

Π. Ούτε ένα πενηντάριο εν το διούν..

Αν. Εγώ μια φορά που επήα στη Λήδρας είδα μιαν ποτούτες (δείχνει γυναίκα με μαντήλα) που έκαμνεν έτσι.. ή μπορεί να έκαμνεν ψέματα ή μπορεί αλήθεια..

- Τελικά από που είναι τούτη η κυρία νομίζετε;

Αχ. Ή μπορεί να είναι...

Κ. Φιλιππίνες

Π. Κύπρος..

- Περιμένετε.. είναι από..

Κ. Φιλιππίνες

- Και βρίσκεται..

Όλοι. Στην Κύπρο..

- Τι ήρθε να κάμει;

Κ. Μπορεί να κάμνει διακοπές και να πει «Μπορεί να είναι κακή χώρα αυτή, πάω να δω αν είναι κακή ή καλή».. και να πήγε και να ταν καλή

Αχ. Μπορεί να ήταν μια κακιά που επήεν σε ένα μουσείο τζιαι έκλεψεν τζιαι τ ωρά έβαλεν παλιά ρούχα που είχεν μαζί της για να γινεί πολλά πλούσια τζιαι να... ή μπορεί να το κάνει για καλό να έχει.. να μην είναι πλούσια και να μαζεύει λεφτά για να δώσει σε φτωχούς που δεν έχουν τίποτα

Π. Απλά μπορεί κάποιοι... άκου... τούτος δαμέ που εν με τη γροθιά πάνω να την είδε ότι ήταν πολλά πλούσια, τζιαι να λαλούσαν έτσι στην αστυνομία με την τουτούκκα τζιαι ούλλες τες ταπέλλες «τζείνη ένει πλούσια τζιαι παίζει την φτωχιά, λαλεί ψέματα»

Αν. Τζιαι να την ξεναείδαν τούτοι οι ανθρώποι, ενώ εκείν η η κυρία να κάμνει ότι εν φτωχή, ενώ να ξέρουν ότι εν πλούσια

Π. Ναι και να της πουν «Μοίραστα στους φτωχούς»

Κ. Όπως αυτοί... μπορεί να είναι φτωχοί!

Αχ. Ναι και να λένε «Παρακαλούμε, μπορείτε να μας δώσετε λίγο φαγητό και λίγα λεφτά για να..»

Π. Και τζείνοι να την είδαν... 1ον Που ήβραν την τουτούκκαν, 2ον Που ήβραν τούτα ούλλα τα ρούχα τζιαι 3ον Που ήβραν τα γυαλιά, τες μάσκες, το κινητόν που το ήβρεν.. εν μπορεί να γοράσουν φτωχοί κινητόν.. τα παστέλ για να ζωγραφίζουν δαμέ πάνω με φωτεινά χρώματα που τα ήβραν

Αχ. Μπορεί να την εφτιάξαν μόνοι τους..

Κ. Και δεύτερον.. Που βρήκανε τις μάσκες.. αφού δεν πουλούνε μάσκες

Π. Έτσι γυαλιά... κανένας εν τα πετάσσει..

- Να ρωτήσω κάτι.. Πως καταλάβατε ότι εν από τες Φιλιππίνες τούτη η κυρία;

Κ. Γιατί οι Φιλιππίνες ντύνονται λίγο πιο παράξενα, κι αυτή ντύνεται λίγο παράξενα..

Αχ. Ναι, εγώ εξαναείδα που κοντά που τούτες τις κυρίες.. και μιλούν ελληνικά κάποιες

Π. Εγώ έχω στο σπίτι μου.. στο σπίτι της γιαγιάς μου τζιαι κάμνει πολλά καλήν δουλειάν. Τζιαι τούτοι, κάμνουν το για λλία λεφτά, μόνο για λλία λεφτά το κάμνουν τούτον.. να φροντίζουν το σπίτιν

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΒΑΡΚΑ

- Για να δούμε ακόμα κάτι.. Αν ξέρετε τι συμβαίνει εδώ..

Κ. Ασα κατάλαβα τι είναι... Είναι αυτά που κάμνουνε σε άλλες χώρες ... που κάποιοι στις άλλες χώρες τους τις κλέψανε ας πούμε οι Τούρκοι και έχουνε αυτά τα πλοία που μπαίνουν τα πράγματα τους και φεύγουνε σε άλλες χώρες.. αυτό είναι το πράγμα το ξέρω πολύ καλά, το είδα στις ειδήσεις

Αχ. Ή μπορεί απλώς να επιάσαν μιαν από τες βάρκες, να την εδανειστήκαν και μετά..

Π. Να τους είπαν ψέματα.. «Άτε γειά κοροΐδα, σας την πιάσαμε»

Αχ. Ναι.. μπορεί να την εδανειστήκαν για να πάνε μιαν βόλτα

Π. Ναι αλλά τόσα άτομα στην βόλταν,... κανονικά εν τροχός τζιαι μόνο δύο άτομα δικαιούνται στον τροχόν τούτον.. εν water sport τζιαι ξέρω το επειδή εξαναπήα πας τούτο το πράμαν.. τζιαι μόνον δύο άτομα δικαιούνται τζιαμέ

Κ. Τζι εγώ... ή 3 ή 4

- Γιατί εν τόσοι πολλοί δαμέσα;

Αχ. Γιατί θέλουν να φύγουν γιατί γίνεται πόλεμος σε μία χώρα..

Κ. Ναι! Αυτό εννοούσα κι εγώ

Αχ. ... και πριν τους σκοτώσουν να πάει.. να φεύγουν γρήγορα γρήγορα..

Αν. Ή μπορεί να εν οικογένεια τζιαι να έχει πόλεμον...

Π. Τόσοι πολλοί;

Αν. Μπορεί να θέλουν εκείνους να τους πολεμήσουν.. και να παν πολύ μακριά

Κ. Εν γίνεται τόσοι πολλοί, μια μαμμά να γεννήσει 1,2,3,...7,8,9... τόσους πολλούς.

Αχ. Μπορεί η αδελφή τζείνης της μάμμας.. να έχουν πολλές αδελφές μια μάμμα, και να εγεννήσαν η κάθε μια δίδυμα, αδερφάκια..

- Και από που είναι τούτοι οι άνθρωποι; Σε ποια χώρα είναι που γίνεται αυτός ο πόλεμος που λέτε..

Αχ. Μπορεί να γίνεται σε τζίνη τη χώρα που γίνεται τωρά αμέσως, τωρά που εμείς είμαστε στην Κύπρον, αυτήν την ώρα που συζητάμεν εμείς, γίνεται πόλεμος σε μίαν χώραν

Π. Τούτους δαμέ.. με την φάτσαν έτσι έξω μοιάζει σαν κείνους στο «Ευτυχισμένοι μαζί» που βλέπει ο αδελφός μου.. έσει έναν που μοιάζει με τούτους στο «Ευτυχισμένοι μαζί»

Κ. Όμως γιατί φοράνε κάποιοι.. κάτι κόκκινο δαμέ..

Αν. Εν το πρόσωπο τους.

Κ. Όχι, κόκκινο εν το πρόσωπο; Έχει και κάτι πράσινο..

Αχ. Ασαα Μπορεί να είναι χειμώνας και να είναι εκεί που ζουν οι πολικές.. στα χιόνια να ζούνε και να...

Π. Εεε το water sport που το ήβραν;

Αχ. Ναι.. μπορεί να τους το εστείλαν και να το εφουσκώσαν με το στόμα τους..Ναι με το στόμα τους γιατί εζήτησεν τους κάποιος .. για να τους δώσει λεφτά που τα αλήθεια τζιαι να επήαν να του εστείλαν τζιαι επειδή ήταν στα χιόνια να εκρυώναν πολλά όπως τους εσκημώους, τζιαι να εφύαν να πάσιν..

Π. Ή με τρόμπα..

Κ. Όμως σκέφτου.. έχουν δύο σχέση. Πως γίνεται να το φυσήσουνε τόσο πολύ και δεύτερο που βρήκανε την... τέτοια..

Αχ. Εν 1000 άνθρωποι.. Μπορεί να την επαραγγείλαν..

Π. Ούλλα τα άτομα εν γίνεται να τη φυσάνε, έχουμε και covid..

Κ. Μπορεί να έγινε πριν το covid..

- Τελικά από ποια χώρα φεύγουν;

Κ. Από την Κύπρο... από την Τουρκία.. όπου φαντάζεσαι

Αντ. Μπορεί που τζέιντην χώρα που γίνεται αμέσως τωρά πόλεμος

Π. Στο... πως το λένε; Τζέινο που εν δίπλα μας.. ιερο..

Κ. Ποιο; Εις στα Ιεροσόλυμον..

Αντ. Στα Ιεροσόλυμα;

Π. Ναι νομίζω τζιαμέ έγινε πόλεμος

- Και δε μου λέτε ποιοι εκάμαν τον πόλεμο;

Π. Οι Τούρκοι..

Αριάνα. Οι Τούρκοι το εξεκινήσαν πρώτοι..

Αχ. Ναι..

Π. Πάντα το ξεκινούν οι Τούρκοι..

Αχ. Ή μπορεί οι Άγγλοι..

Π. Οι Άγγλοι τωρά εν φίλοι της Κύπρου.. που τα Ιεροσόλυμα.

Αν. Όπως η γιαγιά μου εν που την Αγγλία, η γιαγιά μου εν που την Αγγλίαν..

Π. Αλλά η Αγγλία εν φίλη τωρά της Κύπρου

- Άρα.. τελικά ποιοι εκάμαν τούτο τον πόλεμο;

Αχ. Οι Τούρκοι, εν οι μόνοι εχθροί μας

Π. Και τα Ιεροσόλυμα εν δίπλα που την Κύπρο, μες στην Ευρώπην.. δίπλα..

Κ. Νομίζω χτίστηκε και στην Ευρώπη και κάπου αλλού

Π. Η Ευρώπη, εν υπάρχει συγκεκριμένη χώρα Ευρώπη.. ένει πολλές χώρες μαζί και ονομάζονται Ευρώπη

- Και που θέλουν να παν;

Κ. Μπορεί να πάνε σε άλλη χώρα, να βρει μια στεριά εεε... που να είναι πως το λέμε... που να είναι δάσος, που να έχει δίπλα τέτοια και να είναι νησί.. ή μπορεί να επήγαν στην Κύπρο τώρα αφού έχει γύρω γύρω θάλασσα...

Αχ. Μπορεί να θέλουν να πάνε διακοπές στα χιόνια, εννοώ είναι Χειμώνας, και να επήγαν..

Π. Το water sport που το ήβραν και τούτος δαμέ γιατί έχει κόκκινο πας στο μάγουλο του;

Κ. Κι εγώ τούτο λαλώ.. μπορεί να εκρύωσεν

Αντ. Πυρώνει;

Κ. Μπορεί επειδή αυτός έχει λίγο πράσινο, μπορεί να έβγαλαν κόκκινο και πράσινο από το πάρα πάρα πάρα πολύ κρύο..

Αχ. Ναι.. που την πάρα πολλή ζέστη γιατί φορούν τούτα μες στη θάλασσα. Θέλουν να πάσιν στα χιόνια τζιαι αφού ήταν στην Κύπρον τζιαι είχαν λεφτά να το εγοράσαν τζιαι να το εφορήσαν, τζιαι να εκοκκινήσαν που τη ζέστη

Κ. Μπορεί να θέλουν να κάνουν κάτι... που είναι πολλοί μαζεμένοι και πηδά ένας ένας...

- Και δε μου λέτε όταν θα φτάσουν στη στεριά οι άνθρωποι που θα είναι εκεί, που θα τους δουν, τι θα τους πουν άραγε;

Αχ. Να τους καλωσορίσουν..

Κ. Μπορεί να τους φιλοξενήσουν ή να λένε «ααα είναι κακοί, πρέπει να τους κάνουμε πόλεμο»... ή να τους φιλοξενήσουν

Αχ. Μπορεί να τους λένε «Καλωσορίστε, ελάτε, ποιοι είσαστε, θα σας συστήσουμε και θα μας συστηθείτε κι εσείς»

Π. Αν ήταν τόσο πλούσιοι γιατί εν εγοράζαν πολλά jet ski που εν πιο γλήορα τζιαι βουρούν πάππον, τζιαι πάουν σε τρία δευτερόλεπτα σχεδόν σε άλλη χώραν;

- Εσύ τι νομίζεις Πάρη μου, όταν φτάσουν στη στεριά τι θα γίνει;

Π. Εν να τους φιλοξενήσουν.. ή μπορεί να επήγαν σε μια καλύβαν που εγεννηθήκαν τζιαι να επήγαν στη χώρα τους επειδή να πήγαν ταξίδι ούλλοι...

Κ. Ή να 'ναι το σπίτι τους στη θάλασσα.. και να το βαρέθηκαν το σπίτι στη θάλασσα..

Π. Σπίτι στη θάλασσα;;; Αποκλείεται!

Κ. .. και να πήγαν σε ένα αεροπλάνο και αν είναι πλούσιοι και να πήγαν σε αεροπλάνο..

Π. Άμαν τωρά... ήταν το σπίτι τους μέσα στη θάλασσα αν αννοίαν έναν παράθυρο εν θα μπαινεν οξυγόνο.. εν να έμπαινεν νερό..

- Εσύ τι λες Αντρέάνα μου, όταν φτάσουν στη στεριά τι θα γίνει, οι άνθρωποι που θα τους δουν τι θα τους πουν; Εσύ τι πιστεύεις;

Αν. Όχι..

- Τι όχι; Θα τους πουν..

Αν. Όχι.. φύγετε..

Π. ..φύγετε.. εμείς είμαστε περισσότεροι από σας.. εν πολλά λλία τόσα άτομα.. για μιαν ολόκληρη χώρα

Αχ. Εμείς έχουμε όπλα και δε θέλουμε να έρθετε.. θα σας πυροβολήσουμε τη βάρκα, θα σκάσει και θα πνιγείτε επειδή δε σας θέλουμε..

Κ. Μπορεί να κολυμπήσουν άμα ξέρουν να κολυμπούν κάποιοι

Π. Μπορεί κάποιος να έπιασεν αλεξί.. να 'ναι τούτη αλεξίσφαιρη βάρκα. Αλεξίσφαιρη σημαίνει δέχεται σφαίρες.. άμα την κάμει έτσι.. εν να πάει πίσω τραμπολίνο ή απλά εν να μείνει τζια, έν θα σκάσει, όπως το αλεξίσφαιρο τζάμι

Αν. Τζιαι γιλέκο..

- Ωραία, έχετε κάτι άλλο να πείτε;

Π. Έχει κι άλλες εικόνες;

- Θέλετε κι άλλην;

Π. Ναι.. αν μπορείς..

Αχ. Αν μπορεί..

Κ. Αν μπορούμε.. κι έχουμε χρόνο..

- Την επόμενη φορά... πρέπει να πάμε για διάλειμμα!

Παράρτημα II

Χειρόγραφη καταγραφή στο ημερολόγιο κατά τη διάρκεια της ερευνητικής παρατήρησης

Νοέμβριος 2020

* Τα παιδιά βρίσκονταν στο διάλειμμα.
Ξαφνικά ακούστηκε φωνάκια. Ο [redacted]
τραβήθηκε με τον [redacted] γιατί όπως
είπε παλαίβε το παιχνίδι. Ο [redacted] έκλαυε
και φώναζε ηο. Ο [redacted] τον
εμπρωξέ. Όταν ήρθαν εξηγήσεις είπε
"Εν καταλαβει ει τον παλούμεν, Βάρτον
τιμωρία".

* Τα παιδιά ήταν διάλειμμα. Ο [redacted]
βάγει τον [redacted] στο δέση του κουλλά
είπε ότι το κέρσηκε γιατί εν μαυρος
"το μαυρο σιενάει τα αυλά".

* Ο [redacted] και ο [redacted] κτυπήθηκαν
με τον [redacted]. Δεν τον ήθελαν στο
παιχνίδι γιατί "εν μπορεί να ακούει τις
αδρίες" εν παίζει όπως εμάς.

Δεκέμβριος 2020

Μια γυναίκα με ματσίδα περνούσε για να
πάει στο μπακάδι. Τα παιδιά χερούσαν και
κοροϊδευαν τα ρούχα της.
"Φορεί παλαιουρα"
"Ετην χύφτεσσα" [redacted]
"Οι κλεφτρα που παει να κλέφει που το μπακάδι
δε τι φορει" [redacted]

Παράρτημα III

Έντυπο Γονικής Συναίνεσης

Τίτλος έρευνας :

«Διερευνώντας τις φυλετικές προκαταλήψεις στον λόγο και τις πρακτικές των παιδιών προσχολικής ηλικίας»

Σκοπός έρευνας:

Η παρούσα ερευνητική εργασία έχει σκοπό να διερευνήσει την ύπαρξη στερεοτύπων και φυλετικών προκαταλήψεων σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Πιο συγκεκριμένα θα εξεταστούν οι δείκτες με τους οποίους τα παιδιά κατασκευάζουν αλλά και κατηγοριοποιούν τον «άλλο/ξένο» προς τα ίδια αλλά και προς την ομάδα στην οποία ανήκουν, μέσα από το λόγο και τις πρακτικές τους.

Τα παιδιά θα κληθούν να περιγράψουν φωτογραφίες από το πολυπολιτισμικό συγκείμενο της κυπριακής πραγματικότητας, τόσο σε επίπεδο κοινωνίας, όσο και στο σχολικό πλαίσιο. Θα ζωγραφίσουν και θα αναπαραστήσουν σκηνές μέσα από το παιχνίδι τους με κούκλες κουκλοθεάτρου που τους προκαλούν ποικίλα συναισθήματα.

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να ανιχνευθούν οι κατηγοριοποιήσεις ανθρώπων, καθώς και το πρόσημο το οποίο λαμβάνουν, ώστε η εκπαίδευση να δρομολογήσει πρακτικές μέσα από τις οποίες τα παιδιά να μπορέσουν να λειτουργήσουν αρμονικά ως μελλοντικοί πολίτες μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας.

Κύρια ερευνήτρια: Άντρη Αριστοδήμου, φοιτήτρια του Πανεπιστημίου Κύπρου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Διδακτική του Γλωσσικού μαθήματος»

Τηλέφωνο: 99 449514

E-mail: aarist04@ucy.ac.cy

Ευχαριστώ που δεχτήκατε να συμμετέχουν τα παιδιά σας εθελοντικά στην έρευνα που διεξάγω για τις ανάγκες της Διατριβής μου στο Πανεπιστήμιο Κύπρου. Η υπογραφή σας σε αυτό το έντυπο συναίνεσης δηλώνει ότι έχετε πληροφορηθεί για τις συνθήκες και τις προφυλάξεις που αφορούν αυτή την έρευνα.

1. Η συμμετοχή είναι εθελοντική. Οι συμμετέχοντες μπορούν να αποχωρήσουν από τη μελέτη οποιαδήποτε στιγμή, για οποιοδήποτε λόγο, χωρίς καμία κύρωση.

2. Τα άτομα που συμμετέχουν στην έρευνα αυτή δε διατρέχουν κανένα κίνδυνο και διασφαλίζεται απόλυτη εχεμύθεια. Τα ονόματα τους δε θα χρησιμοποιηθούν. Αντί αυτού θα δοθεί για κάθε ένα ένας κωδικός και όχι το όνομα του. Τα σχόλια από τις συνεντεύξεις και τα στοιχεία από τις παρατηρήσεις θα καταγραφούν στον υπολογιστή και οποιεσδήποτε πληροφορίες που αφορούν στοιχεία ταυτότητας θα αλλαχθούν στις γραπτές αναφορές. Μόνο η ερευνήτρια και η επιβλέπουσα καθηγήτριά της θα έχουν πρόσβαση στα πρακτικά.

3. Ερωτήσεις για τη διαδικασία και τη συμμετοχή των παιδιών στην παρούσα έρευνα μπορούν να απευθύνονται στην ερευνήτρια μέσω τηλεφώνου ή e-mail που βρίσκεται στο πάνω μέρος του εντύπου ή με μια συνάντηση εάν της ζητηθεί.

4. Η πρόσβαση σας στα δεδομένα και στην εργασία θα είναι δυνατή εφόσον αυτό ζητηθεί από την ερευνήτρια μέσω τηλεφώνου ή e-mail.

5. Πιστεύω ότι αυτή η μελέτη θα βοηθήσει σε ότι αφορά στην πρόληψη εδραίωσης προκαταλήψεων στην πρώτη σχολική ηλικία των μαθητών στην κυπριακή εκπαίδευση. Ο/η κάθε μαθητής/τρια, και κατ' επέκταση η κυπριακή κοινωνία μπορεί να ωφεληθεί από τα αποτελέσματα της έρευνας.

Έχω διαβάσει τις πληροφορίες που δόθηκαν και συμφωνώ να συμμετάσχει το παιδί μου στην έρευνα που περιγράφεται πιο πάνω.

Υπογραφή ολογράφως

Ημερομηνία